

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

М. Р. Аракелян

ПРАВОВАХИСНА  
ДІЯЛЬНІСТЬ  
АДВОКАТУРИ:  
теоретико-правовий ракурс

Монографія

Одеса  
Фенікс  
2018

Рекомендовано до друку Вченою радою  
Національного університету «Одеська юридична академія».  
Протокол № 2 від 09.07.18 р.

**Рецензенти:**

**Бобровник Світлана Василівна** – д.ю.н., професор, завідувач кафедри теорії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

**Заморська Любов Ігорівна** – д.ю.н., доцент кафедри людських прав Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;

**Бакайнова Нана Мезенівна** – д.ю.н., доцент, завідувач кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія».

**Аракелян М. Р.**

А 79 Правозахисна діяльність адвокатури: теоретико-правовий ракурс : монографія / М. Р. Аракелян. – Одеса : Фенікс, 2018. – 386 с.

ISBN 978-966-928-268-2

У монографії представлено авторську концепцію сучасної парадигми правозахисної діяльності у контексті становлення громадянського суспільства і правової держави в Україні. Розкрито правову природу інституту адвокатури, розглянуто теоретико-правові аспекти його виникнення і розвитку як визначальної складової правозахисної системи. Особливу увагу приділено визначенню ролі адвокатури у забезпеченні права на безоплатну правову допомогу. Охарактеризовано нормативно-правові засади функціонування української адвокатури. Значну увагу приділено аналізу міжнародно-правових засад адвокатської діяльності та нормативно-правовим основам діяльності адвокатів у Європейському Союзі. Запропоновано шляхи вдосконалення правозахисної системи взагалі та адвокатури як її важливої складової зокрема у контексті модернізації правової системи України.

Призначено для науковців, викладачів вищих навчальних закладів юридичного профілю, правозастосовців, студентів, а також усіх, хто цікавиться проблематикою, яка розглядається у монографії.

УДК 347.965(477)

## **Зміст**

|                                                                                                                          |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| ПЕРЕДМОВА.....                                                                                                           | 5   |
| Розділ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ<br>ПРАВОЗАХИСНОЇ СИСТЕМИ ТА ІНСТИТУТУ<br>АДВОКАТУРИ ЯК ЇЇ СКЛАДОВОЇ           |     |
| 1.1. Методологічні засади дослідження правозахисної<br>функції інституту адвокатури.....                                 | 11  |
| 1.2. Права і свободи людини і громадянина –<br>основний об’єкт правозахисної діяльності<br>сучасної держави .....        | 25  |
| 1.3. Громадянське суспільство – ефективний механізм<br>реалізації та захисту прав і свобод людини<br>і громадянина ..... | 35  |
| 1.4. Сучасна держава і правозахисна парадигма:<br>проблема концептуалізації та інституціоналізації ...                   | 50  |
| 1.5. Баланс моралі і права – концептуальна основа<br>професійної діяльності адвокатів .....                              | 65  |
| 1.6. Право на доступ до правосуддя у контексті<br>правозахисної діяльності української держави .....                     | 74  |
| Розділ 2. ІНСТИТУТ АДВОКАТУРИ ЯК НАЙВАЖЛИВІШИЙ<br>ЕЛЕМЕНТ ПРАВОЗАХИСНОЇ СИСТЕМИ:<br>ФОРМУВАННЯ І СТАНОВЛЕННЯ             |     |
| 2.1. Адвокатура як соціально-правовий інститут:<br>процес становлення .....                                              | 85  |
| 2.2. Адвокатура в Україні: історичний процес<br>формування .....                                                         | 117 |
| 2.3. Українська адвокатура на сучасному етапі:<br>процес становлення.....                                                | 132 |
| Розділ 3. ПРАВОЗАХИСНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ<br>АДВОКАТУРИ                                                              |     |
| 3.1. Правозахисна діяльність в Україні:<br>генезис і особливості .....                                                   | 139 |

|                                                                                                                                      |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 3.2. Правозахисна система України: процес інституціоналізації та елементи.....                                                       | 147 |
| 3.3. Інститут адвокатури в Україні: правова природа .....                                                                            | 178 |
| 3.4. Українська адвокатура: нормативно-правові засади функціонування .....                                                           | 192 |
| 3.5. Професійна адвокатська етика в Україні: нормативно-правове регулювання.....                                                     | 212 |
| 3.6. Українська адвокатура в забезпеченні права на безоплатну правову допомогу .....                                                 | 219 |
| Розділ 4. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ – ОСНОВА ПРАВОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АДВОКАТУРИ |     |
| 4.1. Міжнародно-правові основи адвокатської діяльності.....                                                                          | 237 |
| 4.2. Міжнародно-правові засади адвокатської етики .....                                                                              | 260 |
| 4.3. Нормативно-правові основи діяльності адвокатів у Європейському Союзі.....                                                       | 267 |
| 4.4. Нормативно-правовий аспект адвокатської діяльності у країнах романо-германського та загального права .....                      | 282 |
| Розділ 5. МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ АДВОКАТУРИ                                                               |     |
| 5.1. Шляхи вдосконалення правозахисної системи в контексті демократизації українського суспільства .....                             | 307 |
| 5.2. Удосконалення законодавчих основ адвокатської діяльності в Україні .....                                                        | 319 |
| ПІСЛЯМОВА.....                                                                                                                       | 337 |
| ЛІТЕРАТУРА .....                                                                                                                     | 348 |

## ПЕРЕДМОВА

Проголосивши незалежність, Україна стала на шлях будівництва сучасної демократичної держави і формування національної правової системи. Це викликало всебічне масштабне перетворення практично всіх сфер життя суспільства. Проведення таких глобальних змін передбачає формування сучасного громадянського суспільства на основі усталених традицій українського народу з урахуванням прогресивного світового досвіду у сфері захисту й контролю за дотриманням прав і свобод людини і громадянина.

Розвиток сучасного українського суспільства, всеохоплюючі перетворення в економічній, соціальній, духовній та інших сферах життя диктують постановку нових цілей і завдань правової політики, стратегічно важливих для розбудови правової держави та громадянського суспільства і реальної гарантованості та захисту прав і свобод людини й громадянина. Наріжним каменем сучасного етапу розвитку українського суспільства є антропологічний (людиноцентристський) поворот у стратегії модернізації інститутів держави. У Конституції України зазначено, що Україна є демократичною, соціальною, правовою державою; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Конституція України, визначаючи права і свободи людини і громадянина, визначає також гарантії захисту та охорони даних прав в особі держави та її органів. Тому формування та вдосконалення правозахисних інститутів і органів є найважливішим завданням на даному етапі розвитку держави. Адже тільки завдяки створенню ефективної системи, механізмів, процесів вдосконалення захисту прав і

свобод людини і громадянина можливе створення умов для вільного, рівного, захищеного, впевненого існування населення і кожної людини зокрема.

Людиноцентрична парадигма виступає методологічною основою правозахисної діяльності сучасної демократичної держави. Базовим орієнтиром правової політики української держави стало визнання людини головною цінністю, пріоритету її прав і свобод, гарантії їх захисту, а також закріплення відповідних обов'язків держави щодо їх забезпечення. Реалізація правової політики держави в даному напрямку забезпечується прийняттям відповідних нормативно-правових актів та створенням правозахисного механізму, що забезпечує їх втілення в життя. Це, в свою чергу, забезпечує ефективність функціонування громадянського суспільства, основою якого є злагоджена робота правозахисної системи. Правозахисна функція держави являє собою сучасну реальну тенденцію функціонування суспільства. Функціонування держави передбачає формування різних напрямків діяльності, серед яких особливо виділяється правозахисна, суть якої полягає в тому, що держава як суб'єкт публічної влади за допомогою правових засобів не тільки закріплює, а й передбачає механізм реалізації прав і свобод людини і громадянина.

Найважливішим моментом реалізації правозахисної політики є проблема взаємодії інститутів громадянського суспільства і держави.

Визнання і концептуалізація прав і свобод людини і громадянина як соціальної цінності нерозривно пов'язані зі створенням ефективного механізму їх реалізації і захисту, тому в більшості нормативно-правових актів, що регулюють цю сферу, вони не тільки визнаються і закріплюються, але й містять норми, що сприяють створенню механізму їх реалізації і захисту. Більшість основних міжнародно-правових актів, що закріплюють права і свободи людини і громадянина і ме-

ханізм їх реалізації та захисту – Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Хартія Європейського Союзу про основні права та ін. розглядають права і свободи людини як найвищу цінність, а право людини на правовий захист – як природне право будь-якого індивіда.

Становлення правозахисної діяльності і формування правозахисної системи в Україні – процес тривалий і складний. Його дослідження у контексті проведених в останні роки правових реформ у конституційній, судовій, кримінальній, кримінально-процесуальній, адміністративній та цивільно-правовій сферах має особливе значення. Провідна роль у цьому процесі відводиться інституту адвокатури як найважливішій складовій правозахисної системи України та системоутворюючому елементу громадянського суспільства і правової держави, оскільки правова держава, користуючись таким ефективним та потужним інструментом правозахисту, здатна забезпечити своїм громадянам дотримання та реалізацію прав і свобод. Її основна функція – забезпечення захисту прав, свобод та представлення законних інтересів громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб, надання їм будь-якої правової допомоги. Отже, адвокатура – єдина організація, яка виконує державну (публічно-правову) функцію і не є при цьому державним органом. Адвокатура навпаки зберігає незалежність від держави, тобто, виконуючи публічно-правову функцію, вона сприяє реалізації приватних інтересів, захищаючи права і свободи індивідуумів.

Адвокатура як самостійний, незалежний інститут є одним із показників розвитку суспільства, що свідчить про її виключне значення не лише у площині юриспруденції, але

й у розрізі соціального, культурного, політичного, економічного аспектів стану держави та суспільства. Вона не є державним органом і тому вільна від тиску влади, нав'язування кон'юнктурних міркувань, тобто адвокатура здатна абстрагуватися від нагальних потреб.

Для інституту адвокатури сучасного періоду розвитку суспільства є характерним різноманітність моделей її впорядкування та самоорганізації, організаційно-правових форм здійснення адвокатської діяльності, а також наявність універсальних ознак та рис.

Поштовхом до реформування застарілої моделі правозахисту стало проголошення незалежної держави України. Ухвалення Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» демонструє прагнення української держави і суспільства, спрямоване на досягнення благополуччя і забезпечення захищеності населення України, відповідно до міжнародних стандартів захисту прав і свобод людини і громадянина з урахуванням вітчизняних традицій правового розвитку.

Орієнтація на сучасність проблеми дослідження правозахисної системи взагалі, та інституту адвокатури зокрема, їх феноменологічна характеристика передбачає виявлення ціннісних властивостей даних інститутів, обумовлених об'єктивними обставинами їх функціонування в конкретно-історичному розрізі. Останній характеризується досить мінливим станом в основних сферах суспільного життя українського суспільства: політичній, соціальній, економічній та правовій. Сучасний стан функціонування інституту адвокатури безпосередньо пов'язаний з перенаправленням вектору його вдосконалення відповідно до ідеології проведення реформ в Україні, у контексті реформування судової системи та системи правозахисних та правоохоронних органів та інституцій. Такий комплексний підхід до визначення цілей та завдань модернізації адвокатури надає можли-

вість визначити місце адвокатури в системі правозахисту як інституту громадянського суспільства, пов'язаного із судочинством та відправленням справедливого й ефективного правосуддя в демократичній правовій державі, як незалежної від держави самоврядної інституції, покликаної надавати правову допомогу.

Враховуючи зазначене, важливим є відобразити нові явища, з якими стикається сучасна адвокатська практика, і чітко визначитися в обґрунтуванні й спрямованості її гуманітарних і філософсько-правових складових. Інститут адвокатури – структурний елемент суспільно-політичної системи, від його функціонування багато в чому залежить поліпшення якості цієї системи. Цілі й завдання, що стоять перед адвокатами та їх об'єднаннями, визначаються об'єктивною необхідністю професійного захисту природних і набутих прав громадян і юридичних осіб. Тому можна стверджувати, що мету і завдання перед адвокатурою ставлять не самі адвокати і не держава, а суспільство.

До проблематики теоретичного осмислення сутності, змісту й реалізації прав і свобод людини зверталися мислителі різних епох. Це питання не втратило своєї актуальності і для сучасних теоретичних досліджень. Воно є предметом дослідження загальнотеоретичних і галузевих юридичних наук. Сучасна правова демократична держава зобов'язана в повній мірі й усіма можливими способами і механізмами охороняти та захищати права і свободи людини і громадянина. Саме цим і пояснюється нагальна потреба теоретичного осмислення такого важливого напрямку в діяльності держави, як правозахисна діяльність. Основна увага, безумовно, приділяється державно-правовим інститутам і механізму захисту прав людини. Зокрема, її розробкою займалися і займаються такі вчені, як П. Анісімов, Н. Бакаянова, Т. Вільчик, І. Долгошев, В. Долежан, В. Дудченко, В. Заборовський, С. Іваницький,

В. Карташкін, С. Ківалов, М. Козюбра, В. Лазарев, М. Орзін, Ю. Оборотов, П. Рабінович, А. Рагімов, Е. Ревіна, О. Святоцький, О. Скакун, В. Смирнов, В. Сухонос, О. Сушинський, В. Тацій, В. Цвік та ін. Аналіз теоретичних досліджень дозволяє констатувати, що на сьогоднішній день у даному науковому напрямку розроблено теоретико-методологічні основи, а також понятійно-категоріальний апарат.

Подальше дослідження змісту сучасної парадигми правозахисної діяльності в Україні в контексті становлення демократичного громадянського суспільства і правової держави пов'язано з пошуком шляхів оптимізації адвокатської діяльності та активізацією інших суб'єктів правових відносин у цій сфері. Розробка проблематики правозахисної діяльності та адвокатури з позицій вітчизняної правової спадщини й досвіду демократичних держав є для правової науки, безсумнівно, є актуальним завданням. Чим активніше ресурси держави, суспільства, наукової спільноти будуть спрямовані на вдосконалення інституту адвокатури, тим вищим буде рівень законності та сприятливішим буде ґрунт для поступального розвитку України на шляху утвердження демократичних цінностей.

## РОЗДІЛ 1

# КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОЗАХИСНОЇ СИСТЕМИ ТА ІНСТИТУТУ АДВОКАТУРИ ЯК ЇЇ СКЛАДОВОЇ

### 1.1. Методологічні засади дослідження правозахисної функції інституту адвокатури

Ефективність і результативність будь-яких соціогуманітарних, у тому числі правових, досліджень залежить від їх методологічних основ. Правильний і адекватний підбір методологічного інструментарію дозволяє розкрити сутнісно-змістовні параметри досліджуваних явищ.

У сучасних умовах спостерігається тенденція розширення спектра філософських методологічних основ щодо вивчення правової реальності. Інтерпретація даних тенденцій відбиває динаміку трансформації нашої свідомості, а також складність і багатогранність об'єктів досліджень. Це, в свою чергу, відбиває процес переходу від моністичної методології до філософсько-методологічного плюралізму. У процесі дослідження сучасної правової реальності модернізуються вже існуючі і створюються нові філософські теоретичні положення і методологічні орієнтири.

Сучасний стан науки характеризується ускладненням об'єкта його дослідження, в ролі якого виступає правова реальність. Даний процес супроводжується ще однією тенденцією, пов'язаною з тим, що розвиток сучасного гуманітарного знання, як зазначає К. Горобець, проходить під знаком все більшого усвідомлення ролі цінностей у бутті соціуму і кожної окремої людини<sup>1</sup>. У даному контексті маємо погоди-

---

<sup>1</sup> Горобець К. В. Аксиосфера права: философский и юридический дискурс : монография. Одеса, 2013. С. 8.

тися з твердженням про те, що зміна ролі суб'єкта права у правовій сфері, зокрема, проявляється в розгортанні аксіологічних досліджень в юриспруденції<sup>2</sup>. Дані висновки повною мірою можуть бути віднесені до проблематики правозахисної системи сучасної демократичної держави.

Сучасна науково-дослідницька методологія має складну багаторівневу структуру, що складається із сукупності методологічних інструментів: підходів, принципів, методів і спеціальних логічних прийомів, зумовлених філософським змістом пізнання.

Дослідження парадигми прав, свобод і пов'язаної з ними правозахисної системи, як складного конгломерату, що складається з різних елементів, стає можливим за умови залучення цілого арсеналу методологічних інструментаріїв. Серед них у контексті нашого дослідження особливе місце посідають концептуальні методологічні підходи, які уособлюють суму знання про способи мислення з приводу об'єктів дослідження і визначають його генеральну стратегію.

Визначенню поняття методологічних підходів у юридичній науці приділяється пильна увага. Так підходи (ідеї), на думку В. Малахова, є вихідними судженнями про предмет, його програмними припущеннями. Вони виступають вузловими моментами в організації інтелектуального процесу пізнавальної діяльності та містять в собі всілякі багатства змісту предмету дослідження. Концептуальні підходи (ідеї) стосуються конкретного предмету, хоча вони народжуються поза теорією даного предмету<sup>3</sup>. П. Рабінович визначає концептуальний підхід як побудовану на загальних світоглядних категоріях аксіоматичну ідею, яка є постулатом загальної

---

<sup>2</sup> Оборотов Ю. Н. Уровни постижения правовых ценностей // Актуальні проблеми філософії права: правова аксіологія : матеріали Міжнародного круглого столу» (м. Одеса, 9 грудня 2011 р.). Одеса, 2012. С. 44.

<sup>3</sup> Малахов В. П. Философия права : учеб. пособие. Москва, 2002. С. 67.

стратегії дослідження, відбір досліджуваних фактів та інтерпретацію результатів дослідження<sup>4</sup>. Методологічний підхід, на думку О. Тихомирова, це об'єднані домінуючим методом взаємопов'язані методи дослідження<sup>5</sup>.

Таким чином, методологічний підхід виступає в ролі фундаментальних методологічних установок і орієнтирів щодо дослідження об'єктів пізнання.

На наш погляд, центральною ланкою методології дослідження проблематики формування та функціонування правозахисної системи та інституту адвокатури (як її елемента) виступає людиноцентристський підхід, оскільки вся діяльність сучасної демократичної держави, її інститутів спрямована на утвердження і захист прав і свобод людини і громадянина. Це зі свого боку визначає зміст діяльності законодавчої, виконавчої і судової влади та місцевого самоврядування. Захист прав і свобод людини і громадянина – основна функція держави.

Людиноцентристський підхід є певним зрізом антропологічного підходу, в рамках якого основним об'єктом може бути не тільки людина, але і держава, і суспільство в цілому. Пріоритетність прав і основних свобод людини отримує своє логічне підтвердження саме при домінуванні людиноцентричного підходу, що передбачає акцентування уваги на людину (громадянина), як найбільш цінніше явище в соціальному житті, тим самим здійснюється «антропологічний поворот» до людини як первинної правової реалії.

Людиноцентрична парадигма виступає методологічною основою правозахисної діяльності сучасної демократичної держави. Дана парадигма передбачає, що саме людина є визначальною у правозахисній діяльності держави. Ця обста-

<sup>4</sup> Філософія права: проблеми та підходи : навч. посіб. 2005. С. 86 ; Рабінович П. М. Наука філософії права: до характеристики предмета й методології // Проблеми філософії права. 2003. Т. 1. С. 24.

<sup>5</sup> Тихомиров А. Д. Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы. Киев, 2005. С. 254.

вина є визначальною в характеристиці конституційного визначення сучасної держави як демократичної, соціальної, правової.

Концептуальним ядром сучасної правової парадигми є визнання пріоритетними місця і ролі людини і громадянина в цивільно-правових і державно-владних відносинах<sup>6</sup>.

У філософії права людиноцентричний підхід розглядається в тандемі з соціоцентричним підходом. П. Рабінович зазначає, що соціальний підхід спирається на положення про те, що людина, хоча і належить до живих істот (об'єктивні закономірності виникнення й існування яких досліджують певні природничі науки), все ж якісно від них відрізняється своєю соціальністю: існування людини опосередковується специфічними соціальними закономірностями, які не діють у тваринному світі. Ось і ті біологічні закономірності, яким, безперечно, теж підпорядковане існування людини, так би мовити, соціалізуються, опосередковуються переважно соціальними чинниками<sup>7</sup>.

В сучасних умовах права і свободи людини трансформувалися в основний об'єкт нормативного закріплення в рамках різних правових систем. Таким чином, закріплення, здійснення та захист прав і свобод людини є основою того політико-правового поля, на якому сучасне суспільство визначає перспективи свого цивілізаційного розвитку.

Таким чином, людиноцентристський підхід у рамках сучасної методології правозахисної діяльності передбачає формування такої правової доктрини, як система поглядів, ідей, принципів, концепцій, зорієнтованої не тільки на закріплення основних прав людини і громадянина, але на створення дієвого й ефективного механізму їх реалізації і захисту. Ці

---

<sup>6</sup> Селіванов В. М. Право і влада суверенної України. Методологічні аспекти. Київ, 2002. С. 9.

<sup>7</sup> Філософія права: проблеми та підходи : навч. посіб. ... С. 90.

завдання глобальні і довгострокові, від рішення їх залежить реальний стан людини в сучасній державі і суспільстві. Цей методологічний орієнтир має бути покладений в основу дослідження правозахисної системи та інституту адвокатури як її елемента.

Орієнтація на сучасність проблеми дослідження правозахисної системи взагалі, а інституту адвокатури зокрема, їх феноменологічна характеристика передбачає виявлення ціннісних властивостей даних інститутів, обумовлених об'єктивними обставинами їх функціонування в конкретно-історичному розрізі. Останній характеризується досить мінливим станом в основних сферах життя українського суспільства: політичній, соціальній, економічній та правовій.

Вибір тієї чи іншої цінності, як справедливо зазначається у літературі, є однією з найважливіших складових процесу прийняття рішень. Юрист мусить володіти не тільки суто технічними знаннями свого предмету, але і повністю усвідомлювати соціальне завдання і мету права і те, як найкраще досягти її реалізації<sup>8</sup>.

Аксіологічний підхід є одним з найбільш ефективних методологічних підходів, що дозволяють розкрити сутність та зміст прав і свобод людини і пов'язаної з ними проблеми їх інституціоналізації та правового регулювання.

Як відомо, право є сферою цінного, а не сферою істинного розуму, і відповідно, в його основі лежить сукупність цінностей. Аксіологія включає в себе вивчення ціннісних аспектів наукових дисциплін, а в більш широкому сенсі – всього спектру соціальної, художньої та релігійної практики, людської цивілізації і культури в цілому<sup>9</sup>.

---

<sup>8</sup> Дудченко В. В., Аракелян М. Р., Завальнюв В. В. Герменевтика права: розвиток юриспруденції : навч. посібник. Одеса, 2014. С. 5.

<sup>9</sup> Новая философская энциклопедия : в 4 т. Москва, 2000. Т. 1. С. 62.

Правова аксіологія, в рамках якої формується аксіологічний підхід, є одним з напрямків аксіології, що являє собою теорію про цінності, загальнозначущі принципи, що визначають людську діяльність, що відбивають сутнісні сторони соціального життя, їх якісний зміст.

Ціннісна характеристика права, на думку М. Орзіха, доповнює його сутнісно-змістовну характеристику обґрунтуванням значимості, корисності, придатності, «утилітарності» права. Вона забезпечує можливість інструментальної оцінки правових явищ, встановлення критеріїв цієї оцінки і на цій основі визначення ефективності права, відмінності корисності й ефективності дії правових норм<sup>10</sup>.

Важливо підкреслити, що сучасна складова аксіологічної характеристики вітчизняної правозахисної системи безпосередньо пов'язана з перенаправленням вектора його функціонування у бік громадянського суспільства як самостійного інституту, що формується в Україні. Протягом більше 20 років, з часу набуття Україною незалежності, йде процес реформування економічної, правової, соціальної та інших сфер життєдіяльності держави і всього суспільства. Відбувається активний процес формування в Україні громадянського суспільства шляхом переходу від державоцентричного суспільства до людиноцентричного, побудованого на цінностях, заснованих на принципах свободи і рівності у формуванні політичної демократії, ринкової економіки та національної державності. Особливу роль у цих процесах покликана зіграти правозахисна система, основним призначенням, якої є забезпечення і надійний захист прав і свобод людини, а також законних інтересів громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб.

---

<sup>10</sup> Орзих М. Ф. Личность и право : монография. Одесса, 2005. С. 84.

Важливим аспектом пізнання цінностей в праві є той факт, що в сучасній філософії права домінують погляди на людину як основну цінність. Рівень поширеності таких поглядів настільки високий, що можна стверджувати, що вони складають один з постулатів філософсько-правової та теоретико-правової думки сучасності<sup>11</sup>. Забезпечити пріоритет прав і свобод людини і громадянина, а також правове визнання і закріплення як найважливішої соціальної цінності неможливо без існування ефективної правозахисної системи. Формування та ефективне функціонування правової держави не видається можливим без незалежної правозахисної системи. Підтвердженням цього, зокрема, є та обставина, що діяльність незалежних судів як механізму, через який кожен суб'єкт прав і обов'язків реалізує своє право на захист, можлива лише за умови, якщо правосуддя здійснюється при наявності гарантій кожному мати вільно обраного захисника (представника). Найбільш професійно підготовленими для виконання такої місії є адвокати, як члени вільно обраної і підтримуваної ними адвокатської спільноти.

Аксіологічний підхід дозволяє характеризувати правозахисну систему як складну структуру, безпосередньо залучену у сферу захисту прав і свобод людини і громадянина, в сукупності складових організаційної структури всієї правозахисної діяльності. Структурні елементи у правозахисній системі суспільства є частинами єдиного механізму, і від успішної їх взаємодії багато в чому залежить якість правозахисної діяльності. Для забезпечення ефективної діяльності правозахисного механізму є важливим розуміння аксіологічних орієнтирів цієї діяльності.

У даний час, виходячи з сучасного аксіологічного сенсу правозахисних ідей, інститут адвокатури характеризується

---

<sup>11</sup> Горобець К. В. Аксіосфера права: філософський і юридический дискурс ... С. 33.

як незалежний від влади правозахист, який критикує владу і який переконує її в обмеженні своєї каральної активності, що стежить за тим, щоб влада не переступала встановлених її імперативів. При цьому пріоритетними напрямками вдосконалення адвокатури в даний час є організаційна незалежність, професійна компетентність, самоврядність як інституту громадянського суспільства, констатація невід'ємності адвокатури в системі правосуддя і в ефективному захисті прав і свобод людини.

Незважаючи на деякий скептицизм щодо застосування історичного підходу, заснованого на тому, що нібито його використання може служити гальмом на шляху розвитку різних державно-правових явищ, більшість вчених наголошують на необхідності й ефективності застосування даного підходу в теоретико-правових дослідженнях.

Оцінюючи методологічний потенціал історизму, В. Нерсеянц відзначає, що історичний принцип і розуміння історії як специфічної форми руху від минулого через сучасність до майбутнього як до чогось нового, що не мало місця раніше, але в той же час внутрішньо, закономірно пов'язаного тим, що вже було і є, є продуктом нового часу<sup>12</sup>.

Сучасний рівень накопичення історичних знань переконливо свідчить: історизм як спосіб вивчення явищ у їх виникненні та розвитку, в їх зв'язку з конкретними умовами найбільшою мірою відбиває особливості історичного пізнання<sup>13</sup>.

Оцінюючи пізнавальний потенціал історизму, Д. Керімов зазначає, що без історичного відтворення виключається можливість логічного усвідомлення закономірностей розвитку<sup>14</sup>.

---

<sup>12</sup> История политических и правовых учений / под ред. В. С. Нерсесянца. Москва, 1983. С. 9.

<sup>13</sup> Исторический словарь. URL: <http://encdic.com/history/PrincipIstorizma33956.html>

<sup>14</sup> Керимов Д. А. Философские основания политико-правовых исследований. Москва, 1986. С. 52.

Теорія як логічне відтворення дійсності, на думку О. Сурилова, своїм корінням сягає в її історичне відтворення<sup>15</sup>.

Необхідність використання історичного підходу при дослідженні правозахисної системи і її складових, зокрема інституту адвокатури, зумовлені тим, що суспільство постійно змінюється, і не може бути теоретично представлене у вигляді стійких, незмінних систем і структур. Дослідження трансформації суспільного життя не тільки в кількісному, але і якісному плані вимагає не просто опису лише статичних станів, а глибокого вивчення соціального розвитку і може бути зрозуміле в логіці тільки такого дослідження, яке має всі ознаки історичного пізнання.

Основні атрибути історизму як методологічного підходу зводяться до того, щоб при дослідженні різних явищ враховувалося минуле об'єкта; вивчення та аналіз його сьогодення; і на підставі цього робити прогноз на майбутнє. Адекватне осмислення того, які якісні зміни в правозахисній сфері зумовлюють неминучість пізнання сутнісних, закономірних, причинно-наслідкових джерел буття досліджуваного об'єкта. Причому кожен з елементів історизму має свої пізнавальні параметри, які тільки в єдності утворюють методологічний ефект даного походу. Так, аналіз минулого в становленні і розвитку інституту адвокатури дозволяє розглядати його сучасний стан та потім прогнозувати його стан і можливу трансформацію в майбутньому.

Ефективність історизму особливо яскраво проявляється, коли він використовується як методологічний підхід при дослідженні генезису і становлення правозахисної системи та її найважливішого інституту – адвокатури. Саме він дозволяє простежити динаміку їх трансформації. Зокрема, використання історичного підходу дозволяє продемонструвати, що

---

<sup>15</sup> Сурилов А. В. Теория государства и права : учеб. пособие. Київ, 1989. С. 63.

діяльність з надання юридичної допомоги в найширшому її розумінні існувала в усі часи, при всіх формах суспільного і державного устрою. У будь-якому організованому суспільстві існувала й існує необхідність створення умов для такої допомоги і виділення для цієї мети особливого стану людей, що володіють юридичними знаннями, для надання допомоги правового характеру фізичним та юридичним особам. Історичний підхід дозволяє констатувати, що форми і способи надання юридичної допомоги змінювалися залежно від економічних і політичних умов. Пошук найбільш придатної формальної організації для надання юридичної допомоги в певних історичних умовах вівся постійно.

Основні параметри, атрибути, а також функціональна спрямованість інституту адвокатури пов'язані, в першу чергу, з наданням юридичної допомоги громадянам та організаціям з захистом їхніх інтересів у суді, і визначається як «сукупність процесуальних дій, спрямованих на захист честі і гідності, життя і здоров'я, особистої свободи і майна від злочинних посягань, на спростування обвинувачення чи пом'якшення відповідальності обвинуваченого ... шляхом участі в судочинстві у цивільних або кримінальних справах»<sup>16</sup>.

Виходячи із зазначеної специфіки функціональної спрямованості даного інституту, можна припустити, що історичний підхід як пізнавальне предметне судження щодо правозахисної системи взагалі та інституту адвокатури зокрема вельми ефективний при постановці дослідницьких завдань, пов'язаних, перш за все, з необхідністю виявлення історичних коренів соціально-гуманітарних джерел правозахисної активності в тому чи іншому просторовому і часовому вимірі. Він ефективний також при дослідженні тенденцій формування елементів правозахисної системи як відносно самостійних

---

<sup>16</sup> Современная украинская энциклопедия : в 16 т. Харьков, 2004. Т. 5. С. 180.

соціальних інститутів та специфіки їх взаємодії з аналогічними структурами; особливостей перетворення цих інститутів з урахуванням соціально-економічних і політичних реалій; перспектив і тенденції їхнього розвитку в майбутньому.

Важливо підкреслити, що сучасний стан функціонування інституту адвокатури безпосередньо пов'язаний з перенаправленням вектора його вдосконалення на подальше зміцнення статусу, як самостійного інституту громадянського суспільства, що формується в Україні, відповідно до ідеології реалізації судової реформи. При цьому зберігають свою актуальність історичні традиції формування даного інституту в історичній ретроспективі.

Історичний похід дозволяє дійти висновку, що сучасна правозахисна система і, відповідно, інститут адвокатури як її елемент не з'явилися раптово, а формувалися поступово протягом декількох століть. Кожен період створив щось нове в її розвитку, що при непомітному переході на наступний етап їх трансформації супроводжувався конкретними подіями, що заклали основу подальшого їх розвитку. Також функціонування даної системи на сучасному етапі розвитку суспільства представляє результати всієї попередньої історії, що передувала розвитку. У свою чергу, сучасний їх стан значною мірою зумовлює подальший розвиток даних правових інститутів.

Таким чином, співвідношення минулого із сьогоденням дає можливість визначитися в причинно-наслідкових закономірностях, сутнісно-функціональних тенденціях та перспективах розвитку об'єкта нашого дослідження – правозахисної системи як найважливішого інституту сучасного громадянського суспільства, а також інституту адвокатури як її складової. Це зводиться до наукового моделювання реальних часово-просторових параметрів, що відбивають якісно-кількісний стан даних систем у майбутньому, виявлення позитивних або негативних тенденцій в динаміці їх розвитку,

аналізу ситуацій, що сприяють їхній появі і, в кінцевому підсумку, розуміння того, що слід змінити в теперішньому часовому просторі в досліджуваному об'єкті для запобігання виникненню проблемних ситуацій у майбутньому. У цьому неоціненну роль відіграє історизм як методологічний підхід в пізнавальній діяльності.

На сьогодні існує необхідність в широкому зверненні до методології порівняльно-правових досліджень, тобто до осмислення цілого ряду порівняльно-правового інструментарію, з урахуванням принципового значення результатів таких досліджень для оптимізації різних сторін функціонування правової системи.

Застосування порівняльно-правового підходу зумовлене самою природою і специфікою правозахисної системи, що складається з відповідних елементів. Разом з тим дана система, в свою чергу, є частиною більш масштабної системи. Крім того, норми, що регулюють права і свободи людини розробляються і приймаються в рамках міжнародних організацій універсального та регіонального характеру, а також на національному рівні. Дослідження складного характеру взаємодії і взаємовпливу цих норм, а також вироблених принципів і стандартів зумовлює застосування методологічного арсеналу порівняльно-правового підходу.

Так, порівняльно-правове дослідження завжди пов'язане з вивченням державно-правових явищ, які формувались у рамках різних правових систем на основі різних правових традицій, генетично пов'язаних з різними цивілізаціями і культурами. Феномен прав і свобод людини в рамках вищенаведених правових систем і культур сприймаються по-різному. У рамках західної правової традиції концепція прав і свобод людини посідає центральне місце, тож функціональне призначення права полягає в їх визнанні, закріпленні та створенні відповідного ефективного механізму їх захис-

ту. Що стосується сприйняття і визнання даної концепції в рамках незахідних правових традицій, то необхідно зазначити, що внаслідок їх цивілізаційного походження, в даних правових системах не настільки висока її роль і значення. Пріоритетними в одних правових реаліях є не індивідуальні права, а колективні (в звичайному африканському праві), а в інших – пріоритетними виступають обов'язки у порівнянні з суб'єктивними правами (в ісламському праві). Дана обставина має принципове значення для розуміння різних концепцій прав і свобод людини і пов'язаних з цим формуванням і функціонуванням правозахисних систем у рамках різних правових систем.

Методологічний потенціал порівняльного правознавства дозволяє порівняльно-правовому підходу проявитися особливо багатогранно. За допомогою синхронного і діяхронного порівняння можливо провести інституційне порівняння інституту адвокатури, як на сучасному етапі розвитку правових систем, так і протягом всього процесу його історичної трансформації. Спираючись на методологічний потенціал порівняння в синхронному та діяхронному вимірі, маємо можливість моделювати різні варіанти функціонування інституту адвокатури.

Необхідно відзначити, що при порівняльно-правових дослідженнях переважно застосовується внутрішньотипове порівняння правозахисної системи, яке передбачає вивчення її функціонування в рамках національної правової системи. Всебічне дослідження правозахисної системи вимагає застосування внутрішньотипового, а також зовнішньотипового порівняння, спрямованих на дослідження різних моделей правозахисної діяльності, що існують у різних правових сім'ях.

Важливе значення в дослідженні адвокатської діяльності як елемента правозахисної системи відведено нормативно-функціональному порівнянню, як одному з різновидів по-

рівняння. Згідно з нормативно-функціональним порівнянням об'єкти вважаються порівнянними, якщо вони виконують одні й ті самі завдання навіть відмінними способами<sup>17</sup>. Це особливо актуально при вивченні адвокатської діяльності в країнах з багаторівневою моделлю адвокатської діяльності (наприклад, Великобританія, де функціонують баристери і соліситори, що виконують різні функції в складі адвокатської професії).

Залежно від об'єкта дослідження порівняння може здійснюватися на різних рівнях (макро-, мікро-). Для дослідження адвокатської діяльності використовується порівняння на мікрорівні, адже об'єктами порівняння на мікрорівні стають певні компоненти або елементи правових систем: галузі, інститути, нормативно-правові акти, що регулюють певне коло подібних громадських відносин, норми права, матеріали судової практики, правові доктрини та ін.<sup>18</sup>

Таким чином, порівняльно-правовий підхід є одним з найбільш затребуваних методологічних підходів, що дозволяє розглядати правозахисну систему й інститут адвокатури як її складову як динамічні правові явища, які виконують найважливішу функцію щодо захисту прав і свобод людини на основі принципів, норм і стандартів, вироблених у рамках міжнародно-правових, міжнародно-регіональних, а також на національному рівні.

Необхідно резюмувати таке. Правозахисна система в Україні повинна ґрунтуватися на єдиних для всіх її елементах методологічних орієнтирах. Стратегічною метою в цьому напрямку є побудова ефективного правозахисного механізму, здатного реально забезпечити проголошений Конституцією

---

<sup>17</sup> Порівняльне правознавство у системі юридичних наук: проблеми методології : монографія / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ, 2006. С. 28.

<sup>18</sup> Лафитский В. И. Сравнительное правоведение в образах права. Москва, 2010. Т. 1. С. 90.

України принцип визнання прав людини як найвищої цінності, побудова системи реального впливу людини на державу через інститути громадянського суспільства.

## **1.2. Права і свободи людини і громадянина – основний об’єкт правозахисної діяльності сучасної держави**

До питання про теоретичне осмислення сутності, змісту і реалізації прав і свобод людини зверталися мислителі різних епох. Це питання не втратило своєї актуальності і для сучасних теоретичних досліджень. Необхідно відзначити, що проблема реалізації прав і свобод людини, їх забезпечення і захист – предмет дослідження загальнотеоретичних і галузевих юридичних наук. Основна увага, безумовно, приділяється державно-правовим інститутам і механізму захисту прав людини.

Концепція прав і свобод людини перебувала і до сих пір перебуває в центрі досліджень юридичної науки, де здійснювалися фундаментальні дослідження генезису і сутності та змісту даної концепції, механізмів реалізації прав і свобод людини, а також їх правової охорони і захисту. Даний науковий напрям також оформився не тільки в рамках національного права, а й міжнародного права як сукупність принципів і норм, що регулюють міжнародний захист прав і основних свобод і являють собою міжнародні стандарти в області прав людини.

Аналіз теоретичних досліджень у сфері прав і свобод людини дозволяє констатувати, що на сьогоднішній день у даному науковому напрямку розроблено теоретико-методологічні основи, а також понятійно-категоріальний апарат.

Як справедливо зазначає І. Бородін, теоретичне вирішення питання щодо свобод людини є складним питанням,

оскільки воно передбачає визначення співвідношення особистого та суспільного, індивідуального та загального, частини та цілого. Значення свободи полягає не в тому, що вона дає можливість жити без турбот, а в тому, що вона передбачає розвиток окремої людини, її вдосконалення<sup>19</sup>.

З точки зору загальної філософії, свобода – це ідея, яка відображає таке ставлення суб'єкта до своїх актів, при якому він є їх визначальною причиною, і вони безпосередньо не обумовлені природними, соціальними, міжособистісно-комунікативними, індивідуально-внутрішніми або індивідуально-родовими факторами. Культурно-історичне розуміння міри незалежності суб'єкта від варіативного зовнішнього впливу, залежить від конкретного соціально-політичного досвіду народу, країни, часу. «Свобода» в найбільш загальному розумінні означає відсутність обмежень і примусів<sup>20</sup>.

Свобода П. Петровським визначається як внутрішній стан людини, її прагнення подолати тиск зовнішніх і внутрішніх детермінантів, що її обмежують, і затвердити власну волю<sup>21</sup>. На думку В. Гетьмана та Ю. Климника, свобода – це фактична і юридична можливість людини здійснювати дії (або не діяти), робити те і так, що і як особа бажає і вважає за необхідне, за умови, що при цьому безпідставно і протиправно не обмежуються права інших людей, не завдається невинуватої шкоди іншим людям або суспільству в цілому<sup>22</sup>.

Теоретична розробка поняття «права людини» має свою давню історію. Вважається, що виникнення принципу, згідно

---

<sup>19</sup> Бородин І. Л. Про права та свободи громадян як соціально-правові категорії // Держава і право : Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. Київ, 2003. Вип. 19. 2003. С. 35–39.

<sup>20</sup> Новая философская энциклопедия : в 4 т. Москва. 2001. Т. 3. С. 501.

<sup>21</sup> Петровський П. Забезпечення прав і свобод людини – основний тренд модернізації публічного управління // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. Львів, 2015. Вип. 43. С. 15.

<sup>22</sup> Гетьман В. П., Климник Ю. В. Що таке свобода і право у демократичній державі. Київ. 1996. 36 с.

з яким закон повинен захищати права людини, якими вона володіє незалежно від зловживань уряду, необхідно пов'язувати з ім'ям Дж. Локка, який в 1690 р. опублікував працю «Два трактати про правління», де було визнано, що на першому місці при природному стані речей знаходяться права людини, а не права уряду. У даний час принцип захисту прав людини закріплено в більшості конституцій сучасних держав, якщо в ролі таких розглядати держави-члени ООН<sup>23</sup>.

На думку англійського політика XVII ст. Дж. Лільберна, свобода слова, совісті, друку, петицій, торгівлі, рівність перед законом і судом, право власності становлять вроджені (дані не державою, а Богом і природою) права людини. Дж. Локк у другій половині XVII ст. розробив учення про гарантії забезпечення прав людини, якими є законність, поділ влади, право народу на опір незаконним проявам влади<sup>24</sup>. Пізніше Ш. Монтеск'є обґрунтував ідею верховенства конституції в державі, ідею поділу влади як гарантії проти тиранії<sup>25</sup>.

Права людини можуть бути реалізовані, як правило, за наявності певних юридичних засобів, «механізмів» (наприклад, право на працю, на освіту, на соціальне забезпечення неможливо реалізувати, якщо не встановлена відповідна юридична процедура), а свобода людини в багатьох випадках може бути реалізована і без втручання держави. Місія держави у цій сфері полягає в охороні, не порушенні і захисті відповідних можливостей людини (наприклад, свободи слова, дотриманні будь-якого віровчення, вибору місця проживання)<sup>26</sup>. Якщо права людини визначають конкретні дії особистості, то

---

<sup>23</sup> Общеетеоретическая юриспруденция : учебный курс : учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса, 2011. С. 70

<sup>24</sup> Локк Дж. Два трактата о правлении // Сочинения : в 3 т. Москва. 1988. Т. 3. С. 137-405.

<sup>25</sup> Монтескье Ш. Л. О духе законов. Москва, 1999. 674 с.

<sup>26</sup> Енциклопедичний довідник майбутнього адвоката : у 2 ч. / за заг. ред. С. Ф. Сафулька. Київ, 2008. Ч. 1. С. 326.

свободи закріплюють за індивідом можливість самостійного вибору варіанта своєї поведінки, не окреслюючи при цьому його конкретного результату<sup>27</sup>.

Публій Ювентій Цельс у I ст. н. е., пропонуючи характеристику права як справедливості і добра, сказав: «Jus est ars boni et aequi» («Право є мистецтво добра і справедливості»)<sup>28</sup>. Крім того, фізична особа – це людина як суб'єкт права, а особистість – це людина, перш за все, як соціальний суб'єкт відносно його правового статусу. Однак у вітчизняних джерелах часто використовують словосполучення «права особистості», що, на думку деяких вчених, призводить до плутанини і може викликати підміну понять<sup>29</sup>.

Розглядаючи трансформації поняття «права людини» з точки зору розвитку ідеї прав людини як вимог до уряду та захисту від уряду, М. Антонович зазначає, що термін «право» в тому значенні, яке він має у словосполученні «права людини», передає поняття, що виходить за рамки тільки певних можливостей людини, необхідних для її існування і розвитку в конкретно-історичних умовах. Цей термін залежно від контексту може означати також вимогу, претензію, привілей тощо<sup>30</sup>.

«Права людини, – як визначає О. Чернецька, – це – універсальна цінність, яка дозволяє зіставити і вимірювати всі важливі явища і події, які відбуваються в суспільстві й державі. Поряд з цим, права людини і громадянина покликані визначати межі свободи політики, політиків і публічної вла-

<sup>27</sup> Годнева Т. Ю., Котова К. А., Лисова С. Ю. Правоведение : учеб. пособие. Иваново, 2008. С. 51.

<sup>28</sup> Freund A. Social Justice and the Law // Social Justice / ed. Richard B. Brandt. Englewood Cliffs, 1962. P. 96

<sup>29</sup> Тацій В., Тодика Ю. Проблеми становлення конституціоналізму в Україні // Право України. 2001. № 6. С. 6.

<sup>30</sup> Антонович М. Юридична термінологія з прав людини: походження, тлумачення, функціонування // Український часопис прав людини. 1997. № 3/4. С. 20.

ди. Будь-який політичний тиск призводить до порушення прав людини – це посягання на свободу індивіда, оскільки права людини – це не тільки відображення правового досвіду розвитку людства, а й кристалізація його моральних основ, пов’язаних з повагою свободи й автономії індивіда»<sup>31</sup>.

Права людини як певні можливості людини необхідні для задоволення потреб її існування і розвитку в конкретних історичних умовах, які об’єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені обов’язками інших суб’єктів, розглядає П. Рабінович.

Відображена в цій дефініції інтерпретація прав людини ґрунтується не просто на соціальному, а, власне, на соціально-потребному підході. Адже існування і розвиток людини відбувається зазвичай тільки в процесі задоволення його потреб; а цей процес, звичайно, опосередковується, в основному, «засобами», які є природно-історичними (соціально-природними) наслідками попередньої і поточної діяльності інших суб’єктів, тобто результатами громадського виробництва (матеріального і духовного)<sup>32</sup>.

У дослідженнях, присвячених концепції права і свобод людини, розрізняються поняття «права людини» і «права громадянина». У першому випадку, як зазначається в науковій літературі, мова йде про права, пов’язані із самою людиною, її існуванням і розвитком. Людина як суб’єкт прав і свобод тут виступає переважно як фізична особа. Що стосується прав громадянина, то вони зумовлені сферою відносин людини з суспільством, державою, їх інституціями<sup>33</sup>.

<sup>31</sup> Чернецька О. В. Права та свободи людини і громадянина як основа функціонування органів публічної влади // Часопис Київського університету права. 2014. № 1. С. 88.

<sup>32</sup> Рабінович П. М. Основоположні права людини: соціально-антропна сутність, змістова класифікація // Вісник Національної академії правових наук України. 2013. № 2. С. 12.

<sup>33</sup> Правознавство : підручник / ред. В. В. Копейчикова. Київ : Юрінком Інтер, 2003. С. 193.

Права людини, на думку О. Скакун, не залежать від виконання будь-яких обов'язків та первинно закріплені в міжнародних актах, їх реалізація здійснюється в будь-якому суспільстві, де б не знаходилася людина. Права громадянина залежать від виконання обов'язків, якими наділені громадяни держави, і їх реалізація охоплює сферу відносин індивіда з цією державою<sup>34</sup>.

Поширена думка про пріоритетність прав людини відносно прав громадянина, оскільки права людини поширюються на всіх людей, які проживають або перебувають в тій чи іншій державі, а права громадянина – лише на тих осіб, які є громадянами певної країни<sup>35</sup>.

Необхідно додати до цього, що права і свободи громадянина – це ті права і свободи, які належать громадянам, іноземним громадянам, особам без громадянства, біженцям. У різних суспільствах розрізняються лише зміст і обсяг цих прав і свобод.

Як відомо, права громадянина можуть сприйматися як обмеження принципу рівності, який полягає в тому, що він надає рівні права і можливості всім членам суспільства, а не тільки громадянам конкретної держави. Інститут громадянства не повинен стати перешкодою для всього населення, що проживає в даній державі, в можливості реалізувати свої природні права, якими воно наділене з моменту народження.

Права людини – це встановлені можливості індивіда вчиняти певні дії, що гарантуються й охороняються державою, а також напрямки його можливої поведінки, самореалізації і самовизначення в різних сферах життєдіяльності суспільства.

Заслуговує на увагу виділене П. Рабіновичем, крім поняття прав людини, поняття основних прав нації (народу),

---

<sup>34</sup> Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учебник. Харьков. 2010. С. 233.

<sup>35</sup> Правознавство : підручник / ред. В. В. Копейчикова... С. 190.

як певних можливостей кожної нації (етнічної спільноти, народу), необхідних для її нормального існування і розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно зумовлених досягнутим рівнем розвитку людства, і які є загальними і рівними для всіх націй (народів).

У сучасний період, на думку вченого, у зв'язку з процесами, що відбуваються в багатьох країнах (демократизація, «етнізація», інтернаціоналізація та ін.), актуалізується проблема співвідношення прав людини і прав нації (народу). Зараз нерідко висувається й обговорюється питання: якій групі прав слід віддати перевагу, забезпечити першочергове задоволення?

Однією з неодмінних складових загальносоціальних прав людини, як вже зазначалося, є можливість зберігати, виявляти, реалізовувати і розвивати свою національну самобутність. Тому забезпечення цього права кожному члену певної національної спільноти є одночасно і забезпеченням відповідних етнічних прав всієї цієї групи людей. І навпаки – забезпечення прав нації в цілому дозволяє, звичайно, кожному її представнику реалізовувати свої етнічні права.

Крім вищезазначених понять, П. Рабінович виділяє поняття основних прав людства як певних можливостей, які необхідні для його існування і розвитку як єдиного, цілісного суб'єкта світової історії, носія цивілізаційної спадщини, і об'єктивно зумовлені станом соціального та природного середовища<sup>36</sup>. До них можна віднести, зокрема, права на безстрокове існування людства (безсмертя); мир; відродження і збереження гармонії з природою (екологічної безпеки); збереження, використання і розвиток загальнолюдських матеріальних і духовних цінностей (культурних, наукових та

---

<sup>36</sup> Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Львів, 2007. С. 10.

інших досягнень); відкрите море та його корисні копалини; антарктичний простір; використання космічного простору.

Важливим у контексті цієї дискусії є питання про співвідношення свободи і права. При цьому підкреслюється, що відмінність між правами і свободами людини є не абсолютною, а відносною. Поняття прав людини і поняття свобод людини відображають людські можливості, і в цьому їхня принципова спільність. І все ж права і свободи людини не є тотожними явищами: вони розрізняються, головним чином, шляхами, засобами їх реалізації та забезпечення<sup>37</sup>.

Різниця між правами і свободами, на думку В. Шаповала, полягає також в тому, що права передбачають конкретність дій, вони вимагають певних дій всіх учасників правовідносин, а свободи передбачають досить широкий вибір поведінки носія відповідного суб'єктивного права. Іншими словами, право, по суті, означає «дай», а свобода – «не заважай»<sup>38</sup>.

Права і свободи Г. Кельзен пов'язував із захистом меншин у різних суспільних сферах. Він стверджував, що цей захист є «істотною функцією так званих основних прав та прав на свободу». Права в широкому розумінні – це певні свободи людини, тобто її здатність діяти певним чином або необхідність утримуватися від певних вчинків для того, щоб забезпечити собі належне існування, розвиток, задоволення своїх потреб. Якщо мова йде про основні права, то під ними слід розуміти саме такі можливості, без яких людина не може нормально існувати. Крім того, зміст і обсяг можливостей людини залежать, перш за все, від можливостей всього суспільства, головним чином, від рівня його економічного розвитку. З цього погляду права людини – явище цілком соціальне: породжуються вони самим суспільством.

<sup>37</sup> Енциклопедичний довідник майбутнього адвоката... С. 326.

<sup>38</sup> Шаповал В. Феномен прав і свобод людини та громадянина (теоретико-правовий і конституційний аспекти) // Право України. 2015. № 2. С. 32.

Концепція прав та свобод людини і громадянина передбачає формування відповідного механізму їх реалізації. У даному контексті найважливіша роль належить державі й суспільству в цілому.

На думку П. Рабіновича, утвердження прав і свобод людини – це їх визнання державою. Воно може здійснюватися різними шляхами і засобами: проголошенням в деклараціях, заявах, закріпленням прав людини в Конституції та інших законах; участю в підготовці і прийнятті міжнародно-правових актів з прав людини; приєднанням до відповідних міжнародних договорів, їх ратифікацією тощо. Під терміном «забезпечення» вчений розуміє діяльність зі створення умов для здійснення прав та свобод людини і громадянина, яка передбачає три елементи (напрямки) державної діяльності: сприяння реалізації прав і свобод людини (шляхом позитивного впливу на формування їх загальносоціальних гарантій); охорону прав і свобод людини (шляхом вжиття заходів, зокрема, юридичних, для попередження, профілактики правопорушень); захист прав і свобод людини (відновлення порушеного правомірного стану, притягнення винних осіб до юридичної відповідальності)<sup>39</sup>.

Основному праву, зафіксованому в конституції, на думку вченого О. Черданцева, повинен відповідати позитивний, активний обов'язок держави, спрямований на створення умов реалізації права, на саму реалізацію, наприклад, на виплату пенсій, на призначення та організацію виборів до органів держави. Якщо ж відносини особистості і держави врегульовані за допомогою категорії «свобода», то держава бере на себе обов'язки (негативні) пасивні, не втручається у сферу свободи, встановлену законом. Активні дії вчиняє сам носій свободи. Держава може лише з ініціативи особистості пере-

---

<sup>39</sup> Рабінович П., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина : навч. посіб. Київ, 2004. С. 95.

шкоджати діям інших суб'єктів, що незаконно обмежують свободу. У разі суперечок з державним органом носій права повинен навести законне обґрунтування свого права. У разі виникнення суперечок, пов'язаних з реалізацією свободи, навпаки, державний орган повинен обґрунтувати обмеження свободи, що випливає із закону<sup>40</sup>.

На думку М. Орзіха, серед обов'язкових соціально-правових передумов конституціоналізму пріоритетне значення має визнання і забезпечення прав та свобод людини і громадянина<sup>41</sup>. Отже, права та свободи людини і громадянина складають інститут конституційного права, що поєднує норми, які визначають взаємовідносини держави і особистості. Тому, на думку П. Рабіновича і М. Хавронюка, «гарантії реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина – це умови і засоби, принципи і норми, які забезпечують здійснення, охорону та захист зазначених прав, є запорукою виконання державою та іншими суб'єктами правовідносин обов'язків, які покладаються на них з метою реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина»<sup>42</sup>.

Для забезпечення можливості користуватися всіма правами і свободами людини і громадянина держава повинна забезпечити реалізацію конституційних прав і свобод, створити відповідний механізм їх забезпечення<sup>43</sup>. У Конституції України визначено, що затвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Конституція закріплює широке коло особистих, культурних, економічних, політичних, соціальних та інших прав та свобод. Саме права та свободи людини та їх гарантії, на думку В. Васецького, ви-

<sup>40</sup> Черданцев А. Ф. Теория государства и права : учебник. Москва, 2002. С. 112.

<sup>41</sup> Орзих М. Ф., Крусян А. Р. Современный конституционализм в Украине: введение в украинское конституционное право. Киев, 2006. С. 63.

<sup>42</sup> Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина... С. 17.

<sup>43</sup> Савенко М. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина та їх захист органами конституційної юрисдикції // Право України. 1999. № 2. С. 3.

значають зміст і спрямованість діяльності держави, яка для цього забезпечує їх судовий захист, створює адміністративно-правові форми їх захисту на національному та міжнародному рівні<sup>44</sup>.

Незважаючи на різноманіття тлумачень поняття «права і свободи людини», більшість дослідників схиляється до того, що вони являють собою відповідні можливості, які є найважливішими умовами не тільки існування, але й розвитку кожної людини. Вони відбивають стан розвитку суспільства. Отже, як справедливо зазначає М. Козюбра, права людини – один з найважливіших соціальних і політико-правових інститутів, мірило досягнень суспільства, показник рівня його цивілізованості<sup>45</sup>. Тому права людини не повинні відчужуватися, відбиратися, вони не можуть бути «подарунком» з боку держави або будь-якої іншої організації або особи.

### **1.3. Громадянське суспільство – ефективний механізм реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина**

Термін «громадянське суспільство» – один з найбільш вживаних у сучасній науковій літературі. Витоки цього феномена сягають у давнину. Вперше цей термін був використаний Арістотелем для позначення спільноти вільних та рівних громадян, пов'язаних між собою певною формою політичного устрою. Великий мислитель епохи Античності громадянське суспільство розумів як сукупність політичних громадян, а державу – як політичне спілкування громадян. Держава, за твердженням Арістотеля, є природним продук-

<sup>44</sup> Васецький В. Ю. Забезпечення прав та свобод людини і громадянина в демократичному суспільстві (на прикладі удосконалення інституту юридичної відповідальності) // Часопис Київського університету права. 2009. № 2. С. 19.

<sup>45</sup> Козюбра Н. И. Права человека и верховенство права // Право Украины. 2011. № 5/6. С. 11.

том, оскільки вона відображає інтереси полісу, суспільства, тому що суть особистості як політичної тварини нерозривно пов'язана з громадянським суспільством і державою. Зважаючи на політичну сутність людини, всі інші сфери людської життєдіяльності політизовані: моральна, сімейно-шлюбна, економічна та ін.<sup>46</sup>

Аж до XVIII ст. поняття «громадянське суспільство» вживалося як синонім поняття «державна». Перехід від Середньовіччя до Нового часу зумовив формування громадянського суспільства і усвідомлення відмінностей між ним і суто державними інститутами. Ідеї громадянського суспільства отримали найбільш виражене доктринальне оформлення в працях Т. Гоббса, Дж. Локка, Б. Спінози, Ш. Монтеск'є, Г. Гегеля.

Т. Гоббс був першим, хто використав термін «громадянське суспільство» в сучасному для нас розумінні, розрізняючи його з державою. На думку мислителя, держава вирішує завдання забезпечення умов виконання і дотримання взаємних договорів людей, без чого неможливі співіснування та мир. Т. Гоббс спростовував поширену в його час думку про «природний стан» людського суспільства як про період благополуччя, «золотий вік». Навпаки, безперервна війна робить життя людей надзвичайно важким, небезпечним і викликає потребу в мирі. Встановлення миру можливе тільки з встановленням держави, громадянського суспільства, цивільних законів. Він прямо визнає, що «поза державою – панування пристрастей, війна, страх, бідність, самотність, варварство, невігластво, дикість; в державі – панування розуму, мир, безпека, багатство, взаємодопомога, витонченість, науки, доброзичливість»<sup>47</sup>.

У працях «Про громадянина» та «Левіафан» Т. Гоббс виклав концепцію громадянського суспільства, що виникає при

<sup>46</sup> Аристотель. Политика. Афинская полития. Москва, 1997. С. 325.

<sup>47</sup> Гоббс Т. О гражданине // Сочинения : в 2 т. Москва, 1989. Т. 1. С. 278.

переході від природного стану первісних, неприборканих пристрастей, загальної ворожнечі та страху до впорядкованого культурного суспільства, громадяни якого дисципліновані владою держави. Держава оселяє в країні мир, порядок і змінює саму людину, перетворюючи її на громадянина. Громадянин – вільна, активна особистість, але його свобода не повинна шкодити свободі інших. Межі цієї свободи встановлює держава, якій людина добровільно підкоряється. «Але громадянські спільноти – не є простими об'єднаннями людей, а є такими об'єднаннями, які засновані на договорі, для створення яких необхідні взаємні вірність та згода». Адже, на думку Т. Гоббса, «поза державою у кожного є право на все, але він не може скористатися нічим; а в державі кожен спокійно користується обмеженим правом». Таким чином, держава обмежує дію «природних законів»<sup>48</sup>. Громадянське суспільство, на його думку, не є простою сумою волі і прагнень індивідів, що його складають, а є новою реальністю.

У своїх працях Дж. Локк не тільки активно використовує термін «громадянське суспільство», а й проголошує примат громадянського суспільства перед державою. Дж. Локк акцентував увагу на тому, що основою громадянського суспільства є приватна власність, держава ж є знаряддям захисту власності. Водночас Дж. Локк застерігав від небезпеки абсолютизації влади в руках держави, що, зрештою, призведе до ліквідації громадянського суспільства. У роботі «Два трактати про правління» він пише: «Абсолютна влада, у кого б вона не знаходилася, вкрай далека від того, щоб бути видом громадянського суспільства; вона настільки ж несумісна з ним, як рабство з власністю»<sup>49</sup>.

<sup>48</sup> Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского // Сочинения : в 2 т. Москва, 1991. Т. 2. С. 364.

<sup>49</sup> Локк Дж. Два трактата о правлении ... С. 312.

Держава зобов'язана захищати природні права людей на власність, життя, свободу. Чим більше у людини прав, тим ширше коло її обов'язків перед суспільством. Суспільний договір передбачає, на думку Дж. Локка, і відповідальність держави перед громадянами. Якщо держава не виконує свого обов'язку перед людьми, якщо вона порушує природні свободи, люди мають право боротися проти такої держави.

Б. Спіноза був переконаний в тому, що саме через систему великих зібрань (об'єднань) людей приймається розумний закон, дається згода народу на здійснення влади і на цій підставі забезпечується свобода, рівність, загальне благо. Б. Спіноза зазначав: «Оскільки люди охоплюються гнівом, заздрістю або яким-небудь іншим ненависницьким афектом, оскільки вони тягнуться нарізно і одне одному ворожі, і тому вони повинні вселяти тим більший страх, наскільки більше вони можуть і наскільки вони хитріші і підступніші в порівнянні з іншими тваринами». Визначаючи місце і роль людини в суспільстві, державній системі і природі, мислитель виходить з того, як і «більшість», що «люди в природі є ніби державою в державі»<sup>50</sup>.

Значний внесок у розвиток концепції громадянського суспільства зробив Г. Гегель. Громадянське суспільство, за твердженням мислителя, виступає «не як спільність, що розпалася на поодинокі особи, які зібралися на мить тільки для одиничного тимчасового акту без подальшого зв'язку, а як розчленоване на вже раніше конституйовані товариства, громади та корпорації, які таким чином отримують політичний зв'язок»<sup>51</sup>. Громадянське суспільство, за Г. Гегелем, є сферою реалізації приватних цілей та інтересів окремої особистості: тут кожен для себе є мета. Всі інші значимі лише як засоби досягнення цієї мети, а тому громадянське суспільство є ан-

<sup>50</sup> Спіноза Б. Богословско-политический трактат. Минск, 1998. С. 360.

<sup>51</sup> Гегель Г. Ф. Философия права. Москва, 1990. С. 346.

тагоністичним суспільством, яке роздирають протиріччя. Засоби боротьби з такого роду антагонізмами, відповідно до позиції великого мислителя, і пов'язані колонізацією і поліцією.

III. Монтеск'є вважав, що громадянське суспільство виступає четвертим ступенем людської історії після природного стану, сім'ї, суспільства героїчного часу. На думку мислителя, громадянське суспільство є суспільство ворожнечі людей один до одного і як таке (в силу цього) перетворюється на державу – орган насильства для запобігання ворожнечі між громадянами. Новий етап у розвитку ідеї громадянського суспільства пов'язаний зі змінами ідей, що відбуваються в ХІХ-ХХ ст. Головний лейтмотив, пов'язаний з ідеями громадянського суспільства, полягає у визнанні його як соціальної цінності<sup>52</sup>.

Громадянське суспільство, згідно з вченням І. Канта, базується на таких ідеях: людина повинна все створювати власними силами і повинна відповідати за створене; зіткнення людських інтересів і необхідність їх захисту – спонукальні причини самовдосконалення людей; громадянська свобода, законодавчо забезпечена правом, є необхідною умовою самовдосконалення, гарантією збереження і піднесення людської гідності. І. Кант доходить до висновку, що для людства найбільшою проблемою, вирішити яку його змушує природа, є досягнення загального правового громадянського суспільства<sup>53</sup>.

Концепція громадянського суспільства отримала своєрідне відображення в марксистській теорії. На думку К. Маркса, «громадянське суспільство – сфера матеріального, економічного життя і діяльності людей. Саме воно є первинним відносно держави, громадянське життя як сума різноманітних

<sup>52</sup> Монтеск'є Ш. Л. Избранные произведения. Москва, 1955. С. 342.

<sup>53</sup> Кант И. Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане. 1784 // Сочинения : в 6 т. Москва, 1966. Т. 6. С. 15.

інтересів скріплює державу. Практичною реалізацією права людини на свободу є право людини на приватну власність ... Право людини на приватну власність є свобода розпоряджатися майном на власний розсуд. Ця індивідуальна свобода, як і це використання, утворюють основу громадянського суспільства»<sup>54</sup>.

Ідея розмежування громадянського суспільства і держави виникла в Європі в кінці XVIII ст. і розроблялася на початку XIX ст. Термін «громадянське суспільство» (*societas civilis*), який традиційно застосовувався для позначення мирного політичного ладу, керованого законом, став замість цього використовуватися для позначення окремої інституційної сфери життя, яка не збігається з інститутами державної влади, наявними на даній території<sup>55</sup>.

Подальший розвиток концепція громадянського суспільства отримала в працях А. Грамші, який указував на те, що воно є досить складною структурою, що відчуває катастрофічне «вторгнення» економічних елементів (криз, депресій тощо); надбудови громадянського суспільства в цьому випадку грають роль ніби системи траншей у сучасній війні»<sup>56</sup>.

Формування громадянського суспільства в другій половині XX ст. пов'язане з процесами глобалізації та зумовленим нею економічним і науково-технічним розвитком. Даний процес зумовлює трансформацію громадської думки, що стосується розвитку гуманітарних концепцій суспільного розвитку.

С. Алексєєв вважав, що «громадянське суспільство» відображає уявлення про найбільш оптимальний суспільний устрій на різних історичних етапах розвитку людства. Громадянське суспільство – це суспільство з високим рівнем

<sup>54</sup> Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения : в 35 т. Москва, 1968. Т. 1. С. 224.

<sup>55</sup> Кин Дж. Демократия и гражданское общество. Москва, 2001. С. 90.

<sup>56</sup> Грамши А. Избранные произведения : в 3 т. Москва, 1959. Т. 3. С. 198.

економічної, соціальної, політичної культури та моральних якостей, яке утворює розвинені правові відносини<sup>57</sup>.

На думку Ю. Шемшученка, громадянське суспільство і правова держава утворюють, скоріше, теоретичний ідеал, ніж практичну реальність. Фактично, у світі немає країни з остаточно сформованим громадянським суспільством і правовою державою. Але є країни, в яких багато рис, що відповідають цьому ідеалу, практично утвердилися як стабільні основи життєдіяльності громадянського суспільства і державних структур. З цього випливає, що для нашої країни формування громадянського суспільства і правової держави, налагодження стабільних зв'язків між ними – складний і, головне, розрахований на тривалу історичну перспективу процес. Той, хто вважає, що це можна зробити в так званий «перехідний період», помиляється<sup>58</sup>.

Під громадянським суспільством політологи розуміють сучасне розвинуте суспільство, в центрі якого знаходиться людина – громадянин, свобода і права якого забезпечені ефективними соціальними механізмами. Громадянське суспільство – це механізм соціальної взаємодії, що складається зі сфери особистого (особливо сім'ї), різних об'єднань, громадських рухів і публічної комунікації. Громадянське суспільство означає також цінності, відмінні від національних і соціальних. Більше, ніж це роблять націоналізм або соціалізм, воно – принаймні деякі його форми – цінує плюралізм, самообмеження й осмислення. Громадянське суспільство часто розуміють як місце соціальної дії, відносно автономної від держави<sup>59</sup>.

---

<sup>57</sup> Політологія. Навчально-методичний комплекс : підручник / за ред. Ф. М. Кирилюка. Київ, 2004. С. 271.

<sup>58</sup> Громадянське суспільство і держава в Україні: проблеми взаємодії : матеріали методол. семінару (м. Київ, 27 січ. 2004 р.). Київ, 2004. С. 294.

<sup>59</sup> Мала енциклопедія етнодержавства / Ю. І. Римаренко та ін. Київ, 1996. С. 452

Термін «громадянське суспільство», на думку І. Долгошева, трактується в трьох значеннях: 1) громадянське суспільство протиставляється нецивілізованому, варварському суспільству; 2) ідеться про феномен античного полісу – громадянська община; 3) громадянське суспільство розглядається як буржуазне суспільство, в якому сфера приватних інтересів звільняється від прямого впливу державних інститутів, стає автономною сферою життєдіяльності людей, що безпосередньо не залежить від держави<sup>60</sup>.

В юридичному сенсі, за твердженням М. Барщевського, громадянське суспільство виникає в міру інституціоналізації сфери приватних інтересів через законодавче визнання суб'єктивних прав індивідів. Цей процес супроводжується зростанням потреби громадян і їх організацій в юридичній допомозі, що надається професіоналами. Тим самим, юридичні передумови і фактори інституціоналізації громадянського суспільства в ряді випадків виступають і в ролі чинників, що сприяють становленню адвокатури<sup>61</sup>.

Громадянське суспільство в сучасних дослідженнях розглядається переважно як система самостійних і незалежних від держави суспільних інструментів та відносин, які покликані забезпечити необхідні умови для реалізації прав і свобод, а також приватних інтересів і потреб окремих людей і їх колективів для насиченого соціального, культурного і духовного життя, збереження і відтворення накопичених етичних цінностей і передачі їх від покоління до покоління. Громадянським суспільством називають демократичне суспільство з розвиненими економічними, культурними, правовими і полі-

---

<sup>60</sup> Долгошев И. С. Роль и социальное назначение адвокатуры как института гражданского общества // Вестник Саратовской государственной академии права. 2008. № 3. С. 29.

<sup>61</sup> Барщевский М. Ю. Бизнес-адвокатура в США и Германии : учеб. пособие. Москва, 1995. С. 14-15.

тичними відносинами між його членами, незалежне від держави, але яке взаємодіє з нею і створює спільно з державою розвинуті правові відносини<sup>62</sup>.

Виходячи з розмежування двох сфер – громадянського суспільства і держави, В. Речицький вказує на відмінність їх пріоритетів. Якщо для держави такими залишаються безпека, стабільність, порядок і захищеність, то для громадянського суспільства – це свобода, ініціатива, динамізм і спонтанна активність<sup>63</sup>.

Аналізуючи проблему взаємодії громадянського суспільства і держави, С. Прилуцький акцентує увагу на протистоянні держави і громадянського суспільства. У зв'язку з цим він стверджує, що якщо «піддатися філософському і правовому абстрагуванню, то можна побачити, що держава і громадянське суспільство підпорядковані діалектичному закону єдності і боротьби протилежностей. Ці два явища, які за своєю природою є самостійними явищами, становлять єдність. Як громадянське суспільство не може існувати без охоронного, примусового і карального механізму держави, так і держава не може існувати без рушійного потенціалу вільного суспільства. Постійна боротьба, протистояння, спроби домінувати – це головні форми їх співіснування. Як держава прагне до тотального контролю над суспільством в крайніх формах своєї організації (авторитаризм, абсолютизм і тоталітаризм), так і безконтрольне суспільство схильне до безвладдя, самоправності і анархії. Історія людства наочно свідчить, що після ефективного збалансування і створення дієвих механізмів взаємного контролю між державою і суспільством

---

<sup>62</sup> Козьмініх А. В. Адвокатура як інститут громадянського суспільства в сучасній науці // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. Одеса, 2009. Вип. 36. С. 229-230.

<sup>63</sup> Речицкий В. В. Политическая активность. Конституционные аспекты. Киев, 1999. 496 с.

зароджуються умови для формування соціальної і правової держави з демократичним ладом»<sup>64</sup>.

А. Крусян, розглядаючи проблематику громадянського суспільства в контексті сучасного українського конституціоналізму, зазначає, що воно є вільне, гуманістичне, демократичне, правове, індивідуалізоване, структуроване (інституціоналізоване), самоврядне суспільство, найвищою цінністю якого є людина і її свобода<sup>65</sup>.

Таким чином, поширена думка, згідно з якою громадянське суспільство – це демократичне суспільство, що досягло високого політичного, економічного, правового, культурного і духовного рівня розвитку, володіє сталими ефективними правозахисними структурними елементами в особі політичних партій, громадських об'єднань, профспілок, правозахисних організацій, сильної адвокатури і державних органів правозахисту в особі омбудсмена, органів юстиції, органів місцевого самоврядування та інших органів, а також вільних ЗМІ, які покликані створити та забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів і колективів, захисту прав і свобод людини і громадянина та сформувати самоорганізовану систему стримувань і противаг для взаємодії на умовах демократії і права людини, об'єднань, суспільства і держави.

Громадянське суспільство в цілому ототожнюється зі сферою приватних інтересів і потреб. Воно сформувалося завдяки людському прагненню до визнання особистої свободи, незалежності, гідності. Віра в прогрес, модернізацію, терпимість стосовно до права як абсолютної цінності, плюраліс-

---

<sup>64</sup> Прилуцький С. В. Адвокатура як інститут громадянського суспільства в умовах становлення правової держави // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2010. № 12. С. 50.

<sup>65</sup> Крусян А. Громадянське суспільство в Україні як передумова сучасного українського конституціоналізму: поняття і тенденції розвитку // Право України. 2014. № 4. С. 19.

тичність соціального життя стали передумовами і основою виникнення і становлення ідеї громадянського суспільства<sup>66</sup>.

Але в юридичному сенсі громадянське суспільство виникає у зв'язку з розвитком законодавчих основ держави і визнання людини головною цінністю, яку потрібно захищати і охороняти. Завдяки інституціоналізації сфери приватних інтересів через законодавче визначення суб'єктивних прав індивідів виникла необхідність у створенні різнорідних соціальних сил, інститутів, організацій, об'єднаних спільними інтересами і прагненнями, головною метою яких є встановлення міцних взаємозв'язків з державою для створення взаємовигідної системи захисту прав.

Як певний стан, громадянське суспільство характеризується взаємодією трьох принципів: загальновизнаного егалітарного права, яке передбачає певний мінімум свобод для кожної людини, а також закріплену законом рівність прав, обов'язків і відповідальності громадян (правова сфера); приватної власності (економічна сфера) і суспільно визнаної внутрішньої свободи людини (сфера особистого, духовного).

Саме інститути громадянського суспільства, як-от сім'я, церква, школа, інші спільноти, різні добровільні організації та спілки, мають засоби впливу на окремого індивіда для дотримання ним загальноприйнятих моральних норм. Громадянське суспільство – не державно-політична, а, головним чином, економічна, особиста і приватна сфера життєдіяльності людей, сфера відносин, що реально виникли між ними. Це вільне, демократичне, правове, цивілізоване суспільство, де немає місця режиму особистої влади, волюнтаристським методам правління, класовій ненависті, тоталітаризму, насильству над людьми, де поважають закон і мораль, принципи гуманізму і справедливості. Це ринкове багатокладне

---

<sup>66</sup> Прилуцький С. В. Адвокатура як інститут громадянського суспільства в умовах становлення правової держави... С. 51.

конкурентне суспільство зі змішаною економікою, суспільство ініціативного підприємництва, розумного балансу інтересів різних соціальних шарів<sup>67</sup>.

Як зазначає А. Колодій, громадянське суспільство характеризується: 1) демократичністю; 2) соціальною спрямованістю; 3) врегульованістю соціально справедливим правом». Громадянське суспільство розглядається як особливий соціокультурний простір, в якому формується система недержавних громадських інститутів і відносин, створюються можливості та умови в рамках загальноприйнятих правових норм кожній людині як самостійному суб'єкту суспільного життя реалізувати свої громадянські права, задовольняти свої матеріальні й духовні потреби. Сутність громадянського суспільства визначається ступенем індивідуальної свободи, самоцінності і самовизначення окремо взятої особистості в суспільстві, а його зміст – взаємодією і стосунками незалежних один від одного і від держави індивідів. Громадянське суспільство – одне з ключових понять сучасної юриспруденції, політології, філософії, соціології.

В Україні процес становлення громадянського суспільства можна охарактеризувати як складний. За роки незалежності проведено безліч реформ, прийнято багато законів. Зокрема, регулювання окремих складових політики сприяння розвитку громадянського суспільства забезпечено законами України «Про об'єднання громадян», «Про громадські об'єднання», «Про соціальний діалог в Україні», «Про місце самоврядування в Україні», «Про захист персональних даних», «Про доступ до публічної інформації», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про організації роботодавців», «Про органи самоорганізації населення», «Про про-

---

<sup>67</sup> Колодій А. Громадянське суспільство та правова держава: проблеми і шляхи розбудови // Право України. 2010. № 7. С. 12.

фесійних творчих працівників та творчі спілки», «Про благодійництво та благодійні організації», «Про волонтерську діяльність», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про соціальні послуги», «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та ін.

В одному з документів, спрямованих на розробку концепції побудови в Україні громадянського суспільства – «Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні», зазначалося: «Необхідне створення сприятливих законодавчих, економічних і організаційних умов для створення і функціонування інститутів громадянського суспільства, забезпечення інституційної спроможності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування до ефективної взаємодії з інститутами громадянського суспільства, забезпечення відкритості, прозорості та підзвітності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підвищення рівня взаємодовіри та взаємодії між органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства, забезпечення участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної регіональної політики, створення умов для забезпечення широкого ефективного представництва інтересів громадян в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, проведення регулярних консультацій (діалогу) із громадськістю з найважливіших питань життя суспільства і держави; встановлення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, посилення впливу інститутів громадянського суспільства на прийняття управлінських рішень та їх реалізацію, забезпечення відповідних умов для здійснення благодійної, волонтерської діяльності, інших форм суспільної активності, підвищення рівня громадянської культури, підвищення

якості та адресності соціальних послуг шляхом залучення до їх надання інститутів громадянського суспільства<sup>68</sup>.

Громадянське суспільство в Україні знаходиться в процесі свого становлення і розвитку. Безумовно, потрібен час для його становлення та належного функціонування. Але цей процес можна прискорити шляхом підвищення громадянської та правової культури. Тільки таким чином можливе формування і вдосконалення громадянського суспільства в Україні. Тільки функціональне та ефективне громадянське суспільство нарівні зі сформованою правовою державою здатні забезпечити захищеність людини в правовому просторі і соціумі та повною мірою реалізувати правозахисну функціональну спрямованість нашої держави згідно з загальносвітовими демократичними і соціальними процесами.

Необхідність такого зв'язку між державою і громадянським суспільством обумовлена тим, що навіть демократична держава не здатна постійно адекватно відображати всю повноту громадських інтересів. Таким чином, процес співіснування держави і громадянського суспільства взаємопов'язаний і взаємозалежний. Через інститути демократії, через право, засноване на визнанні і гарантії прав та свобод людини, через громадську думку, багатопартійну систему, групи тиску, вільні засоби масової інформації, створення правозахисної системи громадянське суспільство прагне змінити державу, яка стає не тільки знаряддям захисту інтересів будь-якої соціальної групи, а й засобом досягнення соціального консенсусу між класами, пом'якшення або повного усунення суспільних суперечностей<sup>69</sup>.

---

<sup>68</sup> Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації : указ Президента України від 24 березня 2012 р. № 212 // Офіційний вісник Президента України. 2012. № 13. Ст. 322.

<sup>69</sup> Долгошев И. С. Роль и социальное назначение адвокатуры как института гражданского общества... С. 29.

Як вважає Ю. Тодика, функціонування громадянського суспільства завжди орієнтоване на забезпечення прав і свобод людини і громадянина, а також на визначення правових основ організації та функціонування найбільш важливих структур громадянського суспільства (насамперед, політичних партій, профоб'єднань та інших об'єднань громадян), на обмеження втручання держави в життя особистості і суспільства<sup>70</sup>.

Як відзначав Н. Рулан, чим складніша громадянська структура, тим більше інтенсифікується право. Це виражається в посиленні його затребуваності як регулятора життя, в кількісному зростанні нормативної маси. І те, й інше веде до посилення ролі юридичної допомоги та адвокатської діяльності<sup>71</sup>.

На думку В. Святоцької, як історична цінність адвокатура є системоутворюючим елементом сучасного громадянського суспільства і правової держави<sup>72</sup>. Л. Тацій адвокатуру визначає як інститут громадянського суспільства, який є не тільки об'єднанням професіоналів-юристів, але й правозахисною інституцією<sup>73</sup>.

Отже, громадянське суспільство не тільки створює умови для демократичного функціонування держави, визнання і дотримання прав і свобод людини і громадянина, а й здійснює цивільний контроль над діяльністю держави та її інститутів щодо реалізації цих умов та інтересів. Демократія як основа побудови громадянського суспільства існує там, де держава і суспільство прагне до створення єдиних принципів функціонування, спільних шляхів розвитку, розвиває й охороняє

---

<sup>70</sup> Тодика Ю. Н. Роль Конституції України в становленні громадянського суспільства // Вісник Академії правових наук України. 1999. № 2. С. 4.

<sup>71</sup> Рулан Н. Юридическая антропология : учебник. Москва. С. 130.

<sup>72</sup> Святоцька В. О. Інститут адвокатури: становлення та розвиток : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010. С. 8.

<sup>73</sup> Тацій Л. В. Юридична природа адвокатури в системі захисту прав і свобод людини і громадянина : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. С. 5.

загальні інтереси і цінності. Саме ці принципи, цілі, цінності, інтереси стали інституційними і нормативними чинниками перетворення громадянського суспільства на складну систему, що володіє структурними елементами. Дані елементи у формі об'єднань, організацій, партій, органів здійснюють внутрішні та зовнішні функції, які забезпечують узгодження інтересів і створюють стійкий взаємозв'язок держави з громадянським суспільством.

#### **1.4. Сучасна держава і правозахисна парадигма: проблема концептуалізації та інституціалізації**

Визнання і концептуалізація прав і свобод людини і громадянина як соціальної цінності нерозривно пов'язані зі створенням ефективного механізму їх реалізації і захисту, тому в більшості нормативно-правових актів, що регулюють цю сферу, вони не тільки визнаються і закріплюються, але й містять норми, що сприяють створенню механізму їх реалізації і захисту.

Більшість основних міжнародно-правових актів, що закріплюють права і свободи людини і громадянина і механізм їх реалізації та захисту – Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Хартія Європейського Союзу про основні права та ін. – права і свободи людини розглядають як найвищу цінність, а право людини на правовий захист – як природне право будь-якого індивіда.

Дотримання прав і свобод людини і громадянина, а також їх захист є найважливішим принципом правової держави. Даний принцип передбачає обов'язок держави не тільки визнавати і закріплювати права і свободи людини і громадянина, а

й створювати умови для їх реалізації і механізми їх захисту. Принцип правової держави отримав закріплення в підсумковому Документі Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЄ, прийнятому 29 червня 1990 року, в якому йдеться про «правову державу не як просту формальну законність, яка забезпечує регулярність і послідовність в досягненні і підтримці демократичного порядку, але і справедливості, засновану на визнанні і повному прийнятті вищої цінності людської особистості і гарантовану установами, які утворюють структури, що забезпечують її найбільш повне вираження» (п. 2.)<sup>74</sup>.

Таким чином, сучасна правова демократична держава зобов'язана в повній мірі і всіма можливими способами і механізмами охороняти і захищати права і свободи людини і громадянина. Саме цим і пояснюється нагальна потреба теоретичного осмислення такого важливого напрямку в діяльності держави, як правозахисна діяльність.

Сучасна юридична наука приділяє велику увагу питанню про функції держави, розуміючи під цією категорією основні напрямки її діяльності, що відбивають сутність, соціальне призначення, цілі та завдання держави з управління суспільством у властивих їй формах і властивими їй методами.

Юридичною наукою запропоноване трактування функцій держави як особливого механізму державного впливу на суспільні процеси і відносини, що визначає напрямки і зміст її діяльності з управління суспільством. І це правильно, оскільки, виконуючи певні функції в тих чи інших сферах життя суспільства, держава одночасно за допомогою регулювання суспільних відносин, реформ, що проводяться, різноманітних перетворень впливає на стан суспільних процесів. Здійс-

---

<sup>74</sup> Документ Копенгагенского совещания Конференции по человеческому измерению СБСЕ (29 июня 1990 г.) // Международные акты о правах человека : сб. док. Москва, 1999. С. 653.

нення певних функцій може як стабілізувати умови розвитку суспільства, так і посилювати його кризовий стан<sup>75</sup>.

Слушним є міркування Ю. Оборотова про те, що «найбільш яскраво динаміка сучасної держави виражена у здійснюваних нею функціях: традиційні функції набувають нових рис, з'являються нові функції. До таких нетрадиційних функцій сучасної держави, які додатково розцвічують державу та надають їй сучасних рис, слід віднести і правозахисну функцію<sup>76</sup>.

Правозахисна парадигма сучасної держави складається з кількох компонентів, а саме: правозахисної функції, правозахисної діяльності та правозахисної системи.

Правозахисна функція держави являє собою сучасну реальну тенденцію функціонування суспільства. Функціонування держави передбачає формування різних напрямків діяльності, серед яких особливо виділяється правозахисна, суть якої полягає в тому, що держава як суб'єкт публічної влади за допомогою правових засобів не тільки закріплює, а й передбачає механізм реалізації прав і свобод людини і громадянина.

Основною функцією держави виступає її обов'язок щодо захисту власних громадян, їх прав і свобод, створення ефективного правозахисного механізму, здатного їх закріпити і забезпечити. Правозахисна функція держави знайшла втілення в розробках таких вчених, як С. Алексєєв, М. Беспалова, В. Лазарєв, Л. Морозова, В. Нерсєсянц, Ю. Оборотов, А. Піголкін, П. Рабінович, М. Утяшев та ін.

За твердженням В. Нерсєсянца, державі, нарівні з такими функціями, як правовстановлювальна, правореалізуюча і зовнішньодержавна, властива і правозахисна функція. Та-

---

<sup>75</sup> Общеетеоретическая юриспруденция : учебный курс : учебник ... С. 397.

<sup>76</sup> Оборотов Ю. Современное государство: от образа к реалиям // Юридичний вісник. 2014. № 6. С. 12.

ким чином, на думку вченого, до числа основних внутрішніх функцій держави слід віднести правовстановлюючу, правореалізуючу і правозахисну функції. Якщо правовстановлююча функція – це діяльність держави щодо встановлення всіх джерел і норм чинного права (прийняття законів та інших нормативно-правових актів, встановлення прецедентів, санкціонування звичаїв, офіційне визнання і закріплення пріоритетного позитивно-правового значення природних прав і свобод людини тощо), то правореалізуюча функція покликана забезпечити всі форми реалізації права (здійснення правочинів, обов’язків і дотримання заборон, застосування права) як в діяльності самої держави (всіх державних органів і посадових осіб), так і стосовно поведінки людей<sup>77</sup>.

Для дослідження проблематики трансформації правозахисної функції сучасної держави принципове значення має необхідність розмежування правоохоронної та правозахисної діяльності держави. Поняття «захист» і «охорона» в контексті прав і свобод людини дозволяє виділити в структурі держави правозахисні та правоохоронні органи.

В українсько-російському словнику дається таке тлумачення слова «охорона»: «те ж саме, что й захист»<sup>78</sup>, в словнику С. Караванського – «охорона – це захист»<sup>79</sup>. Тобто етимологія і значення слів «захист» і «охорона» не є принципово різними і не сприяють розмежуванню правоохоронної та правозахисної функцій держави. Різниця між цими словами не настільки принципова, як між тими феноменами, які вони визначають.

Тлумачний словник В. Даля таким чином розглядає ці поняття: «захищати – оберегати, охороняти, обороняти, від-

<sup>77</sup> Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства : учебник. Москва, 1999. С. 259-260.

<sup>78</sup> Украинско-русский словарь : в 6 т. / гл. ред. И. Н. Кириченко. Киев, 1961. Т. 3. С. 182.

<sup>79</sup> Караванський С. Російсько-український словник складної лексики. Київ, 1998. С. 370.

стоювати, заступатися, не давати в образ, закривати, загроджувати охороняючи»<sup>80</sup>; «Охороняти – стерегти, берегти, оберігати, охороняти, вартувати, боронити, захищати, убезпечити, крити, відстоювати, заступати, тримати в цілісності, зберігати, рятувати»<sup>81</sup>.

Правова доктрина містить й інший підхід до тлумачення цих термінів. На думку ряду вчених, ці поняття мають різне змістове навантаження. Так, О. Скакун вважає, що «захист прав – це відновлення порушеного правового статусу, притягнення порушників до юридичної відповідальності... Необхідність звернення до захисту прав з'являється лише при перешкоді їх здійснення чи порушенні або загрозі порушення. Захист може відбуватися шляхом втручання органів держави в процес реалізації прав і свобод як охоронна реакція на об'єктивний чинник відхилення від правопорядку, виражатися в санкції, відповідальності»<sup>82</sup>.

Захисні правовідносини, на думку В. Клочкова, виникають як реакція державних і громадських органів на протиправну поведінку суб'єкта права. Захист порушених або оспорюваних прав здійснюється шляхом визнання права, відновлення становища, яке існувало до порушення права, припинення незаконних дій і забезпечення осіб їх правами<sup>83</sup>. Виходячи з цього, можна зробити аргументований висновок про те, що «захист» прав суб'єктів – це сукупність засобів, встановлених законодавством, метою яких є відновлення порушених прав суб'єктів і покарання винних осіб.

Що стосується «охорони» прав і свобод людини, то, на думку О. Скакуна, вона здійснюється шляхом проведення про-

---

<sup>80</sup> Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. Москва, 1978. Т. 2. С. 849, 1008.

<sup>81</sup> Там само. С. 1008.

<sup>82</sup> Скакун О. Ф. Теория государства и права ... С. 205.

<sup>83</sup> Клочков В. Г. Роль прокурорского надзора в охране и защите прав и свобод человека // Государство и право. 2009. № 2. С. 56–57.

філактики їх порушень. Охорона кожного права існує постійно і має на меті забезпечити дію права. Вона передбачає превенції, тобто недопущення протиправних дій. Отже, охорона прав і свобод – стан правомірної їх реалізації під контролем соціальних інститутів, але без їх втручання<sup>84</sup>.

В. Шишкін обґрунтовано дійшов висновку, що охорона являє собою сукупність передбачених нормами права взаємопов'язаних заходів, спрямованих на попередження можливих порушень права, на оскарження, усунення причин, що їх породжують, а також заходів, що сприяють нормальному процесу реалізації цього права<sup>85</sup>.

Вищевикладене дозволяє зробити висновок про те, що, незважаючи на близькість понять правозахисту та правоохорони, вони мають відмінні ознаки. Перш за все, вони відрізняються обсягом. Оскільки проблемами охорони і захисту прав і свобод людини і громадянина займаються не завжди одні й ті самі інститути держави, необхідно виділити правозахисні та правоохоронні органи в механізмі держави. Крім того, захистом прав і свобод людини і громадянина займаються і недержавні інститути. Різничитання у визначенні понять «правоохоронний» і «правозахисний» зумовлені не стільки етимологічною різницею слів «охорона» і «захист», скільки змістом, яке в них вкладається в конкретному суспільстві.

Якщо перевести ці роздуми в площину функцій держави, то важливим є висловлювання О. Скакун про те, що «механізм охорони прав людини включає в себе заходи із профілактики правопорушень для утвердження правомірної поведінки особистості», а «механізм захисту включає заходи щодо відновлення порушених неправомірними діями прав і відповідальності особи, яка вчинила правопорушення. Без можли-

<sup>84</sup> Скакун О. Ф. Теория государства и права ... С. 205.

<sup>85</sup> Шишкін В. И. Конституционное право на обжалование в суд действий должностных лиц. Киев, 1990. С. 117.

вості захисту прав, охорона прав буде неповною. Захист – це найбільш дієва охорона, другий її ступінь»<sup>86</sup>.

Не так давно в правознавстві йшлося тільки про правоохоронну функцію держави, яка розумілася як об'єктивні, зумовлені її охоронюваними правовими потребами і сутністю державної влади, однорідні, стійкі напрямки її діяльності щодо задоволення цих потреб<sup>87</sup>.

Правозахисна ж функція із загального числа функцій держави юридичною наукою була вичленована не так давно. Одним з перших правознавців, хто почав розмежовувати правозахисну і правоохоронну функції держави, є В. Лазарев, який в числі внутрішніх функцій держави згадує охорону прав власності, інших прав і свобод громадян<sup>88</sup>.

Як справедливо зазначає П. Рабінович, будь-яке право людини – це право на задоволення її певних потреб. У цьому і проявляється гуманістичність потребницької інтерпретації прав людини і проглядається одна з найістотніших її переваг<sup>89</sup>. Оскільки правозахисна функція спрямована на реалізацію основних прав і свобод людини і громадянина, то вона носить яскраво виражений гуманістичний характер.

Наукові уявлення про сутність правозахисних відносин, як зазначає А. Рагімов, є обов'язковою умовою глибокого теоретичного пізнання правозахисних відносин та ефективного використання на практиці всього правозахисного потенціалу, який акумулює в собі як правозахисні правомочності людини і правозахисні обов'язки державних органів, так і їх правозахисну діяльність, що реалізується в різних формах організа-

---

<sup>86</sup> Скаун О. Ф. Теория государства и права ... С. 206.

<sup>87</sup> Онопенко П. В. Правоохоронні функції української держави: зміст і реалізація : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. С. 14.

<sup>88</sup> Общая теория права и государства : учебник / под ред. В. В. Лазарева. Москва, 2001. С. 28.

<sup>89</sup> Рабинович П. М. Основоположные права человека: социальноантропная сущность, классификация // Право Украины. 2011. № 5/6. С. 7.

ційно-правової взаємодії особистості і держави. Цим і пояснюється високе пізнавальне і практичне значення проблеми сутності правозахисних відносин<sup>90</sup>.

Правозахисна функція сучасної держави і пов'язана з нею система захисту прав людини, на думку В. Карташкіна, включають судовий захист, несудовий захист і діяльність неурядових правозахисних організацій<sup>91</sup>. В. Вишковська виділяє такі форми реалізації правозахисної функції держави: 1) локалізаційну (припинення порушень прав людини); 2) ліквідаційну (усунення загроз в процесі реалізації права); 3) правовідновлювальну (відновлення порушених прав людини); 4) штрафну (притягнення винних до юридичної відповідальності)<sup>92</sup>.

Необхідно погодитися з А. Рагімовим, який, підбиваючи підсумок дослідження теоретичних і методологічних проблем правозахисних відносин, звернув особливу увагу на їх яскраво виражену концептуальність, висхідну, в кінцевому підсумку, до світоглядних і практичних питань співвідношення права природного і права позитивного. Необхідно, перш за все, відзначити, що правозахисні відносини з точки зору історичного часу з'явилися набагато пізніше відносин регулятивних і охоронних, оскільки правозахисна форма взаємозв'язку людини і держави виникає тільки в тому суспільстві і тоді, коли права і свободи людини визнані і на державу покладено обов'язок їх захищати<sup>93</sup>.

Як відомо, в рамках здійснення правоохоронної та правозахисної діяльності застосовуються відповідні заходи пра-

<sup>90</sup> Рагімов А. Т. Правозащитные отношения: вопросы теории и методологии : дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2011. С. 196.

<sup>91</sup> Карташкин В. А. Механизмы защиты прав человека // Журнал российского права. 1999. № 3/4. С. 3–11.

<sup>92</sup> Вишковська В. І. Правозахисна функція держави: сутність та механізм здійснення в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. С. 16.

<sup>93</sup> Рагімов А. Т. Правозащитные отношения: вопросы теории и методологии ... С. 238.

вової охорони і заходи правового захисту, які відрізняються одне від одного. На думку більшості дослідників, призначення заходів правової охорони полягає в тому, щоб однаковими для всіх способами і засобами у всіх випадках і завжди, тобто без винятків, блокувати протиправні дії суб'єктів права і, у випадках їх вчинення, організовувати реакцію держави із застосуванням штрафних санкцій<sup>94</sup>. Цим призначенням пояснюється те, що заходи охорони носять яскраво виражений каральний характер і завжди пов'язані з правопорушенням. З цього погляду необхідно визнати, що заходи охорони породжені правопорушеннями і покликані протистояти їм, в тому числі і шляхом загрози покладання на можливого правопорушника нового обов'язку – обов'язку зазнавати конкретної міри покарання. До заходів охорони, перш за все, відносяться заходи юридичної відповідальності, що містять у собі штрафні санкції, що застосовуються за винне протиправне діяння.

Що стосується заходів правового захисту, то вони зумовлені, перш за все, потребою в гарантуванні нормального ходу розвитку правових відносин, у тому числі й охоронних, але не за допомогою заборон, забезпечених штрафними санкціями, а шляхом спонукання суб'єкта до виконання раніше покладеного, але не виконаного юридичного обов'язку. Заходи захисту також призначені для забезпечення суб'єкта права від дій, що тягнуть за собою незаконне і необґрунтоване обмеження його прав і свобод, в тому числі – і на це необхідно звернути особливу увагу – і в ході застосування до нього заходів охорони. Спонукання суб'єкта до виконання юридич-

---

<sup>94</sup> Иванова З. Д. Роль правовых запретов в охране прав и свобод граждан // Охрана прав личности в социалистическом обществе : труды МВШМ МВД СССР. Москва, 1977. Вып. 1. С. 55; Малейн Н. С. Юридическая ответственность // Правовая система социализма : в 2 кн. / отв. ред. А. В. Васильев. Москва, 1987. Кн. 2. С. 201.

ного обов'язку, що не забезпечений штрафною санкцією, охоплюється поняттям «міра правового захисту»<sup>95</sup>.

Проведений аналіз показує, що заходи правового захисту відрізняються від заходів правової охорони, оскільки найважливішою ознакою заходів правового захисту є відсутність у них репресивної (каральної) мети, внаслідок чого вони виконують попереджувальні та відновлювальні функції. Заходи захисту прав і свобод діють тільки тоді, коли самі права і свободи ще не порушені, а тільки утруднена їх реалізація<sup>96</sup>. На відміну від них, заходи правової охорони застосовуються тільки за умови наявності вини.

Вказані відмінності в призначенні, змісті і здійсненні заходів правової охорони і заходів правового захисту підводять до визнання того, що вони не можуть здійснюватися в одних і тих же рамках: або охоронної, або правозахисної діяльності, оскільки правозахисна діяльність, будучи формою реалізації заходів правового захисту, ні інструментально, ні функціонально не розрахована на використання штрафних (каральних) санкцій. І, навпаки, охоронна діяльність реалізується за допомогою штрафних санкцій.

Для наукових розвідок у даній сфері важливим є аналіз співвідношення правозахисної функції та правозахисної діяльності сучасної держави. Традиційно функцію держави розглядають як основні напрямки її діяльності. Діяльність же, крім напрямків, містить ще й зміст, методи і способи її реалізації. Тобто, діяльність є більш широким за обсягом поняттям, яке характеризує державу, ніж функції держави.

Правоохоронна діяльність, на думку К. Левченко, це, перш за все, діяльність держави через спеціально створені

---

<sup>95</sup> Рагимов А. Т. Правозащитные отношения: вопросы теории и методологии ... С. 228.

<sup>96</sup> Толкачев К. Л., Хабибуллин Л. Г. Органы внутренних дел в механизме обеспечения личных конституционных прав и свобод граждан. Уфа, 1991. С. 58.

нею органи. Вона передбачає спеціальне матеріально-технічне забезпечення, озброєння, пільги для працівників, які належать до правоохоронних органів і здійснюють правоохоронну діяльність, правозахисна ж діяльність спрямована на захист прав людини<sup>97</sup>. Крім того, як відзначають М. Мельник і М. Хавронюк, правоохоронна діяльність – це державна правомірна діяльність, яка полягає у впливі на поведінку людини або групи людей з боку уповноваженої державою посадової особи шляхом охорони прав, відновлення порушеного права, припинення порушеного права, його виявлення і розслідування з обов'язковим дотриманням встановлених в законі процедур для цієї діяльності<sup>98</sup>.

Що стосується правозахисної діяльності, то необхідно розуміти, що її становлення – це тривалий історичний процес виникнення і розвитку теоретичних ідей про державно-правову дійсність у сфері захисту прав і свобод. Це, зі свого боку, зумовлює впровадження цих ідей в юридичні документи конституційного характеру, розширення закріплених прав у додаткових нормативно-правових актах, створення державних інститутів, наділених повноваженнями у сфері їх охорони і захисту, створення ефективних механізмів оскарження порушень прав і свобод в порядку звернення до державних органів і, зокрема, до суду.

Загальною метою правозахисної діяльності є забезпечення правової захищеності людини і громадянина. Бажаний стан правової захищеності людини конкретизується у проміжних цілях, якими є забезпечення нормального, безперебійного здійснення прав людини і припинення порушень

---

<sup>97</sup> Левченко К. Б. До визначення понять «правозахисний» та «правоохоронний»: постановка проблеми // Наше право. 2004. № 1. С. 25.

<sup>98</sup> Мельник М. І., Хавронюк М. І. Суд та інші правоохоронні органи. Правоохоронна діяльність: закони і коментарі : навч. посіб. 2-ге вид, випр. і допов. Київ, 2010. С. 22.

прав людини, а також відновлення порушених прав людини і застосування заходів юридичної відповідальності<sup>99</sup>.

Правозахисна діяльність здійснюється через механізм, що складається з системи інститутів, які забезпечують реалізацію і захист прав і свобод людини і громадянина. Це стає можливим не тільки завдяки власним силам і властивостям людини, а й зовнішнім факторам і умовам, тобто завдяки державі, суспільству, правовим, економічним, соціальним інститутам, що функціонують у рамках правового поля. Правозахисна діяльність – це об'єктивна необхідність, що має загальносоціальну, моральну цінність і юридичну значимість.

Правозахисна система – це сукупність державних, недержавних інститутів, що сформувалися в результаті взаємодії держави і громадянського суспільства, діяльність яких спрямована на захист прав і свобод людини і громадянина. Функціонування правозахисної системи полягає в здійсненні професійної діяльності, пов'язаної з виникненням, припиненням, відновленням прав і свобод людини і громадянина, їх захистом від неправомірних посягань шляхом їх запобігання, припинення, а також вживання заходів щодо відновлення порушених прав.

Найважливішою складовою механізму, що забезпечує безпеку людини і громадянина, є правозахисні та правоохоронні органи та інститути сучасної держави.

Розуміння захисту прав і свобод людини і громадянина, на думку А. Олійника, включає в себе категорії забезпечення, гарантування та здійснення суб'єктивного права. На думку автора, забезпечення конституційних свобод і недоторканості людини і громадянина в Україні – це створення сприятливих умов для їх здійснення, охорона, захист суб'єктивних

---

<sup>99</sup> Анисимов П. В. Теоретические проблемы правового регулирования защиты прав человека : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Нижний Новгород, 2005. С. 16.

свобод від правопорушення, відновлення порушеного права компетентними державними органами або органами місцевого самоврядування, їх посадовими чи службовими особами та об'єднаннями громадян, застосування матеріальних або процесуальних юридичних засобів<sup>100</sup>.

О. Фрицький правові гарантії розглядає як надання державою формальної (юридичної) загальнообов'язковості умовам, необхідним для того, щоб кожна людина могла скористатися особистими правами і свободами<sup>101</sup>.

Ефективне забезпечення, захист і гарантії прав та свобод людини і громадянина неможливі без формування цілісної правозахисної системи, теоретичні основи якої останнім часом активно розробляються. Реалізація та захист прав і свобод людини повністю залежить від ефективності правозахисної системи.

Для ефективного функціонування правозахисної системи, здатної забезпечити реалізацію і захист прав і свобод людини і громадянина, необхідним є дотримання деяких умов. Це, перш за все, створення відповідної законодавчої бази, вдосконалення правотворчої і правозастосовчої діяльності, подолання правового нігілізму і формування високої правової культури.

Виконання цих умов багато в чому залежить від діяльності державних і громадських інститутів, які спільно формують структуру громадянського суспільства. Іншими словами, забезпечення і захист прав та свобод людини і громадянина визначаються активністю інститутів громадянського суспільства.

Правозахисна система – це механізм практичної реалізації закріплених в законодавстві прав і свобод людини і гро-

---

<sup>100</sup> Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні : монографія. Київ, 2008. С. 153.

<sup>101</sup> Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підручник. Київ, 2003. С. 177.

мадянина за допомогою відповідних суб'єктів громадянського суспільства, це – застосування ефективних способів, що впливають на суспільні відносини в цій сфері. Зі свого боку, правозахисна система є домінантною ідеєю при вдосконаленні законодавчої бази, оптимізації діяльності правоохоронних органів, ефективної діяльності судової системи, залученні все більшої кількості населення в процес захисту прав і свобод людини.

В. Карташов правозахисну систему розглядає як єдиний комплекс взаємопов'язаних державних і недержавних організацій та окремих осіб (правозахисників) і юридичних явищ, за допомогою якого ефективно і якісно здійснюється захист (охорона) прав і законних інтересів громадян та їх об'єднань<sup>102</sup>.

Таким чином, правозахисна система – це сформована на основі взаємодії інститутів держави і громадянського суспільства система організаційних структур, наділених законом повноваженнями, функціонування яких засноване на принципах гуманізму, справедливості, поваги прав людини, ефективності та направлене на надання допомоги кожному, хто її потребує.

До елементів правозахисної системи належать спеціалізовані правозахисні інститути – інститути держави і громадянського суспільства, дія яких спрямована на активну правозахисну діяльність. Система захисту прав людини, на думку В. Карташкіна, включає судовий захист, несудовий захист і діяльність неурядових правозахисних організацій<sup>103</sup>.

У рішеннях Європейського суду з прав людини неодноразово вказувалося на важливість позитивного зобов'язання

---

<sup>102</sup> Карташов В. Н. Правозащитные системы: понятия, основные типы и принципы // Российская и европейская правозащитные системы: соотношение и проблемы гармонизации : сб. ст. Нижний Новгород, 2003. С. 12.

<sup>103</sup> Карташкин В. А. Механизмы защиты прав человека ... 1999. № 3/4. С. 6.

держави в забезпеченні прав і свобод людини. Але ще більш важливим є з'ясування того постійного процесу, який можна спостерігати в розвитку міжнародно-правових принципів і норм у сфері прав і свобод людини і їх відображенні у функціонуванні та вдосконаленні міжнародних правозахисних інститутів. Приклад цього – реформування найбільш авторитетного міжнародного інституту із захисту прав і свобод людини – Європейського суду з прав людини. Справедливо відзначається, що ефективність Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод великою мірою залежить від чіткої і продуктивної роботи Європейського суду з прав людини, необхідність реформування якого на зріла і відчувається усіма. Коло проблем досить широке – є суб'єктивні й об'єктивні моменти. Один з них, наприклад, – збільшення кількості справ у зв'язку з приєднанням до Страсбурзької системи ще однієї організації – Європейського Союзу. Це означає, що стануть надходити скарги на європейських чиновників, що, зі свого боку, безумовно, призведе до зростання навантаження на Суд. Необхідно вже зараз подумати про це, попередити непросту ситуацію і забезпечити розвантаження Страсбурзького суду від зайвого багажу справ»<sup>104</sup>.

На основі наведеного аналізу можна зробити висновок, що у правозахисній парадигмі сучасної держави відбивається правова реальність, історично зумовлена і втілена у конституційно закріпленому обов'язку держави щодо захисту прав і свобод людини і громадянина, і окреслюється сутнісно-змістова характеристика діяльності сучасної держави. У сучасних умовах правозахисна парадигма наповнюється новим змістом. Динаміка розвитку сучасного суспільства наочно

---

<sup>104</sup> Кивалов С. В. Эффективность Европейской конвенции по правам человека в большой степени зависит от четкой и продуктивной работы Европейского суда по правам человека. URL: <http://partyofregions.ua/ua/person/4fdb219f254d29ee32000048/opinion/4fe303a163eac59348000203>

демонструє появу нових прав і свобод, закріплених правом і гарантованих державою. Підтвердженням цього служить той факт, що підхід до розуміння змісту загальновизнаних прав і свобод, юридично закріплених у міжнародно-правових актах і нормах внутрішньодержавного права, за останні десятиліття неодноразово змінювався.

Правозахисна парадигма сучасної держави передбачає широкий підхід до трактування правозахисної функції сучасної держави<sup>105</sup>. Якщо раніше вона однозначно належала до внутрішніх функцій держави (в рамках класифікації функцій держави на внутрішні і зовнішні), то сучасна ситуація дещо зміщує акценти в бік її віднесення також і до зовнішніх функцій держави. Посилення цього напрямку діяльності сучасної держави зумовлено низкою взаємопов'язаних причин. Забезпечення захисту прав і свободи людини і громадянина стало одним із головних завдань правової системи і державного життя, що знайшло відбиток у законодавстві, перш за все в конституціях держав.

### **1.5. Баланс моралі і права – концептуальна основа професійної діяльності адвокатів**

Мораль є найважливішою стороною суспільного життя, яка відображає ставлення всього суспільства, кожного його окремого члена до таких основоположних понять, як добро, зло, справедливість, обов'язок, честь тощо. Вона формується протягом усього процесу трансформації суспільного життя. Мораль є основою для формування відповідних норм, що регулюють поведінку членів суспільства, при цьому, на відміну від правових норм, не має обов'язкового характеру.

---

<sup>105</sup> Аракелян М. Р. Філософсько-правова характеристика інституту адвокатури в Україні // Право України. 2011. № 8. С. 228.

Якщо термін «мораль» латинського походження (від лат. *Moralis* – моральний; *mores* – звичаї), то «етика» походить від давньогрецького слова (від грец. *Ethos* – звичай, моральний характер, місцеперебування, спільне житло). Термін «етика» був введений в IV ст. до н. е. Арістотелем для позначення науки, що вивчає етичні чесноти<sup>106</sup>. Його твори так і називалися «Нікомахова етика», «Евдемова етика», «Велика етика».

Сучасна етика є філософською наукою, що вивчає мораль як одну з найважливіших сторін життєдіяльності людини і суспільства, її сутність, природу і структуру, закономірності виникнення та розвитку, місце в системі інших суспільних відносин, теоретично обґрунтовує певну моральну систему<sup>107</sup>.

Вироблені етикою поняття: милосердя, справедливість, дружба, солідарність та ін. – на думку А. Гусейнова, спрямовують моральний розвиток соціальних інститутів і відносин<sup>108</sup>.

Питання про співвідношення моралі і права постійно викликає великий науково-пізнавальний інтерес. У різних цивілізаціях і культурах по-різному розглядається співвідношення цих явищ суспільного життя. Як справедливо зазначає П. Матвеев, різні культури по-різному відповідали на це питання, тож особливість ставлення до права і моралі є визначальною ознакою тієї чи іншої культури<sup>109</sup>.

У рамках західної традиції права ґрунтовно розроблена концепція співвідношення права і моралі. Про це свідчить та обставина, що істотне значення в західній культурі надавало-

---

<sup>106</sup> Этика : Энциклопедический словарь / под ред. Р. Г. Апресяна, А. А. Гусейнова. Москва, 2001. 671 с.

<sup>107</sup> Васильева Г. А. Профессиональная этика юриста : учебно-методический комплекс по дисциплине. Челябинск : Изд.-во ЮУрГУ, 2005. 227 с.

<sup>108</sup> Гусейнов А. А. Этика // Новая философская энциклопедия : в 4 т. Москва, 2001. Т. 4. С. 72-77.

<sup>109</sup> Матвеев П. Е. Этика. Основы общей теории морали : курс лекций : в 5 ч. Владимир, 2004. Ч. 3. С. 62.

ся оцінці внутрішньої мотивації проступку і злочину, зокрема, свободі волі людини як об'єктивній мірі відповідальності. Уже в той час сформувалося поняття «попередньої провини», що обтяжує вину того, хто завинив<sup>110</sup>.

Класичне розмежування моралі і права як взаємопов'язаних феноменів запропонував І. Кант. Він вважав, що право регулює формальну, «зовнішню» сторону вільного вибору людини, а мораль визначає його змістовну, «внутрішню» сторону. Кант вважав, що «правий будь-який вчинок, і що свобода свавілля кожного сумісна зі свободою кожного відповідно до загального закону»<sup>111</sup>.

Т. Гоббс відзначав, що «поняття правильного і неправильного, справедливого і несправедливого не мають тут місця. Там, де немає загальної влади, немає закону, а там, де немає закону, немає несправедливості»<sup>112</sup>.

Питання про співвідношення моралі і права зайняло гідне місце в філософських концепціях російських мислителів. Багато російських філософів, наприклад, В. Соловйов, І. Ільїн, Б. Вишеславцев, приділяли цій проблематиці багато уваги.

Примітно, що один з перших серйозних творів православної релігійної думки «Слово про закон і благодать» київського митрополита Іларіона<sup>113</sup> тисячу тридцять восьмого року, був присвячений питанню співвідношення моралі і права. Його автор Святитель Іларіон зазначав значущість і історичну, субстанціональну першість права перед мораллю.

---

<sup>110</sup> Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. Москва, 1994. С. 188-190.

<sup>111</sup> Кант И. Метафизика нравов в двух частях // Сочинения : в 6 т. Москва, 1965. Т. 4, ч. 2. С. 140.

<sup>112</sup> Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского ... С. 97.

<sup>113</sup> Молдован А. М. «Слово о законе и благодати» Илариона : монография. Киев, 1984. 240 с.

У світі духовного розвитку людини першість переходить до моралі<sup>114</sup>.

В. Соловйов висунув класичну парадигму співвідношення моралі і права, згідно з якою «право є мінімум моралі». Однак це той мінімум, який необхідний для нормального життя людині, нижче якого починається пекло на землі. Право необхідне для порятунку, але його для цього не достатньо<sup>115</sup>.

Роздуми на етичні теми займають значне місце в працях І. Ільїна. Саме трактування Бога в концепції філософа має, перш за все, етичний сенс. Бог – втілення істини, краси і добра. Пізнаючи предметний світ, людина не тільки знайомиться з його влаштуванням, але, одночасно, стає морально багатішою, починає краще ставитися до людей, вчиться бачити красу і велич навіть у повсякденному житті. Однак місія людини в цьому світі – не сліпо і пасивно пристосовуватися до нього, мотивуючи свою бездіяльність і терпіння об'єктивною необхідністю, а активно діяти і боротися зі злом. Значний інтерес у цьому плані становить праця І. Ільїна «Про опір злу силою»<sup>116</sup>.

У знаменитій філософській праці Б. Вишеславцева «Етика перетвореного еросу» це питання висвітлюється під заголовком «Проблеми закону і благодаті». Філософ доходить до висновку, що звернення до проблематики співвідношення моралі і права характерне для історії православної релігійної традиції впродовж тривалого періоду. Вирішення цієї проблеми для нього не є метафізично однозначним на користь однієї лише моралі<sup>117</sup>.

---

<sup>114</sup> Ужанков А. Н. «Слово о Законе и Благодати» и другие творения митрополита Илариона Киевского». Москва, 2013. С. 49-73.

<sup>115</sup> Соловьев В. С. Оправдание добра. Москва, 1996. 478 с.

<sup>116</sup> Ильин И. А. Общее учение о праве и государстве // Собрание сочинений : в 10 т. Москва, 1994. Т. 4. 620 с.

<sup>117</sup> Вышеславцев Б. П. Этика преображенного эроса. Москва : Республика, 1994. 368 с.

Як відзначав ще А. Коні, адвокатська етика зовсім не ставить перед собою мету виправдання відступів від правди і об'єктивності. Вона засуджує брехню, крутість, явні пересмикування. І тільки вона може дати адвокату зброю великої соціально корисної сили, уберегти початківця фахівця від глибоких розчарувань, підказати шляхи істинного морального задоволення професійною діяльністю<sup>118</sup>.

Право і мораль є основними нормативними масивами, спрямованими на регулювання різних сфер суспільних відносин. Предметом правового регулювання можуть стати тільки найбільш важливі сторони суспільних відносин. Що стосується предмета регулювання нормами моралі, то необхідно відзначити, що таким може виступати будь-яка сфера суспільних відносин. Якщо виконання правових норм забезпечується їхнім обов'язковим характером, який передбачений навіть примусовою силою держави, то реалізація норм моралі забезпечується за допомогою таких засобів, як громадська думка, індивідуальна свідомість, спираючись на моральне схвалення або засудження, самооцінку, сумління. Це пояснюється тим, що моральні норми звернені до духовного світу людини.

Не заперечуючи існування власне правових цінностей, ми вважаємо, що праву характерні і деякі моральні цінності. Це ані трохи не применшує право і не зводить його на один з «рівнів моралі», не робить його «мінімумом моральності», а, навпаки, підносить право як один з найважливіших чинників соціального буття в цілому, і моралі зокрема<sup>119</sup>.

Власне, В. Нерсесянц також вказує на цю властивість права, коли пише: «У праві присутня мораль (моральність),

---

<sup>118</sup> Коні А. Ф. Нравственные начала в уголовном процессе / А. Ф. Коні // Избранные произведения : в 2 т. Москва : Госюриздат, 1959. Т. 1. С. 27-61.

<sup>119</sup> Матвеев П. Е. Этика. Основы общей теории морали : курс лекций : в 5 ч. Владимир, 2004. Ч. 3. С. 62.

в силу чого воно сама стає незамінним морально цінним феноменом. Саме через право є моральні вимоги набувають загальнозначимого статусу»<sup>120</sup>.

Проблема співвідношення моралі і права має безпосереднє відношення до концепції прав і свобод людини і громадянина, до питання про їх правове регулювання і механізми їх реалізації та захисту.

Цей факт пояснюється тим, що права людини виходять за межі не тільки власне правових приписів, що відбиваються в позитивному праві, а й за межі області правових концепцій. У контексті даної проблематики з новою силою ведеться суперечка про сутність самого права, суперечка між прихильниками концепцій природного і позитивного права. Дійсно, що є норма права – такий собі комплекс прав і обов'язків, які даровані державою індивіду з власної волі і, також з власної волі, можуть бути у індивіда відібраними, або ж ці права (і обов'язки) притаманні індивіду первинно, володіння ними є його сутнісною характеристикою, і вони не можуть бути ані даровані, ані відібрані? Даний спір видається неприйнятним стосовно більшості галузей права, але набуває особливої актуальності, коли йдеться про такі права, як право на життя або свободу. Розгляд таких прав і свобод виключно як феномена права небезпечний, оскільки, як вже було сказано вище, те, що дається і гарантується волею держави, може бути нею ж відібране. Зовсім інша картина відкривається нам, якщо ми розглядаємо права людини як вроджені, властиві людині, саме як людині, а не як елементу якоїсь соціальної структури, названої державою, і якщо необхідність їх дотримання виводимо не з наказів писаного права, а з внутрішнього морального закону, також властивого людині. В цьому випадку ми

---

<sup>120</sup> Нерсесянц В. С. Право // Этика: энциклопедический словарь / под ред. Р. Г. Апресяна, А. А. Гусейнова. Москва, 2001. С. 380.

говоримо вже не про правові, а про етичні нормативи прав людини<sup>121</sup>.

Етичні засади прав та свобод людини і громадянина є орієнтиром для індивідуальної і масової поведінки, і далеко не завжди втілюються в практичних діях держав, суспільства та індивідів, оскільки відповідна форма моральної свідомості не до кінця сформована. Моральна та правова форми регуляції суспільного життя тісно пов'язані, вони взаємопов'язані і підтримують одна одну, і саме тому так важливо, щоб дотримання формально закріплених юридичних прав особистості доповнювалося повагою до особистості як такої. Якщо першого можна досягти шляхом тих чи інших поліпшень в області правоохоронної і судової діяльності, то другого – неможливо без відповідного морального виховання<sup>122</sup>.

У контексті дослідження співвідношення моралі та права проблема етичних основ у професійній діяльності адвокатів традиційно викликає великий інтерес.

Протягом багатьох століть, починаючи від Стародавнього Риму й Афін, ведуться пошуки моральних критеріїв оцінки адвокатської діяльності та її представників. На питання, чому моральні оцінки так і важливі для адвокатури і начебто менш актуальні для багатьох державних інститутів, відповідь криється в правовому і соціальному статусі адвокатури.

Ефективність діяльності адвокатури чималою мірою залежить від рівня професіоналізму і сумлінності адвокатів. Останні повинні робити все від них залежне, щоб сприяти захисту прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб і, у всякому разі, не нашкодити їм при виконанні доручень. Девіз «Не нашкодь!» повинен бути притаманний адвокату

---

<sup>121</sup> Анискин А. А. Этика прав человека : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.05. СПб., 2006. С. 2.

<sup>122</sup> Анискин А. А. Этика прав человека ... С. 16.

такою ж мірою, як і представнику іншої найгуманнішої професії – лікарю<sup>123</sup>.

Питання адвокатської етики постійно перебували в полі зору, як вчених, так і практикуючих юристів, хоча і продовжують залишатися недостатньо вивченими.

Поняття адвокатської етики можна сформулювати як вид професійної етики, що являє собою сукупність правил належної поведінки адвокатів, які забезпечують моральний характер їхньої діяльності і позаслужбової поведінки, а також наукову дисципліну, що вивчає специфіку реалізації вимог моралі в цій області.

Предметом адвокатської етики є моральна поведінка представника адвокатської професії, приписувана корпоративними правилами в тих випадках, коли правові норми не встановлюють для нього конкретних правил поведінки.

Як правильно зазначається в літературі, завдання адвокатської етики «...не дати готові рецепти на всі випадки життя, а навчити культури морального мислення, визначити надійні орієнтири для вирішення конкретних ситуацій, впливати на формування моральних установок у фахівця згідно зі специфічними вимогами професії, пояснення і оцінку вироблених адвокатською практикою стереотипів поведінки в областях, що не врегульовані правом»<sup>124</sup>.

Не існує суспільства настільки монолітного в розумінні морально-політичної єдності, щоб моральні норми, правила поведінки сприймалися кожним членом суспільства однаково. Водночас з тим суспільство виробляє більш-менш однакове розуміння загальних положень і категорій етичних відносин.

---

<sup>123</sup> Долежан В. В. Актуальні проблеми вдосконалення дисциплінарної відповідальності адвокатів // Наукові праці Одеської національної юридичної академії : зб. наук. пр. Одеса, 2006. Т. 5. С. 167.

<sup>124</sup> Бойков А. Д. Этика профессиональной защиты по уголовным делам. Москва, 1978. С. 25.

Адвокат як член суспільства має право дотримуватися будь-яких етичних поглядів і вчень, але коли йдеться про нього як про члена професійного адвокатського колективу, він зобов'язаний всі свої дії і вчинки співвідносити з системою етичних цінностей і стандартів поведінки, які існують в державі і суспільстві.

При всьому різноманітті використовуваних адвокатами способів боротьби за права й інтереси своїх клієнтів або підзахисних, вони можуть бути зведені до досить обмеженої кількості видів професійних дій, що є свого роду основними елементами, які використовують при побудові і здійсненні на практиці програми захисту прав та інтересів клієнтів.

Етичні норми покликані надавати адвокату допомогу в його діяльності, визначаючи не стільки те, що потрібно робити, скільки те, як це зробити з великим успіхом, оскільки поведінка, що порушує норми етики, веде до втрати довіри, зменшення кількості звернень громадян за захистом прав.

Адвокатська етика покликана забезпечувати виконання адвокатом своїх обов'язків чесно, компетентно і сумлінно, щоб сформувати належний рівень суспільної довіри до адвокатури як представника громадянського суспільства і особисто до адвокатів. У населення повинна бути впевненість, що адвокат чесно виконує свій обов'язок і здатний надати реальну допомогу в критичній ситуації.

Деякі автори виділяють стандарти професійної етики адвоката, під якими розуміють передбачені міжнародними актами, національним законодавством вимоги до якості відповідних процесуальних дій адвоката, а також напрацьовані адвокатською практикою методи і способи організації його роботи в цілому і по конкретних справах, що дозволяють йому діяти найбільш ефективним чином.

Прагнучи впорядкувати вироблені етичні правила професійної діяльності, багато адвокатських та юридичних

співтовариств прийняли кодекси адвокатської етики, в яких закладено загальні, основоположні правила і принципи професійної поведінки адвокатів.

### **1.6. Право на доступ до правосуддя у контексті правозахисної діяльності української держави**

Активне вивчення проблеми доступності правосуддя почалося в межах всесвітнього руху «Доступ до правосуддя», який виник в Європі в 60-х рр. XX ст. з метою зробити судовий захист прав осіб найбільш ефективним. Як зазначав один з учасників руху І. Джекоб, потреба в доступі до правосуддя є подвійною: по-перше, ми повинні гарантувати, що права громадян визнаються й ефективно реалізуються, інакше вони не будуть реальними, а лише ілюзорними; та, по-друге, ми повинні бути здатними вирішувати правові спори, конфлікти і скарги, які неминуче виникають у суспільстві, спокійним шляхом за допомогою правосуддя, щоб сприяти гармонії і миру в суспільстві<sup>125</sup>.

Як зауважує Н. Сакара, досліджуючи історичний розвиток цієї проблеми в рамках руху «Доступ до правосуддя», недоліки і недоступність правосуддя пов'язували: а) з перешкодами матеріального характеру, які не давали можливості бідним верствам населення звернутися за захистом своїх прав до суду (значні судові витрати, неможливість звернення по допомогу до адвоката та ін.); б) з відсутністю спеціальних процедур, які давали б можливість ефективно захищати права та інтереси не окремої особи, а відповідної групи, колективу; в) зі складністю, дорожнечено судочинства і дуже повільним розглядом справ у судах, необхідністю введення

---

<sup>125</sup> Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : монографія. Харків, 2008. С. 13.

спеціальних альтернативних процедур для вирішення певних категорій справ<sup>126</sup>.

У юридичній літературі в контексті конституційного права вживаються два поняття: «доступ до правосуддя» і «доступність правосуддя». Необхідно погодитися з твердженням А. Михайленка, який зазначає, що поняття «доступ до правосуддя» і «доступність правосуддя» доцільно розрізняти. Доступ необхідно пов'язувати з відповідним дозволом тих, від кого залежить надання можливості звернутися до правосуддя для захисту своїх прав, свобод та законних інтересів. Доступність правосуддя можна тлумачити як одну з основ доступу до правосуддя, тобто можливість усіх охочих вільно і безперешкодно на рівних умовах використовувати цей інститут для забезпечення своїх прав і законних інтересів<sup>127</sup>.

У змісті права на доступ до правосуддя в юридичній літературі виділяють такі його складові: формально-правову, пов'язану з визнанням згаданого права і його реалізацією в межах дії позитивного права; змістовну, яка пов'язана з нормативно-правовим закріпленням цього права і відповідних йому правових обов'язків, і процесуальну, що регулює порядок реалізації цього права і порядок реалізації відповідних йому обов'язків<sup>128</sup>.

Доступність правосуддя, на думку Н. Сакара, – це певний стандарт, який відбиває вимоги справедливого та ефективного судового захисту, що конкретизується в необмеженій судовій юрисдикції, належних судових процедурах, розумних термінах і безперешкодному зверненні будь-якої особи

<sup>126</sup> Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2006. С. 16.

<sup>127</sup> Михайленко О. Про систему елементів доступності громадян до правосуддя // Вісник Академії прокуратури України. 2007. № 3. С. 40.

<sup>128</sup> Лужанський А. В. Конституційна природа права на доступ до правосуддя в Україні // Вісник Верховного Суду України. 2010. № 10. С. 45-48.

до суду<sup>129</sup>. А. Овчаренко вважає, що доступність правосуддя слід розглядати як стан організації судової системи та юрисдикційної діяльності суду в демократичному суспільстві, який задовольняє потребу суспільства у вирішенні юридично значущих справ і відповідає закріпленим в міжнародно-правових актах вимогам<sup>130</sup>. Порядок судочинства, на думку Є. Васьковського, повинен бути таким, щоб громадянин, який потребує захисту свого права, міг швидко і легко отримати його, і в той же час, щоб суд, в який той звернувся, був здатний без проблем задовольнити його вимоги. Чим коротший та легший шлях від подачі позову до винесення судового рішення, тим більш досконалим є процес<sup>131</sup>.

Міжнародно-правові стандарти доступу до правосуддя (доступності правосуддя) визначаються як сукупність міжнародно-правових принципів і норм, що містять положення з цих питань. Джерела закріплення цих стандартів можна класифікувати за двома критеріями: а) за ступенем обов'язковості – імперативні (норми міжнародних договорів, рішення Європейського суду з прав людини) і диспозитивні, тобто рекомендаційні (акти органів міжнародних організацій – резолюції Генеральної Асамблеї ООН, рекомендації Комітету міністрів Ради Європи); б) за ступенем поширеності – універсальні, прийняті на рівні міжнародного співтовариства, і регіональні, Право на справедливий суд і право на доступ до нього передбачені рядом міжнародно-правових актів і практикою Європейського суду з прав людини. Вони належать до процесуальних прав-гарантій, закріплених на національному конституційному рівні, забезпечення яких багато в чому покладається на державу. Це проявляється як у

<sup>129</sup> Сакара Н. Належна судова процедура як елемент доступності правосуддя // Юридична Україна. 2004. № 3. С. 63.

<sup>130</sup> Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2007. 30 с.

<sup>131</sup> Васьковский Е. В. Курсъ гражданского процесса. Москва. Т. 1. С. 360–381.

вчиненні активних дій, спрямованих на створення конкретних механізмів гарантування цього права, так і в утриманні від виконання дій, які можуть створювати фактичні правові перешкоди його реалізації.

Право на справедливий суд і право на доступ до суду, відповідно до Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р. складається з інституційних і процесуальних елементів. Йдеться про вимоги щодо суду як установи (незалежний, неупереджений, створений на підставі закону) і процедури судового розгляду (гласність, забезпечення наданих процесуальним законом прав осіб-учасників судового розгляду, змагальність, розумний термін розгляду справи, виконання остаточного судового рішення та ін.)<sup>132</sup>.

Поряд з принципом незалежності ефективному функціонуванню судової влади сприяє і принцип вільного доступу до правосуддя, що становить основу сучасної концепції справедливого або належного правосуддя. Ідея безперешкодного доступу до суду була визнана міжнародним співтовариством як одна з фундаментальних в 1948 р., коли Генеральна Асамблея ООН схвалила Загальну декларацію прав людини. Стаття 10 цього документа містить основні елементи права на доступ до правосуддя, а саме: кожна людина (1 – суб'єктний елемент) для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення (2 – компетенційний елемент) має право на основі повної рівності (1 – суб'єктний елемент) на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості (3 – процесуальний елемент) незалежним і неупередженим судом (4 – інституційний елемент)<sup>133</sup>.

<sup>132</sup> Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації ... С. 55-56.

<sup>133</sup> Всеобщая декларация прав человека, принятая Генеральной Ассамблеей ООН 10.12.1948. URL: [http://www.consultant.ru/document/cons\\_doc\\_LAW\\_120805/](http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_120805/)

Доступність правосуддя слід розглядати в тісному зв'язку з таким філософсько-правовим принципом, як справедливість. Доступність і справедливість – це принципи, що втілюють напрацьований світом ідеальний образ судової влади. Прагнення до цього ідеалу повинно стати концептуальною основою організації і діяльності, а також подальшого реформування судової влади. Доступність правосуддя необхідно віднести до інституціональних принципів, які стосуються організації і діяльності судової влади в цілому. Вони грають роль системоутворюючих чинників, що виражають сутність і призначення останньої, служать фундаментом, на якому ґрунтується пристрій судової системи і процес вирішення юридично значущих справ, що належать до юрисдикції суду<sup>134</sup>.

В основу забезпечення справедливого доступу до правосуддя покладено принцип рівності, який, як справедливо відзначає А. Лемак, розглядається в цьому контексті як гарантії однакового масштабу доступу до судового захисту, незалежно від його диференціації, враховуючи недопущення різного ставлення при однакових або подібних обставинах, що зазіхає на сутність змісту права на судовий захист<sup>135</sup>.

Доступність законодавства, на думку І. Жаровської, передбачає максимально можливе на певному етапі розвитку суспільства наближення особи до законодавства та законодавства до особи, служить передумовою життєдіяльності будь-якого демократичного суспільства<sup>136</sup>. Розкриваючи зміст принципу правової визначеності, С. Погребняк серед його елементів називає зрозумілість (доступність) текстів нормативно-правових актів. Це означає, що вони повинні бути

<sup>134</sup> Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації ... С. 33.

<sup>135</sup> Лемак О. В. Право на судовий захист: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2014. С. 10.

<sup>136</sup> Жаровська І. М. Доступність права: теоретико-правовий аспект // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2004. № 11. С. 145.

максимально простими, короткими, зрозумілими (точними й однозначними), системними і послідовними<sup>137</sup>.

Держава повинна гарантувати простоту і зрозумілість судового процесу для сторін, враховуючи їхні мовні, майнові, освітні особливості тощо. В судовому процесі повинна використовуватися та мова, якою володіють сторони, а зміст рішень суду повинен бути їм зрозумілий. Держава повинна забезпечити можливість всім, особливо малозабезпеченим особам та особам, які перебувають у несприятливому становищі з точки зору доступу до правосуддя або участі в судовому процесі, його зрозумілість<sup>138</sup>.

За своєю суттю право доступу до правосуддя, право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги, право обвинуваченого на захист, презумпція невинності і так далі, як зауважує І. Шумак, – процесуальні права людини, які є одночасно правами-гарантіями конституційно-правового статусу людини і громадянина<sup>139</sup>.

За справедливою думкою В. Маринова, доступ до правосуддя є комплексним поняттям, яке забезпечується процесуальним механізмом і організацією роботи суду, включаючи ряд складових: інстанційність судової системи, процесуальний порядок оскарження судових рішень, організацію роботи суду першої інстанції щодо прийняття апеляційної скарги, підготовки матеріалів і їх передачі до вищестоящего суду і т.д.<sup>140</sup>.

<sup>137</sup> Погребняк С. Вимоги до нормативно-правових актів, що впливають з принципу правової визначеності // Вісник Академії правових наук України: зб. наук. пр. Харків, 2005. № 3. С. 46.

<sup>138</sup> Додаток до рекомендацій №R(81)7 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи щодо шляхів полегшення доступу до правосуддя від 14 травня 1981 р. URL: [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994\\_133](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_133)

<sup>139</sup> Шумак І. О. Громадянські права і свободи людини за Конституцією України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2000. С. 83.

<sup>140</sup> Маринів В. І. Реалізація засад кримінального судочинства у провадженнях з перегляду судових рішень // Правова доктрина : у 5 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Харків : Право, 2013. Т. 5. С. 619.

Що стосується права на доступ до правосуддя в Україні, то необхідно відзначити, що, незважаючи на відсутність його безпосереднього закріплення в Конституції України, в Основному законі йдеться про право на судовий захист. Конституція містить вимоги, які гарантують громадянам України доступ до правосуддя і судовий захист (ст. 8, ст. 55, ст. 64). Так, згідно з Конституцією, норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (ст. 8). Згідно з Конституцією України права і свободи людини і громадянина захищаються судом (ст. 55).

В рамках цього права, закріпленого Конституцією, можна говорити про право на доступ до правосуддя як його складову. Зокрема, закріплена необхідність забезпечення звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції (ч. 3 ст. 8). Крім того, Конституція України закріплює положення про захист прав і свобод людини і громадянина судом, про забезпечення кожного права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ч. 1 ст. 55).

Конституція України також закріплює право кожного після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ч. 4 ст. 55).

Конституція України передбачає, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом (ст. 55). Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Передбаче-

не Конституцією право людини і громадянина на доступ до правосуддя відповідає міжнародним актам з прав людини. Відповідно до положень Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р., кожен, при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків цивільного характеру або при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і неупередженим судом, встановленим законом (п. 1 ст. 6)<sup>141</sup>.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод прямо не передбачає право на доступ до суду, в тому числі при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення. Як вказується в літературі, право на судовий розгляд належить до числа тих прав, які безпосередньо не впливають зі змісту ст. 6, і були спеціально допрацьовані Судом. Воно означає, що індивід повинен мати право на подання його справи в суд з метою його розгляду, не зустрічаючи на своєму шляху неправомірних юридичних і практичних перешкод.

Право на доступ до правосуддя необхідно розглядати в діалектичному зв'язку з іншими суб'єктивними правами, закріпленими в Конституції, оскільки реалізація і захист права на життя, повагу до гідності, на свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла і т. д. є неможливою без реалізації права на доступ до правосуддя.

«Право на суд» було сформульовано саме в прецедентній практиці Європейського Суду з прав людини, в якій це право передбачає три основні елементи: 1) «суд», який встановлений відповідно до закону і відповідає вимогам незалежності та неупередженості; 2) такий суд повинен мати досить широ-

---

<sup>141</sup> Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листоп. 1950 р. (зі змінами та доповненнями, внесеними Протоколами) // Офіційний вісник України. 1998. № 13; № 32 від 23.08.2006. С. 270.

ку компетенцію для вирішення всіх аспектів спору або звинувачення, до яких застосовується стаття 6; 3) особа повинна мати доступ до такого суду<sup>142</sup>.

Отже, право на доступ до правосуддя, як суб'єктивне право громадян України, тісно пов'язане з іншими суб'єктивними конституційними правами, такими, як право на судовий захист і на судове оскарження, на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, на правову допомогу, на презумпцію невинуватості, на захист.

Суб'єктивне право в правовій доктрині розглядають як закріплену, гарантовану державою за допомогою права, точніше правових принципів і норм, можливість діяти, що дозволяє суб'єкту вести себе відповідним чином, вимагати відповідної поведінки від інших осіб, користуватися зазначеним соціальним благом, а в разі необхідності звертатися в компетентні державні органи за захистом з метою задоволення особистих інтересів і потреб. Дана обставина визначає його чітке правове конституційне регулювання, що є базою для подальшого закріплення і конкретизації цього права на рівні галузевого законодавства.

Така необхідність, на думку А. Лужанського, зумовлена загальним характером конституційного регулювання основних прав і свобод людини і громадянина, прав інших суб'єктів правовідносин. Це покладає на державу обов'язок забезпечити всі умови для реалізації права на доступ до правосуддя, що дозволяє виділити це право як основне, конституційне, яке підлягає конституційній регламентації і конкретизації в інших галузях права. До того ж норми, що регулюють право на доступ до правосуддя і містяться в кримінальному,

---

<sup>142</sup> Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини. Київ, 2002. С. 187.

процесуальному та інших галузях права, в інших законах і підзаконних актах, об'єктивно вимагають процесуальних гарантій, які формалізують і впорядковують механізм його реалізації та правового захисту<sup>143</sup>.

Доступ до правосуддя в кримінальному процесі передбачає створення певного процесуального режиму як системи відповідних процесуальних засобів, який дає можливість учасникам процесу знати про свої права на активну участь у справі. Специфіка судового захисту прав людини в кримінальному процесі, на думку І. Гловюк, визначається, перш за все, особливостями правового регулювання доступу до суду протягом усього провадження у кримінальній справі. Важливість цього правового положення підтверджується, зокрема, його закріпленням як права на судовий захист і права на повноважний суд як основи організації судової влади в Законі України «Про судоустрій і статус суддів»<sup>144</sup>.

Доступ до правосуддя пов'язується із забезпеченням права на справедливий розгляд і вирішення спору, конфлікту в розумні терміни незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону. Таке формулювання закріплює одночасно два аспекти права на справедливий судовий розгляд: інституційний та процесуальний<sup>145</sup>.

Право на доступ до правосуддя як найтісніше пов'язане з принципом «права на судовий захист», який виражений в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права: «Кожен має право при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, ... на справедливий і

---

<sup>143</sup> Лужанський А. В. Конституційна природа права на доступ до правосуддя в Україні ... С. 47.

<sup>144</sup> Гловюк І. Доступ до суду у кримінальному процесі: проблеми теорії // Часопис Академії адвокатури України. 2011. № 11. С. 1.

<sup>145</sup> Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / відп. ред. С. В. Ківалов [та ін.]. Харків, 2013. С. 67.

відкритий розгляд компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі Закону»(ст. 14)<sup>146</sup>.

Прийнятий у лютому 2015 р. Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд»<sup>147</sup>, можна сказати, дав старт новій судовій реформі. При його створенні було враховано 27 рекомендацій органів Ради Європи у судовій сфері, ще 21 рекомендацію було враховано частково.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. закріплює положення про те, що «судова система забезпечує доступність до правосуддя для кожної особи в порядку, встановленому Конституцією та законами України. Закон також гарантує кожному захист його прав, свобод і законних інтересів незалежним і неупередженим судом, створеним відповідно до закону»<sup>148</sup>.

Таким чином, необхідно відзначити, що, хоча в сучасній теоретичній юриспруденції право на доступність правосуддя, як суб'єктивне право громадян, стало аксіомою, проте воно, як і будь-яке правило, має бути нормативно закріпленим. Право на доступність правосуддя відповідає загальним положенням Конституції України і, не будучи зафіксованим в ній безпосередньо, є таким фактично. В Основному законі йдеться про право на судовий захист. Конституція містить вимоги, які гарантують громадянам України доступ до правосуддя і судовий захист.

---

<sup>146</sup> Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права / відп. за вип. С. Головатий. Київ, 1995. С. 40.

<sup>147</sup> Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України від 12 лютого 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 18, № 19-20. Ст. 13.

<sup>148</sup> Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545.

## РОЗДІЛ 2

# ІНСТИТУТ АДВОКАТУРИ ЯК НАЙВАЖЛИВІШИЙ ЕЛЕМЕНТ ПРАВОЗАХИСНОЇ СИСТЕМИ: ФОРМУВАННЯ І СТАНОВЛЕННЯ

### 2.1. Адвокатура як соціально-правовий інститут: процес становлення

Адвокатура є найдавнішим загальнолюдським формуванням, тобто вона існувала за всіх часів і у всіх народів. Досить дискусійним є питання моменту зародження адвокатури. У літературі з цього приводу можна виділити кілька точок зору. Так, частина авторів приписували їй божественне походження. Французький мислитель Фіо де ля Марш вважав, що «Адвокатська професія походить з Божественного Слова, яке захищало перед Господом потомство Адама, більш нещасне, ніж винне»<sup>149</sup>. М. Гуссон присвячує своє дослідження цьому ж Божественному Слову, першому, за його словами, адвокату людського роду<sup>150</sup>. Багато богословів вважають, що Євангеліє від Луки і Діяння апостолів були написані з метою підготовки захисту для апостола Павла, який вимагав суду кесаря у царя Агріппи і був ним направлений до Рима. Вважається також, що Біблія зберегла для нас геніальну за своєю логікою і внутрішнім переконанням, за своєю простотою і виразністю захисну промову, – слово на захист жінки, обвинуваченої книжниками та фарисеями в перелюбстві. Інші дослідники, визнаючи адвокатуру установою природного права, вважали, що вона виникла разом з судом.

---

<sup>149</sup> История адвокатуры (от сотворения мира и до наших дней). URL: <http://yourlawyer.in.ua/ru/library/history.html>

<sup>150</sup> Там само.

Безумовним є те, що виникнення інституту адвокатури історично було зумовлено соціальними, економічними, політичними і культурними передумовами, об'єктивно складеними.

«Якщо суспільство зацікавлене в тому, щоб в ньому був правовий порядок, а не хаос, свавілля влади, воно повинно бути зацікавлене і в тому, щоб існував незалежний від влади правозахист, який критикує владу і який переконує її в обмеженні своєї каральної активності. Реальним здійсненням, джерелом правозахисту є адвокатура»<sup>151</sup>.

Людина в силу обставин не завжди могла і хотіла самостійно захищати свої порушені чи такі, що знаходяться під загрозою порушення, права і свободи, це пояснювалося різними причинами. Наприклад, людина в момент порушення її прав могла бути відсутньою на місці порушення або могла важко постраждати в результаті злочину і фізично не мати можливості самостійно відстоювати свої права при вирішенні спору; могло бути порушено право малолітньої, божевільної, тяжкохворої, літньої особи<sup>152</sup>.

Це призвело до виникнення інституту представництва та правових механізмів, які дозволили перекласти функцію захисту права з самого власника прав на інших осіб, які представляли його інтереси. Спочатку це були родичі, близькі люди – формувався інститут родинного представництва. Потім ці функції стали брати на себе сторонні особи, які діяли заради власного інтересу або за винагороду. Поступово через ріст числа правових приписів, ускладнення їхнього змісту представництво і захист чужих інтересів почали здійснюватися на професійному рівні, тобто адвокатами. Вони були здатні пояснити особі, право якої порушено

---

<sup>151</sup> Воробьев А. В., Поляков А. В., Тихонравов Ю. В. Теория адвокатуры. Москва, 2002. С. 3.

<sup>152</sup> Аракелян М. Р. Сравнительная адвокатура : курс лекций. Одесса, 2009. С. 21.

або під загрозою порушення, сенс, значення і наслідки всіх її дій, розкрити зміст правових норм, що регулюють відповідні суспільні відносини.

Подібні висновки можна зробити і при використанні наукових матеріалів, які надає юридична антропологія. Так, Є. Васьковський у своїй праці «Організація адвокатури» простежує можливі шляхи формування адвокатури на основі вивчення африканських племен. На підставі цього матеріалу він доходить висновку, що «на перших щаблях юридичного розвитку ми не зустрічаємо адвокатури в тому вигляді, в якому вона існує в даний час у європейських народів. Подібно до всіх соціальних установ, вона не виникає відразу в абсолютно організованому вигляді, а з'являється спочатку в формі незначного зародка, який може за сприятливих умов розвинутися і досягти пишного розквіту, а за несприятливих чахнути і животіти в глушині»<sup>153</sup>. Подібне визнання можливе тільки на вищому щаблі розвитку правової культури, коли знання права стало недоступним для всього суспільства. Не можна також думати, що перші кроки на шляху зародження судового захисту відразу ж отримали назву адвокатура.

Дослідження в галузі юридичної антропології переконливо свідчать, що першими суддями в суспільстві були племінні вожді. В одній особі вони поєднували зародки всіх функцій державної діяльності: були одночасно і воєначальниками, і адміністраторами, і суддями. Про адвокатуру ще немає згадки. Таким чином, вона не може виникнути одночасно з судом. У міру того, як ускладнюється політична організація в результаті з'єднання окремих племен під владою загального глави, здійснення правосуддя стає не під силу одній особі. Виникають посади помічників і заступників, які допомагають вождю здійснювати правосуддя, і, таким чином, з часом

---

<sup>153</sup> Васьковский Е. В. Организация адвокатуры. Ч. 1-2. СПб., 1893. С. 21.

з'являються органи суду. У народів, які досягли цього ступеня розвитку, можна вже знайти перші зачатки адвокатури<sup>154</sup>.

У стародавніх державах, наприклад у Китаї, батьки або друзі захищали обвинуваченого, утворюючи, тим самим, перший рівень адвокатури – споріднену адвокатуру.

Отже, незважаючи на наявні відмінності в поглядах на витоки та історію формування інституту адвокатури, думки дослідників збігаються, що історія становлення інституту адвокатури сягає корінням у далеке минуле і що його виникнення було історично зумовлене соціальними, економічними, політичними, культурними та правовими передумовами, що об'єктивно складаються.

Люди, які здійснювали захист інтересів, були професіоналами, здатними роз'яснювати особам, право яких було порушено або піддавалося загрозі порушення, сенс, значення і наслідки всіх їх дій. Крім того, вони роз'яснювали зміст правових норм, що регулюють відповідну життєву ситуацію.

На поведінку цих людей впливали не тільки встановлені правила, але й моральні установки, визнані в суспільстві. Основні моральні принципи стали найважливішими орієнтирами у здійсненні їх професійної діяльності. Так, моральні риси чинили вирішальний вплив на якість і результативність їх роботи.

Економічно передумови формування даного інституту були пов'язані з розвитком і ускладненням суспільних відносин, розвитком торгівлі та мореплавства.

Таким чином, виникнення інституту адвокатури було пов'язано з розвитком і ускладненням суспільних відносин, розвитком форм державного управління і мало передумови, що історично склалися.

---

<sup>154</sup> Там само. С. 21.

Головне призначення адвокатури – стати ефективним інститутом, що продуктивно здійснює захист прав та інтересів громадян, а також всього суспільства в цілому. Зародившись як одна з їхніх форм правового захисту, адвокатура відіграла велику роль у становленні і розвитку судової влади в межах різних правових систем.

Інститут, який виконував функції, подібні до адвокатури, з'явився в VI-V ст. до н. е. на території грецьких малоазійських міст, в Іонії та на островах, тобто в той історичний період, коли стародавні греки почали утворювати міста. У другій половині VI ст. до н. е. в давньогрецьких полісах іонійської і материкової Греції намітився небувалий культурний підйом, стали активно розвиватися поезія і наука.

Поява адвокатури в Стародавній Греції пов'язана, в першу чергу, з Афіньським полісом. Слід назвати умови, необхідні для появи адвокатури: демократичний устрій республіки, розвинене суспільне життя, процвітання ораторського мистецтва, усність і публічність виступу перед судом, що складався з народу, і панування змагального принципу як у цивільному, так і в кримінальному процесі<sup>155</sup>.

Демократичний лад Античної Греції створив сприятливі умови для виникнення адвокатури. Вважалося честю для кожного вільного громадянина поліса вміти захищати себе в суді. Як зазначав Арістотель, «соромно не вміти захищати себе рукою, але ще ганебніше не вміти захищатися словом»<sup>156</sup>.

У Греції не було ні державного обвинувачення, ні державного слідства. Антична держава брала на себе обов'язок арбітра в спірних питаннях, однак ініціативу звинувачення залишала в приватних руках; самі сторони повинні були збирати докази й аналізувати їх у своїх промовах. Афіньське су-

---

<sup>155</sup> Васильковский Е. В. Организация адвокатуры... С. 18.

<sup>156</sup> ВикиЧтение. URL: <https://fil.wikireading.ru/34211>

дочинство вимагало, щоб сторони особисто виступали в суді на свій захист. З цих причин виникла необхідність в логографах – особах, які допомагали складати тексти промов. Згодом суд дозволив, щоб нарівні зі стороною виступав ще й інший громадянин.

Красномовство судових ораторів відіграло велику роль. Відомо, що суддями були громадяни, які не завжди добре розбиралися у праві. Той, хто говорив яскраво, переконливо, виграв справу<sup>157</sup>.

Республіканська форма правління стала причиною активної участі громадян у всіх сферах суспільного життя. Конкретною формою такої участі стала обов'язкова присутність присяжних засідателів (дикастів) у грецьких судах. Багатолюдність суду, публічність його засідань під відкритим небом і безапеляційність рішень були відмінними рисами афінського дикастерія, так само як і відповідних установ у інших грецьких республіках.

При цьому необхідно зазначити, що грецький громадянин, як правило, повинен був сам відстоювати свої інтереси в суді, не вдаючись до сторонньої допомоги, тобто для афінського судочинства характерним було суворе правило: особиста участь у суді без повірених і адвокатів. Сам Аристотель давав філософське обґрунтування цьому правилу: «Соромно не вміти відбити силу фізичною силою; але ще ганебніше не захистити себе словом, яке більш тілесної потуги властиве людині»<sup>158</sup>. Винятки із загального правила становили жінки і діти, яким дозволялося мати свого представника.

Як правило, кожен громадянин поліса знав свої права та чинні закони і міг самостійно їх застосовувати. Однак не всі громадяни добре розбиралися в юриспруденції, деякі не во-

<sup>157</sup> Адвокатура України : підручник у 2 кн. / за заг. ред. С. Я. Фурси та Н. М. Баканової. 2-е вид., перероб. і доп. Київ, 2016. Кн. 1. С. 24.

<sup>158</sup> Аристотель. Риторика. Античные риторика : учеб. пособие. URL: [http://www.lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/ritoriki.txt\\_with-big-pictures.html](http://www.lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/ritoriki.txt_with-big-pictures.html)

лоділи даром красномовства, а невміння говорити означало безперечний програш у справі. Тому часто в судах адвокатом батька виступав його син або інші родичі. Такі випадки ставали типовими, а представників такого роду стали називати «синьогор». Участь синьогора в судовому процесі полягала в проголошенні промови на стадії звернення позивача до відповідача або обвинуваченого до обвинувача.

Для судового процесу Стародавньої Греції була характерною фігура «параклета». У його функції входила надання пояснень будь-якої окремої обставини у справі або виступ з промовою про особу підсудного. Як виняток суд дозволяв це зробити близькому родичу або будь-якій іншій людині.

Однак судовий захист у Стародавній Греції цим не обмежувався. Через необхідність у створенні промов для учасників тяжби виникла потреба у появі спеціальних осіб, які займалися написанням промов і їх подальшим продажем. З огляду на те, що в більшості судових процесів у Греції сторони не мали захисників, сотні промов вимовлялися в судах за чужим текстом. Склалися цілі книжки промов з вигаданими випадками, викладалося мистецтво виголошувати захисну і обвинувальну промову стосовно одної і тої самої справи.

Специфічною рисою представництва з питань приватного інтересу в Стародавній Греції є заочна участь – сторони у процесі не мають права очно користуватися послугами представника, а він не має права бути особою в процесі. Такою була первинна форма адвокатури в Греції, форма, яку часто називають «німою адвокатурою»<sup>159</sup>.

Грецьке право також допускало судове представництво у випадках нагальної потреби. Були відомі два види представництва – законне, чи необхідне представництво, і змішане. Так як право шукати та відповідати в суді належало тільки

---

<sup>159</sup> Синеекий О. В. Адвокатура как институт правовой помощи и защиты : учеб. пособие. Харьков, 2008. С. 19.

особам право- і дієздатним і так як жінки та неповнолітні не входили в число цих осіб, то вони повинні були діяти в суді через посередництво своїх опікунів, якими були батьки, чоловіки, старші брати та інші родичі. Тих, що страждали на розумові або фізичні вади, також заміняли їхні родичі. В особливому становищі перебували чужинці, які повинні були обирати собі патрона з числа громадян, тільки за участю якого вони допускалися до процесу.

Судове представництво недієздатних і неправоздатних громадян, а також існування логографів, не могли цілком задовольнити потреби в судовому захисті. Адже в заздалегідь написаній промові не можна було заперечувати обвинувачу або позивачеві, не знаючи точно, які докази наведуть у суді; неможливо було передбачити з вірогідністю всі аргументи іншої сторони, щоб попередньо їх спростувати. Логографи не могли замінити усних промов. Вони більш годилися для виконання функції обвинувачення і написання позовних промов, їх послуги важко було застосувати в захисних промовах і репліках у дебатах.

Надалі в Афінах з'явився прообраз сучасної прокуратури. Приватному обвинувачу було надано право вибирати собі одного або навіть кількох помічників із числа видатних ораторів, а у важливих справах народ і за відсутності приватних скаржників призначав офіційних обвинувачів, які отримали назву категорів або синьогорів. Серед таких виступали відомі оратори Греції, такі як Перікл, Демосфен. Присутність у процесі обвинувачів робило підсудних беззахисними перед такими обізнаними й освіченими супротивниками. Для врівноваження прав суди стали в окремих випадках дозволяти захист сторін додатковими особами. Спочатку захисниками призначалися родичі обвинуваченого, а потім і просто наймані ритори. Сторони, як і раніше, зобов'язані були бути на суді особисто, але після проголошення першої промови просили

суд, щоб другу промову проголосив ритор. Друга промова називалася девтерологією. Таким чином, виникло і усне представництво, здійснюване фахівцями. Цим способом досягалася подвійна мета: принцип особистого захисту залишався в повній силі, і в той же час була дозволена судова допомога з боку осіб, що не беруть участі у процесі. Саме цей факт багато хто розцінює як зародження інституту адвокатури<sup>160</sup>. Варто зазначити, що суд приймав представників учасників тяжби як близьких друзів, родичів позивача або відповідача, обвинувача чи захисника. Отже, законодавча техніка процесуального права Стародавньої Греції досягла рівня можливості використання фікції як юридичного прийому.

Разом з тим діяльність щодо захисту інтересів у суді не стосовно себе особисто вперше оформлюється в публічну самостійну форму в Стародавніх Афінах в V ст. до н. е. і пов'язана з законотворчістю Гелієї (суд присяжних в Афінах). Ухвалення нового закону, модернізація старого проходила у формі судового процесу, в межах якого особа, яка виступає з ініціативою такої зміни, мала відстояти свою позицію спочатку в Раді п'ятисот, а потім в Гелієї, виступаючи обвинувачем старого закону (в разі, якщо «справу» програвали, заявника нерідко страчували).

Таким чином, з одного боку, недостатність логографії, а, з іншого, – напрацьований досвід представництва «чужих інтересів» при прийнятті нових законів призвели до того, що суди стали в окремих випадках дозволяти усний захист сторін спору стороннім особам.

Незважаючи на те, що логографи існували до останніх років грецької незалежності, проте, деякі факти свідчать про те, що усний захист поступово витіснив «письмовий»<sup>161</sup>.

<sup>160</sup> Богачев А. История адвокатуры – от сотворения мира и до наших дней // Український адвокат. 2007. № 5. URL: <http://advocate-bogachev.com.ua/texts/istor.htm>

<sup>161</sup> Радциг С. И. История древнегреческой литературы : учебник. 5-е изд. Москва, 1982. С. 42.

Необхідно відзначити, що особливого стану адвокатів в Стародавній Греції не існувало. Це стало причиною відсутності організації адвокатів і, відповідно, існування професійних правил адвокатської діяльності.

Не існувало також поняття адвокатської етики або честі. Логографи, наприклад, ховаючись за спиною учасників тяжби, не соромилися здійснювати захист в яких завгодно справах і навіть писати промови для обох сторін спору одночасно. Демосфен написав одну промову за Форміона проти Аполлодора, а потім іншу для Аполлодора проти Стефана, головного свідка з боку Форміона, звинувачуючи його в хибних свідченнях на користь свого колишнього клієнта. Плутарх зауважує з цього приводу: «Демосфен як би продав обом сторонам по кинджалу зі свого збройного складу»<sup>162</sup>.

Продажність логографів призвела до того, що їхня професія стала вважатися ганебною і що торговців промовами нерідко притягували до відповідальності.

Ще однією особливістю грецьких захисників була також нерозбірливість у висловлюваннях, різкість і навіть просто непристойність багатьох промов ораторів. У запалі ораторського захоплення адвокат не шкодував нічого: ні доброго імені свого супротивника, ні честі його дружини і матері, ні скромності слухачів. У цивільних справах адвокати були ще більш-менш стримані і помірні, але виступи у кримінальних справах нерідко являли собою памфлети.

Грецька адвокатура була пов'язана більшою мірою з ораторським мистецтвом, ніж з правознавством. Якщо ще взяти до уваги простоту і загальнодоступність законодавства, усність і гласність судочинства перед великою народною аудиторією, то стане цілком зрозумілий той факт, що всі відомі професійні синьогори були ораторами або, іншими словами,

---

<sup>162</sup> Васьковский Е. В. Организация адвокатуры ... С. 26.

що тільки оратори, які звикли говорити перед народом в політичних справах, виконували обов'язок адвокатів. Юридичних знань від них не було потрібно. Для цього існував особливий клас юрисконсультів, законників (прагматиків), які супроводжували ораторів на суд і повідомляли їм у разі потреби юридичні відомості. Їх професія не була почесною.

Крім названих вище логографів, синьогорів і прагматиків існували ще парাপлетпи. Останні не виконували правохисних функцій, вони давали тільки характеристику сторонам, подібно до того, як в Римі були хвалителі, в Росії – послушники, в Чехії – помічники і очисники, в Польщі – поворотники<sup>163</sup>.

Для судового процесу Стародавньої Греції характерною була також фігура «параклета». У його функції входило давати пояснення будь-якої окремої обставини у справі або виступати промовою про особу підсудного. Як виняток суд дозволяв це зробити близькому родичу або будь-якій іншій людині.

Особливістю грецького процесу було те, що учасники тяжби і їх захисники не завжди могли говорити на суді стільки, скільки їм здавалося потрібним. Проте, дебати сторін були обмежені певним періодом часу. Таке обмеження існувало для найбільш важливих справ, тим часом як інші, дрібні і незначні, не піддавалися ніяким обмеженням. Час визначався водяними годинниками, що носили назву клепсидри. З цієї причини всі справи ділилися на «справи з водою» і «справи без води». Для різних справ призначалась різна кількість води, залежно від більшої або меншої важливості процесу. Але оскільки пристрій клепсидри в точності невідомий, то немає можливості визначити середню тривалість судових дебатів.

---

<sup>163</sup> Адвокатура України : підручник у 2 кн. / за заг. ред. С. Я. Фурси та Н. М. Бакаянної ... С. 26.

Припускають, що в силу життєвої необхідності в Афінах особливий клас професійних адвокатів міг би з'явитися. Однак в той час, коли афінська адвокатура могла б здійснити перехід до появи особливої професії або окремого стану адвокатів, сталося падіння давньогрецької державності.

Таким чином, в результаті природного процесу розвитку грецький судовий захист пройшов етапи від спорідненого до вільно-договірного, а поряд зі створенням письмових судових промов виник усний захист. Проте, не можна зробити висновок, що адвокатура перетворилася в Стародавній Греції в організований інститут, так як захист був більшою мірою ораторським мистецтвом, ніж правознавством.

Після завоювання Римом елліністичного світу (II-I ст. до н.е.) Греція втратила свою незалежність і перетворилася на одну з провінцій Римської імперії. Римляни ввели всюди свої судові установи та тільки у вигляді особливої милості надавали підкореним грекам право брати участь у здійсненні правосуддя. За часів імперії правовий лад Греції був остаточно змінений, історія грецького права злилася з історією римського.

Історія адвокатури Стародавнього Риму починається з більш пізнього періоду. Римське право було складніше за грецьке і з самого початку мало порівняно сучасний характер.

У ранній період розвитку і становлення Римської держави розгляд справ здійснювався за принципом приватної саморозправи. На цій стадії розвитку римського суспільства ще не доводиться говорити про формування адвокатури. Але на зміну приватній саморозправі приходить легісакційний судовий процес.

Розгляд справ мав дві обов'язкові стадії: 1) у престора (Jus) і 2) в суді (judicium). Метою першої стадії була підготовка справи до розгляду, другої – власне розгляд. Цей процес був протиположним приватній саморозправі. Новий процес «*legis astiones*» в перекладі означає «законні дії», тобто діяль-

ність з розгляду справи, врегульованої початковими нормами, приписами. Такий процес сприяв виникненню інституту адвокатури.

Подальші зміни в судочинстві зумовили і вдосконалення норм, що регулюють відносини судового представництва. Якщо раніше діяв принцип, що ніхто не може вчиняти будь-які дії від імені іншої особи – *nemo alieno nomine lege aqere potest*, за дуже рідкісним винятком, наприклад, в інтересах суспільства – *pro populo*, то тепер з'являється інститут представництва у формі *coqnitores* – знавець, особа, яка є представником чужих інтересів, представництво, патронат.

Першими юристами в Стародавньому Римі, як відомо, були патрони. У їх функції входили не тільки захист і представництво своїх довірительів у суді, але й надання юридичних консультацій, порад з правових питань, зокрема, при укладанні угод. У патронат допускалися тільки патриції, які являли собою особливий клас відокремлених правознавців, що зосередили у своїх руках юридичні знання. Згідно з римськими законами, тільки знатна людина (патрон) могла захищати або представляти в суді необізнаних людей. За таких умов у народі не міг виникнути клас захисників.

Історія адвокатури Стародавнього Риму, на думку більшості вчених, починається з інституту патронату. Першими юристами в Римі, за твердженням А. Кучерена, були патрони, які поєднували дві професії – юрисконсультів і адвокатів. Вони не тільки захищали своїх довірительів в суді, але й давали їм юридичні поради, зокрема, при укладанні угод<sup>164</sup>.

Патронат у Стародавньому Римі (від лат. *Patronus* – покровитель) – особлива форма заступництва, яка фактично встановлювала залежність неповноправних або бідних громадян від багатих. У період розкладання родового ладу члени

---

<sup>164</sup> Мелихов В. А. Очерк воспитания и обучения в Древнем Риме... С. 43.

збіднілих родів, а також деякі плебеї віддавалися під патронат, стаючи клієнтами впливових співгромадян.

Відносини між патронами і клієнтами, як вказав ще Діонісій Галікарнаський, були побудовані за аналогією з родинними відносинами. Клієнт, обравши собі патрона з числа кровних римських громадян (патрициїв), приписувався до його роду, залучався до родового культу і отримував право називатися родовим іменем. Він вважався ніби усиновленим патроном. Його ставлення до патрона було не тільки подібне до родинного, але вважалось навіть вищим, більш священним, так як родичі не завжди брали участь в родовому культі, а клієнт приймався в рід тільки за цієї умови. Ні він, ні патрон не могли вести тяжбу один з одним, свідчити один проти одного.

Клієнт був зобов'язаний ставитися до патрона зі всілякою повагою, надавати йому послуги, обдаровувати його дочок приданим, сплачувати за нього і за його дітей викуп у разі, якщо вони потрапили в полон до ворога, брати участь своїм майном у сплаті його боргів або покритті витрат при відправленні громадської служби тощо. Зв'язок його з патроном вважався постійним і навіть спадковим, і якщо він помирав бездітним, то його майно переходило до патрона. Замість цього патрон повинен був всіляко сприяти клієнту і захищати його інтереси перед судом подібно до того, як захищав інтереси своїх родичів<sup>165</sup>.

Однак швидке зростання римської території і збільшення населення масою підкорених племен зробили таку адвокатуру абсолютно непридатною на практиці. При невеликому числі патриціанських родів і при численній кількості громадян нижчого класу, розкиданих на великому просторі, патріархальні відносини стародавнього патронату стали фізично

---

<sup>165</sup> Васильковский Е. В. Организация адвокатуры. Ч. 1-2. СПб. : Тип. П. П. Сойкина, 1893. С. 27.

неможливі. Патронат втратив свій обов'язковий характер. З одного боку, з нього виділився приватно-правовий елемент у вигляді патронату пана над вільновідпущеними рабами, який продовжував існувати до пізніших часів, а з іншого боку – судово-процесуальний елемент, що виражався в юридичному захисті, який знатний і впливовий патрицій надавав особам, що потребували його допомоги. Ці особи як і раніше носили назву клієнтів, а їх заступники – патронів, але старі терміни прикривали абсолютно нове явище<sup>166</sup>.

Таким чином, патронат сам собою не вніс нового принципу в розвиток адвокатури: захист патронів був результатом поширення спорідненої адвокатури на осіб, які перебували у відносинах, подібних родинним. Таке саме явище, тільки в іншій формі, можна бачити в Греції. Проте патронат був безпосереднім джерелом, з якого розвинулася вільна адвокатура.

Тлумачення законів і складання позовних вимог аж до кінця IV ст. залишалося привілеєм понтифіків, які всіляко охороняли свою монополію на судові таємниці. Остаточному звільненню права від релігійної оболонки, підриву позицій жрецтва і початку світської юриспруденції сприяли викрадання й оприлюднення в 302 р. до н.е. писарем Клавдієм Флавієм судового календаря, форми позовів, записів і тлумачень норм та звичаїв, які раніше в суворій секретності зберігалися в архівах понтифіків.

В історії римської адвокатури виділяються два періоди: республіканський та імператорський. З проголошенням республіки і прийняттям Законів XII таблиць (451-450 рр. до н. е.) відбулися певні зміни в римській адвокатурі. Закони XII таблиць – один із проявів безпосереднього запозичення римлянами правових інститутів Стародавньої Греції. Одна з цілей Законів XII таблиць – якомога повніше об'єднати і звести

---

<sup>166</sup> Васьковский Е. В. Организация адвокатуры.... С. 29.

в одне ціле правові норми, які б мали юридичну силу відносно будь-якого громадянина Римської імперії. За своєю суттю, Закони XII таблиц є обробкою і консолідацією звичаєвого права Риму. Відомий вплив на них справило грецьке право південноіталійських полісів. Але в цей документ були включені також окремі нові положення, що відступали від норм звичаєвого права (наприклад, система штрафів була відходом від стародавнього принципу таліона).

У Законі XII таблиц містяться як деякі прості правові поняття, які являли собою фундамент для створення майбутньої обвинувальної правової системи, так і типи процесуального права, які поступово підготували ґрунт для майбутнього застосування обвинувальних правових методів, що забезпечили, в свою чергу, створення структури нових матеріальних правових норм.

Фактично відбувся розпад інституту патронату, і вивчення права стало надбанням усіх бажаючих. Адвокатами тепер могли бути не тільки патриції, а й інші громадяни, які отримали юридичну освіту.

Республіка породила ще одну вільну професію – професію правознавця (тлумача права), основною діяльністю якого стала інтерпретація законів.

Адвокати продовжували займатися судовим захистом. Однак, крім знання права, на думку Цицерона, адвокату необхідно було «читання поетів і вивчення історії; розвиток свого голосу і мовлення; придбання запасу слів і зворотів, суворе обдумування промови, але особливо необхідний попередній письмовий виклад промови, чим набуваються навички до розташування слів»<sup>167</sup>. Подібно до того, як у Стародавній Греції адвокатура була тісно пов'язана з ораторським мистецтвом, адвокати Стародавнього Риму піклувалися не стільки

---

<sup>167</sup> Цицерон. Три трактата об ораторском искусстве / под ред. М. Л. Гаспарова. Москва, 1972. С. 123.

про надбання юридичних знань, скільки про вдосконалення красномовства.

У римлян часів Цицерона існували дві школи судового красномовства. Одна називалася новоаттичною, друга – азіатською. Азіатський напрямок характеризується пихатістю і багатослівністю, а новоаттичний, навпаки, прагнув до витонченої простоти і логіки аттичної мови<sup>168</sup>.

Незважаючи на детальну правову регламентацію багатьох сфер життя римських громадян, адвокатура розвивалася на основі звичаєвого права.

Що стосується оплати послуг адвоката республіканського періоду, то йому заборонялося брати гонорари. Жінки в адвокатуру не допускалися.

VI і VII ст. від заснування Риму були золотим століттями римської республіканської адвокатури.

З падінням республіки і піднесенням імперії сутність адвокатської професії зазнала кардинальних змін. Адвокатура, на думку В. Г. Графського, втратила незалежність, статус вільної професії і потрапила під контроль виконавчої влади. Зміни в моральних засадах суспільства неминуче відбилися і на адвокатурі. Адвокати стали порушувати моральні принципи і непорушні закони своєї спільноти: зрада інтересів клієнтів, отримання гонорарів тощо<sup>169</sup>.

Судова влада потроху перейшла від представників народу до імператора, верховної ради та урядовців. В таких умовах стали обмежуватися принципи гласності та змагальності, почали з'являтися витоки слідчого процесу і письмової апеляції. У період одноосібного правління імператора з деспотичним управлінням оратори не мали впливу на хід державних

---

<sup>168</sup> Кузнецова Т. И., Стрельникова И. П. Ораторское искусство в древнем Риме. Москва, 1976. С. 96, 108.

<sup>169</sup> Графский В. Г. Всеобщая история права и государства : учебник. Москва, 2003. С. 212.

справ, так як не сміли відкрито висловлювати свої судження, а це призводило до поступової формалізації судового процесу, а значить, і до відсутності необхідності в проголошенні промови.

Адвокатура поступово набуває чіткої організації. З IV ст. н. е. в законодавчих пам'ятках з'являється термін «стан адвокатів» (*ordo, collegium, consortium advocatorum, causidicorum, togatorum*). Потім адвокати поділяються на штатних і понадштатних; при імператорі Леві встановлюється іспит для кандидатів в адвокатуру (V ст.); обмежується кількість штатних адвокатів у кожній провінції; надаються різні привілеї (як всьому стану, так і деяким його членам). Таким чином, законодавство прагне детально визначити всі сторони адвокатської професії. Адвокатура втрачає статус вільної професії і потрапляє в повну залежність від держави.

Під час правління імператора Юстиніана був організований коледж адвокатів, який носив назву «Асоціація адвокатів». Претенденти на отримання звання адвоката повинні були протягом 5 років вивчати право і бути високо моральними. Адвокатська клятва звучала завжди, коли адвокат брав доручення. Дату прийняття доручення адвокатом заносили в спеціальні списки, однак ці списки не були реєстрами адвокатів, а були, скоріше, хронологічними записами: який адвокат, в якому суді і в якій справі прийняв доручення.

У Дигестах Юстиніана вже можна простежити чітко організовану систему адвокатури. Основний принцип цієї організації – прирівнювання адвокатської професії до посадової служби. Адвокати носили назву стану (*ordo*). Допущення до адвокатури залежало від начальника провінції або міста (в столицях), тобто від вищого адміністративно-судового чиновника.

До адвокатської діяльності, як і в республіканський час, не допускалися неповнолітні, ті, хто страждав певними фі-

зичними вадами (глухі, сліпі), жінки, позбавлені громадянської честі, ті, що зазнали кримінального покарання, що займаються ганебними ремеслами тощо.

Від кандидатів до адвокатури вимагали дотримання деяких умов, а саме: 1) закінчення курсу в одній з юридичних шкіл; 2) іспит. При Юстиніані юридичні школи існували тільки в Константинополі, Римі та Берті. Всі інші були заборонені. З передмови до Дігестів видно, що до Юстиніана весь навчальний матеріал, що викладався в цих школах, був розподілений на чотири роки. Юстиніан додав сюди ще один рік, причому постановив, що перші чотири роки мають бути присвячені проходженню Інституцій і Дігестів, а п'ятий – спеціальному вивченню шостої і сьомої частини Дігестів і Кодексу. Після закінчення цього курсу кандидати в адвокатуру повинні були зазнати державного іспиту, який проводився вченими-правознавцями в присутності імператора провінції (*rector provinciae*) або коменданта міста (*defensor oppidi*). Екзаменатори повинні були засвідчувати під присягою, виявив кандидат достатні пізнання чи ні. Кандидат, який витримав іспит, міг бути допущений з дозволу начальника провінції до заняття адвокатурою<sup>170</sup>.

Адвокати вносилися до списків (*rotula*) префектури в порядку їх допущення до професії. Перший за списком називався старшиною (*primas*). Всі адвокати поділялися на два розряди: штатні (*statuti*) і понадштатні (*supernumerarii*)<sup>171</sup>. Різниця між ними полягала в тому, що перші були обмежені певним комплектом і мали право виступати у всіх судах, а другі не були обмежені в числі і практикували в нижчих судах. Штатні призначалися начальником провінції з числа понадштатних. Комплект штатних був визначений для кожної префектури

<sup>170</sup> Васильковский Е. В. Организация адвокатуры. Ч. 1–2 ... С. 38.

<sup>171</sup> Там само. С. 38.

окремо. Кращі штатні адвокати отримували статус коронних адвокатів і представляли римську державу в судах імперії.

Завжди високо цінувалася ораторська майстерність, оскільки вона давала можливість лідерам вести за собою народні маси. У період же одноосібного правління імператора оратори не впливали на хід державних справ, ораторське мистецтво, яке завжди процвітало там, де у народу були певні свободи, в державах з деспотичним правлінням, таких, як Персія, Спарта, Македонія, стало не таким затребуваним.

Імператор Нерон задумав вигнати адвокатів із судових засідань. Частково це вдалося. Народ перестав відвідувати зали судових засідань, кращі адвокати покинули адвокатську діяльність та присвятили себе теоретичним наукам. Прийняттям до адвокатури стали відати префекти і губернатори. Поступово в законодавстві про адвокатуру з'являються норми щодо протизаконних і аморальних дій адвокатів. Найбільшими порушеннями вважалися недотримання закону про гонорар і зрада інтересів клієнта. З VI ст. н.е. ведеться реєстр адвокатів. У 460 р. н. е. імператор Лев перетворив адвокатів у клас службовців державі з тим, щоб раз і назавжди усунути суперечності між адвокатами і державною владою.

Таким чином, римській адвокатурі були властиві два основних протилежних принципи (підходи) до побудови адвокатури: повна свобода адвокатської професії, залежність адвокатської професії від державної служби з детальною регламентацією її роботи і відсутністю незалежності й органів самоврядування.

Співіснування в Римі цих протилежних принципів в організації адвокатури згодом відбилося на розвитку адвокатури різних держав світу.

На відміну від західних імперій, на Сході інститут адвокатури, згідно з дослідженнями вчених, розвивався не так інтенсивно. Більш того, в деяких регіонах до певного момен-

ту інститут судового захисту був несумісний з громадським і політичним укладом життя. Як вказує А. Стоянов, навіть в ХІХ ст. у державах, де панує «корінний статут країни», органами судової захисту є не адвокати, а родичі підсудних»<sup>172</sup>.

Так, в Стародавньому Єгипті, де юстиція була гнучким і покірним знаряддям у руках сильної політичної влади, а основними принципами в законодавстві були негласність і писемність процесу, адвокатура як інститут захисту громадян не могла бути сформована. Тісний зв'язок суду з політичним устроєм виключала наявність будь-яких істотних гарантій захисту.

Стародавній Єгипет у найдавніший період історії теж досяг значною мірою юридичного розвитку. Існували постійні суди. Процес з усного та гласного, яким він буває на нижчих щаблях культури, вже перетворився в письмовий і таємний. Сторони двічі обмінювалися змагальними паперами, після розгляду яких ухвалювалося рішення. Єгиптяни вирішували тяжби на основі формальних доказів, вважаючи, що вправні прийоми і красномовство ораторів спонукатимуть суддів пом'якшити вирок. Ні в цивільному, ні в кримінальному процесі, як видно зі збережених папірусів, адвокатура в Єгипті не допускалася. Більш того, словесні дебати перед суддями були заборонені і для самих сторін. Правосуддя виходило з тверезого і прямого обговорення кожної справи. Але вже та обставина, що єгиптяни були знайомі з небезпеками і темними сторонами адвокатури, дозволяє зробити висновок, що у них вона існувала до введення письмового провадження<sup>173</sup>.

Однак слід зауважити, що культурний вплив Стародавньої Греції у сфері правосуддя залишив свій слід в єгипетській правовій системі. За свідченням французького вченого ХІХ ст. Дюпена, в Єгипті існував клас людей, які допомагали

<sup>172</sup> Стоянов А. Н. История адвокатуры. Харьков, 1869. С. 19.

<sup>173</sup> Васильковский Е. В. Организация адвокатуры. Ч. 1–2 ... С. 61.

радою, пером, а нерідко красномовним словом не тільки приватним особам, але і всій державі. Наприклад, адвокатський захист як виняток допускався за часів Птолемея Евергета II у справах, що розглядалися за правилами про особливу підсудність.

А. Стоянов, посилаючись на переклад Пейроні, описує справу про незаконне присвоєння майна між грецьким найманцем і жерцем нижчого розряду. Після подачі прохання і пояснення сторін виступали захисники – греки, тобто мова йде про цивільну справу за участі іноземців – грецьких воїнів<sup>174</sup>.

На відміну від Єгипту, судовий процес Стародавньої Індії, згідно зі збереженими джерелами, не був позбавлений гласності й усності. Крім того, важливе значення для процесу мали показання свідків. В Індії правосуддя відправлялося царем як верховним суддею і колегіальними судами. Процес ґрунтувався на принципах усності, гласності та змагальності, як у цивільних, так і в кримінальних справах. У кримінальних справах розслідування, обвинувачення, суд і покарання вважалося обов'язком самого государя. Скрізь, включаючи приватні будинки, були розміщені спостерігачі, які відігравали важливу роль у процесі. Спираючись на доноси, органи судової влади самі починали справи щодо всіх злочинів. Належним забезпеченням неупередженості вважалася совість самого судді. Єдиною опорою для обвинувачених служили свідки, якщо їх свідчення повністю спростовують звинувачення. При нестачі свідків справа вирішувалося під присягою або ордаліями<sup>175</sup>.

Більшість вчених вважає, що при такій судовій системі не могло бути місця адвокатській професії. Все населення

---

<sup>174</sup> Стоянов А. Н. История адвокатуры ... С. 19.

<sup>175</sup> Peter von Bohlen. Das Alte Indien mit besonderer Rücksicht auf Aegypten. Koenigsberg, 1830. S. 56–57.

Індії, згідно з божественною волею, ділилося на касти з відповідними правами щодо зайняття певним видом діяльності. Одні брахмани мали право тлумачити закон, інші касти піддавалися покаранню в разі тлумачення. У вищих каст існувало монополічне право на законодавство, але, в той же час, на них не покладался обов'язок надавати юридичну допомогу особам, які належать до інших класів. Крім того, у брахманів було відсутнє право звертати юридичне знання на захист підсудних.

Німецький науковець П. Болена висловив припущення про існування індійської адвокатури. Він описує драму І ст., в якій представлений індійський процес за участю уповноважених та адвокатів. Однак, на думку А. Стоянова, наведена розповідь не підтверджується іншими джерелами. Ні в дослідженнях, ні в законах Ману немає положень про договір доручення. З урахуванням того, що цей приклад є єдиним свідченням наявності давньоіндійської адвокатури, то, за припущенням А. Стоянова, яке підтверджується текстами А. Вебера, адвокат міг з'явитися в судовій драмі під впливом Греції, а думка про існування судового захисту в законодавстві брамінів позбавлена підстав<sup>176</sup>.

Середньовічна історія починається з появи державних утворень, які лише поступово піднімаються до того, що ми в сучасному розумінні визнаємо державою. У цьому процесі утворення держав виявляється вплив саме античної ідеї єдності держави; ніколи не зникало уявлення про Римську імперію з її твердою організацією і централізацією, з її концентруванням державної влади. Все це вплинуло на виникнення і розвиток великих середньовічних держав, більшість з яких

---

<sup>176</sup> Стоянов А. Н. История адвокатуры ... С. 19; Васильковский Е. В. Организация адвокатуры ... С. 9.

зуміли втриматися лише нетривалий час, щоб потім розпастися на частини або зовсім зникнути<sup>177</sup>.

Для античної держави була характерна нерозривна, така, що не терпить внутрішнього роздроблення, єдність. Весь політичний розвиток і вся наука давнини пройняті ідеєю єдності держави. Те, що Греції і Риму було дано з самого початку, новітні народи повинні були завоювати в суворій боротьбі.

До кінця XI ст. у народів Західної Європи не існувало права як чіткої системи регулювання поведінки людей. Звичайно, у кожного народу був власний правовий порядок, який включав окремі законодавчі акти, що виходять від центральної влади, а також безліч неписаних правових норм і інститутів – як світських, так і церковних. Для європейських держав того періоду характерною була відсутність професійних суддів, юристів, ієрархії судів<sup>178</sup>.

Відродження ідеї права, пов'язане з рецепцією римського права, стало важливим етапом на шляху становлення національних правових систем. З'явилися сильні центральні органи влади (світські та церковні), які через своїх офіційних представників контролювали місцеве життя. Частково у зв'язку з цим виник клас професійних юристів, що включав професійних суддів і практикуючих адвокатів.

Одним з найбільш відомих середньовічних правових джерел, де докладно описаний статус адвокатів, є Мельфійські конституції, що отримали назву «Книга Августа»<sup>179</sup>. Особливе місце у цьому документі посідають розділи, мета

---

<sup>177</sup> Аракелян М. Р. Сравнительная адвокатура : курс лекций ... С. 27.

<sup>178</sup> Чернышов Д. В. Особенности обычного права Западной Европы в Раннее Средневековье // Вестник Нижегородского университета имени Н. И. Лобачевского. Сер. Право. 2002. Вып. 1. С. 94.

<sup>179</sup> Мельфийские конституции – свод законов Сицилийского королевства, изд. в 1231 г. в г. Мельфи (Melfi, Юж. Италия) Фридрихом II Гогенштауфеном // Советская историческая энциклопедия : в 16 т. / гл. ред. Е. М. Жуков. Москва, 1966. Т. 9. С. 176.

яких – обґрунтувати за допомогою норм пізньоримського права необмежену владу правителя. У вступі до Конституцій, складених для Сицилійського королівства, а не для імперії, Фрідріх іменує себе Цезарем Августом.

У Книзі Августа знайшли відображення основні риси сицилійської системи правосуддя, зокрема адвокатури. У титулі 84 зазначається: «Адвокати (*advocati*) у всіх судах повинні були перед допуском до роботи і потім щорічно приносити таку професійну присягу, в якій ішлося, що «вони будуть дбати про допомогу стороні, захист якої вони візьмуть на себе, з усією довірливістю і правдивістю без будь-яких хитрощів. Вони не будуть підказувати їм ставлення до фактів у справі. Вони не будуть здійснювати тиску проти їх справжніх переконань і не будуть брати на себе захист безнадійних справ. Якщо вони візьмуть на себе ведення справ, які заплутані брехнею одного боку і які спочатку здавалися їм справедливими, але в ході слухань на підставі фактів або закону визначилися несправедливими, вони негайно припинять захист ... Вони також складуть присягу в тому, що не прагнутимуть до збільшення розміру гонорарів у ході слухань і не будуть вступати в угоди, що стосуються сторін у суперечці». Беручи до уваги схожість історичних доль багатьох держав західного світу, слід зазначити, що інститут адвокатури був і у стародавніх франків, які вже з VIII ст. здійснюють правосуддя через суди присяжних.

Порівняльно-правовий аналіз вищесказаного дозволяє відзначити, що організаційно-правове оформлення адвокатури ряду європейських країн у період Середньовіччя має безліч схожих рис, бо основним джерелом для всіх держав було римське право.

Справедливими є слова Р. Ієрінга, написані ним в його відомій праці «Про дух римського права»: «Три рази Рим диктував світу закони, три рази приводив народи до єдності:

в перший раз, коли римський народ був ще в повній своїй силі – до єдності держави; вдруге після того, як цей народ вже зник – до єдності церкви; втретє – внаслідок засвоєння римського права в середні віки – до єдності права. Перший раз зовнішнім примусом – силою зброї, два інші рази – силою духу. Всесвітньо-історичне значення і покликання Риму, охоплені одним словом, складають подолання принципу національності ідеєю загальності. Плодом першої боротьби, яку Рим переможно витримав, було встановлення єдності стародавнього світу... Плодом другого всесвітнього панування, яке здійснював Рим, було релігійне і моральне виховання нових народів. Римський народ вже давно зник, це було лише те ж саме місце, з якого світ вдруге отримав свої закони, самі ж закони не мали нічого спільного з Давнім Римом. Коли ж третій раз нові народи прийняли свої закони від Риму, то їх дав їм Давній Рим. ... воно (римське право) здійснило повний внутрішній переворот, змінило все наше юридичне мислення»<sup>180</sup>.

Першими адвокатами постримського періоду були гіуспериті ломбардинські, які продовжили традиції адвокатів класичного римського періоду. Повірені являють собою особливий тип представників юридичної професії та адвокатської спільноти, оскільки вони ввібрали в себе риси різних часів та історичних періодів.

Повірені виконували різні функції. Радниками з правових питань вони консультували представників шляхетних станів і великих землевласників, обіймали управлінські посади, виконували функції здійснення правосуддя, обиралися сенаторами, займалися викладацькою роботою. Їх участь у судових процесах була обмеженою юридичною кваліфікацією події або факту, тлумаченням норм права і законів. Вони не брали

---

<sup>180</sup> Иеринг Р. Дух римского права на различных ступенях его развития. СПб., 1875. С. 237.

на себе функції представника сторони і не брали участь у дослідженні доказів у справі.

Своєму особливому становищу в суспільстві повірені зобов'язані не тільки своїм походженням, а й високій якості гуманітарної освіти, яку вони отримували в університетах. Однак ні вчений ступінь, ні практика, яка отримана в канцелярії визнаного юриста – члена колегії повіреного, не давали права на вступ до цієї корпорації. Основною умовою для доступу в стан повірених була приналежність до патриціанських сімей, які дистанціювалися від торгового і ремісничого станів.

«Шляхетні і знатні» повірені не мали монопольного права на надання юридичних послуг. Крім них практикували й інші категорії юристів. Називалися вони по-різному: адвокати, прокуратори, правові агенти, нотаріуси. Їх поява в системі правосуддя пов'язана була з більшими потребами правового регулювання ділового обігу.

Особливе місце серед представників юридичної професії посідали особи, які мають вчений ступінь доктора права. Своєму піднесенню, в першу чергу, вони були зобов'язані знанням римського права. В силу походження їх зараховували до «нижчого нобілітету», вони не повинні були походити з сімей, що займаються неблагородним ремеслом. У багатьох італійських містах ці категорії адвокатів об'єдналися в колегії адвокатів.

Поряд з повіреними і докторами права практикували прокуратори і правові агенти. Становище цих юристів істотно відрізнялося від становища повірених і докторів права. Однією з головних відмінностей було те, що вони не мали права приймати клієнтів у себе вдома або в офісі, а змушені були надавати правові консультації за місцем знаходження клієнта. Прокуратори і правові агенти виконували в першу чергу функції репетиторства і були об'єднані в малу колегію. Мі-

ланський сенат цієї категорії адвокатів дозволяв носити тільки коротку тогу, на відміну від гіусперіті та докторів права.

Середньовіччя внесло великі зміни в роль адвоката у кримінальному процесі. Якщо раніше будь-яка справа цивільного або кримінального аспекту набувала характер публічного і змагального процесу, то тепер кримінальний процес отримав характер таємного та інквізиційного, чим і обмежувалась участь у ньому адвоката. У Франції, наприклад, указом короля Франциска I від 1539 р. участь адвоката дозволялася тільки за спеціальним дозволом суду<sup>181</sup>.

Це призвело до того, що адвокат став прямо залежати від судді, порушення прав і свобод стали звичайним явищем у судовій практиці, цей вид юридичної практики став закритим, а адвокатура перестала бути вільною.

Середньовічні війни призвели до численних руйнувань і вплинули на сферу судочинства. Зі зміною державного устрою і змінами в структурі судових установ починає відроджуватися інститут судового захисту – адвокатура. У період європейського Відродження становлення адвокатури відбувалося в різних країнах по-різному.

Раніше всіх у Європі свій шлях до професійної незалежності подолали адвокати Франції. Потужним поштовхом перетворення адвокатури на високорозвинену, самодостатню і вільну організацію стала Французька революція, яка відбулася під впливом ліберальних ідей французьких просвітителів.

Французькі адвокати опинилися в більш сприятливих умовах, ніж їхні закордонні колеги. У Франції вже в середині XVIII ст. був створений парламент, для участі в діяльності якого необхідно було розвивати політичне красномовство.

---

<sup>181</sup> Кормич А. І. Інституціоналізація правозахисту як тенденція розвитку правової думки і практики // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. Одеса, 2002. Вип. 16. С. 50-51.

Саме ці умови вплинули на те, що французькі адвокати залишили свій слід в історії світового судового красномовства. Вони зуміли взяти все краще в основоположників світового судового ораторського мистецтва. Говорячи про вимоги, які висуваються до адвокатів, відомий судовий оратор М. Карабчевський свого часу писав: «Від адвоката-оратора вимагають серйозної юридичної і загальнолітературної підготовки, живого, спостерігаючого розуму і творчого інстинкту, здатного, так би мовити, одухотворити і покликати до життя німі сторінки об'ємних форматів справи»<sup>182</sup>.

Витоки адвокатури Німеччини сягають часів поширення на цих землях християнства, але лише за часів Відродження вона отримала законодавче оформлення. І хоча згадки про адвокатуру зустрічаються в більш ранніх законах, одними з найважливіших актів німецької адвокатури є закони від 1555 р., якими вводилася присяга, від 1654 р., що визнавали морально-етичну складову адвокатської діяльності, і Баварський кримінальний кодекс 1753 р.

У Німеччині до 1800 р. існували різні посади, професії, ролі, особи, які виконували квазіюридичні функції. У першу чергу, мова може йти про так званих ходатаїв (посередників), поява яких пов'язана з давньогерманським правом. Функції посередників могли виконувати судді першої (нижчої) інстанції, прокуратори й адвокати. Оформлення функцій відбувалося переважно в межах римського і канонічного права та частково на базі давньогерманського права.

На початку XVI ст. роль адвокатів і прокураторів істотно посилилася, а значення посередників неухильно падало. У результаті еволюційного розвитку обох інститутів їх ролі розподілили таким чином: у судах вищої юрисдикції практикували адвокати і радники з правових питань, які мали уні-

<sup>182</sup> Судебные ораторы Франции XIX века. Речь в политических и уголовных процессах. Москва, 1959. С. 12-13.

верситетську освіту; в судах першої та апеляційної інстанцій надавали юридичну допомогу прокуратори, які навчалися праву не більше одного року.

В окремих германських землях діяли комісари юстиції, законознавці. Тільки в другій половині XIX ст. (після прийняття Закону про адвокатуру 1866 р.) старі назви – комісар юстиції, прокуратор, законознавець (законоукладач) – були витіснені і об'єднані загальною назвою – «адвокат».

Ще однією державою, яка зробила значний внесок у формування інституту адвокатури, є Швейцарія. На відміну від Італії, Німеччини та інших великих європейських країн, формування єдиної держави відбувалося на тлі відсутності класичного суверена того часу – князя, короля, принца. Вища державна влада належала міським або сільським патриціанським сім'ям. Більш того, в XV ст. Швейцарія відмовилася від письмового судочинства. До XVIII ст. Швейцарія успішно використовувала традиційне німецьке право, за якого судовий процес здійснювався усно за відсутності професійного судді. За таких умов не було необхідності у професійно підготовлених суддях і адвокатах. Римська правова доктрина використовувалася тільки у французькій Швейцарії – Базелі. І тільки починаючи з XIX ст., в німецькій Швейцарії посилюється вплив римського права.

Адвокатська професія була відсутня в середньовічній Швейцарії. Юридичну допомогу нужденним громадянам надавали «судді-заступники». Практично суддя в одній і тій самій справі послідовно виконував адвокатські та суддівські функції. У суспільстві не було ніякої потреби у створенні корпорації адвокатів.

І все ж, незважаючи на перешкоди, професія адвоката в Швейцарії була запроваджена. Як і в більшості інших країн, адвокати розділилися на два класи: адвокати у власному розумінні цього слова і прокуратори. Доступ до заняття адвокат-

ською діяльністю був відкритий для представників знатних станів, функції прокуратора виконували менш імениті громадяни. Вони сприймалися громадськістю як адвокати другого класу, мали право виступати тільки в судах нижчої інстанції.

Суто англійська модель професійної організації адвокатів бере свій початок в XIV ст. Єдиного урядового нормативного акта, що регламентував діяльність адвокатури, у Великобританії не існувало.

Адвокатура Великобританії розвивалася практично без будь-якого впливу на неї законодавчої влади. Її організація не була визначена в законах, а ґрунтувалася на вироблених століттями звичаях. Перші відомості про англійських адвокатів можна знайти в законах англосаксонських королів. Перші адвокати називалися захисниками. У Великобританії роль перших захисників у суперечках приписують т.зв. фехтувальникам, які пропонували свої послуги, мандруючи з міста до міста ще в XIII ст. Офіційна роль захисників (барристерів) у суді була визнана вперше королем Англії Едвардом.

Діючи в системі загального права, адвокати Великобританії у своїй діяльності спиралися не на закон, а на прецеденти. Володіючи даром красномовства, вони на суді намагалися виправдати своїх підзахисних, не даючи їхнім діям юридичної кваліфікації.

Таким чином, спільне коріння адвокатури – в римському і канонічному праві. Разом з тим, процес зародження і розвитку адвокатури в різних європейських країнах проходив у специфічних умовах. Формування інституту адвокатури мало свої особливості, що зумовило специфіку національних моделей адвокатури.

Протягом XVI-XIX ст. адвокатура, за твердженням О. Святоцького і В. Медведчука, поступово набуває іншого вигляду. У Новий час вона стає самостійною організацією, яка функціонує і зараз. У цей період утвердилася додаткова

умова допуску до адвокатської професії – наявність практичного стажу юридичної роботи або стажування. Зазнала докорінних змін і гонорарна практика. Винагорода за захист у суді або надання юридичної консультації перестала бути платою за особисту послугу, перетворившись на почесний дар, який не можна було ні обумовлювати, ні вимагати у суді (зокрема, у Франції та Англії). Але і клієнт, заплативши гонорар, не міг вимагати його повернення. У зазначений період для адвокатури характерною є її верстова організація і відносна безоплатність праці адвоката.

У XX ст. адвокатура домоглася незалежності й консолідації і перетворилася на ту силу, яка активно використовується в сучасному світі як надійний гарант забезпечення прав і свобод людини<sup>183</sup>.

Так, на думку А. Кормича, поступово адвокатура від первинних форм сімейної або сусідської у варварських народів перейшла до форми професійної діяльності в цивілізованих державах. При цьому як професійна діяльність вона також пройшла певні кроки – від неорганізованої і доступної для всіх до чітко оформленої і регламентованої<sup>184</sup>.

Традиційно при дослідженні інституту адвокатури основна увага приділяється її ролі при розгляді та вирішенні судом кримінальних і цивільних справ. Проте, значення цього інституту набагато ширше. Його існування слід розцінювати як необхідну умову функціонування демократичної держави. Інститут адвокатури сприяє реалізації проголошених державою прав і свобод, захисту їх від зазіхань. Не будучи державним органом і, будучи в силу цього вільною від тиску влади, нав'язування кон'юнктурних міркувань, адвокатура здатна

---

<sup>183</sup> Святоцький О. Д., Медведчук В. В. Адвокатура: історія і сучасність. Київ, 1997. С. 25-27.

<sup>184</sup> Кормич А. І. Інституціоналізація правозахисту як тенденція розвитку правової думки і практики ... С. 51.

абстрагуватися від нагальних потреб, виходячи з політичної доцільності. Мають рацію дослідники, які відзначали, що якщо суспільство зацікавлене в існуванні правового порядку, то воно повинно бути зацікавлене і в тому, щоб існувала незалежна від влади система захисту прав і свобод, яка критикує їх необґрунтовані рішення.

## **2.2. Адвокатура в Україні: історичний процес формування**

На території сучасної України судове представництво сформувалося за часів Київської Русі (IX-XIII ст.). Обвинуваченого представляли послухи (свідки порядності обвинуваченого), видоки (свідки вчиненого факту), а також родичі і друзі. Дане представництво базувалося на звичаєвому праві і мало характер громадянського обов'язку.

Переломним моментом в українській історії стало прийняття Володимиром Великим християнства, що відчутно вплинуло на державне і суспільне життя. Завдяки християнству на території Київської Русі стали відомі положення Римського і Візантійського права.

При Ярославі Мудрому, приблизно в 1019-1054 рр., була створена «Руська правда» – кодифікований збір законів на основі усного родового права, з включенням візантійського та скандинавського права, а також церковних норм. Разом з тим Руська Правда, на думку В. Володимирського-Буданова, не містила положення про судові представництва. Звідси можна зробити висновок, що в цю епоху, як завжди буває на початковому ступені юридичного розвитку, у процесі панували принципи особистої присутності без будь-яких вилучень<sup>185</sup>.

---

<sup>185</sup> Владимирский–Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. 6-е изд. СПб. ; Киев, 1909. С. 515.

У тексті «Руської правди» інститут судового представництва та захисту не розкривається, хоча і можна зробити висновки, що суд здійснювався з дотриманням певних формалізованих звичаїв на підставі показань свідків-послушників (свідків «доброї слави»), видоків (очевидців події) і за участю судового захисника. Діяльність такого захисника мала характер моральної підтримки, суспільного, товариського, а не професійного заняття. Зазначений історичний період характеризується формуванням функцій захисту і представництва в судовому процесі, проте ще не йдеться про регламентації правового статусу захисника та представника<sup>186</sup>. «Руська правда» – перша писемна пам'ятка, у якій згадується про процесуальне представництво. За часів Київської Русі інститут захисту виник у тісному зв'язку з інститутом судового представництва<sup>187</sup>.

Необхідно відзначити, що в даному зводі законів адвокатура продовжувала існувати у вигляді представництва родичів і свідків, але вже мала місце широка кодифікація кримінального, процесуального, цивільного, спадкового права та ін. «Руську правду» можна назвати кінцевим етапом розвитку права Київської Русі у зв'язку з тим, що в XII-XIII ст. через постійну міжусобну боротьбу Мономаховичів стався розкол всього населення і ослаблення державності Київської Русі, що призупинило розвиток нових тенденцій в галузі права і його кодифікацію. З середини II тис., як зазначає Д. Фіолевський, шляхи Правобережної і Лівобережної України надовго розійшлися, а мрія про відновлення країни майже півтисячоліття залишатиметься лише в серцях поневолених українців. У цей час існування інституту адвокатури на різних територі-

<sup>186</sup> Бакаянова Н. М., Храпенко О. О. Історія адвокатури України у запитаннях та відповідях, ілюстраціях та фотографіях : навч. посіб. / Н. М. Бакаянова. Одеса, 2016. С. 8.

<sup>187</sup> Адвокатура України : підручник : у 2 кн. / за заг. ред. С. Я. Фурси та Н. М. Бакаянкової ... С. 90.

ях України, незалежно від їхньої приналежності і політичної орієнтації, безпосередньо було пов'язане з системою судочинства та судоустрою метрополії<sup>188</sup>.

Професійна адвокатура на території України формувалася в XIV-XVI ст., коли писаний закон витіснив звичаєве право.

Вперше ж згадки про судове представництво зустрічаються в законодавчих збірках XV ст. Згідно з Псковською Судною Грамотою, користуватися послугами повірених могли не всі, а тільки «жінки, діти, ченці, черниці, особи похилого віку і глухі»<sup>189</sup>. Новгородська ж Судна Грамота дозволяла всім користуватися послугами повірених<sup>190</sup>.

Найбільш важливим і систематизованим нормативно-правовим актом, за яким жила держава того часу, стала третя редакція Литовського Статуту 1588 р. Третій Литовський Статут детально регламентував порядок судового захисту, якому було присвячено п'ять артикулів (57-61) IX розділу, згідно з якими захисником могла бути будь-яка вільна людина, яка проживала на території литовсько-української держави, за винятком духовних осіб, а також тих, хто обіймав посади в замкових і земських судах того ж округу. Крім того, було встановлено два види процесуального представництва в судах: представництво з повними процесуальними правами і помічник сторони. Свої повноваження в суді прокуратор підтверджував письмовим документом, відповідним чином оформленим стороною доручення, межі якого визначалися його змістом. Таке доручення писалось власноруч довірителем і називалося «листом доручень», або «Прокурації». У випадках, коли сама сторона також брала участь в судово-

<sup>188</sup> Фиолевский Д. П. Адвокатура : учебник. Київ, 2007. С. 36-37.

<sup>189</sup> Псковская Судная Грамота / сост.: И. И. Василев, Н. В. Кирпичников. Псков. С. 21-22.

<sup>190</sup> Новгородская Судная грамота // Российское законодательство X-XX веков. 1984. Т. 1. – С. 304–308.

му засіданні, їй досить було усно підтвердити покладені на прокуратора повноваження. Цим Статутом встановлювалася участь захисника-прокуратора у справах, в яких брали участь бідні люди, вдови та сироти, які не могли найняти собі захисника. Статут визначив професійні права і обов'язки прокуратора, окремі положення адвокатської етики і принципи професійної діяльності захисника, тобто зробив першу спробу закріпити і врегулювати в законодавчому порядку інститут адвокатури<sup>191</sup>.

Існує документальне підтвердження того, що на території України також діяло магдебурзьке право, яке поширилося на Лівобережжя задовго до того, як ця частина території України потрапила в повну залежність від Москви. Норми магдебурзького права регулювали не тільки організацію управління міста, а й цивільно-правові відносини, порядок судочинства і судоустрою, встановлювали ступінь кримінального покарання. І хоча збірник феодального кріпацького права м. Магдебург був виданий ще в XIII ст., на момент об'єднання України з Росією це був досить прогресивний документ<sup>192</sup>.

У 1743 р. був підготовлений проект законодавчого акта, який отримав назву «Права, за якими судиться малоросійський народ». У цьому документі вперше вживається термін «адвокат» замість терміна «прокуратор»<sup>193</sup>.

Було введено чотири адвокати при Малоросійській колегії і при Генеральному Військовому суді. Ці адвокати здійснювали правовий захист малозабезпечених, а також відстоювали інтереси держави і за свою роботу отримували заробітну плату. Згодом адвокатів вводили в полкових судах. Адвокати перед початком своєї адвокатської діяльності дава-

<sup>191</sup> Ридчик В. Становлення інституту адвокатури в Україні // Підприємництво, господарство і право. 2010. № 4. С. 159.

<sup>192</sup> Фиолевский Д. П. Адвокатура : учебник ... Киев, 2007. С. 37.

<sup>193</sup> Адвокатура України : підручник у 2 кн. / за заг. ред. С. Я. Фурси та Н. М. Бакаянної ... С. 95–96.

ли присягу на належне виконання професійних обов'язків, дотримання етичних і правових норм, збереження конфіденційності, незатягування справ, невиникнення безпідставних спорів тощо<sup>194</sup>.

Крім того, «Права, за якими судиться малоросійський народ» встановлювали вимоги до особи адвоката, зокрема, зазначалося, що адвокатом повинен бути чоловік, повнолітній, християнин, який має світський стан. Також передбачалася платна і безкоштовна форма надання правової допомоги. Крім того, встановлювалася відповідальність адвокатів за порушення професійних обов'язків.

І хоча цей кодекс не був офіційно прийнятий, він успішно застосовувався на практиці. Він конкретизував статус адвоката як представника, повіреного і захисника, визначив його права і обов'язки, встановив обов'язковість виконання етичних і правових норм у діяльності адвоката, необхідність присяги і конфіденційності, а також запровадив покарання для адвокатів за неналежне виконання своїх обов'язків.

Як самостійний правовий інститут адвокатура в Україні починає свій розвиток у 60-ті рр. XIX ст. після проведення судової реформи, яка сприяла відокремленню адвокатури від адміністрації, закріпленню права громадян на захист у суді, а також гарантувала спільний і рівний для всіх суд, гласність процесу. Адвокатів у ті часи називали повіреними, їх розподіляли на дві категорії – присяжних повірених (особи з вищою юридичною освітою і стажем роботи в суді не менше п'яти років) і приватних повірених (особи, які досягли 18-річного віку і склали іспити в окружному суді або судовій палаті і отримали свідоцтво на право ведення судових справ). На відміну від присяжних повірених, приватні повірені могли ви-

---

<sup>194</sup> Адвокатура України : навч. посіб. : у 2 кн. / за ред. С. Я. Фурси. Київ, 2007. Кн. 1. С. 51.

ступати в тих судах, до яких вони були приписані і які здійснювали нагляд за їх діяльністю<sup>195</sup>.

Судова реформа 1864 р. торкнулася не тільки безпосередньо самої судової влади, вона також охоплювала практично всі сфери життя суспільства: науку, освіту, культуру, благодійність. Дослідження зазначеної теми належить до тих серйозних завдань, реалізація яких має велику теоретичну значущість і становить суттєвий науковий інтерес.

Слід зазначити, що під час аналізу вітчизняної історії не слід застосовувати лише лінійну концепцію розуміння історії, оскільки будь-який народ розвивається певною мірою самоізолювано, а історична доцільність вбачається часом тільки в тривалій перспективі. Стосовно Російської імперії, своєрідність її історичного і правового розвитку змінила акценти у процесі інкорпорації елементів римського права (щодо впровадження прообразу повірених, які захищають інтереси людини в суді). Адвокатура в історичному сенсі започаткувалася як форма індивідуальної участі в колективній публічній спільній справі і була формою рівномірного нормативного впливу індивідуальних витоків на колективні, державні.

Аналіз правового розвитку цього періоду демонструє достатній ступінь адекватності в нормативно-правовому регулюванні питання професійного представництва в суді, виявляє не тільки аналогію зв'язки «представник-клієнт», а й переконливо свідчить про наявність інституту представників на професійній основі (наймитів). Є також згадки про професійних консультантів, які мають статус «незалежних спостерігачів» («судні чоловіки» і «цілувальники»), які перебували на державній службі, не отримували жодної платні, були інструментом громадського контролю.

---

<sup>195</sup> Святоцький О. Д., Михесенко М. М. Адвокатура України : навч. посіб. Київ, 1997. С. 21.

Ці та інші факти свідчать про існування елементів адвокатури ще до Судової реформи 1864 р. Але адвокатура, як повноцінний інститут громадянського суспільства, отримала юридичне оформлення, безумовно, за реформ Олександра II.

Професійна адвокатура, організована на основі Судових статутів 1864 р., стала дієвим інститутом правозахисту за формою та змістом. На заміну дилетантам прийшли високопрофесійні юристи. Для населення були відкриті юридичні консультації. Відразу ж після введення в дію судової реформи, в Росії з'явилися талановиті та освічені адвокати, які одночасно були і правозахисниками, і повіреними свого клієнта. Адвокатура відрізнялася від багатьох установ Російської імперії автономністю і відносною незалежністю від державної влади.

Цікавим є перелік обмежень, що унеможливав доступ до професії адвоката (присяжного повіреного): особи, які не досягли 25-річного віку; іноземці; особи, оголошені неспроможними боржниками; особи, які перебували на урядовій службі або на виборних посадах, за винятком осіб, які обіймали почесні або громадські посади на безоплатній основі; особи, позбавлені прав чи обмежені судом у правах, а також священнослужителі, позбавлені духовного сану за вироком духовного суду; особи, які перебували під слідством за злочини та проступки, що спричиняє позбавлення чи обмеження правового стану, чи перебувають під судом за такі злочини та проступки, і які не виправдані судом; особи, які позбавлені посади за рішенням суду, чи позбавлені сану священнослужителя за пороки, чи такі, що виключені із середовища товариств і дворянських зборів за вироками тих станів, до яких вони належали та ін. (ст. 355 Статуту «Заснування судових установ»).

Судові статути докладно регламентували права, обов'язки і відповідальність присяжних повірених. Серед них – право

присяжних повірених на корпоративний устрій, яке передбачало, що повірені кожного округу судової палати самі зі свого середовища обирали Раду, що складалася з голови, товариша (помічника) голови і членів Ради (ст. 357 Статуту «Заснування судових установ»). Рада щорічно переобиралася на загальних зборах присяжних повірених. На цих же зборах заслуховувалась і звітна доповідь Ради (ст. 364 Статуту «Заснування судових установ»).

Рада здійснювала прийом і звільнення присяжних повірених, визначала заходи дисциплінарного стягнення, виконувала роль посередника між адвокатом і його довірцем, призначала по черзі повірених для «безоплатного» ходіння у справах, розмір винагороди за таксою, якщо між адвокатом і клієнтом виникали розбіжності. Рада завідувала усіма справами корпорації<sup>196</sup>.

Однак у 1874 р. вийшло розпорядження Міністра юстиції про тимчасове припинення організації рад присяжних повірених, їх функції були передані окружним судам. Таким чином, було призупинено розвиток адвокатури. Але адвокатська практика тривала, оскільки представник сторони обов'язково мав бути присутнім на засіданнях у випадку відсутності або хвороби свого довірителя.

Через те, що інститут (за термінологією того часу стан) присяжних повірених на той час був новим явищем, їм довелося, за свідченням А. Коні, «одночасно розробляти і формувати і прийоми адвокатської техніки, і правила адвокатської етики таким чином, щоб для інших це було прикладом того, що не слід робити»<sup>197</sup>.

<sup>196</sup> Учреждения судебных установлений : список актов конституционного значения 1600–1918 гг. URL: <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3450/>

<sup>197</sup> Коні А. Ф. Собрание сочинений : в 8 т. / под общ. ред. В. Г. Базанова, Л. Н. Смирнова, К. И. Чуковского. Москва, 1968. Т. 5. С. 144.

До 1886 р. присяжних повірених у Росії налічувалося трохи більше 1600 чоловік, і зосереджені вони були в основному в трьох судових округах: Петербурзькому, Московському, Харківському<sup>198</sup>.

Хоча під час Судової реформи 1864 р. в цілому і не вдалося реформувати правосуддя таким чином, щоб воно стало системою безболісного зняття соціальної напруги та протиріч, вона сприяла становленню адвокатури як найбільш прогресивного інституту громадянського суспільства. Рівність сторін (обвинувачення і захисту) лише тільки перед судом насправді була фікцією і швидше бажаним, ніж реальним станом.

Поява адвокатури відіграла величезну роль у розвитку держави і суспільства. Заснування професійної адвокатури вплинуло на процес втілення в життя основних положень Судових статутів, як тлумача законів, так і допоміжного органу правосуддя. Адвокат не тільки представляв інтереси сторін, що беруть участь у цивільному процесі, а й виконував роль консультанта.

На початку ХХ ст. адвокатська діяльність все активніше починає сприйматися не тільки як професія, а й як громадська діяльність, оскільки місія і головна ідея адвокатури – це судовий захист прав приватних осіб в ім'я та в інтересах суспільного блага. Чималу роль в цьому зіграли політичні погляди членів адвокатської корпорації, які стали борцями за встановлення в Росії демократичного ладу. Члени адвокатури брали активну участь у розвитку громадянського суспільства, підвищуючи його правову культуру, здійснюючи вплив на державу, роблячи його більш лояльним і демократичним по відношенню до людини.

---

<sup>198</sup> История русской адвокатуры. Сословная организация адвокатуры. 1864-1914 гг. / под ред. И. В. Гессена, М. Н. Гернет. Москва, 1916. Т. 2. С. 3.

Після Жовтневої революції 1917 р. адвокатура була практично ліквідована, незважаючи на те, що багато видатних політичних діячів того часу знали особливості адвокатської професії, оскільки практикували як адвокати за часів старого режиму. П. Красиков, М. Крестинский, П. Стучка, Д. Курський і сам В. Ленін до революції були адвокатами.

Згідно з Декретом «Про суд» № 1 від 24 листопада 1917 р., крім присяжного адвокатури, скасовувалися прокуратури, відділи кримінальних розслідувань і взагалі практично вся судова система. Якщо більшість юридичних установ повинні були швидко реорганізуватися на революційних засадах, то для присяжної адвокатури законодавство заміну не передбачало. Здійснювати представництво в суді було дозволено будь-якому громадянину (громадянці), що володіли цивільними правами<sup>199</sup>.

Радянській державі необхідна була нова форма організації захисту. Це завдання було вирішене Декретом про суд № 2 від 7 березня 1918 р., який закріпив положення, згідно з яким «при Радах робітничих, солдатських і селянських депутатів засновується колегія осіб, які присвятили себе правозаступництву, як у формі громадського звинувачення, так і у формі громадського захисту. У ці колегії зараховуються особи, обрані Радами робітничих, селянських депутатів. Тільки ці особи мають право виступати в суді на платній основі» (ст. 24)<sup>200</sup>.

Захист прав інтересів реалізовувався за допомогою форм громадського звинувачення і громадського захисту. Зокрема, було закріплено, що з колегій правозаступників суд може запросити для кожної справи громадського обвинувача (ст. 26). У Декреті вказувалося, що захист прав інтересів є суспільною функцією.

---

<sup>199</sup> Енциклопедичний довідник майбутнього адвоката ... С. 14-15.

<sup>200</sup> Декрет о суде от 7 марта 1918 г. № 2. URL: <http://zakon.law7.ru/base18/part8/d18ru8087.htm>

На підставі Декрету про суд № 2 Ради депутатів трудящих видавали «Положення про колегію правозаступників». Плата за здійснення захисту визначалася вільною угодою з клієнтом. До складу правозаступників увійшло багато до-революційних адвокатів, частина з яких була налаштована контрреволюційно. Це призводило до «зловживань».

Декретом передбачалося, що члени колегій правозаступників обиралися і відкликалися радами, при яких складалися колегії. Кожен обвинувачений мав право сам запросити собі захисника або просити про призначення йому правозаступників. Зберігався порядок, згідно з яким у судових дебатах могли виступати по одному обвинувачу і захиснику з числа присутніх у залі судового засідання.

Крім того, 14 лютого 1919 р. було затверджено «Тимчасове положення про народні суди і революційні трибунали», яким передбачалося створення колегій правозаступників у народних судах і трибуналах. Це був новий етап в історії адвокатури України, пов'язаний зі створенням у містах юридичних консультацій.

У Радянській Україні з 2 жовтня 1922 р. діяло «Положення про адвокатуру Української РСР», затверджене постановою Центрального Виконавчого Комітету України. Зокрема, воно врегулювало створення губернських колегій захисників у кримінальних і цивільних справах, проте визначення адвокатури не містило, поняття «адвокатура» і «колегія захисників» не розмежовувалися, поняття «адвокатська таємниця» теж не визначалося<sup>201</sup>.

Потім, 3 березня 1923 р., була організована Харківська губернська колегія захисників, до складу якої увійшло близько 100 осіб. Переважна більшість членів колегії не мала не тільки юридичної освіти, але взагалі жодної, проте була політично благонадійною.

---

<sup>201</sup> Ридчик В. Становлення інституту адвокатури в Україні ... С. 160.

Період з листопада 1917 р. до жовтня 1922 р. для адвокатури умовно можна назвати перехідним. І цей статус невизначеності історично зумовлений, оскільки на території України кілька разів змінювалася влада. У післяреволюційний період відбувається значне обмеження професійної свободи і незалежності адвокатів, всі правозахисники перейшли на державну службу в юридичні консультації та отримували заробітну платню, була майже скасована приватна адвокатська практика. Починаючи з 1928 р., переважає колективна форма адвокатської діяльності у вигляді юридичних консультацій.

Ці зміни, як зазначається в юридичній літературі, негативно відбилися на правовому статусі адвокатів, їх правовій «свободі», і як наслідок – на правовій захищеності громадян<sup>202</sup>.

Подальший розвиток адвокатури характеризується створенням інститутів стажистів і практикантів у 1927 р. У 1929 р. остаточно скасовується приватна практика і вводиться статут про колективну роботу колегій.

16 серпня 1939 р. було затверджено «Положення про адвокатуру СРСР». Ним були визначені завдання і структура адвокатури, порядок діяльності та дисциплінарна відповідальність адвокатів, порядок вступу до колегії адвокатів. Згідно з Положенням про адвокатуру першочерговим завданням адвоката стало надання сприяння соціалістичному правосуддю в цілому, а не надання допомоги і захисту конкретній людині. Визначалося, що захист обвинуваченого в радянській державі повинен був бути гідним соціалістичного суспільства, а радянський адвокат повинен бути активним провідником соціалістичної законності.

Членами колегії адвокатів, згідно зі ст. 6. Положення, могли бути особи:

---

<sup>202</sup> Історія адвокатури України / за ред. В. В. Медведчука . 2-ге вид., перероб. і доп. Київ, 2002. Ч. 1. С. 15.

а) які мають вищу юридичну освіту;

б) закінчили юридичні школи (за наявності стажу практичної роботи в судових, прокурорських та інших органах юстиції не менше одного року на посадах, зазначених у п. «в» ст. 6 цього Положення);

в) не мають юридичної освіти, але пропрацювали не менше трьох років судьями, прокурорами, слідчими та юридичними консультантами.

Особи, які закінчили юридичні школи, але не мають стажу практичної роботи в судових, прокурорських та інших органах юстиції, могли прийматися в колегії адвокатів як стажисти. Термін і порядок проходження стажерами практики в юридичних консультаціях і оплата їх праці визначалися Інструкцією Народного Комісаріату Юстиції Союзу РСР (ст. 7 Положення).

Організація діяльності адвокатури України в роки Другої світової війни визначалася умовами військового часу: справи у військових трибуналах розглядалися в прискореному порядку без захисника і прокурора. Можна сказати, що особливості здійснення правосуддя у воєнний період на розвиток інституту адвокатури не вплинули<sup>203</sup>.

У діяльності адвокатури, відповідно до «Положення про адвокатуру» від 1962 р., на відміну від Положення 1939 р., по-іншому вирішувалося питання про підконтрольність колегій адвокатів. Підвищилася вимогливість до адвокатури, по-іншому стало визначатися коло завдань, що стоять перед колегіями, але при цьому розширилися права адвокатів.

Для адвокатури України 70-х рр. XX ст. характерним є пошук найбільш ефективних форм і методів юридичної допомоги громадянам та організаціям, що полягало в змінах ор-

---

<sup>203</sup> Обловацька Н. О. Адвокатура України – інститут громадянського суспільства // Адвокат. 2011. № 10. С. 39.

ганізації і порядку функціонування юридичних консультацій. Проте говорити про формування адвокатури як самостійного ефективного інституту правозахисту було б неправильним, оскільки вона все ще залишалася під впливом держави.

У 1977 р. вперше в історії радянської адвокатури її правове становище було закріплено в Конституції СРСР. Згодом подібний стан було сформульовано в Конституції УРСР 1978 р., в якій також закріплювалася така форма адвокатської діяльності, як колегії адвокатів<sup>204</sup>.

Ухвалення 20 квітня 1978 р. Верховною Радою Конституції УРСР визначило подальший розвиток адвокатури. Були закріплені конституційні засади діяльності адвокатури УРСР, згідно з якими «для надання юридичної допомоги громадянам і організаціям діють колегії адвокатів. У випадках, передбачених законодавством, юридична допомога громадянам надається безкоштовно» (ст. 159)<sup>205</sup>.

Закон про адвокатуру УРСР, прийнятий Верховною Радою УРСР 1 жовтня 1980 р., був розроблений на основі Закону СРСР «Про адвокатуру в СРСР» від 30 листопада 1979 р., який регламентував діяльність адвокатури і визначив, що «відповідно до Конституції СРСР основним завданням радянської адвокатури є надання юридичної допомоги громадянам і організаціям. Адвокатура в СРСР сприяє охороні прав і законних інтересів громадян і організацій, здійсненню правосуддя, дотриманню і зміцненню соціалістичної законності, вихованню громадян у дусі точного і неухильного виконання радянських законів, дбайливого ставлення до народного

<sup>204</sup> Адвокатура України : підручник у 2 кн. / за заг. ред. С. Я. Фурси та Н. М. Баканової ... С. 165.

<sup>205</sup> Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки : прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 р. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html>

добра, дотримання дисципліни праці, поваги до прав, честі і гідності інших осіб, до правил соціалістичного співжиття» (ст. 1)<sup>206</sup>.

Зважаючи на вищевикладене, необхідно погодитися з думкою, що слово «адвокат» в юридичну термінологію Росії увійшло в 1864 р., але до 1939 р. цей термін не вживався в нормативних актах. Термін «колегія адвокатів» у контексті російської або радянської дійсності ніколи не означав, та й сьогодні не означає того рівня корпоративної єдності, який вкладається в його значення, наприклад, у Франції, США та Німеччині<sup>207</sup>.

Але, разом з тим, історія становлення адвокатури цікава, по-перше, на наступних етапах правового реформування в радянський і пострадянський періоди. По-друге, сьогодні саме адвокат став провідною фігурою судової системи, оскільки, з одного боку, саме він користується найбільшою довірою громадської думки і, з іншого боку, з введенням присяжних і арбітражних судів роль адвоката незмірно зросла<sup>208</sup>.

Таким чином, можна стверджувати, що протягом кількох десятиріч років адвокатура УРСР являла собою своєрідний інструмент, спрямований на захист і зміцнення радянської влади. Незважаючи на те, що потенціал адвокатури був досить високим, вплив адвокатів на державно-правову дійсність не був істотним.

---

<sup>206</sup> Об адвокатуре в СССР : Закон СССР от 30 ноября 1979 г. URL: <http://law7.ru/base41/d4ru8231.htm>

<sup>207</sup> Синеокий О. В. Адвокатура как институт правовой помощи и защиты : учеб. пособие ... С. 25.

<sup>208</sup> Чабаява И. С. Некоторые аспекты истории адвокатуры // Бизнес в законе. 2006. № 1/2. С. 175.

### **2.3. Українська адвокатура на сучасному етапі: процес становлення**

Становлення сучасної української адвокатури пов'язане з проголошення 24 серпня 1991 р. України незалежною державою. Створення незалежної держави передбачало можливість становлення нових інститутів держави, реорганізацію і зміцнення старих з урахуванням традиції правового розвитку, а також на основі сучасних тенденцій розвитку суспільства. Одним з основних інститутів, що забезпечують ефективне функціонування громадянського суспільства, є українська адвокатура. Важливим підтвердженням цього стало прийняття 19 грудня 1992 р. Закону України «Про адвокатуру», розробленого Спілкою адвокатів України, згідно з яким адвокатура стала не тільки добровільним професійним громадським об'єднанням, а й була покликана сприяти захисту прав, свобод і представляти законні інтереси громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб, надавати їм іншу юридичну допомогу. Прийнятий Закон визначив місце адвокатури в структурі громадянського суспільства і її роль у правозахисній системі України як одного з гарантів забезпечення конституційних прав і свобод громадян.

Закон став важливим кроком на шляху демократичного розвитку української адвокатури, вираженого в забезпеченні права доступу до адвокатської професії широкого прошарку кваліфікованих юристів, встановив наявні гарантії здійснення адвокатської діяльності, розширивши права адвокатів, їх обов'язки та відповідальність. Це змогло наблизити діяльність адвокатури України до світових стандартів<sup>209</sup>.

Як показала практика, згаданий Закон згодом втратив здатність регулювати весь комплекс правовідносин,

---

<sup>209</sup> Про адвокатуру : Закон України від 19 грудня 1992 р. № 2887-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 9. Ст. 62.

пов'язаних з правозахисною діяльністю адвокатури, зокрема, виникла необхідність більш широкого і глибокого врегулювання таких питань, як безоплатна правова допомога, самоврядування адвокатури та ін.

Крім того, з часом Україна стала активним учасником міжнародних відносин, де розвиток демократичних, соціальних та правових стандартів виявився на принципово іншому рівні. Більшість міжнародно-правових актів, до яких долучилася Україна, проголошують пріоритетність прав і свобод людини і громадянина, підкріплюючи їх певними гарантіями охорони і захисту. Звичайно ж, адвокатура займає найважливіше місце серед цих гарантій як основа правозахисної системи будь-якої держави, а також як професійний і ефективний учасник правозахисних відносин.

Основою добробуту будь-якого суспільства є захищеність прав і свобод його членів, а також можливість користуватися юридичною допомогою, яку надає незалежна та ефективна адвокатура.

Конституція України визначила особливе місце адвокатури України. «Кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура» (ст. 59). Таким чином, Конституція України 1996 р. закріпила норму про нагальну важливість інституту адвокатури для побудови правової держави, який функціонує для захисту конституційних прав і свобод громадян, а також іноземців та осіб без громадянства<sup>210</sup>.

---

<sup>210</sup> Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

Після прийняття Закону «Про адвокатуру» необхідно було врегулювати й інші сторони функціонування адвокатури. З цією метою 27 квітня 1993 р. Кабінет Міністрів України прийняв постанову, яка затверджує «Положення про порядок реєстрації адвокатських об'єднань<sup>211</sup>», що було передбачено в ст. 85 Закону «Про адвокатуру». Адвокатське об'єднання виступає як професійна організація юристів, яка не здійснює підприємницької діяльності, а її основною метою не є отримання прибутку. Основною метою діяльності є захист прав і свобод, представлення інтересів громадян, надання кваліфікованої правової допомоги. Адвокатське об'єднання як суб'єкт некомерційного господарювання має бути зареєстроване в органах податкової служби як неприбуткова організація.

1 жовтня 1999 р. Вищою кваліфікаційною комісією адвокатури при Кабінеті Міністрів України було схвалено «Правила адвокатської етики» з метою уніфікованого закріплення традицій і досвіду української адвокатури у сфері тлумачення норм адвокатської етики, а також загальновизнаних деонтологічних норм і правил, прийнятих у міжнародному адвокатському співтоваристві. Надзвичайна важливість функціонального навантаження адвокатури вимагає від адвокатів дотримуватися високих етичних стандартів поведінки; в той же час специфіка, комплексний характер обов'язків, які покладено на адвокатуру, зумовлюють необхідність збалансування служіння адвоката інтересам окремого клієнта з інтересами суспільства в цілому, дотриманням принципів законності і верховенства права<sup>212</sup>.

---

<sup>211</sup> Про порядок реєстрації адвокатських об'єднань : постанова Кабінету Міністрів України від 27 квітня 1993 р. № 302. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/302-93-%D0%BF>

<sup>212</sup> Правила адвокатської етики : схвалені Вищою кваліфікаційною комісією адвокатури при Кабінеті Міністрів України 1 жовтня 1999 р. : протокол від 1–2 жовт. 1999 р. № 6/VI // Збірник поточного законодавства, нормативних актів, арбітражної та судової практики. 2002. № 13. С. 12–24.

Кілька разів вносилися зміни до Закону «Про адвокатуру», що стосувалися таких питань, як платіжні системи та переказ грошових коштів, статистика, пенсійне страхування, взаємини адвокатури та нотаріату, реєстрація.

Верховною Радою України 2 липня 2011 р. був прийнятий Закон «Про безоплатну правову допомогу», що відповідає міжнародним стандартам, зокрема вимогам Ради Європи (Резолюція ПАРЄ № 1466 (2005) та Резолюції ПАРЄ № 1 755 (2010), який визначив зміст права на безоплатну правову допомогу, порядок реалізації цього права, підстави і порядок надання безоплатної правової допомоги, державні гарантії щодо надання безоплатної правової допомоги. Крім цього, Закон вказує, що переважно на адвокатуру лягає весь тягар безплатної допомоги та її надання<sup>213</sup>.

Введення інституту юридичної допомоги відповідно до стандартів Ради Європи та практики Європейського Суду з прав людини, ПАРЄ розцінює як важливий інструмент покращення доступу до правосуддя. Нагадаємо, що ще в 2008 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1072-р від 6 серпня 2008 р. «Про затвердження заходів щодо виконання в 2008 р. Плану дій Україна – ЄС» на Міністерство юстиції України було покладено обов'язок щодо формування системи надання безкоштовної правової допомоги<sup>214</sup>.

Однак ці зміни не привнесли кардинальних зрушень у систему функціонування української адвокатури. У Роз'ясненні Міністерства юстиції України «Реформування системи адвокатури: міжнародні демократичні стандарти та перспективи» зазначалося: «Законодавство про адвокатуру фактично не оновлювалося близько двадцяти років, що зумовило його не-

<sup>213</sup> Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI // Відомості Верховної Ради України. 2011. № 51. Ст. 577.

<sup>214</sup> Безоплатна правова допомога в Україні. Правовий огляд Закону України «Про безоплатну правову допомогу»]. URL: <http://legalanalytics.com.ua/uk/consultacija/20ogladzakonyprobezoplatnypravovydpomogy.htm>

відповідності європейським стандартам і сучасним реаліям. Положення чинного Закону України «Про адвокатуру» застаріли і не здатні в повному обсязі забезпечити реалізацію зазначених конституційних гарантій, а також належним чином регулювати відносини в цій галузі»<sup>215</sup>.

До того ж, прийняття Кримінального процесуального кодексу України у квітні 2012 р. спонукало законодавців, адвокатську спільноту, громадські організації до розробки і прийняття нового Закону України, що регулює адвокатську діяльність. Це стало одним з найважливіших завдань, яке випливає з членства України в Раді Європи (висновок Парламентської Асамблеї Ради Європи № 190 (1995) від 26 вересня 1995 р.)<sup>216</sup>.

Законопроект «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» був підготовлений робочою групою з питань реформування прокуратури та адвокатури, створеною розпорядженням Президента України від 22 листопада 2011 р. № 362/2011-рп. 28 квітня 2012 р. Президент України вніс цей проект на розгляд Верховної Ради України. 5 липня 2012 р. був прийнятий Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»<sup>217</sup>, в результаті чого старий Закон України «Про адвокатуру» втратив чинність (крім статті 10, яка стосується гарантій адвокатської діяльності, яка втратила чинність одночасно з набранням чинності Кримінального процесуального кодексу України 19 листопада 2012 р.).

У Роз'ясненні Міністерства юстиції України про «Реформування системи адвокатури: міжнародні демократичні стандарти та перспективи» зазначено, що «цей документ ві-

---

<sup>215</sup> Реформування системи адвокатури: міжнародні демократичні стандарти та перспективи : роз'яснення Міністерства юстиції України від 11 червня 2012 р. URL <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0020323-12>

<sup>216</sup> Там само.

<sup>217</sup> Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI // Відомості Верховної Ради України. 2013. № 27. Ст. 282.

добразив основні напрацювання попередніх законопроектів з урахуванням європейських стандартів організації адвокатури і здійснення адвокатської діяльності, а також висновків Венеціанської комісії та експертів, які надавалися на попередні законопроекти про адвокатуру»<sup>218</sup>.

У Законі особливу увагу приділено питанням, які гарантують незалежність і ефективність функціонування інституту адвокатури, забезпечують надання адвокатами високоякісної правової допомоги, вдосконалення доступу до професії адвоката. Закон містить визначення прозорої процедури дисциплінарної відповідальності адвоката, передбачає створення єдиної незалежної системи адвокатського самоврядування, встановлює гарантії здійснення адвокатської діяльності.

На думку Т. Варфоломєєвої, «розширення в Законі «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» професійних прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності, положення про неухильне дотримання незалежності адвокатури і кожного її члена, невтручання в діяльність адвоката, забезпечення високого професійного рівня правової допомоги, гарантії отримання відповіді на адвокатський запит, введення стажування, обов'язкове підвищення кваліфікації – надійна основа успішності проведених реформ. Не можна недооцінювати закладені в законі норми про захист самих адвокатів, адже архіважливим є гарантований захист тих, хто покликаний захищати інших. Новели стосуються порядку отримання, припинення і позбавлення статусу адвоката, а також можливості його відновлення, складання кваліфікаційних іспитів; встановлений порядок діяльності в Україні зарубіжних адвокатів та ін. Кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури формуються

---

<sup>218</sup> Реформування системи адвокатури: міжнародні демократичні стандарти та перспективи : роз'яснення Міністерства юстиції України від 11 червня 2012 р. URL <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0020323-12>

самими адвокатами і тільки з адвокатів. Це дуже важлива ознака реальної незалежності адвокатури»<sup>219</sup>.

Таким чином, становлення української адвокатури має тривалу і складну історію. Проголошення незалежної держави України стало поштовхом до реформування застарілої моделі адвокатури радянського періоду. Ухвалення Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» зазначає прагнення української держави і суспільства, спрямоване на досягнення благополуччя і забезпечення захищеності населення України, відповідно до міжнародних стандартів захисту прав і свобод людини і громадянина з урахуванням вітчизняних традицій правового розвитку.

---

<sup>219</sup> Варфоломєєва Т. В. Обов'язковість членства в НАА адвокати відвойовували багато років // Закон і бізнес. 2012. 9-15 черв. (№ 24). С. 4.

## **РОЗДІЛ 3**

### **ПРАВОЗАХИСНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ АДВОКАТУРИ**

#### **3.1. Правозахисна діяльність в Україні: генезис і особливості**

Становлення правозахисної діяльності в Україні було тривалим і складним процесом. Розвиток правових основ соціального життя – найважливіша мета демократичної держави. Ставши на шлях незалежності, Україна визначила абсолютно новий напрямок державного і правового розвитку. Сьогодні саме людина та її потреби знаходяться в центрі правового життя сучасного українського суспільства. Посилаючись на досвід демократичних і розвинених держав, Україна визначила для себе принципи і цілі розвитку, відповідні правовій, соціальній, демократичній державі, яка спрямована на реалізацію та захист прав і свобод людини.

Активний розвиток і трансформація суспільних відносин в Україні останніх десятиліть, що супроводжувалося змінами на рівні публічної влади, поступовим становленням громадянського суспільства і його залученням до сфери правотворчих процесів і державного будівництва, зумовили об'єктивну необхідність переосмислення цілого ряду фундаментальних положень в доктрині сучасного національного конституційного права<sup>220</sup>.

Економічний, геополітичний і соціальний статус сучасної України зумовлений багато в чому її радянським мину-

---

<sup>220</sup> Скрипнюк О. В. Сучасна конституційно-правова доктрина України // Правова доктрина України : у 5 т. / за заг. ред. Ю. П. Битяка. Харьков, 2013. Т. 2. С. 12.

лим. На думку В. Степико, це проявляється в конституційній та законодавчій неврегульованості політичної системи України, яка потенційно несе в собі внутрішній конфлікт між народом як єдиним і легітимним джерелом влади, і всією владою в цілому; різними гілками влади – виконавчої, законодавчої та судової; нездатністю влади вирішувати існуючі проблеми економічного, соціального, політичного характеру. Наслідком цього є нездатність політичної системи України адекватно захищати і реалізовувати потреби всього її населення, ефективно просувати геополітичні та національні інтереси держави на міжнародній арені<sup>221</sup>.

Деякі дослідники називають постсоціалістичні країни, в тому числі Україну, «напівдемократією оскільки їм притаманні як деякі риси авторитаризму, так і нестабільність таких атрибутів демократії, як можливість суспільства реально контролювати владу, захищеність прав і свобод громадян, які юридично закріплені в Конституції, чітке функціонування влади на основі принципу розподілу її функцій, створення системи стримувань і противаг, невизначеність позиції національної еліти щодо конкретних питань державного будівництва<sup>222</sup> та несформованість громадянського суспільства тощо.

Разом з тим, необхідно визнати, що реформування суспільно-політичної системи в Україні, як і в інших колишніх республіках СРСР, більш складне, ніж у країнах Центральної Європи, тому, що Україна до недавнього часу не мала своєї державності, а значить – всіх необхідних складових соціально-економіко-політичної системи. Тому можна констатувати той факт, що системні перетворення в Україні мають глибший характер.

---

<sup>221</sup> Степико В. П. Політична система України в контексті процесів глобалізації // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка : Філософія. Політологія. 2003. № 59/61. С. 165.

<sup>222</sup> Степико В. П. Політична система України в контексті процесів глобалізації ... С. 165.

Процеси глобалізації в Україні отримали форми західної модернізації у вигляді створення «неоліберальної держави»<sup>223</sup>, тобто такої моделі розвитку, як класичний лібералізм, який включає в себе впровадження ринкового механізму регулювання економіки, відмову від адміністративної системи управління, використання загальних альтернативних виборів при наявності багатопартійності, формування і функціонування державної влади на основі принципу поділу влади, захист прав людини, становлення інститутів громадянського суспільства, раціоналізацію політичної культури суспільства і соціалізацію індивіда як громадянина політичної нації та ін.

В даному контексті пріоритетним напрямком розвитку України, відповідно до сучасних тенденцій розвитку суспільства, є формування і посилення правозахисного напрямку діяльності держави, головною метою якої є проголошення, охорона і захист прав і свобод людини і громадянина. Незважаючи на те, що власної державності Україна не мала кілька століть, цей напрям в українському суспільстві має давні традиції. Можна навести приклади реалізації правозахисних ідей в Україні до проголошення незалежності<sup>224</sup>.

Захист прав і свобод людини був проголошений в Конституції Пилипа Орлика 1710 р., яка зіграла особливу роль в питанні становлення і формування прав і свобод людини та їх захисту. Конституція хоч і не розглядала Україну як незалежну державу, проте заклала основи правової діяльності деяких інституцій, а також їх демократичних обов'язків перед населенням і підлеглими. Там було написано: «Подібно до

---

<sup>223</sup> Кресін О., Ткаченко О. Національна держава і право в умовах глобалізації // Право України. 2007. № 6. С. 148.

<sup>224</sup> Аракелян М. Р. Правозащитная деятельность современного украинского государства (общетеоретический аспект) // Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16–17 трав. 2013 р.). Одеса, 2013. Т. 1. С. 143.

того, як Ясновельможному Гетьману з обов'язку його уряду належить керувати і стежити за порядком щодо всього Війська Запорозького, так само він повинен уважно піклуватися про те, щоб на рядовий і простий народ не покладали надмірних тягарів, утисків і надмірних вимог ... Тому нехай панове, полковники, сотники, отамани, чиновники і виборні не наважуються пригноблювати своїх домашню челядь і рядових (козаків), а особливо рядових простолюдинів, які не перебувають у прямій залежності від їх урядів або в їх особистому підданстві ... »<sup>225</sup>.

Правозахисну спрямованість мали й Декрети Української Народної Республіки, а в Статуті про державний устрій, права і вольності УНР (Конституція УНР) декларувалися свобода слова, совісті, зборів, друку, недоторканість особи. Скасовувалася смертна кара.

Борцями за права і свободи людини були такі видатні українські мислителі, вчені, письменники, громадські діячі, як І. Вишенський, Г. Сковорода, Ф. Прокопович, Я. Козельський, Н. Максимович, М. Костомаров, Т. Шевченко, М. Драгоманов, І. Франко, С. Подолинський, О. Терлецький, М. Грушевський, В. Винниченко, О. Кістяківський, Б. Кістяківський, О. Єфименко та ін.<sup>226</sup>.

Сучасний етап визнання і закріплення прав і свобод людини і громадянина в Україні почався з прийняттям Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 р., в

---

<sup>225</sup> Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького, укладені між ясновельможним паном Пилипом Орликом, новообраним Гетьманом Війська Запорозького та між старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорозьким, прийняті публічною ухвалою обох сторін і підтверджені на вільних зборах встановленою присягою названим Ясновельможним Гетьманом, року Божого 1710, квітня 5, при Бендерах // Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. / за ред. В. Д. Гончаренко. Київ, 2003. С. 119.

<sup>226</sup> Гулявська У. В. Історія розвитку прав і свобод людини і громадянина в Україні // Наше право. 2010. № 1. С. 11.

преамбулі якої наголошується на необхідності всебічного забезпечення прав і свобод людини. Після прийняття Декларації в Україні почався процес переорієнтації правової системи, який отримав своє логічне завершення в Конституції України 28 червня 1996 р. У цьому основоположному для демократичної держави документі закріплено новий конституційний статус людини і громадянина на основі положень сучасної ліберальної концепції прав людини і відповідно до загально-визнаних норм в області прав людини<sup>227</sup>.

Конституція України закріплює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3)<sup>228</sup>.

Таким чином, у сучасній стратегії конституційного будівництва України базовим постулатом є пріоритет людини, її права і свободи в сукупності з державними гарантіями їх захисту, підкріпленими відповідним обов'язком, адресованим державі, і складають зміст правозахисної функції держави.

З Конституції України випливає, що всі ланки державного механізму (органи державної влади, місцевого самоврядування, посадові особи) служать першочерговій меті – забезпеченню прав і свобод людини. При будь-якій ситуації або при вирішенні того чи іншого питання перевага повинна віддаватися правам і свободам людини<sup>229</sup>.

---

<sup>227</sup> Кравченко В. В. Конституційне право України : навч. посіб. 3-тє вид., виправл. та допов. Київ, 2004. С. 118.

<sup>228</sup> Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

<sup>229</sup> Білоскурська О. В. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини – головний обов'язок держави // Право України. 2011. № 7. С. 169-171.

У рамках правозахисної діяльності істотне значення має послідовне дотримання державою даних нею гарантій в області прав і свобод людини і громадянина. Це закріплено і в Конституції України: «Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод»<sup>230</sup>.

Акцент на правозахисну діяльність сучасної української держави посилюється після вступу України до Ради Європи, ратифікації Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. і протоколів до неї від 9 листопада 1995 р.

Зміст правозахисної діяльності повною мірою відбивається в правовій політиці української держави. У Конституції України окремо виділений розділ, присвячений правам і свободам людини і громадянина, а прагнення до їх реалізації проходить через всю Конституцію. З дня проголошення незалежності України, за твердженням О. Лавриновича, саме права і свободи людини і громадянина є путівником конституційного розвитку суспільства і держави, про що свідчать і особливості розвитку конституційного процесу в Україні<sup>231</sup>.

Найважливішим фактором, від якого залежить реальний стан захисту прав і свобод людини і громадянина, є основи правового регулювання правозахисної діяльності. Її формування і розвиток – найважливіше із завдань, що стоять перед державою і суспільством. Необхідно відзначити, що до нинішнього часу зроблено в цьому напрямку чимало: ратифіковані основоположні міжнародно-правові акти у даній сфері, розроблені і прийняті фундаментальні нормативно-правові акти, що регулюють питання прав і свобод людини; укріплені основи функціонування правозахисних інститутів.

---

<sup>230</sup> Конституція України : прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р.

<sup>231</sup> Лавринович О. Європейська Конвенція з прав людини – надійний дороговказ гуманістичного розвитку України // Право України. 2010. № 10. 43-44.

Сучасна українська держава націлена на правозахисну діяльність, але існує ряд проблемних моментів, які потребують вирішення, зокрема, відсутність дієвих державних гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина. Це стосується правових основ функціонування правозахисних інститутів, які знаходяться на шляху становлення і зміцнення. Їх рішення дозволить правозахисній діяльності української держави повною мірою реалізуватись, а її результат посилить правову захищеність громадян.

У даний час Україна займає четверте місце за кількістю звернень громадян до Європейського Суду з прав людини<sup>232</sup>. Це означає, що кожна десята скарга до ЄСПЛ направлена громадянами України.

Різнобічна і масштабна правозахисна діяльність суб'єктів, що мають відповідні повноваження, вимагає узгодженого і цілеспрямованого впорядкування використання таких засобів правового регулювання, які відповідали б і букві, і духу прав людини. Тому треба визнати, що постановка питання про правове регулювання правозахисних відносин актуальна і важлива в теоретичному плані і своєчасна в практичному<sup>233</sup>.

В Україні функціонує як правоохоронна, так і правозахисна система, і кожна з них здійснює відповідну діяльність. У Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» вказано, що правоохоронними органами є органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних силах України, митні органи, органи охорони державного кордону, органи державної податкової служби, органи й установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державної конт-

---

<sup>232</sup> European Court of Human Rights. Annual Report 2012. URL: [http://www.echr.coe.int/Documents/Annual\\_report\\_2012\\_ENG.pdf](http://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2012_ENG.pdf)

<sup>233</sup> Анисимов П. В. Теоретические проблемы правового регулирования защиты прав человека ... С. 20.

рольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, що здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції<sup>234</sup>.

Правоохоронні органи України – це державні органи, діяльність яких спрямована на забезпечення правопорядку і законності, охорону прав і законних інтересів суспільства, держави, об'єднань громадян, захист прав і свобод людини і громадянина, боротьбу зі злочинами та правопорушеннями, яка здійснюється в установленому законом порядку за допомогою застосування заходів юридичного впливу і державного примусу.

Правоохоронні органи мають на меті, перш за все, охорону населення, суспільства і держави від правопорушень і злочинів. Згідно із законом, правоохоронним є той державний орган, завдання або функції якого законодавчо зафіксовані. Головною метою правоохоронних органів є створення умов (законності і правопорядку), за яких закріплені і гарантовані права не будуть порушуватися, а в разі їх порушення – за неправомірним діянням надійде законне покарання.

Правозахисна діяльність має деякі спільні ознаки з правоохоронною діяльністю. Так, адвокати можуть здійснювати правовстановлюючі або правозабезпечувальні дії. Досить широкі функції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Але необхідно відзначити, що в тій чи іншій мірі правоохоронними, правозахисними є всі державні органи, організації, об'єднання, сфера діяльності яких стосується охорони і захисту прав і свобод людини і громадянина. Адже державу на те і було створено, щоб захищати і охороняти будь-якими засобами цю «найвищу цінність».

---

<sup>234</sup> Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3781-XII // Відомості Верховної Ради України. 1994. № 11. Ст. 50.

Механізми правозахисної діяльності виникають у процесі взаємодії державних інститутів з інститутами громадянського суспільства на різних стадіях їхнього розвитку. Недержавні правозахисні інституції незалежні від держави і державних органів, для них характерні відкритість, вільний доступ для тих, хто потребує захисту своїх прав і свобод.

Говорячи про правозахисні інституції, слід пам'ятати, що їхня діяльність спрямована на надання допомоги кожному, хто її потребує, для захисту прав і свобод людини і громадянина, юридичної особи, об'єднання громадян. Це діяльність з припинення порушення права і його подальшого відновлення, а також притягнення винної особи до відповідальності. Але не тільки державні органи можна віднести до ефективних джерел захисту прав і свобод.

Таким чином, правозахисна діяльність сучасної української держави – це, перш за все, діяльність із захисту прав і свобод людини і громадянина, утвердження законності та правопорядку в усіх сферах суспільного і політичного життя. Сучасна правозахисна діяльність української держави полягає в тому, що саме вона є пріоритетним напрямком у її функціонуванні, заснованим на сучасному законодавчому забезпеченні, що відображає закономірності в розвитку українського суспільства, а також зовнішніх факторів, що визначають стратегічний напрям розвитку України.

### **3.2. Правозахисна система України: процес інституціоналізації та елементи**

У структурі правозахисної системи виділяються державні і недержавні інститути, органи й організації. Державними правозахисними інституціями є судові органи, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Уповноважений Президента України з прав дитини, органи юстиції, а також

органи прокуратури і поліції – як правоохоронні органи, наділені особливими правозахисними повноваженнями, органи захисту прав споживачів, міжурядові правозахисні організації. Серед недержавних правозахисних структур, в силу їх особливого статусу, особливо виділяються такі інститути, як адвокатура і нотаріат.

Розглянемо докладніше кожен структурний елемент правозахисної системи. Судова влада займає особливе місце серед всіх інститутів, що займаються захистом прав і свобод людини і громадянина. Відповідно, головною складовою правозахисної системи є судова система.

Основні права і свободи людини і громадянина, як уже зазначалося, були закріплені в конституціях багатьох європейських держав у XVII-XIX ст. Це ознаменувало найважливіший здобуток ліберальної думки того часу, відображеної в державно-правовій політиці цих держав. Реальне забезпечення прав і свобод людини і громадянина покладалося на іншу гілку влади – виконавчу владу, до якої входять численні органи державного управління і їх посадові особи. При здійсненні прав і свобод виникають відповідні правовідносини між громадянами, а також громадянином, що претендує на здійснення своїх прав і свобод, і державними органами, зобов'язаними визнавати, забезпечувати реалізацію цих прав і свобод. При виникненні порушення цих прав і свобод громадянин має право звернутися до суду по захист.

У даному випадку громадянин виступає як самостійний рівноправний суб'єкт відносно державної влади, коли формуються горизонтальні відносини між громадянином і державною владою в особі суду.

Реальне забезпечення захисту прав людини і громадянина, закріплених у Конституції України та в інших нормативно-правових актах, є найважливішим завданням судових

органів. Від рівня ефективності їх діяльності залежить і забезпечення захисту прав і свобод громадянина.

Суд займається безпосередньо питаннями відновлення порушених прав і притягнення до юридичної відповідальності осіб, які вчинили неправомірне діяння. Але сфера судового впливу поширюється на ті порушені права і свободи, які чітко зафіксовані в нормативно-правових актах, а також коли про їх порушення було заявлено від зацікавленої особи, її представника або уповноваженого державного органу. Крім цього, у випадках розбіжності між громадянами з приводу реалізації їх прав і свобод арбітром також виступає суд.

З моменту проголошення Україною незалежності стратегічним пріоритетом державної політики було визнано затвердження права на справедливий суд як реальної гарантії захисту прав людини і основних свобод. Для цього було потрібно проведення комплексної судової реформи на конституційному, законодавчому та організаційному рівнях.

За майже тридцятирічний період незалежного державного будівництва було прийнято кілька законів, які визначають функціонування судової системи України.

У 1991 р. був прийнятий Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про судоустрій Української РСР», Кримінально-процесуальний та Цивільний процесуальний кодекси Української РСР». Таким чином, почався тривалий процес судової реформи, головна мета якої – створення такої судової системи, яка б максимально гарантувала право на судовий захист, рівність громадян перед законом. 7 лютого 2002 р. був прийнятий Закон України «Про судоустрій», у 2010 р. – Закон України «Про судоустрій і статус судів».

Розробка і прийняття кожного з них відображають ідеологію розуміння захисту прав людини.

2 червня 2016 р. були внесені зміни до Конституції України в частині правосуддя і прийнятий Закон України «Про судоустрій і статус суддів»<sup>235</sup>, які визначають гарантії права кожного на справедливий суд (конституційний рівень) і передбачають реформування судоустрою та статусу суддів відповідно до європейських стандартів (законодавчий рівень).

Важливим елементом загальнодержавного механізму захисту прав і свобод людини і громадянина є діяльність Конституційного Суду України, який займає особливе місце в цьому механізмі. Це незалежний орган у системі судової влади, завдання якого полягає в забезпеченні відповідності законів, інших нормативних актів законодавчої і виконавчої влади Конституції України, охорону прав і свобод людини і громадянина.

За роки незалежності було прийнято три закони, які визначали принципи його організації та діяльності: «Про Конституційний Суд України» 1992 р., «Про Конституційний Суд України» 1996 р., «Про Конституційний Суд України» 2017 р. Як наслідок, в Україні втілена європейська модель конституційної юстиції, яка передбачає здійснення контролю спеціалізованим судовим органом, що не входять в систему судів загальної юрисдикції. Справедливо відзначається, що введення в Україні європейських принципів і стандартів судової влади за своїм змістом не є імперативом, але закріплення в національному законодавстві загальних принципів і стандартів зближує національні системи європейських країн, сприяє більш повному забезпеченню прав людини і основних свобод<sup>236</sup>.

---

<sup>235</sup> Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545.

<sup>236</sup> Баулін Ю. Двадцять років вітчизняної конституційної юрисдикції: здобутки та перспективи // Вісник Конституційного Суду України. 2016. № 4/5. С. 23-40.

У даний час в Україні діє Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р.<sup>237</sup>, який визначає основи конституційного судоустрою, організацію, повноваження і порядок діяльності Конституційного Суду України. Однією з основних змін в конституційному судочинстві, згідно з цим законом, є введення інституту конституційної скарги.

Конституційна скарга – це письмове клопотання особи, яка вважає, що застосований в кінцевому судовому рішенні у його справі закон України (його окремі положення) суперечить Конституції України (ст. 55). Станом на лютий 2018 р. в Конституційному Суді України зареєстровано 510 конституційних скарг і 219 конституційних звернень громадян<sup>238</sup>.

Необхідність введення інституту конституційної скарги як важливого і ефективного інструменту захисту основоположних прав людини, конституційної гарантії їх реалізації, зумовлена просуванням України в напрямі демократизації, побудовою правової держави і громадянського суспільства. На цьому акцентували увагу вітчизняні та зарубіжні вчені-практики.

Як зазначає Є. Танчев, конституційна скарга, безсумнівно, розглядається як основний компонент ефективного правового захисту прав людини і основа верховенства права. Прямий індивідуальний доступ до конституційного правосуддя – найважливіший інструмент для всієї системи демократичного суспільства. Це надійна гарантія конституційної демократії в суспільстві »<sup>239</sup>.

<sup>237</sup> Про Конституційний Суд України : Закон України від 13 липня 2017 р. // Відомості Верховної Ради України. 2017. № 35. Ст. 376.

<sup>238</sup> Конституційний Суд України у цифрах // Конституционный Суд Украины. URL: <http://www.ccu.gov.ua/category/42>

<sup>239</sup> Танчев Є. Теоретичні та практичні проблеми прямого й непрямого доступу громадян до Конституційного Суду Болгарії та порівняльні можливості // Захист прав людини органами конституційної юстиції: можливості і проблеми індивідуального доступу : матеріали міжнар. конф. (м. Київ, 16 верес. 2011 р). Київ, 2011. С. 179–180.

Як справедливо зазначає С. Ківалов, «саме при розгляді скарг громадян безпосередньо проявляється правозахисна функція органу конституційної юстиції. В такому випадку Конституційний Суд України не тільки бере пряму участь в усуненні перешкод для належного здійснення громадянами своїх прав і свобод, а й ще більшою мірою сприяє реалізації конституційно гарантованого права на судовий захист (ст. 55 Конституції України). Крім того, розгляд скарг про порушення прав і свобод людини і громадянина на рівні Конституційного Суду України сприяє зменшенню обсягу звернень українських громадян до Європейського суду з прав людини, що дозволить Україні вийти зі складу «лідерів» за кількістю таких звернень»<sup>240</sup>.

Цієї ж позиції дотримується суддя Європейського суду з прав людини від України Г. Юдківська, яка вважає, що введення інституту конституційної скарги спричинить, безумовно, істотне зменшення чисельності звернень проти України до Суду. Але це за умови якісної роботи Конституційного Суду. Це і є умовою ефективної діяльності ЄСПЛ: розвиток і вдосконалення національних правових систем»<sup>241</sup>.

«Очевидно, що чесне і послідовне ставлення до інституту конституційної скарги зажадає від українського законодавця глибокого оновлення національної конституційної парадигми», – вважає В. Речицький.<sup>242</sup>

Введення інституту конституційної скарги підвищує вимоги до рівня професійної підготовки адвокатів. С. Шевчук

<sup>240</sup> Ківалов С. В. Захист Конституційним Судом України прав та свобод людини і громадянина: можливості та проблеми // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. Одеса, 2011. Вип. 61. С. 13–14.

<sup>241</sup> Юдковская А. Там, где речь не идет о сознательном преступлении против правосудия, свобода судебного усмотрения должна быть защищена // Закон и бизнес. 2016. № 33. URL: [http://zib.com.ua/ru/print/125127-sudya\\_espch\\_anna\\_yudkovskaya\\_tam\\_gde\\_rech\\_ne\\_idet\\_o\\_soznatel.html](http://zib.com.ua/ru/print/125127-sudya_espch_anna_yudkovskaya_tam_gde_rech_ne_idet_o_soznatel.html)

<sup>242</sup> Речицький В. Аксіоми конституціоналізму і Основний Закон України. URL: [www.ji-magazine.lviv.ua](http://www.ji-magazine.lviv.ua)

висловлює слушне зауваження, що сьогодні дуже мало фахівців, в тому числі адвокатів, які розуміють правову природу цього інституту. Він вважає, що допомагати в складанні правового обґрунтування для конституційної скарги повинні не просто юристи або адвокати, а ті фахівці, які добре знайомі з практикою Європейського суду з прав людини<sup>243</sup>.

Найважливішим інститутом у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина є Уповноважений Верховної Ради з прав людини. На думку М. Косюти, введення в Україні інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ст. 101 Конституції України) – свідчення демократизації українського суспільства і запозичення досвіду функціонування цього інституту в інших європейських країн<sup>244</sup>.

Цей інститут, як відомо, вперше з'явився у Швеції. Потім він набув поширення в інших державах. У різних країнах цей інститут має різні найменування: Медіатор (Франція), Народний правозахисник (Австрія), Адвокат народу (Румунія), Парламентський комісар у справах адміністрації (Великобританія), в Іспанії, в ПАР – Захисник народу, в Польщі – Спікер цивільних прав, у Литві – Контролер Сейму, в Греції – Захисник людей, у Молдові – Парламентський адвокат, у Швеції, Фінляндії, Данії – Омбудсмен<sup>245</sup>.

Головною особливістю цього інституту є закономірність його виникнення. Еволюція і розвиток держави і суспільства призвели до того, що з часом виникла необхідність створення нових додаткових механізмів захисту прав і свобод людини і громадянина, в той час, як існуючі інституції втрачали здатність здійснювати ефективний контроль у сфері державного управління, а адміністративний апарат, навіть діючи в рам-

<sup>243</sup> Шевчук С. Постигание цели // Юридическая парктика. 2017. 7 марта (№ 10). URL: <http://pravo.ua/article.php?id=100115004>

<sup>244</sup> Косюта М. В. Прокуратура України : навч. посіб. Одеса, 2008. С. 291.

<sup>245</sup> Голосніченко Д. І. Теоретичні засади визначення повноважень омбудсмена // Юридична Україна. 2008. № 8. С. 9.

ках закону, обмежував права. Інститут омбудсмена об'єднує в собі риси інституту держави та інституту громадянського суспільства. Він спрямований на створення умов для їх спільного функціонування, а також допомоги будь-якій людині, що була обмежена у своїх правах.

Необхідність створення даного інституту в Україні та його закріплення в 1996 р. в Конституції України (ст. 101) і в Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»<sup>246</sup>, була викликана такими причинами та умовами, що склалися на той момент в умовах формування нової самостійної держави: недостатнім рівнем захисту прав і свобод громадян традиційними процедурами захисту; збільшенням імовірності порушень прав громадян посадовими особами; проголошенням приєднання української держави до розроблених міжнародних стандартів демократії; демократичністю цього правозахисного інституту, його незалежністю від державних органів, відкритістю, відсутністю формалізованих процедур розгляду заяв і скарг, безкоштовністю надання громадянам допомоги<sup>247</sup>.

В Україні парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захистом прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Функції, права, обов'язки, гарантії діяльності, призначення та звільнення з посад регулюють-

---

<sup>246</sup> Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 грудня 1997 р. № 776/97 // Відомості Верховної Ради України. 1998. № 20. Ст. 99.

<sup>247</sup> Загальна характеристика інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: [http://thelaw.at.ua/publ/sud\\_pravookhoronni\\_ta\\_pravozakhisni\\_organ\\_i\\_ukrajini/upovnovazhenij\\_verkhovnoji\\_radi\\_ukrajini\\_z\\_prav\\_ljudini/zagalna\\_kharakteristika\\_institutu\\_upovnovazhenogo\\_verkhovnoji\\_radi\\_ukrajini\\_z\\_prav\\_ljudini/83-1-0-372](http://thelaw.at.ua/publ/sud_pravookhoronni_ta_pravozakhisni_organ_i_ukrajini/upovnovazhenij_verkhovnoji_radi_ukrajini_z_prav_ljudini/zagalna_kharakteristika_institutu_upovnovazhenogo_verkhovnoji_radi_ukrajini_z_prav_ljudini/83-1-0-372)

ся Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР.

Метою парламентського контролю, який здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, є захист прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України; дотримання і повага прав і свобод людини і громадянина суб'єктами владних повноважень; запобігання порушенням прав і свобод людини і громадянина або сприяння їх поновленню; сприяння узгодженню законодавства України про права і свободи людини і громадянина з Конституцією України, міжнародними стандартами у цій галузі, поліпшенню і подальшому розвитку міжнародного співробітництва в галузі захисту прав і свобод людини і громадянина; запобігання будь-якій формі дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод; сприяння правовій інформованості населення та захист конфіденційної інформації про особу<sup>248</sup>.

Демократичний характер інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини полягає в тому, що в багатьох країнах на захист омбудсмена можуть розраховувати тільки громадяни даної держави, а в Україні захисту підлягають всі, хто знаходиться на території України на законних підставах, а також ті, що потрапили в Україну способом, не передбаченим законом, і також українські громадяни, які перебувають за її межами.<sup>249</sup> Це відповідає положенню Конституції (ст. 3) про те, що людина в Україні визнається найвищою соціальною цінністю.

<sup>248</sup> Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 грудня 1997 р. № 776/97 // Відомості Верховної Ради України. 1998. № 20. Ст. 99.

<sup>249</sup> Голосніченко Д. І. Теоретичні засади визначення повноважень омбудсмена ... 2008. № 8. С. 12.

Юридично Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини не слід розглядати як центр альтернативи правозахисної державної системи, що склалася в нашій країні, враховуючи, що Уповноважений не володіє владними правовими засобами впливу на відповідні державні органи<sup>250</sup>. Так, на відміну від прокуратури, Уповноважений не може бути віднесений до правоохоронних органів, оскільки в його завдання не входить боротьба зі злочинністю. В Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини функція одна – парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України (ст. 1 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»)<sup>251</sup>.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, як зазначає М. Пихтін, є класичним зразком парламентського омбудсмена, оскільки обирається на посаду Верховною Радою України (ст. 5 Закону) шляхом таємного голосування, що забезпечує йому високий статус, легітимність і гарантію незалежності від усіх гілок державної влади, включаючи законодавчу. У зв'язку з цим важливо відзначити, що термін перебування на посаді Уповноваженого з прав людини не збігається зі строком повноважень парламенту України<sup>252</sup>.

Що стосується професійних звітів, то в першому кварталі кожного року Уповноважений представляє Верховній Раді України щорічну доповідь про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами, орга-

---

<sup>250</sup> Рудь Ю. М. Омбудсмен як гарант забезпечення прав і свобод людини і громадянина ... С. 13.

<sup>251</sup> Косюта М. В. Прокуратура України : навч. посіб. ... С. 293.

<sup>252</sup> Пихтін М. П. Діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини по забезпеченню законності у правоохоронній діяльності // Митна справа. 2012. № 1, ч. 2, кн. 2. С. 74.

нізаціями незалежно від форми власності та їх посадовими і службовими особами, які порушували своїми діями (бездіяльністю) права і свободи людини і громадянина, і про виявлені недоліки в законодавстві про захист прав і свобод людини і громадянина (ст. 18). Уповноважений бере участь також в підготовці доповідей з прав людини, які подаються Україною в міжнародні організації згідно з чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ст. 19). Крім того, згідно з Факультативним протоколом до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, на Уповноваженого покладаються функції національного превентивного механізму (ст. 19).

Особливе місце в правозахисній системі відведено інституту Уповноваженого Президента України з прав дитини. Омбудсмени з прав дитини з'явилися порівняно недавно. Вперше ця посада була введена в 1981 р. в Норвегії. На сьогоднішній день такий інститут ефективно функціонує вже в 78 країнах світу, серед яких Фінляндія, Швеція, Німеччина, Данія, Австрія, Канада, а також країни, що розвиваються (Гватемала, Колумбія, Коста-Ріка, Перу та ін.). Запровадження цієї посади в Україні рекомендовано Конвенцією ООН з прав дитини, яка ратифікована Україною в 199 р.

11 серпня 2011 р. Указом Президента України була введена посада Уповноваженого Президента України з прав дитини. Уповноважений з прав дитини відповідає за здійснення Президентом повноважень щодо забезпечення додержання конституційних прав дитини.

Зокрема, він забезпечує моніторинг за дотриманням конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері та внесення Президентові пропозицій щодо припинення і запобігання порушенням прав і законних інтересів дитини, внесення пропозицій щодо підготовки про-

ектів законів та актів, здійснення заходів, спрямованих на інформування населення про права та законні інтереси дитини.

Уповноважений має право відвідувати спеціальні установи для дітей, заклади соціального захисту дітей та інші установи, в яких знаходяться діти, в тому числі місця тримання затриманих попереднього ув'язнення, установи виконання покарань, психіатричні установи, спеціальні навчально-виховні заклади, опитувати осіб, які там перебувають, та отримувати інформацію щодо умов їх тримання.

Він також може звертатися до державних органів щодо сприяння вирішення питань, що виникли, отримувати від державних підприємств, установ, організацій необхідні відомості, документи і матеріали, в тому числі з обмеженим доступом, з питань, що належать до його компетенції.

Уповноважений з прав дитини має право брати участь у засіданнях державних органів з питань, що належать до його сфери діяльності, звертатися до державних органів, в тому числі, правоохоронних, взаємодіяти, за виявленими фактами порушень прав і законних інтересів дитини, з організаціями, в тому числі міжнародними, з питань захисту прав і законних інтересів дитини.

Особлива роль у правозахисній системі у сфері захисту дітей належить місцевим органам державної влади, зокрема в галузі захисту інтересів малолітніх, неповнолітніх дітей, які є сиротами або позбавленими батьківського піклування, недієздатних і обмежено дієздатних осіб, осіб, які перебувають під опікою і піклуванням. Відповідно до ст. 56 Цивільного кодексу України, районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад є органами опіки та піклування. Відповідно до ст. 55 ЦК України, опіка та піклування встановлюються з метою забезпечення осо-

бистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки.

Сімейний кодекс України покладає на органи опіки та піклування обов'язок надання допомоги будь-якій особі у здійсненні своїх сімейних прав та обов'язків (ст. 17)<sup>253</sup>. Кодекс зобов'язує органи опіки та піклування брати участь у захисті сімейних прав та інтересів. Зокрема, участь органу опіки та піклування є обов'язковою при розгляді судом спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, місця проживання дитини, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду, управління батьками майном дитини, скасування усиновлення та визнання його недійсним (ст. 19). Відповідно до Кодексу, орган опіки та піклування виносить рішення щодо способів участі у вихованні дитини та спілкування з ним одного з батьків, що проживає окремо від нього (ст. 158).

Забезпечення ефективності реалізації громадянами своїх прав і свобод багато в чому залежить від якості роботи й інших державних органів. Особливе місце в їх системі посідає Міністерство юстиції, яке є відповідальним за державну політику реалізації прав людини. Органи юстиції виконують функцію координації правозахисних відносин.

Проголошення незалежності України, здійснення політичної, правової та економічної реформ зумовили необхідність кардинальних змін пріоритетів у діяльності Міністерства юстиції України – значного розширення його

---

<sup>253</sup> Сімейний кодекс України : прийнятий 10 січня 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21-22. Ст. 135.

повноважень, покладання на нього нових функцій, що, у свою чергу, призвело до суттєвих структурних перетворень і змін у центральному апараті. Сьогодні Міністерство юстиції України (Мін'юст України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Згідно з Положенням про Міністерство юстиції України, затвердженим Указом Президента України від 2 липня 2014 р. його основними завданнями є: формування та забезпечення реалізації державної правової політики, політики у сфері адаптації законодавства України до законодавства ЄС, політики з питань банкрутства; формування та забезпечення реалізації політики у сфері архівної справи, діловодства та створення і функціонування державної системи страхового фонду документації у сфері виконання кримінальних покарань, у сфері захисту персональних даних, у сфері організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), з питань державної реєстрації актів цивільного стану, з питань державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень, з питань державної реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців, реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, інших громадських формувань, статутів, друкованих засобів масової інформації та інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності, здійснення загального управління у сфері надання безоплатної первинної правової допомоги та безоплатної вторинної правової допомоги, забезпечення представництва інтересів держави в судах України, здійснення захисту інтересів України в Європейському суді з прав людини, під час врегулювання спорів і розгляду в закордонних юрисдикційних органах справ за участю іноземних суб'єктів та України; здійснення міжнародно-правового співробітництва, забезпечення дотримання

і виконання зобов'язань, взятих відповідно до міжнародних договорів України з правових питань тощо.<sup>254</sup>

У роботі Міністерства юстиції України основним пріоритетом є вдосконалення механізмів забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина. У зв'язку з поглибленням демократичних процесів в українському суспільстві і забезпеченням прав і свобод людини і громадянина, відповідно до міжнародних стандартів, у 1998 р. при Міністерстві юстиції України створено інститут Уповноваженого у справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини. Уже в 2006 р. на Міністерство юстиції покладено функції органу, відповідального за забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини і виконання його рішень, а посада Уповноваженого у справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини перейменована на посаду Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини. Урядовий уповноважений у справах Європейського суду з прав людини є посадовою особою, на яку покладено повноваження щодо забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини при розгляді справ про порушення Конвенції про захист прав людини і основних свобод, а також інформування Комітету Міністрів Ради Європи про хід виконання рішень Суду<sup>255</sup>.

Система органів юстиції в Україні протягом усього періоду свого існування змінювалася залежно від завдань, які на неї були покладені. В даний час основне завдання Міністер-

---

<sup>254</sup> Положення про Міністерство юстиції України : постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228 // Офіційний вісник України. 2014. № 54. Ст. 1455.

<sup>255</sup> Положення про представника Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини і регіональне відділення Секретаріату Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини : затверджено наказом Міністерства юстиції України від 9 лютого 2007 р. № 44/5. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0044323-07>

ства юстиції України – це розробка і здійснення державної політики, яка гарантує демократичний розвиток України з дотриманням верховенства права, забезпеченням дотримання прав людини та основних свобод, рівного доступу до правосуддя та ефективна боротьба з корупцією.<sup>256</sup>

У контексті діяльності Міністерства юстиції України в правозахисному механізмі української держави необхідно звернути увагу на дуже важливий напрям цієї діяльності. В Україні, починаючи з 2012 р., розвивається мережа центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Координування та контроль за їх діяльністю покладено на Міністерство юстиції України. Основні завдання цих центрів: 1) підвищення правової свідомості, культури й освіченості населення; 2) надання безоплатної первинної правової допомоги та безоплатної вторинної правової допомоги; 3) забезпечення доступу до електронних сервісів Міністерства юстиції України.

До 2017 р. в системі безоплатної правової допомоги діє 551 точка доступу до безоплатної правової допомоги. Майже 900 тис. жителів України звернулися до центрів для отримання безоплатної правової допомоги. Міністерство юстиції України розробляє і реалізує політику з метою забезпечення прозорого, швидкого та ефективного надання послуг, здійснюючи, тим самим, координаційну роль у розбудові української держави як сервісно орієнтованої.

Як справедливо наголошується, розвиток моделі сервісної держави пов'язаний зі зміною орієнтирів у державі – до розуміння того, що держава існує для людини, а не навпаки. Тим самим, зміщується акцент – спостерігається відступ від домінування каральної, наглядової функції держави в бік

---

<sup>256</sup> Міністерство юстиції України. Бачення. Місія. Цінності [Електронний ресурс] // Міністерство юстиції України. Режим доступу: <https://minjust.gov.ua/pages/mission>

організаційно-управлінської<sup>257</sup> (можна з упевненістю додати, і правозахисної).

Завдяки органам юстиції, створюються сприятливі умови в державі для ефективного забезпечення людини і громадянина механізмами захисту прав і свобод. Координація та реалізація державної політики Міністерством юстиції та його органами – це основа побудови правової держави, головними функціями якої є охорона і захист прав людини (правозахисна) та створення умов для розвитку громадянського суспільства.

Таким чином, на систему органів юстиції покладено обов'язки реалізації державної правової політики, яка спрямована на утвердження демократичних засад розвитку суспільства, верховенства права, принципів справедливості та гуманізму, захисту прав і свобод людини і громадянина. Діяльність органів юстиції межує з виконанням правоохоронних дій, тобто передбачає охорону прав і свобод громадян, відновлення порушеного права, виконання покарань, підтримання правопорядку, захист конституційного ладу і національної безпеки, забезпечення стану законності. Окрім того, органи юстиції впливають на систему забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Напрямами діяльності органів юстиції є діяльність з організації юридичної допомоги та діяльність з виконання постанов судових органів<sup>258</sup>.

Важлива роль у захисті прав і свобод людини і громадянина в Україні належить державним органам захисту прав споживачів.

Порядок створення і функціонування названих органів закріплюється Законом України «Про захист прав спожи-

---

<sup>257</sup> Дзевелюк М. В. Сервісна держава як функціональна модель сучасної держави // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. Одеса, 2017. Вип. 78. С. 61.

<sup>258</sup> Політологія : навч. посіб. / за заг. ред. М. П. Гетьманчука. Київ, 2010. С. 354.

вачів», згідно з яким регулюються відносини між споживачами товарів, робіт і послуг та виробниками і продавцями товарів, виконавцями робіт і представниками послуг різних форм власності, встановлюються права споживачів, а також визначаються механізм їх захисту та основи реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів<sup>259</sup>.

Захист прав споживачів здійснюють спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів та його територіальні органи – Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи й установи, що здійснюють санітарно-епідеміологічний нагляд, інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування відповідно до законодавства.

Держава забезпечує споживачам захист їх прав, надає можливість вільного вибору продукції, здобуття знань і кваліфікації, необхідних для прийняття самостійних рішень під час придбання та використання продукції відповідно до їхніх потреб, і гарантує придбання або одержання продукції іншими законними шляхами в обсязі, який забезпечує рівень споживання, достатній для підтримання здоров'я і життєдіяльності. Держава створює умови для отримання споживачами необхідних знань з питань реалізації їх прав.

Кожен орган державної влади, як зазначалося раніше, тією чи іншою мірою є правозахисним і посідає особливе місце в механізмі загальнодержавної охорони і захисту прав і свобод людини, в якому інституту прокуратури відведено особливе місце.

Серед вчених з цього приводу багато років ведуться бурхливі дискусії: чи є інститут прокуратури правозахисним?

8 грудня 2004 р. були внесені зміни до Конституції України, відповідно до яких на прокуратуру був покладений

<sup>259</sup> Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 р. № 1023-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 30. Ст. 379.

обов'язок нагляду за дотриманням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів органами законодавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами (п. 5 ст. 121).

В юридичній літературі існує думка, що правозахисна функція прокуратури реалізується не тільки у процесі здійснення нагляду за законністю, і стверджується, що для органів прокуратури забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина є комплексною діяльністю, оскільки вона досягається при здійсненні всіх її функцій<sup>260</sup>.

Згідно з приписами Закону України «Про прокуратуру» 1991 р.<sup>261</sup>, на прокуратуру було покладено обов'язок здійснювати захист прав і свобод людини і громадянина в усіх сферах державного і суспільного життя, врегульованих законом, на відміну від органів виконавчої влади, які здійснюють контроль і нагляд у вузькоспеціалізованій сфері, а також на відміну від Уповноваженого з прав людини, який розглядає скарги на порушення прав і свобод державними органами та органами місцевого самоврядування (так званий загальний нагляд).

Результатами здійснення даної функції є не тільки відновлення порушених прав і свобод громадян та створення умов, що попереджають їх порушення, а й забезпечення відповідності діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, фізичних і юридичних осіб конституційним стандартам в галузі прав і свобод людини і громадянина.

Захист прав і свобод органами прокуратури має ряд особливостей порівняно з іншими державними правозахисними механізмами, оскільки реалізується ініціативно за наявності

---

<sup>260</sup> Руденко М. Прокуратура України в контексті політичної (конституційної) реформи 2004 року // Юридичний журнал. 2005. № 3.С. 85.

<sup>261</sup> Про прокуратуру : Закон України від 5 листопада 1991 р. № 1789-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.

інформації про порушення прав і свобод у всіх сферах державного і суспільного життя, врегульованих законом, поза жорсткими процесуальними формами, що істотно спрощує взаємодію з заявниками і забезпечує оперативність припинення порушень конституційних прав і свобод людини і громадянина та їх відновлення.

Для ініціювання правозахисної діяльності прокуратури не було потрібно звернення громадянина з проханням про відновлення порушених прав, закон наділив прокуратуру повноваженням проводити перевірки за власною ініціативою за наявності інформації про порушення законності. Правозахисна діяльність здійснюється прокуратурою в досить гнучких процедурах. Це дозволяє активніше виявляти порушення прав і свобод людини і громадянина та спрощує взаємодію з заявником порівняно з судовим захистом.

Однак ця функція проіснувала недовго. Рішенням Конституційного Суду № 20-рп/2010 від 30 вересня 2010 р.<sup>262</sup> ці зміни були визнані незаконними, і функція втратила юридичну силу.

Закон України «Про прокуратуру» 2014 р.<sup>263</sup> ліквідував функцію загального нагляду. Однак це не означає, що прокуратура не є правозахисним органом.

Важливе місце в механізмі реалізації прав і свобод людини і громадянина в Україні відведено Національній поліції України як центральному органу виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і

<sup>262</sup> Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. № 2222IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) : Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 р. № 20-рп/2010 // Вісник Конституційного Суду України. 2010. № 5. С. 36.

<sup>263</sup> Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII // Відомості Верховної Ради. 2015. № 2–3. Ст. 12.

свобод людини, протидії злочинності, підтримки публічної безпеки та порядку (ст. 1 Закону України «Про національну поліцію»<sup>264</sup>).

Одним з основних завдань Національної поліції України є охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави (ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію»).

Справедливо відзначається, що діяльність Національної поліції України в механізмі забезпечення прав і свобод людини і громадянина важко переоцінити, оскільки саме працівники поліції обслуговують фактичну реалізацію людиною своїх прав і свобод. Завдання, засоби і процедури їх реалізації стосуються майже всіх верств населення України. Національна поліція України відповідно до різноманіття покладених на неї завдань і обсягу регулятивних, попереджувальних, контрольних та інших функцій, є найближчим до населення інструментом державної влади, таким чином, вона виступає одним з найважливіших і найбільш ефективних елементів механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні<sup>265</sup>.

Беручи до уваги важливість ефективної діяльності поліції щодо реалізації прав людини, в апараті Національної поліції створено Управління із забезпечення прав людини, основне завдання якого полягає в контролі за дотриманням прав і свобод людини працівниками поліції при забезпеченні заходів з підтримки громадської безпеки та порядку, під час виявлення і розкриття злочинів, запобіганні адміністративним і кримінальним правопорушенням та протидії злочинності, досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, ви-

<sup>264</sup> Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41. Ст. 379.

<sup>265</sup> Устименко С. О. Національна поліція України в механізмі забезпечення прав і свобод людини і громадянина // Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : матеріали «круглого столу». Харків, 2017. С. 209-210.

конанні інших завдань, покладених на поліцію; в контролі за роботою органів і підрозділів поліції з охорони осіб, затриманих за підозрою в скоєнні кримінальних злочинів, осіб, щодо яких застосовано запобіжний захід у вигляді утримання під вартою, та засуджених осіб, їх доставки під час досудового слідства, проведення з ними слідчих дій, розгляду справ у судах, забезпечення виконання постанов суду про адміністративний арешт.

Слід також звернути увагу на те, що ефективне функціонування поліції в механізмі захисту прав людини в Україні залежить від дотримання поліцейськими принципів верховенства права і законності, службової дисципліни, взаємодії з суспільством на принципах партнерства, що має повернути довіру суспільства до цієї державної інституції.

Самостійним елементом правозахисної системи та інституційної складової громадянського суспільства є недержавні правозахисні організації. Вони посідають найважливіше місце в правозахисній системі, і їх діяльність повністю спрямована на утвердження і контроль щодо дотримання, а також щодо захисту прав і свобод людини і громадянина.

Під недержавною правозахисною організацією найчастіше розуміють вид громадського об'єднання, що ставить собі за мету захист прав і свобод людини, що діє незалежно від державних органів та інших політичних і релігійних структур, що реалізовує свою діяльність на основі національного і міжнародного законодавства, що не ставить завданням отримання вигоди і володіє власними джерелами фінансування<sup>266</sup>. Головною ознакою недержавних правозахисних організацій є те, що вони самостійний елемент правозахисної системи. Разом з тим, вони входять до структури громадянського су-

---

<sup>266</sup> Аракелян М. Р. Негосударственные правозащитные институты – важнейший элемент правозащитной системы в Украине // Юридичний вісник. 2013. № 4. С. 40.

пільства. Ці організації формуються і функціонують на основі добровільного об'єднання громадян. Вони є результатом реалізації такого суб'єктивного права громадян, передбаченого законом, як право на об'єднання. Крім того, їх діяльність носить гласний і публічний характер.

Неурядові правозахисні організації, на думку Є. Захарова, працюють одночасно в трьох напрямках: захист прав людини в конкретних випадках (ця допомога повинна бути безкоштовною для заявника), громадські розслідування фактів порушень прав людини державними органами; поширення інформації про права людини, правове виховання й аналіз забезпеченості прав людини. Предметом контролю правозахисної організації є поточна державна політика в галузі прав людини, рішення, дії (бездіяльність) державних органів та їх посадових осіб, в результаті яких порушуються права людини і основні свободи або створюються перешкоди для здійснення прав і свобод, або людина незаконно залучається до виконання будь-яких обов'язків, або незаконно залучається до відповідальності. Ці порушення, перешкоди і примуси можуть бути системними, тобто стосуватися не однієї людини, а групи людей, тому правозахисні організації розглядають заяви і скарги як фізичних, так і юридичних осіб, включаючи звернення групи людей, або проводять розслідування за власною ініціативою<sup>267</sup>.

Таким чином, недержавну правозахисну організацію можна визначити як складовий елемент громадянського суспільства, що є самостійним, добровільним, самоврядним, некомерційним, публічним формуванням, чинним на національному, регіональному або міжнародному рівнях. Вони створюються на основі спільності професійних, соціальних чи інших інтересів, підкріплених законними юридичними га-

---

<sup>267</sup> Захаров Є. Завдання, функції, права і принципи діяльності правозахисних організацій. URL: <http://library.khpg.org/index.php?id=1084630553>

рантями. Їх діяльність спрямована на утвердження і захист прав і основних свобод людини і громадянина, ефективний контроль за їх дотриманням з боку держави, її органів і посадових осіб, поширення інформації про права людини і підвищення правової культури та правосвідомості населення.

В сучасних умовах на території України існує велика кількість правозахисних неурядових організацій і об'єднань. При цьому, крім таких традиційних для неурядових організацій форм правозахисної діяльності, як підготовка і публікація різних матеріалів про стан захисту прав людини, пропаганда міжнародних документів з прав людини, аналіз національного законодавства на предмет його відповідності міжнародним стандартам прав людини, проведення конференцій, семінарів з актуальних питань дотримання прав людини, сучасні неурядові організації істотно розширили коло своєї діяльності завдяки наданню персональної або колективної правової допомоги як окремим громадянам, так і їх об'єднанням. У цьому сенсі привертає увагу факт появи при різних правозахисних неурядових організаціях юридичних консультацій, працівники яких здатні надати висококваліфіковану і безкоштовну юридичну допомогу всім верствам населення<sup>268</sup>.

Аналіз правозахисної діяльності свідчить, що її успішність та ефективність залежать від співпраці правозахисних неурядових організацій і об'єднань з регіональними та міжнародними правозахисними організаціями. Така можливість передбачена міжнародно-правовими актами, зокрема Статутом Організації Об'єднаних Націй. Так, на Економічну й Соціальну Раду ООН покладено «повноваження проводити належні заходи для консультації з неурядовими організаціями, зацікавленими в питаннях, що входять до її компетенції. Такі заходи можуть бути погоджені з міжнародними організа-

---

<sup>268</sup> Пушкіна О. Інститути громадянського суспільства в системі захисту прав і свобод людини // Юридична Україна. 2012. № 1. С. 8.

ціями, а у разі потреби з національними організаціями після консультації із зацікавленим Членом Організації» (ст. 71)<sup>269</sup>. Завдяки цій юридичній гарантії національні правозахисні організації України плідно співпрацюють з провідними міжнародними організаціями в галузі прав людини, структурами ООН, Радою Європи, ОБСЄ, Європейським Союзом, «Венеціанською комісією» та ін.

В Україні функціонує значна кількість ефективних правозахисних організацій. У межах першого в історії України дослідження «Правозахисна діяльність в Україні: проблеми і перспективи» від 28 листопада 2011 р. визначено основні проблеми правозахисної діяльності в Україні, складені рейтинги правозахисних організацій і конкретних правозахисників, а також прогнози основних тенденцій розвитку правозахисного руху. Так, крім урядових правозахисних інститутів, таких як Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, виділені такі неурядові правозахисні організації, як Українська Гельсінська група, Харківська правозахисна група, Українська Гельсінська спілка з прав людини, Союз юристів України, Міжнародна Ліга захисту прав громадян України, Вінницька правозахисна група, Комітет захисту прав людини, Комітет виборців України та ін.

Як відомо, в серпні 1975 р. у столиці Фінляндії – Гельсінкі був підписаний Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ), який відкрив юридичну можливість на основі законів боротися з порушеннями прав і свобод людини.

Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод (Українська Гельсінська група) являє собою об'єднання діячів правозахисного руху в Україні, створене

---

<sup>269</sup> Устав Организации Объединенных Наций [Сан-Франциско, 26 июня 1945 г.] // Организация Объединенных Наций : сб. док. / отв. ред. В. В. Вахрушев. Москва, 1981. С. 154.

9 листопада 1976 р. Її активними учасниками були Микола Руденко (керівник групи), Олесь Бердник, Петро Григоренко, Іван Кандиба, Левко Лук'яненко, Оксана Мешко, Микола Матусевич, Мирослав Маринович, Ніна Строката та ін.

Діяльність групи тривала до 1981 р., до ув'язнення її членів, і була спрямована на здійснення контролю за виконанням радянським урядом Гельсінських угод, які гарантували дотримання прав і свобод людини. Українська Гельсінська група активно взаємодіяла з Московською Гельсінською групою.

Харківська правозахисна група (ХПГ) – одна з найстаріших і найбільш активних українських правозахисних організацій. Вона була зареєстрована в листопаді 1992 року, але як правозахисна група Харківського «Меморіалу», почала функціонувати ще з 1988 р. ХПГ, захищаючи права і свободи громадян України, активно співпрацює з такими відомими міжнародними організаціями, як Міжнародна амністія, Асоціація з упередження тортур, Комітет ООН проти катувань, Європейський комітет з питань запобігання катуванням та жорстокій поведінці, Міжнародне товариство «Меморіал» та ін.

Основні напрямки діяльності цієї організації: надання допомоги особам, чий права порушені; здійснення громадських розслідувань фактів порушення прав людини; правове просвітництво, пропаганда правозахисних ідей через публічні заходи і видавничу діяльність; аналіз становища з прав людини в Україні. Вона сприяє захисту осіб, чий права порушені органами влади або посадовими особами; сприяє створенню інформаційної мережі правозахисних організацій, пропаганді і поширенню інформації та знань про права людини серед органів державної влади і місцевого самоврядування, недержавних організацій та окремих зацікавлених осіб; досліджує проблеми дискримінації та нерівності в Україні за ознакою

раси, кольору шкіри, етнічної приналежності, релігії, мови тощо.

Діяльність правозахисних організацій в Україні відображена в щорічних звітах про стан та дотримання прав і свобод людини в Україні – «Права людини в Україні», які публікуються, починаючи з 2004 р. У них міститься загальна оцінка державної політики в галузі прав людини і проводиться аналіз стану дотримання прав і свобод людини в Україні, що здійснюється різними правозахисними громадськими організаціями та фахівцями. Складання такої доповіді є традиційним засобом доведення до відома громадськості – як національної, так і міжнародної – інформації про порушення прав людини та основних свобод в Україні з метою їх усунення та поліпшення ситуації в цілому<sup>270</sup>.

Як зазначає О. Пушкіна, в Україні спостерігається певне відставання в розвитку правозахисних неурядових організацій і недостатній рівень співпраці між ними та органами державної влади (в першу чергу це зумовлено стійким небажанням з боку держави визнавати важливу роль у правозахисній діяльності неурядових організацій). Поступова демократизація політичної системи України і формування розвиненого громадянського суспільства, безсумнівно, будуть змінювати таке ставлення до недержавних правозахисних інститутів з боку держави. Цьому процесу може сприяти прийняття спеціального закону «Про моніторинг дотримання прав людини в Україні», який зобов'язав би основні органи державної влади співпрацювати з неурядовими організаціями та здійснювати спільний моніторинг стану дотримання прав людини в Україні<sup>271</sup>.

<sup>270</sup> Щорічні доповіді про права людини. Права людини в Україні 2012 // Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <http://helsinki.org.ua/index.php?r=1.4.1.9>

<sup>271</sup> Пушкіна О. Інститути громадянського суспільства в системі захисту прав і свобод людини ... С. 10.

У системі недержавних правозахисних інститутів, як уже зазначалося, особливо виділяється такий інститут, як адвокатура. Право кожного на одержання правової допомоги є основоположним і гарантованим Конституцією України правом, яке забезпечується як через систему державних органів, так і через систему інститутів, які держава в законодавчому порядку наділяє відповідними повноваженнями.

Роль нотаріату, на думку В. Комарова, зумовлюється розвитком цивільного обороту, розширенням кола об'єктів приватної власності та зростанням потреби в ефективній і високопрофесійній діяльності нотаріусів. При цьому функціонування нотаріату в сучасних національних правових системах здійснюється по-різному, що обумовлено різним значенням нотаріально завірених документів<sup>272</sup>. Нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок засвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені Законом України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 року, з метою надання їм юридичної вірогідності (ст. 1)<sup>273</sup>.

На думку Р. Майданика, нотаріат доцільно розглядати як цивільно-правовий інститут, який являє собою сукупність правових норм, що регулює на основі поєднання публічних і приватних інтересів суспільні відносини у сфері організації нотаріату та нотаріальної діяльності з метою зміцнення і захисту цивільних прав та інтересів приватних осіб<sup>274</sup>.

Основоположний зміст діяльності нотаріату визначається його функціями, які відображають специфіку нотаріальної діяльності у сфері цивільного обороту. Обов'язок держави

---

<sup>272</sup> Комаров В. В. Український нотаріат: перспективи розвитку // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 5. С. 154.

<sup>273</sup> Про нотаріат : Закон України від 2 вересня 1993 р. № 3425-XII // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 39. Ст. 383.

<sup>274</sup> Майданик Р. Нотаріат в Україні: правова природа, місце в системі права // Юридична Україна. 2010. № 9. С. 65.

щодо захисту прав громадян зводиться не тільки до відновлення або визнання порушених чи оскаржених прав, але і до недопущення повторення порушення або оспорування.

Нотаріуси вчиняють такі нотаріальні дії: посвідчують угоди; вживають заходів щодо охорони спадкового майна; видають свідоцтва про право на спадщину, про право власності на частку в спільному майні, про придбання майна з публічних торгів; провадять опис майна; видають дублікати нотаріальних документів; засвідчують копії документів згідно з оригіналом і витягів з них, справжність підпису на документах, правильність перекладу документів з однієї мови на іншу; накладають та знімають заборону на відчуження нерухомого майна і транспортних засобів, що підлягають державній реєстрації; приймають в депозит грошові суми і цінні папери; роблять виконавчі написи, протести векселів, морські протести; приймають на зберігання документи та інше<sup>275</sup>.

На думку В. Комарова, нотаріальна діяльність носить превентивний (попереджувальний) характер, захищаючи права і законні інтереси суб'єктів права від можливих порушень у майбутньому і надаючи нотаріальним документам беззаперечний характер. Угода, засвідчена в нотаріальному порядку, гарантує охорону здобувача прав від різних несподіванок, є правомірною і стійкою. Превентивна роль нотаріату виявляється при здійсненні нотаріальних дій, при відмові в їх здійсненні, при роз'ясненні сторонам наслідків скоєних дій<sup>276</sup>.

Серйозним кроком у процесі реформування нотаріату було видання Наказу Міністерством юстиції України від 24 грудня 2010 р., яким затверджувалася Концепція реформування органів нотаріату в Україні. Головною метою реформуван-

<sup>275</sup> Про нотаріат : Закон України від 2 вересня 1993 р. № 3425-XII // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 39. Ст. 383.

<sup>276</sup> Комаров В. В. Український нотаріат: перспективи розвитку // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 5. С. 158.

ня нотаріату було визначено сприяння становленню цілісного підходу до визначення функцій нотаріату та побудова чіткої структури нотаріальних органів з метою надання населенню послуг правового та нотаріального характеру відповідно до міжнародних стандартів, а також поступового і системного реформування українського нотаріату як інституту позасудового захисту цивільних прав громадян.

Реформування нотаріальної діяльності та, як наслідок, організації нотаріату, не є самоцілью, вважає Л. Єфіменко. На його думку, важливо те, що реформування має здійснюватися системно, якщо мова йде не про втілення певного плану послідовних дій, а про комплекс заходів щодо масштабного реформування чинної правової системи. Виходячи з реалій, повинні бути, в першу чергу, створені передумови більш вагомого закріплення і використання потенціалу нотаріату у сфері забезпечення охорони і захисту прав та інтересів громадян і юридичних осіб з метою розвитку громадянського суспільства та української держави.<sup>277</sup>

Таким чином, інституту нотаріату у правовій державі належить одна з провідних ролей не тільки в наданні правової допомоги фізичним та юридичним особам і в забезпеченні їх правової безпеки, але і в запобіганні спорів між учасниками договірних відносин. Участь нотаріуса в розробці умов угоди перед її практичним виконанням дозволяє уникнути виникнення спорів про право між сторонами таких угод, а також робить їх відносини більш стабільними і передбачуваними, особливо в умовах ринку. Участь нотаріуса дозволяє забезпечити кожную зі сторін угоди правовим захистом уже на стадії оформлення права і договору, в той час як судовий захист може знадобитися пізніше, на стадії спору<sup>278</sup>.

---

<sup>277</sup> Єфіменко Л. В. Розвиток нотаріату України: стан та проблеми // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2010. № 8. С. 15.

<sup>278</sup> Комаров В. В. Український нотаріат: перспективи розвитку ... С. 158.

Найважливішим інститутом, який забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина, є інститут адвокатури. В. Тацій вказує на неоднозначність визначення місця адвокатури та включення її як у правозахисну, так і в правоохоронну систему, що, як справедливо зазначає вчений, не сприяє розумінню сутності та особливостей як правоохоронних органів, так і адвокатури<sup>279</sup>.

Зрозуміло, що адвокатура виступає як незалежний інститут громадянського суспільства, публічна організація професійних юристів, яка покликана брати участь у здійсненні правосуддя і надавати на професійній основі кваліфіковану правову допомогу, виконуючи покладену на неї публічно-правову функцію – контроль за дотриманням державою гарантій прав і свобод людини і громадянина. При цьому діяльності адвокатури при наданні кваліфікованої юридичної допомоги одночасно притаманні і приватний, і публічний інтерес.

Таким чином, правозахисна система – це сукупність державних, недержавних структур та інститутів, що сформувалася в результаті взаємодії держави і громадянського суспільства, спрямована на захист прав і свобод людини і громадянина та полягає у виконанні професійних обов’язків, пов’язаних з виникненням, припиненням, відновленням прав і свобод людини і громадянина, їх захистом від неправомірних посягань шляхом запобігання посяганням, їх припинення, а також вжиття заходів щодо встановлення порушених прав.

Структурні елементи правозахисної системи України (державні та недержавні інститути) істотно впливають на стан захищеності прав і свобод людини і громадянина, а також розвиток правозахисних принципів та ідей. Володіючи

---

<sup>279</sup> Тацій В. Понятие и система правоохранительных органов в контексте системных изменений Конституции Украины // Ежегодник украинского права : сб. науч. тр. Харьков, 2013. № 5. С. 12.

широкими повноваженнями, наданими Конституцією та іншими нормативно-правовими актами, правозахисні інституції здійснюють ефективний захист прав і свобод людини і громадянина.

### **3.3. Інститут адвокатури в Україні: правова природа**

Аналіз становлення і трансформації української адвокатури в поєднанні з дослідженням її сучасного стану дозволяє визначити її правову природу як інституту громадянського суспільства, розкрити її соціальну і правову цінність, сконцентровану на вирішенні найважливішого завдання захисту прав і свобод людини і громадянина, юридичних осіб, представлення їх інтересів, надання кваліфікованої правової допомоги.

Іншими словами, аналіз становлення і функціонування української адвокатури свідчить про те, що основна мета її існування базується на гуманістичному принципі захисту прав і свобод людини і громадянина. Це зумовлює необхідність наукового осмислення правової природи даного інституту.

Визначення правової природи будь-якого явища, на думку О. Яновської, дає можливість встановити його реальний зміст, місце в системі схожих правових явищ, тобто чи є воно самостійним або похідним, а також, який механізм необхідно застосувати для його удосконалення. Правова природа — це сукупність тих особливостей, які відображають сутність конкретного явища і дають можливість обмежувати його від схожих правових явищ<sup>280</sup>.

Виходячи з сучасного змісту правозахисної парадигми інституту адвокатури, можна визначити його природу в декількох іпостасях:

---

<sup>280</sup> Яновська О. Г. Адвокатура України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2007. С. 42.

– як елемент правової системи України, а правозахисна діяльність адвокатів як частина юридичної практики в цій правовій системі, як і діяльність правотворча, правозастосовча та правоохоронна;

– як особливий правозахисний інститут громадянського суспільства, що представляє інтереси суспільства перед державою і взаємодіє з нею і одночасно протистоїть їй в особі її органів з питань захисту прав і свобод людини і громадянина, зокрема в судових органах;

– як професійна організація адвокатів зі спеціальним статусом, яка діє на основі самоврядування і через яку реалізуються права юриста на заняття адвокатською діяльністю.

В юридичній літературі розроблені різні концепції визначення природи адвокатури як інституту громадянського суспільства. Серед них особливо виділяється кілька концепцій адвокатури як соціального інституту.

Однією з найбільш поширених концепцій, що сформувалася ще в XVI-XVIII ст., була так звана нігілістична концепція, прихильники якої не визнають суспільне значення діяльності адвокатури. Відповідно до цієї концепції, адвокат є корисливим тлумачем норм права, просто заробляє на чужих проблемах. Ця концепція в сучасних умовах зазнала серйозних змін.

Наступною концепцією, що визначає природу інституту адвокатури, є етатистська концепція, заснована на відповідній (етатистській) концепції права. В межах цієї концепції інститут адвокатури розглядається як складова частина державного апарату, що зумовлено головним завданням, яке полягає в реалізації функції держави. Адвокат зі стороною обвинувачення сприяє встановленню істини у конкретній справі. Ця концепція отримала найбільший розвиток у радянський період, коли адвокатура обслуговувала інтереси Радянської соціалістичної держави.

Розроблена також так звана підприємницька концепція адвокатури, згідно з якою адвокати виступають у ролі підприємців, які надають платну послугу за відповідну правову допомогу. Адвокатура розглядається як об'єднання осіб, що надають юридичні послуги на підприємницькій основі.

Відповідно до соціальної концепції, адвокатура розглядається як соціальний інститут, на думку Н. Обловацької, специфічного характеру, покликаний надати професійну допомогу громадянам при вирішенні їхніх суперечок як з іншими громадянами, так і з державою<sup>281</sup>.

Саме соціальна концепція лягла в основу Закону «Про адвокатуру» 1992 р., а пізніше – в Закон 2012 р. «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Інститут адвокатури є особливим елементом правозахисної системи громадянського суспільства, оскільки багато в чому він визначає соціальне і практичне значення всієї правозахисної системи будь-якого суспільства. Цей інститут виступає як реальний інструмент, за допомогою якого в рамках демократичного суспільства громадяни знаходять реальну можливість щодо захисту своїх прав і свобод людини і громадянина.

Адвокатура як незалежна публічна організація професійних юристів покликана брати участь у здійсненні правосуддя і надавати на професійній основі кваліфіковану правову допомогу, виконуючи покладену на неї публічно-правову функцію.

Діяльності адвокатів, як справедливо зазначає Н. Бакаянова, властиві особливі правові наслідки, які впливають на долі людей. Місце адвокатури в громадянському суспільстві, її відносини з державою, правовий статус адвоката, суть і гарантії здійснення адвокатської діяльності, адвокатська ети-

---

<sup>281</sup> Обловацька Н. О. Адвокатура України – інститут громадянського суспільства ... С. 38-39.

ка та інші питання повинні мати високе суспільне значення, стосуватися не тільки адвокатів, а кожного, хто звернувся за правовою допомогою, суспільства в цілому<sup>282</sup>.

Сучасна українська держава зацікавлена в тому, щоб адвокатура була ефективним і високопрофесійним інститутом, бо рівень її розвитку є індикатором стану демократії в суспільстві й однією з ознак реальної захищеності прав і свобод людини і громадянина. Разом з цим, принцип незалежності адвокатури від держави є необхідною умовою і вирішальним принципом системи стримувань і противаг демократичної держави і громадянського суспільства. В сучасних умовах на перший план виходить питання про забезпечення незалежності адвоката, що передбачає створення умов для його вільної професійної діяльності шляхом надання відповідних гарантій, які в тому числі включають заходи щодо захисту від переслідувань у зв'язку зі здійсненням професійних обов'язків і обмежують здійснення його професійної діяльності.

На даний час інститут адвокатури є особливий громадський інститут, що чітко визначається правовими характеристиками, який поєднує в собі риси професійної, громадської, корпоративної організації зі специфічними організаційно-правовими основами функціонування відповідно до параметрів сучасної гуманітарної правозахисної ідеї. Саме тому престиж адвокатури та ефективність її діяльності безпосередньо пов'язані зі становищем людини в громадянському суспільстві та правовій державі, зі ставленням суспільства до фундаментальних принципів демократії і законності.

Підкріпити щораз вищий авторитет адвокатури можливо шляхом підвищення якості та ефективності наданої адвокатами правової допомоги та повного забезпечення соціального

---

<sup>282</sup> Бакаянова Н. М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.10. Одеса, 2017. С. 59.

замовлення юридичних послуг. Однак вирішити це питання можна лише в процесі створення адвокатури якісно нового типу, заснованої на історичному досвіді як самої вітчизняної адвокатури, так і на досягненнях даного інституту в інших державах.

Інститут адвокатури в правозахисній системі як елемент громадянського суспільства виступає в двох напрямках. По-перше, цей інститут допомагає державі в реалізації проголошених прав і свобод людини і громадянина. По-друге, він виступає в якості інструменту захисту прав і свобод, а також інтересів людини і громадянина в разі їх порушення.

У даному контексті виявляються особлива правова природа і особливий статус інституту адвокатури, який полягає в тому, що він виступає як сполучна ланка між державою і громадянином, що є необхідною умовою функціонування правозахисної системи сучасного суспільства. Він забезпечує баланс інтересів держави і громадянського суспільства.

Як зазначає Ю. Лубшев, адвокатура – це юридично незалежна від держави професійна організація фахівців-правознавців, які, в силу власних переконань, навичок, знань, взяли на себе обов'язок захищати права і свободи людини. Це двоєдине завдання як держави, так і суспільства. Тому адвокатам повинні бути надані гарантії та підтримка одного і другого. Саме таким чином і можна охарактеризувати саму суть взаємин обох явищ – держави і адвокатури<sup>283</sup>.

Права і свободи людини і громадянина не можуть існувати і реалізуватися без створення дієвої системи їх захисту. Способів захисту прав і свобод може бути кілька. Перш за все, це самозахист, тобто ситуація, коли людина самотійно, всіма доступними їй законними методами і засобами захищає свої права і свободи. Спосіб захисту прав і свобод у разі,

---

<sup>283</sup> Лубшев Ю. Ф. Курс адвокатского права : учебник. Москва, 2004. С. 97.

коли їх не можна захищати самостійно, може бути і судовим, оскільки Конституція України гарантує державний захист прав і свобод людини і громадянина в Україні (ст. 59).

На думку С. Фурси, ефективним засобом захисту прав і свобод є їх судовий захист. Але дуже важливу роль в такому випадку відіграє право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги. Право на кваліфіковану юридичну допомогу як суб'єктивне право – це гарантована законом можливість особи отримувати необхідну їй допомогу від осіб, які володіють спеціальними юридичними знаннями, вміннями і навичками, що дозволяють людині ефективно захищати і відстоювати свої права і законні інтереси<sup>284</sup>.

Правова допомога, яка надається адвокатами, має найрізноманітніші прояви. Вона може або врівноважувати державну форму підтримки правопорядку (наприклад, правова допомога учасникам кримінального або адміністративного процесу), або доповнювати її (наприклад, правова допомога учасникам цивільного або господарського процесу), або бути самодостатньою формою підтримання правопорядку, спрямованою на правове врегулювання поведінки суб'єктів права в різних суспільних відносинах.

Крім того, на думку С. Прилуцького, маючи статус активного учасника механізму правозастосування та, більш того, займаючи самостійне місце в механізмі правосуддя, адвокатура виконує важливу функцію громадського контролю в цій сфері. Самостійна і принципова правова позиція окремого адвоката у конкретній справі стає основою цілісної і незалежної позиції всієї адвокатської організації з приводу наявного режиму законності. Це, в свою чергу, дає йому право займати активну правову позицію щодо процесів реформування правової системи держави. І в цьому плані адвокатура повинна

---

<sup>284</sup> Адвокатура України : підручник : у 2 кн. / за заг. ред. С. Я. Фурси та Н. М. Баканової. ... С. 99.

виступати одним із самостійних інститутів громадянського суспільства, активно контролювати і стримувати державу в її повновладді<sup>285</sup>.

Українські адвокати покликані здійснювати свою практику згідно з кращими правовим традиціям адвокатської діяльності.

Особлива правова природа, пов'язаний з нею особливий статус інституту адвокатури виявляється в його специфічній ролі щодо формування та встановлення правопорядку в державі та суспільстві. Це завдання він виконує шляхом надання правової допомоги всім, хто потребує захисту прав та інтересів громадян.

Функціонування української адвокатури нерозривно пов'язане зі становленням в Україні правової держави та громадянського суспільства. У правовій державі вся діяльність підпорядкована нормам і фундаментальним принципам права. Разом з тим, головним обов'язком держави є підтримання правопорядку. Дана концепція передбачає наявність двох механізмів підтримки правопорядку: державного і недержавного.

Дуалізм цих механізмів полягає в якомусь обмеженні відповідних функцій держави і в активізації певних функцій суспільства, спрямованих на самостійне, непримусове підтримання правопорядку і на налагодження їх належної взаємодії. Вагомий вплив мають правозахисні організації, профспілки, адвокатура як основні структурні елементи громадянського суспільства, отже, і недержавного механізму підтримки правопорядку.

Хоча, як зазначає А. Мартиненко, адвокатура і є недержавним органом, вона виконує особливу суспільну функцію, яку можна порівняти з функцією державних органів за своїм

---

<sup>285</sup> Прилуцький С. В. Адвокатура як інститут громадянського суспільства в умовах становлення правової держави ... С. 53.

суспільним змістом та навантаженням. Вона є не тільки необхідною складовою системи підтримки правопорядку в державі, а й однією з двох основ, на яких вибудовується правова держава<sup>286</sup>.

На думку А. Крижанівського, «логіка соціального і правового розвитку сучасної України невіддільно змінює вектор діяльності адвокатури з вузькодержавних завдань на громадські і загальнолюдські, в галузі яких верховенство права, пріоритет прав і свобод людини та їх ефективний захист стають головними імперативами функціонування адвокатури. Без розуміння цих імперативів адвокатура буде залишатися в стані значного відриву від громадянського суспільства»<sup>287</sup>.

В інтересах захисту прав людини, як зазначає В. Лоза, необхідно серйозніше, уважніше поставитися до проблеми виховання традицій української юриспруденції та адвокатури, до розуміння захисної функції права і його інститутів в історичному розвитку та наступності. Українські адвокати покликані здійснювати свою практику згідно з правовими традиціями адвокатської діяльності. Їм повинні бути притаманні професіоналізм в аналізі найскладніших обставин справи, творчі осяяння і злеті думки; блискучі прояви юридичної інтуїції; суворі послідовність у пошуках істини і багато іншого<sup>288</sup>.

Зважаючи на досвід світової практики, можна дійти висновку, що адвокатура покликана виконувати три найважливіші функції: 1) захист обвинувачених (підозрюваних) на досудовому слідстві, підсудних в суді першої інстанції, засуджених в апеляційній і касаційній інстанціях; 2) надання правової допомоги громадянам та юридичним особам при

<sup>286</sup> Там само. С. 17.

<sup>287</sup> Крижанівський А. Ф. Правозахисна діяльність адвоката як фактор правопорядку // Адвокат. 2007. № 11/12. С. 37.

<sup>288</sup> Лоза В. М. Защитительные функции адвокатуры. Адвокат-правозащитник : курс лекций по адвокатуре Украины. Николаев, 2007. С. 108.

розгляді різних категорій справ (кримінальних, цивільних, адміністративних) в судах та інших державних органах (господарські суди, правоохоронні органи, органи влади і управління); 3) консультативну роботу з надання порад, консультацій населенню та юридичним особам з правових питань<sup>289</sup>.

У державах з високим обсягом і великою різноманітністю цивільно-правових відносин застосовується професійна кваліфікація, заснована на спеціалізованих видах адвокатської діяльності.

Наприклад, у США, Франції, ФРН адвокати спеціалізуються за такими напрямками: судові адвокати у кримінальних справах; судові адвокати у цивільних справах; судові адвокати у господарських справах; адвокати для малозабезпечених; військові адвокати; сімейні адвокати. Як професійний і організаційний зв'язок адвокатів з повіреними формує гарантовану стійкість організації адвокатури, так і тісний зв'язок адвокатури з судовою системою створює сприятливі передумови для підвищення авторитету установ правозахисників і надійності формування судової системи<sup>290</sup>.

В. Коваленко та О. Колб виділяють представництво і захист прав, свобод і законних інтересів клієнта як види адвокатської діяльності:

- в конституційному, цивільному, господарському, адміністративному та кримінальному судочинстві;
- у виконавчому провадженні і при виконанні вироку;
- в міжнародних судових та інших органах;
- перед органами державної влади та місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами.

На їхню думку, такий підхід є найбільш наближеним до реальних проблем, пов'язаних із захистом прав та інтересів

---

<sup>289</sup> Синеокий О. В. Адвокатура как институт правовой помощи и защиты ... С. 102.

<sup>290</sup> Там само. С. 103.

юридичних і фізичних осіб та вирішенням завдань щодо запобігання злочинам<sup>291</sup>.

Одним з основних завдань адвокатури, відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», є надання кваліфікованої юридичної допомоги, конкретними видами якої є такі: надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, правовий супровід діяльності юридичних і фізичних осіб, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, держави; складання заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; захист прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, щодо якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягується до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення; надання правової допомоги свідку в кримінальному провадженні; та ін. (ст. 19).

Отже, є підстави для спеціалізації адвокатської діяльності на кримінальну, цивільну, сімейну, господарську, адміністративну, конституційну, міжнародне представництво та ін. Останнім часом простежується тенденція до ще більшої деталізації сфер адвокатської діяльності, наприклад, на шлюбнорозлучних процесах, на захисті корпоративних прав та інтересів, на іпотечному кредитуванні та ін. Наприклад, у Франції прийняті документи, що регламентують діяльність адвокатів у сфері промислової власності (постанова від 22 квітня 2016 р. № 2016-504 «Про професійну діяльність

---

<sup>291</sup> Коваленко В., Колб О. Організаційні форми та види діяльності адвокатури в Україні, їх взаємозв'язок з профілактикою злочинів // Право України. 2011. № 10. С. 257.

адвокатів у сфері промислової власності», указ від 14 серпня 2013 р. № 2013-746 «Про холдингові компанії вільних професій адвокатів з промислової власності»).

Участь захисника є важливою гарантією захисту прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та інших осіб в межах кримінального судочинства. Тому КПК України обмежує коло осіб, які можуть бути захисниками, адвокатами, тобто особами, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю та виконують функцію захисту на професійній основі<sup>292</sup>.

Адвокатура була і залишається інститутом, що найбільш адекватно відображає правовий стан держави і суспільства, а також ступінь захищеності прав і свобод людини і громадянина, гарантії щодо надання громадянам правової допомоги.

Адвокатура – це гарантія захисту прав і свобод людини і громадянина. При порушенні прав і свобод важливо, щоб адвокат мав можливість здійснювати свою діяльність на території України та за її межами, якщо інше не передбачено міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України, або законами іншої держави, на території якої адвокат представлятиме свого клієнта. Це положення є досить актуальним у зв'язку з функціонуванням Європейського Суду з прав людини, в який може звернутися будь-яка особа, що перебуває на території України, в разі вичерпання всіх засобів захисту (судових) у своїй державі.

В юридичній літературі питання про співвідношення понять «адвокат», «захисник», «представник» залишається актуальним. На думку О. Синеокого, термін «адвокат» вказує на професійну приналежність, а термін «захисник» означає діяльність, пов'язану із захистом або представництвом чийось інтересів у суді. Адвокат може бути захисником виключ-

<sup>292</sup> Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / [за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила]. Київ, 2012. С. 156.

но в кримінальному процесі, а у всіх інших правозастосовних сферах суспільного життя він може виступати як представник або консультант. При цьому представництво – це така повна або часткова заміна суб'єкта права іншою особою, при якій представник у повному правовому обов'язі заміщає юридичну сторону шляхом виконання функцій правоздатності, в результаті чого всі наслідки діяльності представника покладаються на особу, яку заміщують<sup>293</sup>.

Разом з тим, аналіз діяльності адвокатури дозволяє дійти висновку, що застосування терміна «захисник» відносно адвоката правомірно в будь-яких випадках, оскільки будь-яка діяльність адвоката, як було зазначено вище, так чи інакше пов'язана з захистом прав і свобод людини і громадянина, що дозволяє визнати інститут адвокатури частиною правозахисної системи України.

Сучасна демократична держава надає юридичні гарантії для професійної юридичної допомоги громадянам, створює всілякі умови для функціонування ефективної адвокатури на принципах самоврядування<sup>294</sup>.

Найважливішим завданням у діяльності адвоката є захист прав і свобод людини і громадянина. Адвокат здатний надати свої послуги якісно і тим самим захистити свого клієнта лише завдяки глибоким знанням і постійній практиці у сфері юриспруденції. Світова практика підготовки сучасного адвоката включає три етапи. По-перше, це теоретичний курс, який охоплює глибоке вивчення правових наук і складання відповідних іспитів. По-друге, це практична підготовка, здійснювана для придбання майбутнім адвокатом досвіду застосування юридичних норм на практиці. По-третє, це систе-

<sup>293</sup> Синецкий О. В. Адвокатура как институт правовой помощи и защиты ... С. 127.

<sup>294</sup> Аракелян М. Р. Институт адвокатуры в правозащитной системе Украины: правовые истоки и содержание // Евразийский юридический журнал. 2013. № 12. С. 32.

ма поглиблення адвокатом професійних знань у відповідній галузі права, в якій він здійснює свою діяльність<sup>295</sup>.

Адвокатура, перебуваючи в центрі правозахисної системи України, має серйозний потенціал у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина завдяки її правовому статусу, гарантованому Законом.

З метою реалізації правозахисної функції української держави, відповідно до взятих на себе зобов'язань перед Радою Європи, Україною прийняті відповідні нормативно-правові акти, серед яких значущим є Закон України «Про практику виконання рішень Європейського Суду з прав людини»<sup>296</sup>.

З дня проголошення незалежності України права і свободи людини і громадянина є провідником в конституційному розвитку суспільства і держави, про що свідчать особливості розвитку конституційного процесу в Україні<sup>297</sup>.

Сучасний адвокат – це фахівець високого рівня, що досконало розбирається в законодавчій базі, який володіє великою та успішною практикою. При цьому рівень правосвідомості та правової культури адвоката повинен бути досить високим у зв'язку з тим, що головною метою його діяльності є якісна допомога людям, які звернулися до нього з упевненістю в його компетентності та гуманності. Сучасна адвокатура в Україні побудована на досягненнях теорії прав людини, заснованої на визнанні пріоритетності прав і свобод людини і громадянина в демократичному цивільному суспільстві. Відповідно, статус і значення цього інституту повинні рости в міру вдосконалення і розвитку інститутів громадянського

---

<sup>295</sup> Адвокатура України : навч. посіб. / [В. К. Шкарупа, О. В. Філонов, А. М. Титов, Ю. Я. Кінаш] ; за ред. В. К. Шкарупи. 2-ге вид., випр. Київ, 2008. С. 103.

<sup>296</sup> Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. 2006. № 30. Ст. 260.

<sup>297</sup> Лавринович О. Європейська Конвенція з прав людини – надійний дороговказ гуманістичного розвитку України // Право України. 2010. № 10. 43-44.

суспільства і правової держави, а також формування взаємовідносин між ними, через які розкривається соціальна і правова природа адвокатури як ефективного інституту сучасного громадянського суспільства.

Адвокатура – найважливіший правовий інститут, який стоїть на захисті прав і свобод людини і громадянина та відображає стан і рівень демократії в країні. Від того, наскільки вона організована, законодавчо захищена, значною мірою залежить впевненість кожного громадянина в своєму майбутньому, його благополуччя, успішність у бізнесі<sup>298</sup>.

Головна функція адвоката полягає в наданні правової допомоги фізичним та юридичним особам. Інститут правової допомоги адвоката визначається Т. Вільчик як спеціально уповноважений Конституцією України міжгалузевий інститут, який регулює діяльність адвоката з надання правової допомоги фізичним та юридичним особам з метою захисту їхніх прав, свобод та інтересів в юрисдикційних виробництвах і в забезпеченні доступу до правосуддя, спрямовану на сприяння в реалізації правових можливостей суб'єктів права з метою перетворення проблемної правової ситуації і досягнення максимально сприятливого задоволення їх індивідуальних інтересів. Інститут правової допомоги адвоката може розглядатися як спеціальний правовий інститут відносно загального інституту правової допомоги, що регулює діяльність всіх суб'єктів права з надання правової допомоги в Україні<sup>299</sup>.

Таким чином, правова природа української адвокатури розкривається через її особливість як інституту громадянського суспільства. Ця особливість полягає в її особливому статусі як самостійного, сформованого елемента правозахис-

---

<sup>298</sup> Святоцький О. Д. Адвокатура України : навч. посіб. ... С. 12.

<sup>299</sup> Вільчик Т. Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2016. С. 101.

ної системи, що функціонує на принципах самоврядування, діяльність якого спрямована на захист прав і свобод людини і громадянина, їх представництво і надання іншої необхідної правової допомоги, покликаній захищати і представляти інтереси не тільки окремих осіб, але і всього суспільства.

### **3.4. Українська адвокатура: нормативно-правові засади функціонування**

Інститут адвокатури завдяки забезпеченню ефективного комплексного захисту прав і свобод людини і громадянина посідає провідне місце в правозахисній системі громадянського суспільства в Україні. Результатом вже розробленої нормативно-правової бази, злагодженої роботи всіх інститутів держави, правозахисних інститутів громадянського суспільства може бути забезпечена ефективність функціонування правозахисної системи як гаранта охорони і захисту прав і свобод людини і громадянина.

Україна, ставши на шлях незалежності, зіткнулася зі складною проблемою формування і вдосконалення національного законодавства, з одного боку, на основі національних правових традицій, а з іншого – згідно з міжнародно-правовими стандартами, виробленими на міжнародному та регіональному рівнях.

Нормативно-правові основи функціонування української адвокатури і, відповідно, її правовий статус та місце в правозахисній системі після проголошення незалежності визначалися Законом України «Про адвокатуру» від 10 грудня 1992 р. Згідно з цим законом, адвокатура визначалася як добровільне професійне громадське об'єднання, покликане, згідно з Конституцією України, сприяти захисту прав, свобод і представляти законні інтереси громадян України, іноземних

громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб, надавати їм іншу юридичну допомогу<sup>300</sup>.

Розробка і прийняття Закону України «Про адвокатуру» стали важливим етапом на шляху подальшого демократичного розвитку правозахисної системи України в цілому, та інституту адвокатури, зокрема. Закон закріпив право юристів на доступ до адвокатської професії, гарантії здійснення професійної діяльності адвокатів, їх обов'язки та відповідальність. Це сприяло формуванню адвокатури нового типу з урахуванням наявних світових стандартів<sup>301</sup>.

Однак необхідно визнати, що в цьому законі, не було вирішено багато питань, що визначають функціонування цього інституту. Закон згодом втратив здатність регулювати весь комплекс правовідносин, пов'язаних з правозахисною діяльністю адвокатури, зокрема, виникла необхідність більш широкого і глибокого врегулювання таких питань, як безоплатна правова допомога, самоврядування адвокатури.

Необхідність прийняття нового Закону про адвокатуру його автори в пояснювальній записці до законопроекту доводили необхідністю «... створення ефективної і високопрофесійної адвокатури ...», наголошуючи, що «... чинне законодавство України у сфері адвокатури та адвокатської діяльності не сприяє досягненню вищезазначених завдань, оскільки переважна більшість його положень не відповідає сучасному стану суспільних відносин і викликам, які постають перед українською адвокатурою на сьогоднішньому етапі її розвитку ... »<sup>302</sup>.

---

<sup>300</sup> Про адвокатуру : Закон України від 19 грудня 1992 р. № 2887-ХІІ

<sup>301</sup> Аракелян М. Р. Нормативно-правовые основы функционирования института адвокатуры в Украине // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 5. Юриспруденция. 2014. № 1. С. 124.

<sup>302</sup> Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 р. № 5076-VI. URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?pf3511=43306](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=43306)

За роки незалежності України неодноразово пропонувалися законопроекти, в основу яких були покладені різні концепції реформування адвокатури. Тільки 5 травня 2012 р. Верховною Радою України був прийнятий Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», що становить правову основу функціонування сучасної української адвокатури. Адвокатура України, відповідно до Закону, є недержавним самоврядним інститутом, який забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим Законом (ст. 2).

У Законі розкрито зміст понять, що містяться в цій дефініції. Так, захист полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваної, обвинуваченої, підсудної, засудженої, виправданої особи, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні; особи, щодо якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягується до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення.

Представництво полягає в забезпеченні реалізації прав і обов'язків клієнта в цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві, в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами, прав і обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача в кримінальному провадженні.

Що стосується надання інших видів правової допомоги, то під цим поняттям розуміється здійснення інших форм

адвокатської діяльності з надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, юридичного супроводу діяльності клієнта, складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру, спрямованих на забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів клієнта, недопущення їх порушень, а також на сприяння їх відновленню в разі порушення.

Таким чином, Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» відображає сучасний зміст діяльності адвокатури як самоврядного незалежного інституту, що свідчить про більш глибоке розуміння даного інституту і його концептуальних основ, а також його реальну позицію у правозахисній системі як головної складової сучасного громадянського суспільства в Україні<sup>303</sup>.

Головною метою адвоката повинно бути виконання зобов'язання перед клієнтом на найвищому рівні, для цього правозахисник зобов'язаний постійно удосконалювати свій професійний рівень, володіти глибокою правовою культурою.

При цьому, виконуючи свої функції, згідно із Законом, адвокат має право здійснювати адвокатські запити та отримувати копії різних видів документів від державних органів та органів місцевого самоврядування, юридичних осіб, фізичних осіб (за їх згодою); здійснювати представництво і захист фізичних і юридичних осіб на території України та поза її межами з будь-якого правового питання; складати і подавати різні юридичні документи (заяви, клопотання, скарги та ін.); знайомитися з необхідною документацією, крім тієї, що містить інформацію з обмеженим доступом, на території підприємств, установ і організацій; клопотати і пред'являти скарги на прийомах посадових і службових осіб та у відповідь отримувати вмотивовану відповідь у письмовому вигляді; адвокат

<sup>303</sup> Лавринович О. Європейська Конвенція з прав людини – надійний дороговказ гуманістичного розвитку України // Право України. 2010. № 10. 43-44.

також має право бути присутнім і давати пояснення при розгляді даних скарг і клопотань під час засідань колегіальних органів; збирати законним шляхом інформацію і матеріали, які можуть бути використані як докази у справі; здійснювати законну фіксацію процесуальних дій та хід судового засідання за допомогою технічних засобів, завіряти копії документів у тих справах, в яких адвокат бере участь; отримувати з питань, що потребують спеціальних знань, письмові висновки експертів і фахівців; здійснювати інші правові дії, передбачені законодавством (ст. 20).

Адвокат також має право бути присутнім під час допиту та інших процесуальних дій, що проводяться за участю підозрюваного, обвинуваченого, до першого допиту підозрюваного провести з ним конфіденційне побачення без дозволу слідчого, прокурора, суду, а після першого допиту – такі ж побачення без обмеження кількості та тривалості. Такі зустрічі можуть відбуватися під візуальним контролем уповноваженої посадової особи, але в умовах, що виключають можливість прослуховування чи підслуховування. Якщо за старим Кримінально-процесуальним кодексом адвокат мав право «бути присутнім» при проведенні допиту підозрюваного, обвинуваченого та інших процесуальних діях, то за новим Кримінальним процесуальним кодексом адвокат має право «брати участь» у цьому.

Отже, обсяг прав адвоката істотно розширено. Адвокат користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим.

Документи, пов'язані з виконанням захисником його обов'язків, без його згоди не підлягають огляду, вилученню або розголошенню слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом. Органи державної влади, місцевого самоврядування,

підприємства, установи та організації, посадові та фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги захисника. У разі неможливості прибути в призначений термін для участі у виконанні процесуальних дій за участю підозрюваного або обвинуваченого, адвокат зобов'язаний завчасно повідомити слідчого, прокурора, суд про таку неможливість та її причини<sup>304</sup>.

Не менш важливим проривом є ситуація із застосуванням технічних засобів: за КПК України 2012 р. адвокат використовує їх без дозволу прокурора, слідчого, слідчого судді або суду. Передбачено два винятки для обмеження: нерозголошення відомостей, які містять таємницю, що охороняється законом і стосуються інтимного життя особи. Таким чином, КПК України розширив коло повноважень адвоката в кримінальному провадженні, чим гарантував принцип змагальності сторін, а також сформував більш сприятливі умови для ефективного захисту клієнта в кримінальному процесі.

Зважаючи на викладане вище, можна стверджувати, що адвокат має широке коло прав для забезпечення якісного і професійного виконання клієнтського запиту згідно з договором про надання правової допомоги. При цьому Закон визначає деякі правила, порушувати які адвокату категорично заборонено через порушення норм адвокатської етики і присяги. Серед них заборонено вступати в конфлікт інтересів з клієнтом; бути у справі в позиції, протилежній інтересам клієнта, крім випадків, коли адвокат впевнений у самообмові клієнта; заборонено розголошення адвокатської таємниці або використання даної інформації в інтересах самого адвоката або третіх осіб; а також заборонена необґрунтована і непідкріплена законними підставами відмова в наданні правової допомоги.

---

<sup>304</sup> Статус адвоката в проекті нового КПК України. : <http://advokatms.com.ua/yuridichni-statti/status-advokata-v-proekti-novogo-kpk-ukra%D1%97ni>

Закон визначає також коло обов'язків адвоката. Перш за все, під час виконання своєї професійної діяльності адвокат повинен діяти згідно з законом. Діяльність адвоката спрямована на якісне виконання зобов'язань, взятих при укладанні договору про надання правової допомоги. Адвокат також зобов'язаний відзвітувати перед клієнтом про виконання укладеного договору на вимогу останнього і забезпечувати захист його персональних даних (ст. 21).

Необхідно відзначити, що в Законі упорядковані підстави здійснення дисциплінарного провадження щодо адвокатів, передбачена прозора процедура їх залучення до дисциплінарної відповідальності, при цьому дисциплінарне провадження здійснюється на засадах змагальності, що створює для його учасників рівні можливості і певні види дисциплінарних стягнень, які можуть бути застосовані до адвоката за вчинення дисциплінарного проступку<sup>305</sup>.

Відповідно до Закону, адвокатом може бути фізична особа, яка має вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи в галузі права не менше двох років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування, склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю (ст. 6).

Закон визначає обмеження, у зв'язку з якими особа не може претендувати на звання адвоката: в першу чергу, ця особа є частково або повністю недієздатною; по-друге, має непогашену чи не зняту судимість; по-третє, була позбавлена права займатися адвокатською діяльністю (протягом 2 років); по-четверте, звільнена з державної посади за порушення присяги або корупцію (протягом 3 років). Закон визначає також вимоги щодо несумісності адвокатської діяльності з іншими

---

<sup>305</sup> Пушко С. Захист європейської якості. Новий закон посилив роль адвокатів у кримінальному процесі, додавши гарантій та можливостей для їх діяльності // Закон і бізнес. 2012. 18-28 серп. (№ 34). С. 13.

видами державної служби, крім депутатської діяльності, які уточнені в Законі (ст. 31).

Законом також врегульовано питання, пов'язане з «адвокатською таємницею», під якою розуміється будь-яка інформація, яка стала відома адвокату, помічнику адвоката, стажисту адвоката, особі, яка перебуває в трудових відносинах з адвокатом, про клієнта, а також питання, за якими клієнт (або особа, якій було відмовлено в укладенні договору про надання правової допомоги з передбачених Законом підстав) звертався до адвоката, в адвокатське бюро, адвокатське об'єднання; зміст порад, консультацій, роз'яснень адвоката, укладені ним документи, інформація, що зберігається на електронних носіях та інші документи і відомості, отримані адвокатом при здійсненні адвокатської діяльності (ст. 22).

Законом також розширено коло осіб, які зобов'язані зберігати адвокатську таємницю, а також визначено, що адвокатська таємниця може бути застосована до інформації, яка стала відома адвокату і певному колу осіб від клієнта, якому відмовлено в наданні правової допомоги (ст. 28). Крім того, Законом визначено процедуру втрати статусу адвокатської таємниці за письмовою заявою клієнта, що забезпечує принцип конфіденційності в повній мірі.

Закон також визначає організаційно-правові форми здійснення адвокатської діяльності. Вона здійснюється індивідуально, адвокатським бюро або колективно (адвокатське об'єднання).

Адвокат може самостійно створювати адвокатське бюро, зареєстроване в спеціальному порядку, що встановлено Законом України «Про державну реєстрацію юридичних та фізичних осіб-підприємців». В його назві обов'язково повинно значитися прізвище адвоката-засновника. Дане бюро є юридичною особою і функціонує на підставі статуту. Бюро має свій грошовий баланс, а також необхідні банківські рахунки,

печатки, штампи і бланки. Ці ж атрибути властиві й адвокатському об'єднанню, яке, відповідно до Закону, створюється двома і більше адвокатами.

У Законі визначено правовий режим кожної з організаційних форм адвокатської діяльності. Зокрема, врегульовано питання про повноваження на підписання договорів про надання правової допомоги, можливість залучення на договірних засадах інших адвокатів до виконання договорів про надання правової допомоги, укладених адвокатським бюро чи адвокатським об'єднанням.

При роботі з клієнтом Закон вимагає обов'язкового укладення договору про надання правової допомоги, в адвокатському об'єднанні цей договір підписується учасником адвокатського об'єднання від імені даного об'єднання (ст. 15).

У роботі з клієнтами адвокату допомагає його помічник, на якого поширюються всі норми про нерозголошення адвокатської таємниці, а також велика частина прав і обов'язків, визначених Законом (ст. 16).

Як було зазначено, Закон допускає на території України заняття адвокатською діяльністю й представниками інших держав, що свідчить про демократичну спрямованість даного нововведення.

Ефективність адвокатури як інституту, який стоїть на захисті прав, свобод та інтересів людини і громадянина, як справедливо зазначає

С. Філоненко, залежить від того, які правові інструменти надані адвокатам для використання в процесі здійснення адвокатської діяльності, а також наскільки вони ефективні в практиці їх застосування<sup>306</sup>.

Українська держава знаходиться на етапі формування нового правового обґрунтування діяльності адвокатури, яка за

---

<sup>306</sup> Глотов М. Оновлена адвокатура: новий закон – старі й нові проблеми // Юридичний вісник України. 2012. 14-20 лип. (№ 28). С. 10.

час свого існування отримала велику значущість. Зафіксувавши в ст. 59 Конституції України волю народу, гарантувавши кожному право на отримання правової допомоги, прийнявши Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», держава істотно розширила офіційне визнання сфери дії адвокатури та її вихід за межі судової системи, підвищивши соціальний статус у суспільстві, визнавши її інститутом. Разом з тим багато питань функціонування цього правозахисного інституту залишаються невирішеними. В Україні тривають дискусії з приводу визначення ролі і місця адвокатури в суспільстві, залишається дискусійним питання про допустимість втручання держави в діяльність адвокатури, зміцнення гарантій її незалежності<sup>307</sup>.

Адвокатура в демократичному суспільстві функціонує як незалежна організація, тобто вона не підпорядкована державі, її діяльність гарантована відсутністю будь-якого стороннього втручання, і вона є правозахисним інститутом в Україні. Про це свідчить імператив професійного захисту прав і законних інтересів осіб у суді, публічно-правовий статус даного інституту, надання державою права на отримання правової допомоги абсолютно всім фізичним і юридичним особам. Незалежність адвокатури є одним з головних принципів адвокатської діяльності. Отже, повинні не тільки існувати надійні механізми забезпечення цього принципу, а й беззастережне його дотримання<sup>308</sup>.

Існування української адвокатури є гарантією забезпечення прав і свобод людини і громадянина, але й сама діяльність адвокатів вимагає логічно виваженої і практично налагодженої системи правових гарантій. В демократичній і правовій

<sup>307</sup> Вільчик Т. Б. Реалізація принципу незалежності професійної діяльності адвокатів у взаєминах з державною владою // Вісник Академії адвокатури України. 2014. Т. 11, № 2. С. 63.

<sup>308</sup> Варфоломєєва Т. В. Проблеми української адвокатури // Адвокат. 2009. № 10. С. 7-9.

державі необхідне створення цілісної системи гарантій адвокатської діяльності, яка давала б можливість адвокатурі в повному обсязі, спираючись на закон, здійснювати її місію захисту прав людини. На думку О. Яновської, під правовими гарантіями адвокатської діяльності необхідно розуміти правові засоби, які закріплені в нормах права і мають предметом свого впливу права і обов'язки адвоката, забезпечуючи їх реалізацію, захист і відновлення в разі порушення<sup>309</sup>.

Безперечними перевагами Закону, як зазначає Т. Батюсь, є розширення гарантій здійснення адвокатом професійної діяльності, а саме заборона проведення обшуку й огляду адвоката, його речей і приміщень, контроль інформаційних систем і засобів зв'язку, прослуховування розмов адвоката, проведення будь-яких оперативно-розшукових заходів і слідчих дій, які можуть призвести до розголошення адвокатської таємниці; забезпечення захисту життя, здоров'я адвоката і його близьких родичів і їх майна від злочинних посягань; заборона вилучення, огляду і розголошення документів, пов'язаних зі здійсненням адвокатом адвокатської діяльності, без згоди адвоката. Адже часто за допомогою незаконних дій здійснюється тиск на адвокатів і перешкоджання їхніх діяльності<sup>310</sup>.

У Законі міститься положення, відповідно до якого повідомлення про підозру адвоката у вчиненні кримінального правопорушення може бути здійснене виключно Генеральним прокурором, його заступником, прокурором Автономної Республіки Крим, області, міста Києва та міста Севастополя (п. 13 ст. 23). Ця норма є важливою гарантією зваженого підходу щодо притягнення адвокатів до відповідальності.

Закон встановлює також, що в разі проведення обшуку чи огляду житла, приміщень, де адвокат здійснює професійну

---

<sup>309</sup> Яновська О. Г. Адвокатура України : навч. посіб. ... С. 71.

<sup>310</sup> Батюсь Т. Що нового принесе новий Закон «Про адвокатуру» // Юридична газета. 2012. 15 трав. (№ 20). С. 10.

діяльність, слідчий суддя, суд зобов'язані вказати перелік речей, документів, які планується вилучити під час проведення слідчої дії. Існування такого переліку має бути винятковим і має попереджати необґрунтоване вилучення речей і документів, що не належать до справи або містять адвокатську таємницю<sup>311</sup>.

Щоб уникнути зловживання повноваженнями під час проведення даних процесуальних дій в Законі запозичена практика Європейського суду з прав людини, на підставі якої в таких випадках слідчий за погодженням з прокурором має звернутися до органу адвокатського самоврядування у відповідному регіоні. Після цього місцева рада адвокатів виділяє представника, який буде присутній під час обшуку або огляду житла, приміщень, де адвокат здійснює професійну діяльність. З метою забезпечення дотримання вимог адвокатської таємниці під час проведення зазначених процесуальних дій представнику ради адвокатів регіону надається право ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення процесуальних дій, які вказуються в протоколі.

Важливою гарантією адвокатської діяльності є закріплення положення про те, що не є підставою для притягнення адвоката до відповідальності за його висловлювання у справі, в тому числі ті, що відображають позицію клієнта, а також заяви в засобах масової інформації, якщо при цьому не порушуються професійні обов'язки адвоката.

Ефективність інституту адвокатури залежить від того, які правові інструменти надані адвокатам для використання в процесі здійснення адвокатської діяльності, а також наскільки вони ефективні в практиці їх застосування. У Законі зафік-

---

<sup>311</sup> Гребенюк С. Захист «озброєні» запитамі. Чого чекати від нового адвокатського закону в контексті реформи кримінальної юстиції // Закон і бізнес. 2012. 14-20 лип. (№ 29). С. 10.

совано такий інструмент, як адвокатський запит – письмове звернення адвоката до органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ і організацій, незалежно від форми власності та підпорядкування, громадських об'єднань про надання інформації, копій документів, необхідних адвокату для надання правової допомоги клієнту (ст. 24).

До недавнього часу була поширена практика необґрунтованих відмов у наданні інформації у відповідь на адвокатський запит. Закон закріплює положення про те, що «орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи, керівники підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, яким направлено адвокатський запит, зобов'язані не пізніше п'яти робочих днів з дня отримання запиту надати адвокату відповідну інформацію, копії документів, крім інформації з обмеженим доступом, і копії документів, в яких міститься інформація з обмеженим доступом» (ст. 24). Тим самим Закон зміцнює систему гарантій здійснення адвокатської діяльності.

Окрім того, Закон ввів адміністративну відповідальність за порушення цієї норми. В порядку задоволення адвокатського запиту передбачено відшкодування адвокатом витрат на копіювання та друк документів.

Як було відзначено, адвокатський запит став реально здійсненим правом адвоката на збір доказів завдяки КПК України 2012 р., який суттєво розширив права адвоката у кримінальному провадженні, що є важливим для ефективного захисту інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, а також закріпив додаткові повноваження і гарантії діяльності адвокатури.

КПК України закріплює принцип змагальності сторін, який закладає абсолютно нові аспекти діяльності сторони обвинувачення і захисту. Принцип змагальності передбачає

самостійне відстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів способами, передбаченими КПК. Оскільки принцип змагальності виявляється у реалізації протилежних за своїм змістом функцій обвинувачення і захисту, сторони для відстоювання своїх інтересів наділяються правами, зрівнюються їхні процесуальні можливості. Теоретично рівноправність сторін означає, що кожна з них користується однаковим обсягом процесуальних прав для здійснення своїх функцій і жодна зі сторін не має перед судом переваг в доведенні переконливості своєї позиції, заяви і задоволенні клопотань, поданні скарг, доказів і т.д. Реалізація сторонами їх процесуальних прав дає можливість ефективно виконувати властиву їм процесуальну функцію<sup>312</sup>.

Тому, згідно з КПК України, сторони кримінального провадження мають рівні права на збір і подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених кримінально-процесуальним законодавством.

КПК України передбачає розширений обсяг повноважень за процедурою збору стороною захисту доказів. Сторона захисту, потерпілий здійснюють збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити надання суду належних та допустимих доказів.

---

<sup>312</sup> Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація. Харків, 2012. Т. 1. С. 79.

Ініціювання стороною захисту, потерпілим проведення слідчих (розшукових) дій здійснюється шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань. Постанова слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій може бути оскаржена слідчому судді<sup>313</sup>.

Право на докази також врегульовано в Законі, що є важливим нововведенням і гарантією реалізації закріплених прав адвокатів у кримінальному судочинстві. Закон передбачає, що крім права на адвокатський запит, адвокат має право збирати відомості про факти, які можуть бути використані як докази, в установленому законом порядку запитувати, отримувати і вилучати речі, документи, їх копії, ознайомлюватися з ними та опитувати осіб за їх згодою ( п. 7 ч. 1 ст. 20).

Важливим нововведенням Закону також є формування адвокатського самоврядування, його структури, компетенції. Передбачається тісна співпраця адвокатів, їх активна участь в адвокатському самоврядуванні і обов'язковість для адвокатів рішень даного самоврядування.

Як зазначалося раніше, законодавство України не визнає за українською адвокатурою виключного права на надання юридичної допомоги. Відповідно до Рішення Конституційного Суду, правова допомога – гарантована Конституцією України можливість фізичної особи одержати юридичні (правові) послуги. Суб'єктами надання правової допомоги Конституційним Судом визнані:

- державні органи України, до компетенції яких входить надання правової допомоги (Мін'юст, нотаріат й ін.);
- адвокатура України як спеціально уповноважений недержавний правозахисний інститут, однією з функцій якого є захист особи від обвинувачення та надання правової допомо-

<sup>313</sup> Статус адвоката в проекті нового КПК України. URL: <http://advokatms.com.ua/yuridichni-statti/status-advokata-v-proekti-novogo-kpk-ukra%D1%97ni> i

ги при вирішенні справ у судах та інших державних органах (ч. 2 ст. 59 Конституції України);

- суб'єкти підприємницької діяльності, які надають правову допомогу клієнтам у порядку, визначеному законодавством України;

- об'єднання громадян для здійснення захисту своїх прав і свобод (ч. 1 ст. 36 Конституції України)<sup>314</sup>.

Це положення було закріплено і в Законі, згідно з яким правову допомогу, нарівні з адвокатами, надають також інші фахівці в галузі права, зареєстровані як підприємці. Тільки в кримінальному процесі завдяки новому Кримінальному процесуальному кодексу захист прав і свобод особистості здійснюється виключно адвокатами. Це положення змінено в останніх редакціях процесуальних кодексів України – ЦПК України, Кодексі адміністративного судочинства України, Господарському процесуальному кодексі України 2017 р.

Адвокати, як було зазначено раніше, володіють достатніми правовими гарантіями, що вказує на більш широкі можливості і захист при роботі з клієнтом. Наприклад, при здійсненні адвокатського запиту обов'язково додається за-свідчена копія свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, ордер або доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги. Отже, без цих документів органи державної влади, місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності та підпорядкування, громадські об'єднання не задовольнять

---

<sup>314</sup> Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдато́ва Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) : Рішення Конституційного суду України від 16 листопада 2000 р. № 13-рп/2000 // Вісник Конституційного Суду України. 2000. № 5. С. 28.

адвокатський запит. Таким чином, юрист-практик втрачає можливість отримання необхідної інформації для захисту свого клієнта і суттєво поступається адвокату.

При наданні правової допомоги адвокат повинен дотримуватися всіх норм законодавства і діяти відповідно до правил адвокатської етики і присяги. В Україні першим актом, що містить етичні норми діяльності адвокатів, були «Правила адвокатської етики»<sup>315</sup>, прийняті Вищою кваліфікаційною комісією адвокатури 17 листопада 2012 р.

Незважаючи на складні історико-правові процеси, простежується спадковість етичних основ інституту адвокатури, при цьому їх обсяг розширюється, а правові норми, спрямовані на їх практичну реалізацію та охорону, удосконалюються залежно від зростання рівня демократизації української держави і підвищення статусу адвокатури в суспільстві<sup>316</sup>.

Наступним актом, що містить етичні норми діяльності адвокатів, є «Правила адвокатської етики»<sup>317</sup>, прийняті 9 червня 2017 р. на З'їзді адвокатів України. Ці правила визначають морально-етичні основи поведінки адвоката при виконанні своєї професійної діяльності з судом, учасниками судового процесу, з органами дізнання, попереднього слідства та адміністративної юрисдикції, з клієнтами, будь-якими іншими особами за дорученням клієнта, з колегами, а також при здійсненні громадської, наукової та публіцистичної діяльності адвоката. Таким чином, з'являються нові норми, що регулюють поведінку адвокатів у мережі Інтернет, соціальних мере-

<sup>315</sup> Правила адвокатської етики : затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України від 9 черв. 2017 р. URL: [http://unba.org.ua/assets/uploads/3ae9a115a40b9a5bc04f\\_file.pdf](http://unba.org.ua/assets/uploads/3ae9a115a40b9a5bc04f_file.pdf)

<sup>316</sup> Семенюк І. Я. Моральні засади діяльності інституту адвокатури: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Львів, 2015. С. 198.

<sup>317</sup> Правила адвокатської етики : затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України від 9 черв. 2017 р. URL: [http://unba.org.ua/assets/uploads/3ae9a115a40b9a5bc04f\\_file.pdf](http://unba.org.ua/assets/uploads/3ae9a115a40b9a5bc04f_file.pdf)

жах. Правила закріплюють принципи поведінки адвокатів у соціальних мережах, участь адвоката в соціальних мережах.

Закон виводить адвокатську професію на якісно новий рівень суспільних відносин, адже при підготовці документа були враховані майже всі сучасні європейські стандарти організації і діяльності цього інституту. Зокрема, використані висновки експертів Ради Європи, Венеціанської комісії, а у другому читанні були враховані пропозиції вітчизняних вчених, Мін'юсту, Верховного Суду і, звичайно, адвокатів і членів Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури<sup>318</sup>.

Згідно зі змінами до Основного закону України, представництво виключно прокурорами або адвокатами у Верховному суді і судах касаційної інстанції здійснюється з 1 січня 2017 р.; в судах апеляційної інстанції – з 1 січня 2018 р.; в судах першої інстанції – з 1 січня 2019 року. А представництво органів державної влади та органів місцевого самоврядування в судах виключно прокурорами або адвокатами здійснюватиметься з 1 січня 2020 р. (п. 3 ч. 1 ст. 131-1 і ст. 131-2)<sup>319</sup>.

Закон чітко передбачає і розширює вимоги до претендентів, які виявили бажання займатися адвокатською діяльністю. Новелою стало обов'язкове стажування особи, що отримала свідоцтво про складення кваліфікаційного іспиту, яке становить перевірку готовності особи самостійно здійснювати адвокатську діяльність. Це стажування триває протягом 6 місяців під керівництвом адвоката, який має стаж адвокатської діяльності не менше 5 років. Відповідно до Закону, від проходження стажування звільняються особи, які на день звернення із заявою про допуск до складання кваліфікаційного іс-

<sup>318</sup> Гребенюк С. Захист «озброїли» запитами. Чого чекати від нового адвокатського закону в контексті реформи кримінальної юстиції // Закон і бізнес. 2012. 14-20 лип. (№ 29). С. 10.

<sup>319</sup> Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.

питу мають стаж роботи помічника адвоката не менше 1 року за останні 2 роки (ст. 10).

Вимога про проходження обов'язкового стажування є досить необхідною і обумовленою. Керівник з багаторічним досвідом адвокатської діяльності допоможе стажисту сформувати особливі правозахисні навички, перевірити знання на практиці, краще зорієнтуватися в особливостях майбутньої професійної діяльності. Особливо актуальна ця норма для тих осіб, які мають вищу юридичну освіту, стаж роботи у сфері права, але не володіють практичними навичками адвокатської професії.

Закон забезпечує доступ іноземних адвокатів до професійної діяльності. Однак як у науковому середовищі, так і серед практикуючих адвокатів, як зазначає В. Гончаренко, часто трапляються думки про недосконалість зазначеної новели цього нормативного акта. Беручи до уваги той факт, що власного досвіду забезпечення доступу іноземних адвокатів до національної практики нашої країни немає, є сенс звернутися за відповідною інформацією до країн, система права в яких має багаторічний досвід нормативного регулювання відносин такого роду. Аналізуючи світовий досвід організації доступу іноземних адвокатів до професійної діяльності, не можна не звернути увагу на те, що сам по собі він (доступ) може мати кілька форм зовнішнього вираження. Так, іноземець може здійснювати юридичну діяльність в іншій країні, як на постійній, так і на тимчасовій основі. У першому випадку він може вибрати два основних напрямки такої діяльності: залишаючись громадянином своєї держави і не будучи адвокатом в ній, здійснювати адвокатську діяльність за кордоном або, отримавши статус адвоката на батьківщині, підтвердити відповідну кваліфікацію в іншій країні і на перманентних засадах працювати за фахом. У другому випадку варіант з отриманням статусу адвоката за кордоном без

необхідності здійснення постійної професійної діяльності уявляється нам малоімовірним через досить великі витрати як організаційного, так і податкового характеру. Наприклад, адвокат в Австрії 50 відсотків свого прибутку повинен сплатити державі, крім того, він щорічно повинен платити 10000 євро національній асоціації адвокатів<sup>320</sup>.

Важливе місце в Законі посідає допуск іноземних адвокатів до правозахисної діяльності на території України. На виконання рекомендацій європейських експертів Спільної програми Європейського Союзу та Ради Європи «Прозорість та ефективність судової системи України», а також Венеціанської комісії Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачено, що адвокат іншої держави набуває права на зайняття адвокатською діяльністю в Україні з моменту включення відомостей про нього до Єдиного реєстру адвокатів України. З цією метою він повинен звернутися з відповідною заявою до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, перед якою повинен довести наявність права на заняття адвокатською діяльністю у відповідній іноземній державі. У разі позитивного рішення іноземець має право здійснювати адвокатську діяльність на території України без обмежень, на нього поширюються всі встановлені українським законодавством професійні права і обов'язки адвоката, гарантії адвокатської діяльності. Крім того, іноземний адвокат в разі порушення українського законодавства і Правил адвокатської етики може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності і згодом до нього можуть застосовуватися такі заходи, як попередження та виключення з Реєстру.

У Законі вживається термін «медіація», що є новаторським. Аналіз міжнародної практики наочно демонструє за-

---

<sup>320</sup> Гончаренко В. С. Організація доступу іноземних адвокатів до професійної діяльності на власній території: іноземний досвід // Вісник Академії адвокатури України. 2016. № 1. С. 45.

стосування цього інституту як альтернативного методу врегулювання різних суперечок. Медіація забезпечує сторонам можливість відновити або іноді почати переговори, а також дозволяє сторонам контролювати як процес, так і результат спору.

Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», як зазначається в літературі, втілює всі реалії української правової дійсності, зберіг позитивні напрацювання попередніх проектів, впровадив нововведення, запропоновані його розробниками, врахував нові доктринальні положення Кримінального процесуального кодексу, які, зокрема, передбачають посилення ролі адвокатів, а також демократичні європейські стандарти організації діяльності адвокатури<sup>321</sup>.

Ухвалення законів України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про безоплатну правову допомогу» (про який ідеться в наступному підрозділі) і нового Кримінального процесуального кодексу створило умови, за яких адвокатура України стає прогресивною і сучасною організацією з чітко прописаними можливостями для ефективного захисту прав, свобод та інтересів людини і громадянина. Завдяки реформуванню адвокатури якісно підвищиться авторитет як української адвокатури, так і кожного професійного адвоката.

### **3.5. Професійна адвокатська етика в Україні: нормативно-правове регулювання**

Надзвичайне значення адвокатури в механізмах правозахисту вимагає від адвокатів організовувати свою діяльність на високих етичних стандартах поведінки. При цьому специфіка, комплексний характер обов'язків, які покладені на

---

<sup>321</sup> Пушко С. Захист європейської якості. Новий закон посилює роль адвокатів у кримінальному процесі, додавши гарантій та можливостей для їх діяльності ... С. 13.

адвокатуру, передбачають необхідність збалансування основ служіння адвоката інтересам окремого клієнта та інтересам суспільства в цілому, дотримання принципів законності і верховенства права.

У даний час основними джерелами професійної адвокатської етики в Україні є Конституція України, міжнародні договори, закони та підзаконні акти, звичаї і традиції, що склалися в адвокатурі, зміст яких відповідає нормам моралі суспільства. Загальнонаціональні вимоги до якості роботи адвоката виражені, перш за все, в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і нормах процесуального законодавства України.

Конституція України визначила виняткову важливість адвокатури в забезпеченні права на правову допомогу, оскільки саме адвокатура створена і діє для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах. У Конституції України закріплено норму, згідно з якою принципи організації і діяльності адвокатури визначаються виключно законами (ст. 92). Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», прийнятий 5 липня 2012 р. істотно розширив офіційне визнання сфери дії адвокатури і посилив її соціальний статус в українському суспільстві, визнавши її інститутом<sup>322</sup>.

Особливе місце серед спеціальних актів, спрямованих на регулювання етичної сторони адвокатської діяльності в Україні, займає корпоративний акт Правила адвокатської етики, прийнятий в червні 2017 р. Він являє собою звід вимог, що висуваються до особистості адвоката і його поведінки при виконанні своїх професійних функцій у взаєминах ад-

---

<sup>322</sup> Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р.

воката з клієнтом, судом та іншими державними органами, колегами та ін.

Українські Правила адвокатської етики – найбільш об’ємні і деталізовані серед аналогічних документів країн пострадянського простору. Вони містять 11 розділів, що включають 70 статей. Документ розроблений з метою уточнення раніше прийнятих Правил з урахуванням українських реалій. Вони зміняться в бік чіткості формулювань і уніфікації застосування.

У преамбулі Правил зазначається, що вони мають на меті уніфіковане закріплення традицій і досвіду української адвокатури у сфері тлумачення норм адвокатської етики, а також загальновизнаних деонтологічних норм і правил, прийнятих у міжнародному адвокатському співтоваристві. Правила служать обов’язковою для використання адвокатами системою орієнтирів при збалансуванні, практичному узгодженні своїх різноманітних, іноді суперечливих професійних прав і обов’язків відповідно до статусу, основні завдання адвокатури і принципи її діяльності, визначені Конституцією України, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та іншими законодавчими актами, закріплюють єдину систему критеріїв оцінки етичних аспектів поведінки адвоката.

Розділ II Правил містить характеристику основних принципів адвокатської етики: незалежність і свобода адвоката в здійсненні адвокатської діяльності; законність, пріоритет інтересів клієнта, неприпустимість конфлікту інтересів, конфіденційність, компетентність і сумлінність, повага до адвокатської професії, вимоги до рекламування адвокатської діяльності.

Розділи III-VI присвячені питанням врегулювання відносин адвоката з клієнтами, іншими учасниками судового процесу, з іншими органами та особами, між адвокатами. Розділ VII регулює питання дотримання норм адвокатської етики в громадській, науковій та публіцистичній діяльності адвоката.

Розділ II Правил містить характеристику основних принципів адвокатської етики: незалежність і свобода адвоката в здійсненні адвокатської діяльності; законність, пріоритет інтересів клієнта, неприпустимість конфлікту інтересів, конфіденційність, компетентність і сумлінність, повага до адвокатської професії, вимоги до рекламування адвокатської діяльності.

Розділи III-VI присвячені питанням врегулювання відносин адвоката з клієнтами, іншими учасниками судового процесу, з іншими органами та особами, між адвокатами. Розділ VII регулює питання дотримання норм адвокатської етики в громадській, науковій та публіцистичній діяльності адвоката.

Розділ XI присвячується відповідальності за порушення Правил адвокатської етики. Зокрема, передбачаються правові наслідки порушення Правил адвокатської етики.

Адвокат може бути притягнутий кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури до дисциплінарної відповідальності за порушення правил адвокатської етики в порядку дисциплінарного провадження з підстав, передбачених законом: адвокат може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності за порушення Правил адвокатської етики його помічником, стажистом або особою, яка перебуває з ним у трудових відносинах, якщо адвокат не забезпечив ознайомлення свого помічника, стажиста або особи, яка перебуває з ним у трудових відносинах, з цими Правилами; якщо він здійснює належного контролю за діями помічника, стажиста або особи, яка перебуває з ним у трудових відносинах, залученого ним для виконання окремих робіт за дорученням, передбаченим договором між адвокатом і клієнтом про надання правової допомоги; якщо він своїми розпорядженнями і порадами або особистим прикладом сприяв порушенню по-

мічником, стажистом або особою, яка перебуває з ним у трудових відносинах, Правил адвокатської етики (ст. 67).

Дисциплінарна відповідальність передбачена також за неетичні висловлювання адвокатів на адресу один одного і поширення недостовірної інформації. Також забезпечується необхідність захисту від необґрунтованого тиску з боку скаржників, а не тільки дисциплінарної відповідальності адвоката.

Новелою Правил адвокатської етики 2017 р. є розділ VIII, який регулює етичні питання адвокатської діяльності при використанні мережі Інтернет. Безумовно, це прогресивний крок, який свідчить про європейський вектор реформування адвокатури України. Відзначається, що врегулювання питання соціальної активності адвоката в мережі Інтернет є необхідною умовою забезпечення гарантій адвокатської діяльності, недопущення маніпуляцій у сфері ділової та професійної репутації між адвокатами, а також можливої втрати конфіденційної інформації або інформації про клієнта.

Як недолік Правил, відзначають послаблення системи орієнтирів для обрання адвокатом етично зваженого варіанту поведінки, оскільки з великої кількості статей видалена або змінена конкретизація загальних положень, які могли надати адвокату можливість комфортно застосовувати їх установки. Це стосується змісту принципів незалежності (ст. 6), компетентності та сумлінності (ст. 11, 17, 18, опосередковано – ст. 19), законності (ст. 19), неприпустимості конфлікту інтересів (ст. 20, 21), конфіденційності (ст. 22), проявів майже всіх принципів при розірванні договорів (ст. 32, 34, 35) та ін.

Дисциплінарним проступком адвоката є: 1) порушення вимог несумісності; 2) порушення присяги адвоката України; 3) порушення правил адвокатської етики; 4) розголошення адвокатської таємниці або вчинення дій, які призвели до її розголошення; 5) невиконання або неналежне виконання сво-

їх професійних обов'язків; 6) невиконання рішень органів адвокатського самоврядування; 7) порушення інших обов'язків адвоката, передбачених законом.

За вчинення дисциплінарного проступку до адвоката може бути застосовано одне з таких дисциплінарних стягнень: 1) попередження; 2) зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року; 3) для адвокатів України – позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з Єдиного реєстру адвокатів України, а для адвокатів іноземних держав – виключення з Єдиного реєстру адвокатів України.

У разі застосування дисциплінарних стягнень за порушення Правил адвокатської етики і / або Професійних етичних (деонтологічних) норм поведінки адвокатів іноземної держави (у випадках, передбачених цими Правилами), що діють в країнах, в яких такі адвокати мають право здійснювати адвокатську діяльність, дисциплінарні органи адвокатури України повинні виходити із загальних принципів юридичної відповідальності, зокрема повинні застосовувати дисциплінарні стягнення тільки за винні порушення. Відносно дисциплінарної відповідальності адвокатів діє презумпція невинності.

На жаль, згідно з даними офіційних сайтів дисциплінарних органів адвокатури, практика КДКА в регіонах не доступна для ознайомлення і аналізу, що, на нашу думку, негативно впливає на прозорість процесу застосування адміністративної відповідальності до адвокатів в Україні. Що стосується практики розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури України (далі – ВКДКА України) відповідно до ст. 52 Закону, то рішенням ВКДКА України 2015 р. приділено увагу в цій

роботі, наприклад, практичній реалізації норм Закону про дисциплінарну відповідальність адвокатів.

Згідно з даними офіційного сайту ВКДКА України, станом на 1 листопада 2015 р. було викладено 125 рішень ВКДКА, зокрема засідань, що проводяться ВКДКА в період з 1 січня до 1 червня 2015 р.

Відповідно до ст. 42 Закону, адвокат або особа, яка ініціювала питання про дисциплінарну відповідальність адвоката, має право оскаржити рішення дисциплінарної справи протягом тридцяти днів з дня його прийняття до Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури або до суду. Оскарження рішення не зупиняє його дії. Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури протягом десяти днів з дня отримання заяви (скарги) витребує матеріали дисциплінарної справи у відповідної кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури та забезпечує розгляд скарги на рішення у дисциплінарній справі протягом тридцяти днів з дня отримання матеріалів дисциплінарної справи. Практика розгляду ВКДКА дисциплінарних справ демонструє проблему з термінами розгляду заяв скаржників, зокрема через суттєвий проміжок часу від дати отримання ВКДКА скарги до прийняття рішення за результатами розгляду такої скарги що може бути викликано тривалим строком фактичного отримання ВКДКА документів, необхідних для розгляду скарг по суті<sup>323</sup>.

Адвокат може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності за порушення Правил адвокатської етики його помічником, якщо адвокат не забезпечив ознайомлення останнього з цими Правилами; не здійснював належний контроль за діями помічника, залученого ним до виконання окремих робіт за дорученням, передбаченим угодою між

---

<sup>323</sup> Савченко А. В. Практика застосування дисциплінарної відповідальності адвокатів в Україні // Вісник Академії адвокатури України. 2016. Т. 13, № 1. С. 114-118.

адвокатом і клієнтом про надання правової допомоги; своїми розпорядженнями і порадами або особистим прикладом сприяв порушенню помічником Правил адвокатської етики (ст. 78).

При застосуванні дисциплінарних стягнень за порушення Правил адвокатської етики дисциплінарні органи адвокатури мають виходити із загальних засад юридичної відповідальності, зокрема повинні застосовувати заходи дисциплінарної відповідальності лише за винні порушення. Стосовно дисциплінарної відповідальності адвокатів діє презумпція невинуватості (ст. 80).

Таким чином, професія адвоката передбачає наявність відповідних правил поведінки, які формуються під впливом морально-етичних принципів і стандартів. Їх здійснює держава шляхом застосування обмежень, накладених, зокрема, Правилами адвокатської етики, затверджених державними органами.

### **3.6. Українська адвокатура в забезпеченні права на безоплатну правову допомогу**

Право на безоплатну правову допомогу є невід'ємним правом кожного громадянина у випадках, визначених законом. Відповідно до Конституції України кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно (ст. 59)<sup>324</sup>. Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» також містить відсильну норму про надання адвокатами безоплатної правової допомоги. Зокрема, в п. 4 ст. 26 Закону закріплено, що «договір про надання правової допомоги може укладатися на користь клієнта іншою особою, яка діє в його інтересах. Особливості укладення та змісту контрактів (договорів) з адвокатами,

<sup>324</sup> Конституція України : прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р.

які надають безоплатну правову допомогу, встановлюються законом, що регулює порядок надання безоплатної правової допомоги»<sup>325</sup>.

З метою реалізації положень Конституції, а також Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» 9 липня 2011 р. Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про безоплатну правову допомогу», який визначає зміст права на безоплатну правову допомогу, порядок реалізації цього права, підстави і порядок надання безоплатної правової допомоги, а також державні гарантії.

Формування практики надання безоплатної правової допомоги має свою історію. Як стверджує К. Маргулян, безоплатну юридичну допомогу адвокати надавали ще до прийняття Закону України «Про адвокатуру» 1993 р. Тоді адвокати були підпорядковані Міністерству юстиції України, при якому створювалися спеціальні відділи, які займалися адвокатурою. Вони керувалися спеціальною інструкцією, в якій було написано, що певним громадянам надається безоплатна юридична допомога, наприклад, в аліментних, пенсійних, трудових угодах та інших категоріях справ, і де було зазначено перелік осіб, які звільнялися від сплати послуг. І всі адвокати України сумлінно виконували цю Інструкцію<sup>326</sup>.

Згідно з КПК України 1960 р. адвокати надавали безоплатну правову допомогу, захисник призначався в разі, якщо через відсутність грошей, але за бажанням, підозрюваний, обвинувачений, підсудний не міг самостійно запросити захисника (п. 2 ч. 4 ст. 47)<sup>327</sup>.

<sup>325</sup> Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI

<sup>326</sup> Маргулян К. Чи готові ви надавати безоплатну допомогу за новим Законом? Відповідь на опитування // Український адвокат. 2011. № 5. С. С. 5.

<sup>327</sup> Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. // Відомості Верховної Ради. 1961. № 2. Ст. 15.

Кримінальний процесуальний кодекс України, який набрав чинності 2012 р., також містить положення про безоплатну допомогу (ч. 3 ст. 20): «У випадках, передбачених цим Кодексом та / або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, підозрюваному, обвинуваченому правова допомога надається безкоштовно за рахунок держави». Це положення було орієнтоване на прийнятий раніше Закон «Про безоплатну правову допомогу», який розширює перелік прав осіб, яким необхідна правова допомога не тільки в кримінальному процесі, а й у всіх інших випадках<sup>328</sup>.

Закріплене Законом положення про безоплатну правову допомогу – найважливіша гарантія відкритості судового розгляду, що забезпечує реалізацію прав і основних свобод людини і громадянина.

Проблема відкритості судочинства широко представлена в міжнародно-правових актах у галузі захисту прав людини. Так, у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права зазначено, що «кожен має право при розгляді будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення як мінімум на такі гарантії: «бути проінформованим про право на правову допомогу, якщо того вимагають інтереси правосуддя, і про право не платити за послуги захисника при недостатності або відсутності в особи відповідних коштів»(ст. 14.3 (d))<sup>329</sup>.

Це питання отримало свій відбиток також в Конвенції про права і основні свободи 1950 р. Так, Конвенція закріплює положення, згідно з яким кожен обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право «захистити себе особисто або використовувати правову допомогу захисника, обраного на власний розсуд, або – за браком засобів для опла-

<sup>328</sup> Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI // Відомості Верховної Ради України. 2011. № 51. Ст. 577.

<sup>329</sup> Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права / відп. за вип. С. Головатий. Київ, 1995. 40 с.

ти послуг захисника – одержати таку допомогу безоплатно, якщо цього вимагають інтереси правосуддя»(ст. 6.3 (с))<sup>330</sup>.

Європейський суд з прав людини через інтерпретацію даних положень визначив, що обов'язок держави гарантувати юридичну допомогу базується на таких двох вимогах: (1) тих, які містять фінансове становище особи; (2) тих, які ґрунтуються на «інтересах правосуддя». По-перше, держава повинна забезпечити надання безоплатної правової допомоги особі, проти якої висунуті звинувачення в скоєнні кримінального злочину, тільки у випадку, якщо такій особі не вистачає можливостей забезпечити таку допомогу самотійно. По-друге, держава зобов'язана забезпечити надання безоплатної правової допомоги особі, проти якої висунуто звинувачення, якщо у неї не вистачає фінансових можливостей оплатити послуги адвоката, але тільки за умови, якщо це також відповідає інтересам правосуддя<sup>331</sup>.

Україна взяла на себе певні обов'язки при ратифікації міжнародних і регіональних нормативно-правових актів у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина, а також при вступі до міжнародних організацій, зокрема, до Ради Європи. З'явилася необхідність приведення у відповідність норм внутрішнього національного законодавства до положень ратифікованих актів і резолюцій цих організацій.

За останні роки в контексті адаптації законодавства України до стандартів ЄС було розроблено і прийнято велику кількість нормативно-правових актів різної юридичної сили, спрямованих на створення ефективної системи безоплатної правової допомоги, зокрема, Закон України «Про ратифіка-

<sup>330</sup> Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (зі змінами та доповненнями, внесеними Протоколами) // Офіційний вісник України. 1998. № 13, /№ 32 від 23.08.2006. С. 270.

<sup>331</sup> Аналіз проєктів законів України про адвокатуру та адвокатську діяльність : [Серії правового аналізу, вересень 2007 р.]. Київ, 2007. С. 29.

цію Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р.», перший протокол і протоколи № 2, 4, 7 і 11 Конвенції<sup>332</sup> від 17 липня 1997 р., визначені в Резолюції № 1466 Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною»<sup>333</sup> 2005 р. і Висновок № 190 Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи 1995 р.

Наказом Міністерства юстиції України від 24 січня 2006 р. № 58/7 «Про заходи щодо реформування юридичної допомоги» була створена Рада з координації реформи юридичної допомоги та затверджено Положення про Раду з координації реформи юридичної допомоги, до складу якої увійшли представники Міністерства юстиції України, Верховної Ради України, адвокатури, громадських організацій. Очолив Раду міністр юстиції. Завданнями, які постали перед Радою, були підготовка пропозицій щодо формування ефективної системи надання безоплатної правової допомоги, а також організація та координація заходів щодо проведення реформи юридичної допомоги<sup>334</sup>.

При розробці Закону України «Про безоплатну правову допомогу» питання про вибір відповідної форми надання правової допомоги стало досить актуальним тому, що від його рішення залежав вибір відповідної моделі адвокатської діяльності. Аналіз функціонування інституту адвокатури у сфері надання безоплатної правової допомоги свідчить, що

<sup>332</sup> Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1997. № 40. Ст. 263.

<sup>333</sup> Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною : Резолюція 1466 (2005) Парламентської Асамблеї Ради Європи від 5 жовтня 2005 р. URL: [http://search.ligazakon.ua/l\\_doc2.nsf/link1/MU05122.html](http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU05122.html)

<sup>334</sup> Баскакова Ю. М. Правовий статус діяльності української адвокатури в аспекті прийняття Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 року // Юридичний журнал. 2011. № 10. С. 36–37.

в межах різних правових традицій сформувалися відповідні моделі. Кожна модель відображає особливості функціонування відповідних правових систем на основі сформованих традицій правового розвитку у сфері захисту прав і основних свобод людини.

Розглянемо основні моделі надання правової допомоги.

1) Модель «За призначенням або в силу обійманої посади» (*Ex officio*). В межах цієї моделі адвокат призначається різними інститутами, зокрема, Міністерством юстиції, прокуратурою або судом, при цьому послуги адвоката з надання правової допомоги ними ж оплачуються.

Адвокат призначається зі списку членів колегії, тих, хто виявив бажання взяти на себе ведення справи, або всього списку членів колегії, оскільки надання юридичної допомоги за призначенням держави є обов'язком кожного адвоката. Ця модель найбільш зручна і проста для правоохоронних органів, але не дуже добре забезпечує захист прав та інтересів клієнта. Для цього створюються контрольні механізми, які регулюють діяльність колегій і адвокатів. Дана модель поширена в країнах Центральної та Східної Європи, а також в більшості пострадянських держав. Зокрема, наявна в даний час в Казахстані модель надання та фінансування безоплатної юридичної допомоги передбачає призначення адвоката для представлення інтересів людини в органах дізнання, суду, слідства. Оплата призначеному адвокату здійснюється з державного бюджету, робота оплачується за кожну годину представництва в суді, участі в процесі слідства або дізнання<sup>335</sup>.

2) Модель «Офіс публічного захисника» (*Public Defenders*) з надання безоплатної правової допомоги. Дана модель передбачає, що держава або її відповідний орган формують

---

<sup>335</sup> О необходимости оптимизации модели предоставления бесплатной юридической помощи в Казахстане. URL: <http://www.osce.org/ru/odihr/68084?download=true>

мережу спеціалізованих установ для надання юридичної допомоги малозабезпеченим. Такі установи організовуються за територіальною приналежністю, в них працюють штатні співробітники з фіксованою зарплатою, які беруть на себе повне представництво, зокрема, територіальні та спеціалізовані служби державних захисників, спеціально призначених для надання юридичної допомоги малозабезпеченим особам (адвокати, юристи та соціальні службовці).

Ідея створення невеликих бюро в бідних районах цікава тим, що дозволяє малозабезпеченим верствам населення отримати правову допомогу відразу, без витрати часу на розгляд питання про те, чи слід прийняти справу або відмовити в прийомі – як це відбувається при зверненні до приватних адвокатів. З іншого боку, модель державних захисників не користується попитом у професійному співтоваристві і рідко приваблює досвідчених фахівців у судовому представництві, адже останні віддають перевагу роботі в недержавних, а це означає, бюрократичних організаціях. Дана модель поширена переважно в деяких штатах США та Ізраїлю.

3) Контрактна модель передбачає установу спеціального органу регіональної або місцевої влади, яка потім укладає контракт з відповідними юридичними фірмами або адвокатами з надання безоплатної юридичної допомоги населенню з певної кількості справ. Оплата послуг найчастіше здійснюється за кожен справу окремо або за певну кількість справ. При укладанні договору обумовлюється або число справ, за якими клієнтам будуть надані безоплатні адвокати, і / або фіксована оплата за кожен справу. Контракти можуть укладатися за результатами проведення відкритого конкурсу. Така модель, наприклад, діє у Великобританії та Нідерландах.

4) Модель «Judicare» передбачає створення відповідних державних програм з надання безоплатної правової допомоги. Вона передбачає залучення юристів, що практикують

приватно, з якими кожен раз спеціально укладається угода на ведення кожної окремої справи. Послуги найнятих адвокатів оплачуються з коштів, виділених на реалізацію цих програм. Цю модель порівнюють з системою медичного страхування MEDICARE, тобто коли держава оплачує послуги будь-якого адвоката, обраного самим клієнтом, зважаючи на середній розмір гонорару за ведення конкретної справи або середньої погодинної ставки. Дану модель залежно від методів виплати гонорарів приватним адвокатам поділяють на *judicare* в чистому вигляді (*pure judicare*) і «черговий адвокат» (*duty counsel*). Вона має поширення переважно в країнах англосаксонської та скандинавської систем права (Норвегія, Швеція, Англія, Уельс, Австралія, Шотландія і на переважній частині Канади).

«Pure judicare» передбачає, що юристи отримують виплати після надання ними юридичної допомоги за кожну справу, часто по формі завірених сертифікатів, що підтверджують виконання роботи. Адвокати отримують компенсації за надані в рамках програми послуги або від місцевої адміністрації, або через колегиї адвокатів. Перевагою *pure judicare* можна назвати те, що фінансування здійснюється щодо кожної окремої справи, кожне рішення про фінансування може жорстко контролюватися. А до недоліків даної моделі можна уналежнити можливі проблеми з контролем якості (якість залишається на совісті адвокатів, що практикують приватно). Зазвичай дана модель найдорожча, а контроль витрат може бути ускладнений. Саме високі витрати в організації та функціонуванні даної моделі є основною перешкодою для впровадження її в українській правовій системі.

5) Модель «черговий адвокат» передбачає штатних адвокатів, безпосередньо залучених органом з надання юридичної допомоги, які відповідальні за надання юридичних послуг, з обов'язком «чергового» представництва. Виплати

таким адвокатам здійснюються за кожен день присутності та представництва в суді.

Такі установи організовуються за територіальною ознакою, в них працюють штатні співробітники з фіксованою зарплатою, які беруть на себе повне представництво інтересів обвинувачених. Наприклад, у Росії ця модель реалізується в рамках проведеного державою експерименту зі створення державних юридичних бюро<sup>336</sup>.

В цілому, система «pure judicare» недостатньо ефективна при вирішенні справ, характерних для малозабезпечених верств населення, до цього сприяє і той факт, що фірми, які надають юридичні послуги, як правило, не розміщують свої офіси в бідних районах або в сільській місцевості, жителі яких особливо потребують такої допомоги<sup>337</sup>.

6) Модель юридичної клініки (Law Clinic), згідно з якою юридичні клініки діють при вищих юридичних навчальних закладах або юридичних факультетах. Одним із завдань є надання студентам можливості набувати досвіду консультування певної верстви населення і застосування теоретичних знань на практиці. Зокрема, такі клініки існують в пострадянських країнах і країнах, в яких проходження практики у цивільних або кримінальних справах є обов'язковою умовою юридичної освіти. Прикладом може слугувати Юридична клініка при Національному університеті «Одеська юридична академія».

7) Модель «Pro bono» (від лат. Pro bono publico – поради суспільного блага). Така система передбачає, що допомога надається клієнтам без відповідної компенсації адвокату.

---

<sup>336</sup> О проведении эксперимента по созданию государственной системы оказания бесплатной юридической помощи малоимущим гражданам : постановление Правительства РФ от 22 августа 2005 г. № 534 // Российская газета. 2005. 30 авг. URL: <http://www.rg.ru/2005/08/30/buro-dok.html>

<sup>337</sup> Бугаренко А. И. Бесплатная юридическая помощь в некоторых зарубежных странах // Адвокатская практика. 2010. № 5. С. 43.

Зазвичай ця допомога організовується адвокатськими утвореннями без участі держави. У деяких випадках безоплатна робота з надання юридичної допомоги протягом певної кількості годин є необхідною умовою членства в асоціації адвокатів. Ця модель не передбачає участі держави в організації діяльності адвокатів.

У США практика надання послуг *pro bono* зародилася в кінці XIX ст., коли приватні юридичні фірми у великих містах почали надавати таку допомогу малозабезпеченим громадянам. До 1917 р. в США діяла 41 програма правової допомоги бідним, а до 90-х років минулого століття налічувалося вже більше 900 таких програм.

Послуги *pro bono* у Франції надаються у вигляді усних консультацій і не надаються з питань, пов'язаних, наприклад, з судовим представництвом, тобто з тих питань, де послуги адвокатів оплачуються в межах існуючої в країні державної системи субсидованої юридичної допомоги.

Ця модель отримала популярність у багатьох розвинених країнах – Швеції, Австралії, Ірландії, Франції та США<sup>338</sup>.

При розробці закону щодо вибору моделі безоплатної правової допомоги український законодавець зупинився на змішаній, дворівневій моделі. Модель, в якій задіяні українські адвокати, включає модель офісу публічного захисника і контрактну модель.

Закон розглядає безоплатну правову допомогу як правову допомогу, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел (ст. 1).

Законом визначається два види безоплатної правової допомоги: первинна і вторинна. Безоплатна первинна правова допомога – це вид державної гарантії, що полягає в інфор-

<sup>338</sup> Тарасова С. Про світові моделі надання безоплатної правової допомоги // Український адвокат. 2011. № 5. С. 14.

муванні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ч. 1 ст. 7).

До суб'єктів надання первинної правової допомоги уналеженні: органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи приватного права, а також спеціалізовані установи, які надають правову інформацію, дають консультації та роз'яснення з правових питань, складають правові документи непроцесуального характеру, забезпечують за необхідності доступ особи до вторинної правової допомоги та медіації. Право на дані послуги має будь-яка особа, що перебуває під юрисдикцією України.

Безоплатна вторинна правова допомога є видом державної гарантії, яка забезпечує рівні можливості для доступу осіб до правосуддя, і включає захист від обвинувачення, складання документів процесуального характеру, представництво інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах і несудових установах.

З 1 січня 2013 р. в Україні функціонують Центри з надання вторинної правової допомоги (ЦПВПД). Для цього найняті на постійній (контрактній) або на договірній основі адвокати, які надають цю допомогу. З 2016 р. кількість адвокатів, внесених до реєстру адвокатів, які надавали безоплатну вторинну правову допомогу, склала 5062, з ними укладено 2680 контрактів<sup>339</sup>.

Вторинна правова допомога надається виключно адвокатами. Цей механізм почав діяти з 1 січня 2013 р. Усі особи, які легально перебувають на території України, можуть отри-

---

<sup>339</sup> Доступ до безоплатної правової допомоги. Результати 2016 // Міністерство юстиції України. URL: [http://www.legalaid.gov.ua/images/docs/infogtaf\\_2016\\_final.pdf](http://www.legalaid.gov.ua/images/docs/infogtaf_2016_final.pdf)

мати безоплатну допомогу юриста, якщо вони її потребують. При головних управліннях юстиції в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі вже створені та діють центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Центри співпрацюють з адвокатами. Згідно з даними Координаційного центру з надання правової допомоги, за період 2013 – початок 2018 рр. було видано 409 619 доручень на надання безоплатної вторинної правової допомоги<sup>340</sup>.

Після прийняття рішення про надання безоплатної вторинної правової допомоги центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги призначає адвоката, який надає безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі за контрактом. У разі неможливості надання безоплатної вторинної правової допомоги таким адвокатом центр укладає договір з адвокатом, включеним до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на тимчасовій основі на підставі договору про її надання. Повноваження адвоката як захисника при провадженні дізнання, досудового слідства і в розгляді кримінальної справи в суді, для участі в розгляді справи про адміністративне правопорушення та представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами підтверджуються відповідним дорученням центру<sup>341</sup>.

У Законі закріплено положення про те, що «право на безоплатну первинну правову допомогу згідно з Конституцією України та цим Законом мають усі особи, які перебувають під юрисдикцією України» (ст. 8).

<sup>340</sup> Зведені статистичні дані по діяльності регіональних центрів БВПД 2013-2018 рр. URL: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1DHjYYUKvgreW37cM3JYyL1Ony8Gr6JOZAQvVLcExdh4/edit#gid=1036692300>

<sup>341</sup> Безоплатна правова допомога: питання та відповіді // Координаційний центр з надання правової допомоги. URL: <http://legalaid.gov.ua/ua/operativna-info/pittannia-ta-vidpovidi#04>

Що ж стосується права на безоплатну вторинну правову допомогу як вид державної гарантії, що полягає в створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя, то перелік категорій осіб, які мають право на таку допомогу, регламентується ст. 14 цього Закону. Це:

- особи, які перебувають під юрисдикцією України, якщо середньомісячний сукупний дохід їх сім'ї нижчий суми прожиткового мінімуму, розрахованого та затвердженого відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення; інваліди, які отримують пенсію або допомогу, що призначається замість пенсії у розмірі менше двох прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб;

- діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, безпритульні діти, діти, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї;

- внутрішньо переміщені особи, біженці;

- особи, до яких застосовано адміністративне затримання;

- особи, до яких застосовано адміністративний арешт;

- особи, затримані за підозрою у вчиненні злочину;

- особи, до яких як запобіжний захід обрано тримання під вартою;

- особи, у кримінальних провадженнях щодо яких, відповідно до положень Кримінально-процесуального кодексу України, захисник залучається слідчим, прокурором, слідчим суддею або судом для здійснення захисту за призначенням або проведення окремої процесуальної дії;

- особи, на яких поширюється дія Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»;

- ветерани війни та особи, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

– особи, які мають особливі заслуги та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною; особи, що належать до числа жертв нацистських переслідувань;

– особи, щодо яких суд розглядає справу про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;

– особи, щодо яких суд розглядає справу про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку;

– особи, реабілітовані відповідно до законодавства України;

– інші категорії осіб, передбачені цією статтею Закону<sup>342</sup>.

Право на безоплатну вторинну правову допомогу мають також громадяни держав, з якими Україна уклала відповідні міжнародні договори про правову допомогу, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також іноземці та особи без громадянства відповідно до міжнародних договорів, учасником яких є Україна, якщо такі договори зобов'язують держав-учасниць надавати певним категоріям осіб юридичну допомогу.

Коло осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу розширюється, все більше наближаючи національні стандарти надання такого роду послуг до європейських. Так, відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», що набув чинності 7 січня 2018 р., право на всі види безоплатної вторинної правової допомоги отримали і особи, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі<sup>343</sup>.

Закон також визначає перелік підстав і порядок заміни адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу.

<sup>342</sup> Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI

<sup>343</sup> Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 р. // Відомості Верховної Ради України. 2018. № 5. Ст. 35.

У разі хвороби адвоката, неналежного виконання ним своїх зобов'язань за умовами договору, недотримання порядку надання безоплатної вторинної правової допомоги або виключення адвоката з Реєстру адвокатів – здійснюється його заміна за принципом безперервності та ефективності. Адвокат зобов'язаний вжити заходів для усунення недоліків у наданні безоплатної вторинної правової допомоги, які мали місце до його призначення (ст. 24).

У Законі приділяється значна увага правам і гарантіям, наданим адвокатам при виконанні ними професійної діяльності. У ньому отримала подальший розвиток система прав і гарантій, визначених Законом. Це стосується, перш за все, двох категорій прав:

- право інформувати Центри з надання вторинної правової допомоги про настання обставин, що передбачають припинення надання безоплатної вторинної правової допомоги у випадках, передбачених частиною першою статті 23 цього Закону (що, очевидно, є зайвим через те, що це положення має бути обов'язком);

- право на належну оплату діяльності з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Розгорнулася широка дискусія щодо оплати праці адвокатів з надання безоплатної правової допомоги. Відповідно до Закону, Кабінет Міністрів України зобов'язаний встановити розмір і порядок оплати діяльності суб'єктів надання безоплатної вторинної правової допомоги (ст. 27). Однак конкретні розміри оплати не встановлені.

Закон встановлює граничні суми витрат на надання правової допомоги у цивільних та адміністративних справах у розмірі від 2,5% місячної мінімальної заробітної плати (для осіб, які звільняються від оплати витрат на правову допомогу) до 40% заробітної плати за час, витрачений адвокатом на надання лише деяких послуг (зокрема, участі в судовому засі-

данні, ознайомлення з матеріалами справи в суді і здійснення окремих процесуальних дій поза судовим засіданням). Але Закон не уточнює механізму оплати, а також розмірів за інші процесуальні дії адвоката.

На додаток до норм закону постановою Кабінету Міністрів України від 11 січня 2012 р.<sup>344</sup> були затверджені порядок і умови укладення контрактів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі, та договорів з адвокатами, які надають такий вид допомоги на тимчасовій основі. У цьому документі наведені Зразки договорів з адвокатами, проте в них не встановлено умови та розмір оплати діяльності адвоката з надання безоплатної правової допомоги.

Згідно з прийнятими нормативно-правовими актами, фінансування безоплатної первинної правової допомоги здійснюється за рахунок державного бюджету. Отже, питання про гонорар адвоката за участь у наданні безоплатної правової допомоги залишається відкритим.

Використання коштів на оплату праці адвокатів при наданні ними безоплатної вторинної правової допомоги врегульовані постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 2013 р., в якій визначено механізм використання коштів, передбачених у державному бюджеті за бюджетною програмою «Оплата послуг та відшкодування витрат адвокатів з надання безоплатної вторинної правової допомоги». Питання оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, юридично ґрунтують-

---

<sup>344</sup> Порядок і умови укладення контрактів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі, та договорів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на тимчасовій основі : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 11 січня 2012 р. № 8 (у ред. постанови Кабінету Міністрів України від 19 грудня 2012 р. № 1214) // Офіційний вісник України. 2013. № 2. Ст. 38.

ся на положеннях постанови Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р.<sup>345</sup>

У Законі пильну увагу приділено обов'язкам адвокатів з виконання своєї професійної діяльності і з надання безоплатної правової допомоги. Відповідно до Закону, адвокати зобов'язані дотримуватися вимог законодавства України та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а також надавати якісно і в необхідному обсязі безоплатну вторинну правову допомогу; приймати до провадження справи осіб, які потребують безоплатної вторинної правової допомоги, згідно з договорами, укладеними з Центром з надання вторинної правової допомоги (ст. 26).

У грудні 2017 р. Міністерство юстиції України прийняло наказ № 4125/5, який затвердив Стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги в цивільному, адміністративному процесі і представництва в кримінальному процесі<sup>346</sup>.

Документ містить чотири розділи, які передбачають:

- 16 загальних стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги в цивільному, адміністративному процесі і представництва в кримінальному процесі;
- 7 окремих стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги на стадії досудового врегулювання цивільного / адміністративного спору;
- 16 окремих стандартів надання безоплатної вторинної правової допомоги під час судового розгляду цивільних і адміністративних справ;

<sup>345</sup> Порядок оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу : постанова Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. № 465 (у редакції постанови від 21 грудня 2016 р. № 1048) // Офіційний вісник України. 2017. № 4. Ст. 117.

<sup>346</sup> Стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному, адміністративному процесі та представництва у кримінальному процесі : затверджено наказом Міністерства юстиції України від 21 грудня 2017 р. № 4125/5 // Офіційний вісник України. 2017. № 101. Ст. 3137.

– 4 окремих стандарти здійснення представництва суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу в кримінальному процесі.

З метою систематизації всіх обставин, що мають значення для справи, а також для створення документальних підстав оцінки якості наданої правової допомоги, за умови згоди клієнта, в цивільному/адміністративному провадженні визначено обов'язок ведення адвокатського досьє<sup>347</sup>.

Головна мета їх розробки і впровадження – це, перш за все, гарантування якості наданих правових послуг, а також підвищення ефективності використання коштів державного бюджету, виділених на оплату послуг і відшкодування витрат адвокатів, які співпрацюють з системою надання безоплатної правової допомоги, підвищення професійного рівня адвокатів.

Отже, зважаючи на положення Закону України «Про безоплатну правову допомогу», саме на адвокатів покладено обов'язки з надання вторинної безоплатної правової допомоги. Дотримуючись міжнародних принципів і зобов'язань, Україна обрала курс на зближення національного законодавства з європейськими стандартами, що в підсумку призведе до формування ефективної правозахисної системи з метою найбільш повного забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина.

Право на безоплатну правову допомогу є невід'ємним правом кожного громадянина у випадках, визначених законом. Закріплене Законом України «Про безоплатну правову допомогу» положення про безоплатну правову допомогу виступає найважливішим компонентом у реалізації принципу доступу до правосуддя, а також гарантією відкритості судового розгляду, що забезпечує ефективну реалізацію прав і основних свобод людини та громадянина.

---

<sup>347</sup> Затверджено стандарти якості надання БВПД у цивільному, адміністративному процесі та представництва у кримінальному процесі // Регіональний центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Житомирській області. URL:<http://zhytomyr.legalaid.gov.ua/ua/press-center/news/february-2018/qa-standarts-feb-2018>

## РОЗДІЛ 4

# МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ – ОСНОВА ПРАВОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АДВОКАТУРИ

### 4.1. Міжнародно-правові основи адвокатської діяльності

Питання про права і свободи людини і громадянина відображає як внутрішню політику держави, так і її зовнішню політику, що має вихід до міжнародно-правової сфери. При цьому необхідно зазначити, що регулювання прав і свобод людини і громадянина довгий час входило в компетенцію національної держави, у національну політику держави. Навіть в такому основоположному міжнародно-правовому документі, як Статут ООН, визначення політики в зазначеній сфері уналежнювалось до внутрішньої компетенції національної держави. Статут зобов'язує держави сприяти «загальній повазі і дотриманню прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії» (п. 3 ст. 55)<sup>348</sup>.

У сучасних умовах, коли глобалізаційні процеси визначають напрямок розвитку різних сфер життя сучасного суспільства, державно-правова політика у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина піддається кардинальним змінам. Тепер ця сфера не може вважатися виключно компетенцією національного права. У визначенні національної політики в даній сфері помітну роль відіграють розроблені останнім часом як міжнародні універсально-правові, так і міжнародні регіонально-правові стандарти. Стандарти – це не поради,

<sup>348</sup> Устав Организации Объединенных Наций [Сан-Франциско, 26 июня 1945 г.] // Организация Объединенных Наций : сб. док. / отв. ред. В. В. Вахрушев. Москва, 1981. С. 143–174.

рекомендації або думки, а твердо встановлені правила, такі, наприклад, як положення Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також прецедентні і пілотні рішення Європейського суду з прав людини<sup>349</sup>.

Ідеї верховенства права, пріоритетність міжнародного права перед національним, а також реалізація і захист фундаментальних прав і свобод людини є основою формування сучасного світового порядку і сучасних міжнародних відносин.

Таким чином, подальше посилення впливу принципів і норм міжнародного права на національне право проявляється через формування відповідних стандартів у різних сферах життя сучасного суспільства, в тому числі у сфері реалізації захисту прав людини. Ці стандарти визначають напрямок розвитку національної політики в даній сфері, а також сприяють формуванню відповідних механізмів її реалізації. Дотримання цих стандартів, їх застосування в рамках національного права зумовлює рівень і характер взаємовідносин національного права з міжнародним.

Пріоритети прав і свобод людини і громадянина є домінуючими в процесі реалізації євроінтеграційних прагнень української держави. Правова основа організації та функціонування системи запобігання порушенням прав і свобод людини, складовою частиною якої є програмні документи, на думку М. Ключова, нерозривно пов'язана з усіма процесами суспільного розвитку країни. На структуру цієї системи і ефективність її функціонування впливають усі соціальні і політичні явища і процеси, зовнішні і внутрішні чинники тощо<sup>350</sup>.

---

<sup>349</sup> Кивалов С. В. Роль Венеціанської комісії в реалізації судової реформи в Україні // Держава і право у світлі сучасної юридичної думки : зб. наук. пр. Київ, 2010. С. 171.

<sup>350</sup> Ключов М. М. Засади державної політики програмування запобігання порушенням прав людини // Забезпечення прав і свобод людини і громадянина в діяльності органів внутрішніх справ України за сучасних умов : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Київ, 4 груд. 2009 р.). Харків, 2009. С. 12.

У зв'язку з тим, що не існує єдиних загальновизнаних міжнародно-правових стандартів функціонування адвокатури, даний інститут у рамках окремих національних правових систем орієнтується як на історичні традиції правозахисної діяльності і місце адвокатури в даній системі, так і на розроблені міжнародно-універсальні і міжнародно-регіональні правові акти в цій сфері.

Українська держава як суб'єкт міжнародних відносин бере на себе зобов'язання реформувати своє національне законодавство відповідно до вищевказаних вироблених міжнародно-правових документів, визнаних світовим співтовариством.

На сучасному етапі сформувалася міжнародно-правова база, яка визначає міжнародно-правові стандарти, що оптимізують діяльність інституту адвокатури. Серед основних міжнародно-універсальних правових документів необхідно особливо відзначити:

- Статут Організації Об'єднаних Націй, ухвалений 26 червня 1945 р., який підтверджує право всіх людей на створення умов, при яких законність буде дотримуватися, і який проголошує однією з цілей – досягнення співпраці у створенні і підтримці поваги до прав людини і основних свобод без поділу за ознаками раси, статі, мови і релігії;

- Загальну декларацію прав людини, прийняту 10 грудня 1948 р. – міжнародно-правовий акт універсального характеру в галузі захисту прав і свобод людини і громадянина. Він, зокрема, закріпив принципи рівності всіх перед законом, презумпцію невинуватості, право на неупереджений і відкритий розгляд справи незалежним і справедливим судом і, найголовніше, гарантії захисту прав будь-якої особи, обвинуваченої у вчиненні кримінального діяння;

- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий 19 грудня 1966 р. додатково проголошує право

бути вислуханим і право на неупереджене і відкрите слухання справи компетентним, незалежним і справедливим судом, передбаченим законом<sup>351</sup>;

– Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийнятий 19 грудня 1966 р.<sup>352</sup>, закріплює обов’язки держав сприяти загальній повазі і дотриманню прав людини і основних свобод відповідно до Статуту ООН<sup>353</sup>;

– Декларацію про основні принципи юстиції для жертв злочину і перевищення влади, прийняту 29 листопада 1985 р., яка рекомендує вжити заходів на міжнародному і національному рівні для поліпшення доступу до юстиції й справедливого ставлення, відшкодування шкоди, компенсації і допомоги жертвам злочину<sup>354</sup>;

– Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув’язненню в будь-якій формі, затверджений Резолюцією № 43/173 Генеральної Асамблеї ООН 9 грудня 1988 р., містить 39 основних принципів, які передбачають, зокрема, що кожній затриманій особі має бути надано право на допомогу, консультацію з адвокатом і можливість спілкуватися з ним<sup>355</sup>;

---

<sup>351</sup> Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права / відп. за вип. С. Головатий. Київ, 1995. 40 с.

<sup>352</sup> Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. URL: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995\\_042](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042)

<sup>353</sup> Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права : указ Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовтня 1973 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2148-08>

<sup>354</sup> Декларация основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотребления властью : принята Резолюцией 40/34 Генеральной Ассамблеи от 29 ноября 1985 года // СССР и международное сотрудничество в области прав человека. Документы и материалы. Москва, 1989. С. 539.

<sup>355</sup> Свод принципов защиты всех лиц, подвергаемых задержанию или заключению в какой бы то ни было форме : принят Резолюцией 43/173 Генеральной Ассамблеи ООН 9 декабря 1988 г. URL: [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/detent.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/detent.shtml)

— Основні принципи, що стосуються ролі юристів, прийняті на VIII Конгресі ООН із запобігання злочинам у 1990 р. в Нью-Йорку, виходять з предметного підходу до регулювання адвокатської діяльності. У цьому документі значна увага приділяється правам та обов'язкам адвоката, правилам отримання статусу адвоката, його кваліфікації і підготовці, а також заходам відповідальності. До безперечних переваг даного міжнародно-правового акту слід віднести його універсальність, сучасність і демократичність. Цей документ набув широкого застосування і визнання, що проявилось в закріпленні на національному рівні його основних положень<sup>356</sup>.

Необхідно відзначити, що Основні принципи, які стосуються ролі юристів, встановлюють мінімальні стандарти для країн при розвитку національного законодавства, що регулюють становлення, організацію та функціонування адвокатської професії. Цей документ був розроблений з метою визнання «життєво важливої» ролі професійних об'єднань адвокатів і сприяння країнам в забезпеченні такої ролі адвокатів у демократичному суспільстві.

При цьому вони закріплюють основні положення, закладені у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, Зводі принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі, мінімальних стандартних правилах поведінки з ув'язненими і Декларації про основні принципи юстиції для жертв злочину і перевищення влади. Перелік міжнародних актів, положення яких стосуються функціонування

---

<sup>356</sup> Свод принципов защиты всех лиц, подвергаемых задержанию или заключению в какой бы то ни было форме : принят Резолюцией 43/173 Генеральной Ассамблеи ООН 9 декабря 1988 г. URL: [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/detent.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/detent.shtml)

інституту адвокатури та захисту прав і свобод людини і громадянина, досить великий.

Крім перерахованих нормативно-правових актів, до найважливіших документів, що встановлюють міжнародно-правові стандарти адвокатської діяльності, слід віднести: «Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі»<sup>357</sup>, затверджений резолюцією 43/73 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 р., «Принципи захисту психічно хворих осіб і поліпшення психіатричної допомоги»<sup>358</sup>, затверджені резолюцією 46/119 Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1991 р.; «Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх» («Пекінські правила») <sup>359</sup>, затверджені Резолюцією 40/33 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 р.; «Мінімальні стандартні правила поведінки з ув'язненими»<sup>360</sup>, прийняті на першому конгресі ООН з запобігання злочинності та поведінки з правопорушниками 22 серпня – 3 вересня 1955 р.

Правила адвокатської етики Міжнародної Співдружності) адвокатів встановлюють, що в професійній діяль-

<sup>357</sup> Свод принципов защиты всех лиц, подвергаемых задержанию или заключению в какой бы то ни было форме : принят Резолюцией 43/173 Генеральной Ассамблеи ООН 9 декабря 1988 г. URL: [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/detent.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/detent.shtml)

<sup>358</sup> Принципы защиты психически больных лиц и улучшения психиатрической помощи : приняты Резолюцией 46/119 Генеральной Ассамблеи ООН от 17 декабря 1991 г. URL: [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/mental\\_health\\_care.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/mental_health_care.shtml)

<sup>359</sup> Минимальные стандартные правила ООН, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила) : приняты Резолюцией 40/33 Генеральной Ассамблеи от 29 ноября 1985 г. URL: [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/beijing\\_rules.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/beijing_rules.shtml)

<sup>360</sup> Минимальные стандартные правила обращения с заключенными : приняты на первом Конгрессе Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями, состоявшемся в Женеве в 1955 году, и одобрены Экономическим и Социальным Советом в его резолюциях 663 С (XXIV) от 31 июля 1957 года и 2076 (LXII) от 13 мая 1977 года/ URL: [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/prison.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/prison.shtml)

ності адвокат незалежний. Це також передбачено Правилами адвокатської етики в Україні, які вимагають від адвоката максимальної незалежності при виконанні професійних прав і обов'язків, які зобов'язують протистояти будь-яким спробам замаху на його незалежність<sup>361</sup>.

Крім міжнародно-універсальних правових актів, ці питання регулюються міжнародно-регіональними нормативно-правовими актами. Європейські стандарти адвокатської діяльності відображають європейське бачення механізму захисту прав і свобод людини і громадянина в контексті правозахисної діяльності і знайшли відображення в різних нормативно-правових документах, прийнятих Радою Європи, Європейським Союзом та іншими інституціями.

Серед цих нормативно-правових актів особливо вирізняється Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод людини 1950 р.<sup>362</sup> – найважливіший міжнародно-правовий акт регіонального рівня в області формування основ адвокатської діяльності.

Держави, які підписали Конвенцію, визнають автоматично контрольний механізм Європейського суду з прав людини, що надає право потерпілим звернутися за захистом у зазначену міжнародну судову інстанцію. Процесуальні засади участі адвоката в Європейському суді з прав людини передбачені Регламентом Європейського суду з прав людини, прийнятим 4 листопада 1998 р., що містить положення про те, що кожна сторона має право отримувати допомогу від адвокатів і радників. Україна ратифікувала цей документ і протоколи до нього № 2, 4, 7, 11 законом від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР.

<sup>361</sup> Правила адвокатської етики : затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України від 9 черв. 2017 р. URL: [http://unba.org.ua/assets/uploads/3ae9a115a40b9a5bc04f\\_file.pdf](http://unba.org.ua/assets/uploads/3ae9a115a40b9a5bc04f_file.pdf)

<sup>362</sup> Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1997. № 40. Ст. 263.

Важливим міжнародно-регіональним актом у цій сфері є «Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства»<sup>363</sup>, розроблений Радою адвокатури та юридичних товариств Європи і прийнятий делегацією двадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні в Страсбурзі в жовтні 1988 р. Згідно з цим документом, одне з першочергових завдань Ради адвокатури та юридичних товариств Європи – це гармонізація, координація та розвиток правничої професії в Європі<sup>364</sup>. Цей Кодекс враховується при розробці рамкових документів, що регулюють діяльність адвокатів і об'єднань. Його дотримання є обов'язковою умовою для всіх адвокатів держав-членів Ради адвокатури та юридичних товариств Європи, включаючи як адвокатів, які є громадянами держав Європейського Союзу, так і адвокатів з інших європейських держав, що мають статус спостерігача в Раді адвокатури та юридичних суспільствах Європи.

Європейські стандарти адвокатської діяльності знайшли відображення також у Рекомендації № Rec (2000) 21 «Про свободу застосування професії адвоката»<sup>365</sup>, прийнятої Комітетом міністрів Ради Європи 25 жовтня 2000 р. Прийняття цього документа – це реакція на потребу в загальноєвропейському консенсусі в розумінні суттєвої ролі адвокатів у демократичному суспільстві, діяльність яких базується на верховенстві права. Рада Європи визначила висококваліфікованих і незалежних адвокатів, доступ до послуг яких відкритий

---

<sup>363</sup> Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства (Страсбург, 1988р.), з поправками від 28 листопада 1988 р., 6 грудня 2002 р., 19 травня 2006 р. // Верховна Рада України. URL: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994\\_343](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_343)

<sup>364</sup> Аналіз проєктів законів України про адвокатуру та адвокатську діяльність : [Серії правового аналізу, вересень 2007 р.]. Київ, 2007. С. 7–8.

<sup>365</sup> О свободе осуществления профессии адвоката : Рекомендация № Rec (2000) 21, принятая Комитетом министров Совета Европы 25 октября 2000 г. // Адвокат. 2010. № 11. С. 11–12.

всьому суспільству, одним з фундаментальних елементів верховенства права.

Рекомендація регулює питання, пов'язані зі свободою здійснення адвокатської діяльності, правовою освітою, професійною підготовкою і вступом у професію, роллю і обов'язками адвокатів, доступом до адвокатів, установкою і функціонуванням професійних об'єднань адвокатів і дисциплінарними виробництвами. Розглянутий документ закріплює право адвокатів на створення на професійній основі місцевих, національних та міжнародних асоціацій, які самостійно або спільно з іншими органами виконують завдання зі зміцнення професійних стандартів та захисту незалежності й інтересів адвокатів.

Хоча Рекомендації Ради Європи № Res (2000) 21 мають рекомендаційний характер, вони визначають принципи, які всі держави-учасники повинні «поважати і враховувати ... в рамках національного законодавства та практики».

Україна отримала статус країни-спостерігача в Раді адвокатури та юридичних суспільствах Європи і представлена Спілкою адвокатів України. Відповідно до Статуту, головною метою Ради є представлення адвокатів і юридичних товариств перед колективними суб'єктами (тобто Європейським Союзом та Швейцарською Конфедерацією) з усіх питань, що становлять взаємний інтерес, що стосуються реалізації професії адвоката, вдосконалення законодавства і практики, спрямованої на здійснення верховенства права і здійснення правосуддя (ст. 1). У зв'язку з цим вона є офіційним представником адвокатів і юридичних товариств, які становлять близько одного мільйона європейських юристів.

Аналіз вищезазначених міжнародно-правових актів дозволяє виокремити найбільш важливі стандарти здійснення адвокатської діяльності.

1. Доступ до послуг адвокатів. Різні міжнародно-правові документи закріплюють принцип рівності і відсутності дискримінації в доступі до послуг юристів, включаючи оплачувану державою юридичну допомогу. Цей принцип випливає з універсального характеру права на доступ до правосуддя і вимоги забезпечувати рівність перед законом і судом. Як закріплено в Основних принципах, що стосуються ролі юристів, 1990 р., «кожна людина має право звернутися до будь-якого юриста за допомогою для захисту і відстоювання її прав і захисту її на всіх стадіях кримінального провадження. Уряд забезпечує ефективні процедури і гнучкі механізми ефективного і рівного доступу до юристів для всіх осіб, які перебувають на його території і підпадають під його юрисдикцію, без будь-якої різниці, такої, як дискримінація за ознакою раси, кольору шкіри, етнічного походження, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, майнового, соціального, економічного чи іншого стану»<sup>366</sup>.

2. Спеціальні гарантії у кримінальній юстиції. Цей стандарт отримав свій відбиток в Основних принципах, що стосуються ролі юристів, 1990 р., згідно з яким «уряди держав зобов'язані забезпечити дотримання вимог, на основі яких компетентні органи зобов'язані негайно інформувати кожну людину про її право користуватися допомогою юриста за своїм вибором при арешті або затриманні або при звинуваченні її в скоєнні кримінального злочину»<sup>367</sup>. Також вони закріплю-

---

<sup>366</sup> Основные принципы, касающиеся роли юристов : принятые восьмым Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями. URL: [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/role\\_lawyers.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/role_lawyers.shtml)

<sup>367</sup> Основные принципы, касающиеся роли юристов : принятые восьмым Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями. URL: [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/role\\_lawyers.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/role_lawyers.shtml)

ють правило, згідно з яким всім заарештованим, затриманим або ув'язненим особам повинні бути надані належні можливості, час і умови для відвідування їх юристом, консультації з ним без затримки і втручання.

3. Кваліфікація і підготовка адвокатів. Згідно з цим стандартом, уряди, навчальні заклади та професійні асоціації юристів повинні забезпечувати належну кваліфікацію і підготовку юристів та знання ними професійних ідеалів і моральних обов'язків, а також прав людини і основних свобод, визнаних національним і міжнародним правом.

4. Обов'язок і професійна відповідальність. Юристи за будь-яких обставин повинні зберігати честь і гідність, властиві їхній професії, як відповідальні співробітники у сфері здійснення правосуддя. Юристи завжди повинні суворо дотримуватися інтересів своїх клієнтів, а також зобов'язані виконувати такі дії стосовно своїх клієнтів: а) консультувати клієнтів щодо їхніх юридичних прав і обов'язків і роботи правової системи тією мірою, якою це стосується юридичних прав і обов'язків клієнтів; б) надавати клієнтам допомогу будь-якими доступними засобами в межах передбачених законодавством заходів для захисту їх або їхніх інтересів; в) надавати в разі необхідності допомогу клієнтам в судах, трибуналах або адміністративних органах;

5. Гарантування діяльності адвокатів. Держава захищає не тільки клієнтів адвоката, а й самих адвокатів шляхом надання гарантій їхньої діяльності: а) свободу від загроз, перешкод, залякування або невинуватого втручання у ситуацію, щоб вони могли виконувати всі свої професійні обов'язки; б) свободу здійснювати поїздки і безперешкодно консультуватися зі своїми клієнтами в країні та за її межами; с) гарантування відсутності судових переслідувань і судових, адміністративних, економічних або інших санкцій за будь-які дії, пов'язані

із здійсненням професійних обов'язків, а також погроз такого переслідування і санкцій»<sup>368</sup>.

6. Професійні об'єднання. Передбачається право юристів на створення самостійних професійних асоціацій, що представляють їхні інтереси і сприяють їхній безперервній освіті і підготовці, що захищають їхні професійні інтереси. Ця гарантія дозволяє професійним асоціаціям адвокатів співпрацювати з урядами з метою забезпечення всім особам реального і рівного доступу до юридичного обслуговування. Також забезпечується захист від неправомірного втручання в процес консультування і надання допомоги клієнтам відповідно до закону і визнаних професійних стандартів та етичних норм.

7. Дисциплінарна відповідальність. Встановлюється, що адвокати розробляють кодекси професійної поведінки, ґрунтуючись на національному законодавстві та звичаях, а також на міжнародних стандартах здійснення професійної діяльності. Дисциплінарні заходи щодо адвокатів розглядаються неупередженим дисциплінарним комітетом, створюваним як незалежний орган.

Аналіз інтеграційних процесів дозволяє зробити висновок, що необхідно розробити конкретні способи імплементації та застосування в національному праві вищеназваних стандартів і норм здійснення адвокатської діяльності як найважливішої складової механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Ця проблема актуальна не тільки для юридичної науки, а й для практики розвитку законодавчих процесів в Україні.

Експерти ООН за результатами розгляду доповідей Уповноваженого Верховної Ради з прав людини та власних фа-

---

<sup>368</sup> Основные принципы, касающиеся роли юристов : принятые восьмым Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями. URL: [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/role\\_lawyers.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/role_lawyers.shtml)

хівців готують свої заключні зауваження та рекомендації, які, зазвичай, крім констатації позитивних досягнень держави за звітний період, вказують на наявність труднощів, що перешкоджають реалізації прийнятих зобов'язань, формулюють свої висновки, рекомендації щодо стану дотримання прав і свобод людини<sup>369</sup>, а іноді пропонують засоби попередження правопорушень.

Як показує досвід правового розвитку, формування правової держави, утвердження в ній демократії, її економічне та соціальне процвітання, неможливі без визнання, дотримання і захисту прав і свобод людини і громадянина. Права і свободи людини і громадянина залежать від характеру і рівня взаємозв'язку міжнародно-правових актів і національного законодавства, які розробляють відповідні стандарти в цій сфері.

За роки незалежності і становлення національної правової системи в Україні зроблені конкретні кроки для формування сучасних стандартів адвокатської діяльності, які з одного боку відповідають міжнародно-універсальним і міжнародно-регіональним (європейським) стандартам в сфері захисту прав і свобод людини і громадянина, а з іншого враховують національні традиції правового розвитку, відображають специфіку правозахисної діяльності в Україні. Цей процес – складний і тривалий, що вимагає постійного моніторингу стану розвитку українського суспільства.

На думку С. Сафулько, «кожна національна адвокатура формується на тлі певних історичних реалій, на її виникнення, становлення, діяльність впливає безліч факторів: праворозуміння в суспільстві, ставлення панівного класу (еліт) до такого явища, як адвокатура, і крізь призму такого ставлення і формується ставлення суспільства як до професії в цілому,

<sup>369</sup> Карпачова Н. Міжнародні стандарти у галузі прав і свобод людини та проблеми їх реалізації в Україні // Право України. 2009. № 4. С. 6.

так і до конкретних носіїв цієї професії. Одні країни значно швидше прийшли до розуміння того, що адвокатура є необхідним і корисним для суспільства інститутом, тому її становлення відбувалося більш-менш цивілізовано. Інші країни прийшли до цього значно пізніше.

Україні, яка не мала своєї державності в її повному розумінні, «не пощастило» з виникненням і становленням адвокатури. Необхідно визнати, що тільки в ХІХ ст. в Україні з'явилися реальні прояви функціонування інституту адвокатури»<sup>370</sup>.

Стратегічна лінія України, спрямована на адаптацію національної правової системи до європейських стандартів, поширюється також і на інститут адвокатури. У Законі України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» 2004 р. проголошується: «Державна політика України щодо адаптації законодавства формується як складова частина правової реформи в Україні та спрямована на забезпечення єдиних підходів до нормопроєктування, обов'язкового обліку вимог законодавства Європейського Союзу при нормопроєктуванні, підготовці кваліфікованих фахівців, створення умов для інституційного, науково-освітнього, технічного, фінансового забезпечення процесу адаптації законодавства України»<sup>371</sup>.

Ці законодавчі приписи вимагають імплементації відповідних міжнародно-універсальних і міжнародно-європейських стандартів адвокатської діяльності в законодавство України.

Одним з кроків, які свідчать про імплементацію європейських стандартів у сферу адвокатської діяльності, є закрі-

<sup>370</sup> Сафулько С. До питання реалізації світових стандартів адвокатури в українській практиці // Право України. 2011. № 10. С. 243.

<sup>371</sup> Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 29. Ст. 367.

плення в Законі «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» приписів, пов'язаних з введенням процедури обов'язковості адвокатського запиту про надання інформації, копій документів, необхідних адвокату для надання правової допомоги клієнту. Для адвокатської практики в Україні ця норма є новою.

На шляху України до європейської інтеграції, а, отже, і формування сучасної ефективно функціонуючої адвокатури, найважливішу роль відіграє співпраця з міжнародними організаціями, наприклад, Радою Європи (і не тільки), у сфері реалізації та захисту прав людини.

Зокрема, Венеціанська Комісія проводить власний аналіз законів і законопроектів і робить на його основі фундаментальні висновки щодо їхньої відповідності європейським принципам і стандартам. Були проаналізовані обидва закони – «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та «Про безоплатну правову допомогу», і була відзначена тенденція до зближення українського законодавства з європейським.

Україна є активним членом Ради Європи. Вступ України від 9 листопада 1995 р. в Раду Європи з одного боку став суттєвим кроком у процесі європейської інтеграції, а з іншого – свідчить про факт прийняття Україною низки міжнародно-правових зобов'язань, що стосуються, насамперед, поваги і захисту прав і свобод людини і громадянина. Чільне місце серед виконаних зобов'язань перед Радою Європи посідає ратифікація Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1997 р. з визнанням юрисдикції Європейського суду з прав людини<sup>372</sup>.

Після ратифікації Конвенції Верховною Радою України її приписи, згідно зі ст. 9 Конституції України, стали частиною

<sup>372</sup> Барабаш Т. М. Правова регламентація інституту захисту в кримінально-процесуальному законодавстві України // Забезпечення прав і свобод людини і громадянина в діяльності органів внутрішніх справ України за сучасних умов : матеріали наук.-практ. конференції, [м. Київ, 4 груд. 2009 р.]. Харків, 2009. С. 213–215.

українського законодавства. Виникла проблема імплементації її положень до національного правопорядку. З метою усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод та протоколів до неї і впровадження в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини, в 2006 році був прийнятий Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». У ньому, зокрема, встановлено, що не тільки сама Конвенція, а й практика Суду повинна застосовуватись судами України як джерело права (ст. 17). Також визнано обов'язковим забезпечення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики Суду прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів, працівників імміграційних служб, інших категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана з правозастосуванням, а також з утриманням людей в умовах позбавлення волі<sup>373</sup>.

Ця радикальна для української юриспруденції новела, за справедливим зауваженням П. Рабиновича, передбачає необхідність переосмислення ролі адвокатури в реалізації права на захист, а також ефективності європейського законодавства на території України<sup>374</sup>.

Іншими словами, вступ України до Ради Європи додав прискорення державним перетворенням, а також визнання Україною юрисдикції Європейського суду з прав людини послужило фундаментальним напрямком на шляху до створення ефективної системи захисту прав людини. Рішення Європейського суду з прав людини слугують зразками стандартів

---

<sup>373</sup> Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. 2006. № 30. Ст. 260.

<sup>374</sup> Рабінович П. М. Знання практики Європейського суду з прав людини як передумова ефективного використання механізму їх захисту в Україні // Право України. 2009. № 4. С. 43.

для діяльності судових і правоохоронних органів, адвокатів і правозахисників<sup>375</sup> і базуються на загальноєвропейських правових цінностях і традиціях.

Динаміка участі України в діяльності Європейського суду з прав людини з моменту вступу вражає. Населення України адаптувалося до нових можливостей європейської судового захисту своїх прав більше, ніж держава<sup>376</sup>.

Статистика Європейського суду з прав людини щодо України невтішна, оскільки наша держава стабільно посідає 3-5 місця за кількістю скарг. Так, в 2015 р. з майже 65 000 скарг 21,4% подані від України. З 2016 р. ЄСПЛ отримав 80 тис. скарг, з яких 18 150 від України (22,8%), з них 65% стосуються невиконання рішень національних судів. При цьому ЄСПЛ розглядає тільки двадцятку частину всіх звернень. З 993 рішень, винесених ЄСПЛ протягом 2016 р., стосовно України було винесено 73<sup>377</sup>.

Найважливішими проблемами в Україні, виходячи зі статистики Суду, є: порушення права на справедливий суд і своєчасний судовий розгляд, порушення права на ефективний засіб правового захисту, на своєчасне виконання судових рішень, порушення прав власності.

Аналіз Конвенції допоміг визначити, що поняття «право на захист» можна не тільки розглядати в контексті ст. 13 – право на ефективний засіб правового захисту, але і безпосередньо за допомогою ст. 6 – право на справедливий судовий розгляд.

<sup>375</sup> Святоцька В. Практика Європейського суду з прав людини у діяльності українських адвокатів: проблемні аспекти // Право України. 2011. № 7. С. 111.

<sup>376</sup> Литвин В. Україна й Європейський суд з прав людини: витоки та проблеми взаємодії // Право України. 2011. № 7. С. 8.

<sup>377</sup> Романюк Я. [Про статистику звернень громадян України до Європейського суду з прав людини у 2016 р.]. URL: [http://zib.com.ua/ua/127384-65\\_zayav\\_do\\_espl\\_z\\_ukraini\\_na\\_nevikonannya\\_rishen\\_sudiv.html](http://zib.com.ua/ua/127384-65_zayav_do_espl_z_ukraini_na_nevikonannya_rishen_sudiv.html)

«Будь-яка людина, чиї права та свободи, визнані Конвенцією, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження» (ст. 13). Таким чином, «право на захист» передбачає можливість звернення до Суду з метою захисту своїх прав. Суд у даному випадку може бути національним, а також наднаціональним (Європейський суд з прав людини приймає заяви до розгляду після того, як були використані всі національні засоби юридичного захисту). Таким чином, засобом захисту є судові установи.

Іноді під «засобом правового захисту» необхідно розуміти й інші інстанції – прокуратуру, органи внутрішніх справ, омбудсменів, нотаріусів, адвокатів, а також правозахисні організації національного та міжнародного рівня. Завдяки їхній активній правозахисній діяльності, можливе відновлення порушених прав без звернення до судової інстанції.

«Право на захист», на думку Т. Барабаша, законодавчо передбачає можливість особи вживати з метою захисту прав дозволені законом примусові заходи або звертатися в компетентні органи або міжнародні органи (організації) з вимогою змусити зобов'язану сторону до належної правомірної поведінки. Відзначається, що право на захист не є власне захистом. Захист означає реалізацію права в конкретних життєвих ситуаціях, конкретних відносинах<sup>378</sup>.

У цьому контексті «право на захист» необхідно розуміти як можливість використовувати захист або захисника для відновлення порушеного права.

У Конвенції закріплено: «Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права: «захищати себе особисто чи використовувати пра-

---

<sup>378</sup> Барабаш Т. М. Правова регламентація інституту захисту в кримінально-процесуальному законодавстві України ... С. 215.

вову допомогу захисника за власний кошт або, за браком достатніх коштів для оплати послуг захисника, користуватися послугами призначеного йому захисника безоплатно, якщо цього вимагають інтереси правосуддя» (п. 3 ст. 6).

Таким чином, «право на захист» має на увазі також і право на захисника, який зможе ефективно реалізовувати та захищати гарантовані права і свободи свого клієнта за допомогою глибоких знань і практики в сфері юриспруденції. У даному випадку «право на захист» може поширюватися не тільки на кримінальний процес, а й реалізовуватися в цивільному, адміністративному, господарському процесі шляхом представництва, що також має на увазі можливість захисту прав свого клієнта з будь-якого виду справ.

Конституція України закріплює положення, згідно з яким кожному заарештованому чи затриманому має бути надано можливість з моменту затримання користуватися правовою допомогою захисника (ст. 29).

З цього приводу В. Сіренко зазначає, що «це положення дуже рідко реалізується на практиці. По-перше, тому що правоохоронні органи часто не виконують Конституцію. У поліції мають місце випадки, коли б'ють затриманих, і це часто розкривається в судах, хоча ст. 28 Конституції України зазначає: «Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, ставленню чи покаранню». Часто не допускають захисників, про що чимало скарг народних депутатів з боку і самих захисників, і затриманих. Але головне в іншому – ця стаття Конституції не реалізується, перш за все, тому що 70% громадян України такі бідні, що не мають можливості дозволити собі таку розкіш, такі непередбачені витрати, як найняти захисника. Ось і залишається для мільйонів громадян України порожньою декларацією конституційне право громадянина на повагу до його гідності. Ось і гуляє в країні вибивання свідчень, зізна-

ння у нескоеєнних злочинах. І вина держави за долю кожного громадянина тут очевидна»<sup>379</sup>.

Завдяки реформуванню інституту адвокатури, після прийняття Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Закону «Про безоплатну правову допомогу», реалізація положень Конституції про можливість використання правової допомоги захисника стала реальнішою, ніж раніше. Це пов'язано зі створенням Центрів правової допомоги та залученням досвідчених адвокатів до судового захисту, захисту під час досудового кримінального провадження, а також безкоштовної допомоги фахівцями в сфері права з будь-якого юридичного питання законодавчо визначеному колу осіб.

Європейський суд з прав людини прийняв досить багато рішень у справах проти України, за якими дії судових органів визнавалися такими, що призвели до порушення гарантованих Конвенцією прав. Це свідчить про те, що національним судам слід не тільки ефективно захищати права людини, а й самим діяти таким чином, щоб не порушувати Конвенції. У багатьох випадках, застосовуючи практику Європейського суду, суди не мають чіткого й однозначного уявлення про те, в чому полягає правовий зміст такого застосування. Тому досить поширене в діяльності вітчизняних судів абстрактне посилення на практику Європейського суду з прав людини без вказівок на конкретне рішення цього органу<sup>380</sup>.

Незважаючи на винесені судові рішення, які повинні виправити невідповідність рішень судових органів і відновити порушені права людини в Україні, на сьогоднішній момент 95% таких рішень щодо України вважаються невиконаними в

---

<sup>379</sup> Сіренко В. Сучасний стан реалізації основних прав і свобод людини та громадянина в Україні // Право України. 2009. № 4. С. 23.

<sup>380</sup> Онопенко В. Механізм захисту прав людини в Україні потребує істотного вдосконалення // Право України. 2011. № 7. С. 65.

повному обсязі, оскільки Комітет міністрів Ради Європи ще не прийняв відповідної резолюції про зняття їх з контролю<sup>381</sup>.

Виходячи зі статистики Європейського суду з прав людини, зокрема кількості скарг, що не відповідають вимогам, які були подані проти України, можна зробити висновок про те, що знання адвокатами Конвенції, а також вимог при подачі скарги, досить низькі. Друга проблема виникає при застосуванні практики Європейського суду з прав людини в судовому розгляді в судах України. У зв'язку з тим, що Конвенція та практика Суду є частиною законодавства України, успішне застосування знань у даній сфері сприяє більш ефективному правовому захисту і охороні прав і свобод клієнта.

П. Рабінович наполягає на необхідності вивчення положень Конвенції та практики Суду вищезазначеними юристами і державними службовцями не тільки в стінах вищих навчальних закладів, а й за допомогою курсів підвищення кваліфікації і шляхом самонавчання<sup>382</sup>.

З цим не можна не погодитися. Більш того, необхідність в кваліфікованих фахівцях зі знанням європейського права у сфері прав людини буде тільки зростати. А практика показує, що багато представників вітчизняної адвокатури з різних причин не готові до практичного впровадження підходів і позицій Європейського суду з прав людини в український правовий простір.

Правозахисна діяльність адвоката в судовому розгляді, а також в досудовому представництві свого клієнта, настільки важлива, що від його юридичної кваліфікації, спеціальних знань і навичок залежить доля людини.

---

<sup>381</sup> Карпачова Н. І. Омбудсман України та Європейський суд на захисті прав і свобод людини // Право України. 2011. № 7. С. 18.

<sup>382</sup> Рабінович П. М. Знання практики Європейського суду з прав людини як передумова ефективного використання механізму їх захисту в Україні ... С. 44.

За даними МВС і правозахисних організацій, основними сферами порушення прав людини в діяльності ОВС є: порушення прав при затриманні та арешті, порушення прав осіб, які перебувають в спецустановах поліції, порушення прав на стадії досудового слідства, порушення прав при веденні слідства, проблеми національної та расової дискримінації, ксенофобії, порушення прав мігрантів, біженців і внутрішніх переселенців, порушення прав громадян на мирні зібрання, порушення права на приватність.

Застосування норм Конвенції та практики Європейського суду з прав людини вітчизняними правозастосовними органами є рідкістю. На практиці досить важко поставити норми Конвенції на рівень національного законодавства.

Щоб виправити ситуацію, як вважає В. Святоцька, необхідно змінити ставлення до прав людини в Україні і розглядати їх реалізацію крізь призму Європейського суду з прав людини, змінити рівень правової культури. А це, в свою чергу, можна здійснити, подолавши основні проблеми дотримання прав людини<sup>383</sup>.

Особам, які стверджують, що їхні права, гарантовані Конвенцією, порушені, мають бути доступні ефективні засоби правового захисту на національному рівні (бажано компенсаторні)<sup>384</sup>.

За цих обставин на допомогу приходять постанови Європейського суду з прав людини. Концепція постанови передбачає рішення, в якому державі-відповідачу повідомляють, що вона має структурні або системні проблеми, які спричинили подачу великої кількості однакових заяв, і до чого може призвести це в майбутньому. Таким чином, постанова закликає

<sup>383</sup> Святоцька В. Практика Європейського суду з прав людини у діяльності українських адвокатів: проблемні аспекти ... С. 112.

<sup>384</sup> Кивалов С. В. Обеспечение эффективности Страсбургского суда: структурные недостатки в государствах-участниках : доклад Комитета по правам человека от 7 янв. 2013 г. № 13087 ... С. 238–274.

державу запровадити механізм, який допоможе виправити ситуацію і гарантувати, щоб заяви, які знаходяться на розгляді або будуть представлені в майбутньому, були належним чином розглянуті на національному рівні.

Важливі рішення були прийняті щодо України<sup>385</sup>. Так, у справі «Іванов проти України» (2010 р.) Суд ще раз підкреслив відсутність в Україні ефективного засобу правового захисту від невиконання судового рішення і зобов'язав державу протягом одного року з дня набрання рішенням чинності ввести такий засіб<sup>386</sup>.

У справі «Харченко проти України» (2011 р.) Суд ще раз повторив ключові проблемні питання обрання та продовження запобіжного заходу у вигляді утримання під вартою на досудовому і судовому слідстві (недотримання права на свободу відповідно до ст. 5 Конвенції та недоліки при здійсненні судового нагляду) і надав Україні 6 місяців для розробки системної реформи кримінального процесу<sup>387</sup>.

Прецедентна практика Європейського суду з прав людини сьогодні виконує функцію важливого інструменту при захисті прав людини. Посилюється вплив прецедентного права Європейського суду з прав людини як на українське законодавство, так і на механізми захисту права, продиктовані пілотними постановами, що важливо для України<sup>388</sup>.

Процедура «пілотних рішень» Європейського суду з прав людини виникла в 2004 році як реакція на велику кількість справ проти деяких країн в результаті системних структур-

<sup>385</sup> Коста Ж. П. Роль національних судів та інших органів державної влади у захисті прав людини в Європі // Право України. 2011. № 7. С. 13.

<sup>386</sup> Юдківська Г. Ю. Деякі проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини в Україні // Право України. 2011. № 7. С. 75.

<sup>387</sup> Юдківська Г. Ю. Деякі проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини в Україні ... С. 76.

<sup>388</sup> Святоцька В. Практика Європейського суду з прав людини у діяльності українських адвокатів: проблемні аспекти // Право України. 2011. № 7. С. 113.

них проблем, що призвели до порушення Європейської конвенції з прав людини. Тобто коли не окремі чиновники, а цілі органи влади регулярно діють не так, як наказує право<sup>389</sup>.

В таких складних умовах роль адвокатів полягає в тому, щоб цю практику ефективно застосовувати. Для цього необхідно забезпечити належний доступ адвокатів до відповідної інформації через матеріали довідково-інформаційного характеру, офіційні сайти, що містять прецедентну практику Європейського суду.

Таким чином, на даний час розроблено основоположні принципи і норми, що формують міжнародно-правові стандарти у сфері прав і свобод людини і громадянина. У прийнятих за останні роки нормативно-правових актах, зокрема Законах України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про безоплатну правову допомогу», знайшли відображення міжнародно-правові стандарти адвокатської діяльності, спрямовані на вдосконалення правозахисної діяльності в Україні.

#### **4.2. Міжнародно-правові засади адвокатської етики**

Наразі сформована міжнародно-правова база, що визначає етичні засади у професійній діяльності адвокатів. Серед основних міжнародно-правових документів особливо виділяються:

— Основні принципи стосовно ролі юристів, прийняті восьмим Конгресом ООН з запобігання злочинності та поводження з правопорушниками (1990 р.)<sup>390</sup>. В Основних принципах стосовно ролі юристів зафіксовано, що народи світу

<sup>389</sup> Кивалов С. В. Выход из патовой ситуации в деле Иванова // 2000. 2011. 21–27 янв. (№ 3). С. В2.

<sup>390</sup> Основные принципы, касающиеся роли юристов : принятые восьмым Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями ...

заявляють у Статуті Організації Об'єднаних Націй, зокрема, про свою рішучість створити умови, при яких можна дотримуватися справедливості, і проголошують однією зі своїх цілей – здійснення міжнародного співробітництва у забезпеченні й розвитку поваги прав людини та основних свобод, незалежно від раси, статі, мови і релігії, беручи до уваги, що в Загальній декларації прав людини зафіксовані принципи рівності перед законом, презумпція невинуватості, право на те, щоб справа була розглянута прилюдно і з дотриманням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом, і всі необхідні гарантії для захисту будь-якої людини, яка звинувачується у скоєнні злочину.

Хоча ці положення стосуються участі адвокатів у кримінальних та адміністративних справах, вони цілком можуть бути поширені і на діяльність адвокатів у цивільних та інших справах.

– Основні положення про роль адвокатів, прийняті восьмим Конгресом ООН у серпні 1990 року, констатують, що адвокати, надаючи допомогу своїм клієнтам при здійсненні правосуддя, повинні домагатися дотримання прав людини і основних свобод, визнаних національним і міжнародним правом, і повинні завжди діяти вільно і наполегливо відповідно до закону і визнаних професійних стандартів та етичних норм<sup>391</sup>.

– Стандарти незалежності юридичної професії Міжнародної асоціації юристів, прийняті на конференції МАЮ в 1990 р. у Нью-Йорку (США)<sup>392</sup> підкреслюють, що завдання

---

<sup>391</sup> Основные положения о роли адвокатов : приняты восьмым Конгрессом ООН по предупреждению преступлений (Нью-Йорк, август 1990 г.). URL: <http://zakon.kuban.ru/private/advokat/opra90.htm>

<sup>392</sup> Стандарты независимости юридической профессии международной ассоциации юристов : приняты на конференции Международной ассоциации юристов (Нью-Йорк, сентябрь 1990 г.). URL: <http://www.bibliotekar.ru/kodex-9/24.htm>

Асоціації юристів та адвокатів щодо забезпечення незалежності юридичної професії повинні складатися, крім іншого, в забезпеченні честі, гідності, компетентності, професійних стандартів та етичних норм в поведінці та дисципліні; а також захисті інтелектуальної та економічної незалежності адвоката від його клієнта.

— Генеральні принципи етики адвокатів, прийняті Правлінням Міжнародної асоціації юристів у 1995 р.<sup>393</sup>, містять положення, згідно з якими адвокати повинні підтримувати високі стандарти довіри відносно тих, з ким вони вступають у контакт. Адвокати повинні ставитися до інтересів своїх клієнтів як до найважливіших за умови виконання обов'язків перед судом, дотримання вимог правосуддя і професійних етичних стандартів. Нормативно-правовий акт встановлює загальноприйнятий професійний стандарт, який очікується від адвоката в будь-якій країні світу.

— Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи про свободу здійснення професії адвоката, прийняті Комітетом міністрів 25 жовтня 2000 року в Страсбурзі<sup>394</sup>, встановлюють принципи здійснення адвокатської діяльності. Висловлюється необхідність вжити всіх необхідних заходів для того, щоб шанувалася, захищалася і заохочувалася свобода здійснення професії адвоката без дискримінації і неправомірного втручання з боку органів влади або громадськості, особливо у світлі відповідних положень Європейської Конвенції з прав людини. Виконання адвокатської діяльності розглядається в тісному зв'язку з культурним, соціальним, політичним та історичним контекстом кожного суспільства. У будь-якому

---

<sup>393</sup> Генеральные принципы этики адвокатов Международной Ассоциации Юристов : одобренные Правлением МАЮ (Эдинбург, Шотландия, 1995 г.) // Российская юстиция. 1996. № 2. С. 51.

<sup>394</sup> Рекомендация № Rec(2000)21 Комитета министров о свободе осуществления профессии адвоката : принята Комитетом министров Совета Европы 25 окт. 2000 г. URL: [eshra375.files.wordpress.com/2014/01/rec200021.docx](http://eshra375.files.wordpress.com/2014/01/rec200021.docx)

демократичному суспільстві адвокати покликані відігравати важливу роль у справі здійснення правосуддя, в запобіганні та вирішенні спорів, а також у захисті прав людини і основних свобод. За останнє десятиліття практика права значно еволюціонувала, і юристи-практики змушені підходити до своєї діяльності з комерційних позицій. Однак при цьому вони завжди повинні залишатися представниками незалежної професії.

— Мінімальні стандартні правила, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), прийняті на VII Конгресі ООН у Мілані 1985 р.<sup>395</sup>, пропонують державам-членам узгодити з Пекінськими правилами своє національне законодавство, політику і практику в тих випадках, коли це необхідно, особливо при підготовці персоналу, пов'язаного з відправленням правосуддя щодо неповнолітніх, і довести дані Правила до відома відповідних органів і широкої громадськості.

Основна мета Мінімальних стандартних правил щодо здійснення правосуддя неповнолітніх стосується всеосяжної соціальної політики в цілому та спрямована на надання максимального сприяння забезпеченню добробуту неповнолітніх, що призведе до мінімуму необхідності втручання з боку системи правосуддя щодо неповнолітніх і, в свою чергу, зменшить шкоду, яка може бути завдана будь-яким втручанням взагалі. Такі заходи турботи стосовно молоді, яка скоїла правопорушення, є основним змістом політики, спрямованої на усунення необхідності застосування цих Правил.

Мінімальні стандартні правила спеціально сформульовані таким чином, щоб вони могли застосовуватися в рамках

---

<sup>395</sup> Минимальные стандартные правила ООН, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила) : приняты Резолюцией 40/33 Генеральной Ассамблеи от 29 ноября 1985 г. URL: [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/beijing\\_rules.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/beijing_rules.shtml)

різних правових систем і в той же час встановлювати деякі мінімальні стандарти в поводженні з неповнолітніми правопорушниками при будь-якому наявному визначенні неповнолітнього і при будь-якій системі поводження з неповнолітнім правопорушником. Правила у всіх випадках повинні застосовуватися неупереджено і без будь-яких відмінностей.

У правових системах, в яких визнається поняття віку кримінальної відповідальності для неповнолітніх, нижня межа такого віку не повинна встановлюватися на низькому віковому рівні, враховуючи аспекти емоційної, духовної та інтелектуальної зрілості.

У правилі 5 зазначені дві найважливіші мети здійснення правосуддя щодо неповнолітніх. Першою метою є сприяння добробуту неповнолітнього. Це – головна мета тих правових систем, де справами неповнолітніх правопорушників займаються суди у сімейних справах або адміністративні органи. Добробуту неповнолітнього повинна приділятися особлива увага і в тих правових системах, де дотримуються моделі кримінального переслідування, що допоможе уникнути суто каральних санкцій.

Другою метою є дотримання «принципу пропорційності». Цей принцип широко відомий як засіб обмеження використання каральних санкцій, що виражаються в основному у використанні принципу відплати по заслугах відповідно до тяжкості правопорушення. Реакція на дії молодих правопорушників повинна ґрунтуватися на врахуванні не тільки тяжкості правопорушення, а й особливостей особистості. Індивідуальні особливості правопорушника (наприклад соціальний статус, становище в сім'ї, збиток, нанесений правопорушником, й інші чинники, пов'язані з особистістю правопорушника) повинні впливати на відповідність дій (наприклад, взяття до уваги бажання правопорушника компенсувати збиток, на-

несений жертві, або її чи його бажання вести повноцінне і корисне життя).

У правилах 6.1, 6.2 і 6.3 охоплюється кілька важливих аспектів ефективного, справедливого і гуманного здійснення правосуддя щодо неповнолітніх: необхідність дозволити застосування дискреційних повноважень на всіх основних рівнях здійснення правосуддя, з тим, щоб особи, що приймають рішення, могли діяти залежно від кожного конкретного випадку; необхідність передбачити заходи контролю і протидії для запобігання випадків неправильного використання дискреційних повноважень і для захисту прав молодого правопорушника.

Право неповнолітнього на конфіденційність має поважатися на всіх етапах, щоб уникнути заподіяння їй або йому шкоди через непотрібну гласність або через псування репутації. В принципі не повинна публікуватися ніяка інформація, яка вказує на особу неповнолітнього правопорушника.

Слід зазначити і загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, прийнятий у Страсбурзі в жовтні 1988 р.<sup>396</sup>

Що стосується етичних принципів адвокатської діяльності, то вони найбільш чітко і послідовно були викладені в Генеральних принципах етики адвокатів, прийнятих, як уже зазначалося, Правлінням Міжнародної асоціації юристів у 1995 р. Слід виокремити такі:

— сумлінність і обов'язковість у веденні справ. Дотримання встановлених судом термінів, ставлення до інтересів довірителя як до найважливішого, виконання вимог суду, дотримання європейських стандартів з прав людини. У п. 3 Генеральних принципів етики адвокатів зазначено: «Адвокати

---

<sup>396</sup> Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства (м. Страсбург, 1988 р.), з поправками від 28 листоп. 1988 р., 6 груд. 2002 р., 19 травня 2006 р.

повинні поважати будь-яке зобов'язання, дане при виконанні професійних обов'язків, до тих пір, поки це зобов'язання не виконано або скасовано»;

- порядність у відносинах з довірительом. «Адвокати повинні висловлювати своїм клієнтам неупереджену думку про ймовірний фінал їхньої справи і не створювати умов для непотрібної роботи, оплачуваної клієнтом» (п. 9 Генеральних принципів);

- професіоналізм. Необхідно вивчати основні поняття Конвенції про захист прав людини і основних свобод, правила процедури Суду, судової практики Суду, в якій встановлюються європейські стандарти з прав людини, законодавство та нормативні акти в цій сфері. «Адвокати повинні докладати всіх зусиль для виконання своєї роботи компетентно і без затримки і не повинні приймати доручення, якщо вони не впевнені в його кваліфікованому виконанні» (п. 10 Генеральних принципів);

- стриманість і коректність (цей принцип найбільш важливий при обміні змагальними листами з Судом і в публічному виступі в Суді);

- сором'язливість і самокритичність (адвокат завжди повинен зберігати здатність критично оцінювати рівень своєї ерудиції і не соромитися питати поради у більш досвідчених або старших за віком колег);

- принциповість і наполегливість (ці якості важливі для адвоката, особливо при відстоюванні в Суді своєї позиції у справі та її аргументації);

- конфіденційність і почуття відповідальності. «Адвокати повинні завжди дотримуватися конфіденційності щодо колишніх і теперішніх клієнтів за винятками, передбаченими законодавством» (п. 5 Генеральних принципів)<sup>397</sup>.

<sup>397</sup> Генеральные принципы этики адвокатов Международной Ассоциации Юристов : одобренные Правлением МАЮ (Эдинбург, Шотландия, 1995 г.) // Российская юстиция. 1996. № 2. С. 51.

Ці принципи встановлюють загальноприйняті професійні стандарти поведінки і діяльності адвоката в будь-якій країні світу.

#### **4.3. Нормативно-правові основи діяльності адвокатів у Європейському Союзі**

Аналіз правового регулювання надання адвокатських послуг у ЄС передбачає звернення до деяких універсальних актів, які започаткували загальноприйняті стандарти правового становища адвокатської професії у світі, зокрема й у країнах ЄС. Вищезгадані Основні принципи щодо ролі юристів, прийняті восьмим Конгресом ООН з попередження злочинності та поводження з правопорушниками 1990 р., що є спеціальним міжнародним нормативно-правовим актом, закладають фундамент для ефективного забезпечення правосуддя та функціонування адвокатури також на території країн-членів ЄС<sup>398</sup>.

Право особи користуватися професійною правовою допомогою у певних категоріях справ чи за певних обставин прямо закріплюється деякими правовими актами ЄС.

Так, ст. 47 Хартії основних прав Європейського Союзу гарантує кожній особі можливість користуватися допомогою адвоката, захисника чи представника з метою захисту своїх прав. Цією ж статтею передбачено звільнення від судових витрат осіб, які не мають достатньо коштів, «в тій мірі, в якій це звільнення необхідне для забезпечення ефективного доступу до правосуддя»<sup>399</sup>.

---

<sup>398</sup> Право Европейского Союза : підручн. / за ред. О. К. Вишнякова. Одеса, 2013. С. 745.

<sup>399</sup> Хартия основных прав Европейского Союза (г. Ницца, 7 декабря 2000 г.). URL: [http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994\\_524](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_524)

Рамкове рішення Ради 2002/584/ЈНА від 13 червня 2002 р. про визнання європейського ордера на арешт і процедури передачі між державами-членами закріплює за особою, яка стала об'єктом «європейського ордера на арешт», право користуватись юридичною допомогою. Відповідно до п. 2 ст. 13, користуватись допомогою адвоката має право особа, яку розшукують<sup>400</sup>.

Глава 6 Процесуального регламенту Суду ЄС від 19 червня 1991 р. присвячена питанням правової допомоги. Сторона, що не має можливості задовольнити витрати на провадження повністю або частково, може подати заяву, разом із доказом такої неспроможності, на отримання правової допомоги<sup>401</sup>.

Питання регулювання діяльності адвокатури на рівні ЄС тісно пов'язане з існуванням єдиного внутрішнього ринку.

Створення спільного ринку, заснованого на вільному русі товарів, осіб, послуг і капіталу було визначено однією з основних цілей об'єднання у Договорі про заснування Європейського Економічного Співтовариства 1957 р.<sup>402</sup> Термін «спільний ринок» був замінений терміном «внутрішній ринок» після прийняття Єдиного Європейського акта 1986 р. Статтею 8а визначається, що «внутрішній ринок повинен являти собою простір без внутрішніх кордонів, у якому, відповідно до положень даного договору, забезпечується вільний рух товарів, осіб, послуг і капіталу»<sup>403</sup>.

<sup>400</sup> Рамкове рішення № 2002/584/ПВД Ради ЄС про європейський ордер на арешт і процедури передачі осіб між державами-членами. URL: [http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994\\_b17](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_b17)

<sup>401</sup> RULES OF PROCEDURE OF THE COURT OF JUSTICE (2010/C 177/01). Official Journal of the European Union. 2.7.2010. URL: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2010-04/rp.en.pdf>

<sup>402</sup> Treaty establishing the European Economic Community (1957). URL: [http://europa.eu/legislation\\_summaries/institutional\\_affairs/treaties/treaties\\_e\\_en.htm](http://europa.eu/legislation_summaries/institutional_affairs/treaties/treaties_e_en.htm).

<sup>403</sup> Єдиний європейський акт. СЕС: від 17.02.1986. URL: [http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994\\_028](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_028)

Договір про функціонування ЄС у главі 2 закріплює право на заснування. Так, ст. 9 вводить заборону на «обмеження щодо свободи заснування громадян однієї держави-члена на території іншої держави-члена». Глава 3 проголошує свободу руху послуг<sup>404</sup>. Незважаючи на фундаментальний характер правового акту та положень, що він проголошував, адвокатська діяльність в умовах єдиного внутрішнього ринку була в подальшому регламентована спеціальними актами.

Таким чином, адвокатська діяльність тісно пов'язана з функціонуванням спільного ринку, тому на неї може бути поширений правовий режим свобод спільного ринку. Адвокатам має бути надане право здійснювати професійну діяльність на території всіх держав-членів ЄС.

У контексті здійснення адвокатом своєї професійної діяльності свобода руху послуг включає в себе можливість тимчасово надавати юридичні послуги на території іншої держави-члена, ніж та, де ця діяльність здійснюється на постійній основі. Це може бути надання консультацій, представництво в суді, тощо. Свобода заснування, що у загальному розумінні є свободою вибору місця здійснення постійної підприємницької діяльності, для адвоката означає можливість на постійній основі надавати юридичні послуги на території будь-якої держави-члена ЄС.

Прагнучи встановити тісні зв'язки між державами та забезпечити економічний і соціальний прогрес, Співтовариство впроваджує правові акти, направлені на розвиток діяльності з надання послуг між державами-членами. Це сприяє посиленню інтеграції між ними та сталому розвитку. Одним з таких актів є Директива 2006/123/ЄС від 12 грудня 2006 р. про послуги на внутрішньому ринку. Водночас в останній наго-

---

<sup>404</sup> Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/C 83/01). Офіційний вісник Європейського Союзу. 30.3.2010. URL: <http://old.minjust.gov.ua/file/23491.docx>

лошується, що «положення про вільне надання послуг не має застосовуватись у випадках, коли відповідно до права Співтовариства певна діяльність зарезервована у державі-члені для спеціальної професії, як, наприклад, резервування для адвокатів діяльності з надання юридичних консультацій»<sup>405</sup>.

Правове регулювання у сфері свободи надання правових послуг на рівні ЄС здійснюють Директива Європейського Економічного Союзу № 77/249 від 22 березня 1977 р. в справі полегшення ефективного використання адвокатами свободи надання послуг<sup>406</sup> та Директива Європарламенту та Ради № 98/5/WE від 16 лютого 1998 р. про полегшення виконання професії адвоката на постійній основі в іншій державі ЄС, ніж та, в якій отримано кваліфікацію<sup>407</sup>. Завданням цих директив є забезпечення професійної діяльності адвокатів на території інших держав-членів ЄС, ніж країна походження, в якій було отримане професійне звання.

Директива ЄЕС № 77/249 адресована державам-членам та стосується заходів, спрямованих на полегшення ефективного здійснення діяльності адвокатів шляхом надання послуг і не містить у собі положень про взаємне визнання дипломів. Вона визначає адвоката як «будь-яку особу, яка має право займатися своєю професійною діяльністю, за одним із таких найменувань: ...» і зобов'язує держав-членів приймати таких осіб. Водночас, адвокат іменується так, як прийнято у державі-члені.

<sup>405</sup> Директива 2006/123/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Щодо послуг на внутрішньому ринку» від 12 груд. 2006 р. № 2006/123/ЄС. URL: [zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994\\_906/page](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_906/page)

<sup>406</sup> Council Directive 77/249/EEC of 22 March 1977 to facilitate the effective exercise by lawyers of freedom to provide services. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:31977L0249&from=EN>

<sup>407</sup> Directive 98/5/EC of the European Parliament and of the Council of 16 February 1998 to facilitate practice of the profession of lawyer on a permanent basis in a Member State other than that in which the qualification was obtained. Official Journal L 077, 14.03.1998 P. 0036-0043. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:31998L0005&from=EN>

Стаття 4 Директиви ЄЕС № 77/249 встановлює, що «діяльність, пов'язана з представництвом клієнта у судових процесах або перед органами державної влади, повинна проводитися в кожній приймаючій державі-члені на умовах, встановлених для адвокатів, зареєстрованих у цій державі, за винятком будь-яких умов, що вимагають проживання або реєстрації в професійній організації в цій державі». Адвокат має дотримуватися правил професійної поведінки, що прийняті у державі-члені прийому, водночас не порушуючи зобов'язань, які існують у державі-члені, звідки він приходить.

Згідно зі ст. 6, адвокатів, які працюють на підприємстві будь-якої форми власності, держава-член може усуваючи від здійснення діяльності, пов'язаної з представництвом цього підприємства у суді, оскільки зареєстровані в цій державі адвокати не мають права займатися цими діями. Компетентний орган приймаючої держави-члена, відповідно до ст. 7, має право вимагати від особи, яка надає певні послуги, встановлення кваліфікації адвоката<sup>408</sup>.

Метою Директиви Європарламенту та Ради № 98/5/WE є спрощення здійснення професії адвоката на постійній основі, який є самозайнятим або працевлаштованим в іншій державі – члені ніж та, в якій було отримано професійну кваліфікацію. Відповідно до ст. 2 адвокату держави-члена надається право виконувати на постійній основі свої професійні функції в будь-якій іншій державі-члені, діючи під своїм професійним титулом, отриманим у державі походження. Водночас він зобов'язаний доводити до відома суду, клієнтів та колег повне найменування свого професійного титулу, який має бути вказаний офіційною мовою держави-члена, у якій був отриманий.

---

<sup>408</sup> Council Directive 77/249/EEC of 22 March 1977 to facilitate the effective exercise by lawyers of freedom to provide services. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:31977L0249&from=EN>

Стаття 3 цього документа визначає порядок реєстрації у компетентному органі адвоката, який бажає займатись професійною діяльністю в іншій державі-члені ніж та, в якій він отримав кваліфікацію. Для цього необхідно подати сертифікат, що підтверджує його реєстрацію у державі походження. Однак до сертифікату може бути висунута вимога щодо не перевищення трьох місяців із дня його отримання.

Практикуючи в приймаючій державі-члені, користуючись своїм професійним званням, адвокат має забезпечити, щоб це професійне звання було виражено на офіційній мові або на одній з офіційних мов його держави-учасника. Задля запобігання виникненню плутанини, воно також повинне бути виражене в зрозумілій формі. Приймаюча держава може зобов'язати адвоката вказати, членом якого професійного органу він є у державі, де ним була отримана кваліфікація, а також судову установу, де він має право здійснювати практику, відповідно до законодавства держави-члена походження. Такий адвокат має право здійснювати той самий обсяг професійних дій, що й адвокат, який практикує за професійним званням приймаючої держави-члена.

Однак за державами-членами зберігається право обмежити діяльність іноземних адвокатів, а саме можливість самостійно представляти клієнтів у судових установах. Національним законодавством приймаючої держави може бути передбачено право іноземного адвокату виступати в суді лише спільно з особою, яка має статус адвоката в даній державі.

Директива № 98/5/WE наголошує на тому, що до адвоката, який здійснює професійну діяльність, користуючись професійним титулом держави походження, застосовуються ті самі правила професійної поведінки, що й до адвоката, який практикує за професійним титулом приймаючої держави-члена. У професійних асоціаціях приймаючої держави він

повинен мати належне представництво, що «передбачає що найменше право голосу на виборах до керівних органів цих асоціацій». Адвоката може бути зобов'язано, відповідно до правил приймаючої держави, укласти професійне страхування або стати членом професійного гарантійного фонду. Проте якщо адвокат доведе, що страхування або гарантія, надана за правилами держави походження, еквівалентна за умовами та обсягом покриття тій, що існує у приймаючій державі, його може бути звільнено від попередньої вимоги. У разі часткової еквівалентності, приймаюча держава може зобов'язати адвоката укласти додаткове страхування чи додаткову гарантію, що покриє не охоплені страхуванням чи гарантією, укладеними за правилами держави походження, елементи.

Стаття 10 Директиви № 98/5/WE присвячена можливості інтеграції адвокатів, що практикують на підставі професійного титулу держави походження. За умови здійснення протягом трьох років професійної діяльності на території приймаючої держави, що стосується права приймаючої держави або права ЄС, адвокат звільняється від вимог, передбачених в ст. 4 (1) (b) Директиви 89/48/EWG<sup>409</sup>.

Директива 2005/36/EC Європейського парламенту та Ради ЄС від 7 вересня 2005 р. про визнання професійних кваліфікацій регулює питання взаємного визнання дипломів про професійну освіту<sup>410</sup>. Правовий акт зобов'язує держави-члени визнавати дипломи про вищу професійну освіту, отри-

---

<sup>409</sup> Directive 98/5/EC of the European Parliament and of the Council of 16 February 1998 to facilitate practice of the profession of lawyer on a permanent basis in a Member State other than that in which the qualification was obtained. Official Journal L 077, 14.03.1998 P. 0036-0043. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:31998L0005&from=EN>

<sup>410</sup> Directive 2005/36/EC of the European Parliament and of the Council of 7 September 2005 on the recognition of professional qualifications (O) L 255 2005). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32005L0036&from=EN>

мані в будь-якій іншій державі ЄС, що спрощує адвокатам реалізацію свободи заснування на загальному ринку ЄС. Тим не менш, специфіка юридичної діяльності накладає певні обмеження на застосування Директиви 2005/36/ЄС. Так, юридична освіта, одержана в одній державі, може не враховувати необхідні для практики в іншій державі знання. Особам, що перебувають у такій ситуації, для допуску до здійснення адвокатської діяльності може бути запропоновано скласти спеціальний кваліфікаційний іспит або пройти стажування.

Незважаючи на існування комплексу правових актів, що регламентують діяльність адвокатів на рівні права ЄС, значне коло питань, пов'язаних із інститутом адвокатури, регулюється національним правом держав-членів ЄС.

Головні перешкоди, які стоять на шляху вільного руху адвокатських послуг у межах внутрішнього ринку ЄС, мають політичний характер. Багато держав ЄС до цих пір з обережністю ставляться до перспективи допуску до адвокатської діяльності осіб, які отримали відповідний статус в іншій державі-члені ЄС. Пояснюється це особливою природою діяльності адвокатів і виконуваної ними функції. Справа в тому, що зміст адвокатської діяльності аж ніяк не вичерпується платним наданням певного роду послуг з метою отримання прибутку. Встановлюючи низку вимог до особи, що бажає займатись адвокатською діяльністю, законодавець забезпечує високий професійний рівень, належну кваліфікацію та моральні якості представників даної професії. У Франції, наприклад, особи, притягнені до відповідальності за проступки, вчинені проти честі, совісті і добрих звичаїв, не можуть отримати статус адвоката<sup>411</sup>.

У законодавстві Німеччини застосовується саме таке розуміння суті адвокатської діяльності. Відповідно до Поло-

---

<sup>411</sup> Право Европейского Союза : підручн. / за ред. О. К. Вишнякова. С. 748.

ження про адвокатуру ФРН від 1 серпня 1959 р., адвокат є незалежним органом правосуддя<sup>412</sup>.

Деякі держави на національному рівні обмежують частково або повністю іноземного адвоката у представництві клієнта в суді. Так, у Греції протягом трьох років адвокати з інших держав-членів ЄС можуть бути представником в суді лише за сприяння грецького адвоката<sup>413</sup>.

Європейські стандарти у сфері адвокатської етики, поширені в європейському Союзі, отримали відображення у вищезгаданому Загальному кодексі правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, прийнятому делегаціями держав-членів Європейського співтовариства в Страсбурзі в жовтні 1988 р.<sup>414</sup> Його було прийнято з метою подальшого розвитку інтеграції в рамках Європейського Співтовариства і розширення міжнародної діяльності адвокатів в країнах Співтовариства. Цей документ увібрав у себе основні положення, що регулюють адвокатську діяльність, як в національних правових системах держав-членів, так і правила здійснення міжнародної адвокатської діяльності.

Обов'язки адвоката, згідно з кодексом, не обмежуються сумлінним виконанням свого обов'язку в рамках закону. Адвокату слід діяти в інтересах як права в цілому, так і тих, чий права і свободи йому довірено захищати; не тільки виступати в суді від імені довірителя, а й надавати йому юридичну допомогу у вигляді порад і консультацій.

---

<sup>412</sup> Bundesrechtsanwaltsordnung. Ausfertigungsdatum: 01.08.1959. Zuletzt geändert durch Art 1G v. 30.7.2009 1 2449. URL: <http://bundesrecht.juris.de/brao/BJNR005650959.html>.

<sup>413</sup> Симкин Г. Адвокаты Греции. URL: <http://www.greek.ru/immigration/law/>

<sup>414</sup> Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства (Страсбург, 1988 р.), з поправками від 28 листопада 1988 р., 6 грудня 2002 р., 19 травня 2006 р. Верховна Рада України. URL: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994\\_343](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_343)

У зв'язку з цим, відповідно до п. 1.1 Загального кодексу, на адвоката покладено цілий комплекс зобов'язань як юридичного, так і морального характеру, які часто вступають у взаємну суперечність, умовно поділяються на такі категорії: перед довірительом; перед судом та іншими органами влади, з якими адвокат контактує, виступаючи довіреною особою довірителя або діючи від його імені; перед іншими адвокатами; перед суспільством, для членів якого існування вільної і незалежної професії поряд з дотриманням правових норм виступає найважливішою гарантією захисту прав людини.

Міжнародна діяльність адвоката, згідно із Загальним кодексом, включає в себе всі професійні контакти адвокатів держав-членів Європейського Союзу, за винятком контактів, які здійснюються адвокатами однієї країни; професійну діяльність адвоката однієї з держав-членів Європейського Союзу, яка здійснюється ним в іншій державі Союзу незалежно від його фізичного перебування в цій державі.

Як відомо, в будь-якому суспільстві адвокату відведена особлива роль, його значення не обмежене сумлінним виконанням своїх обов'язків в межах закону. Адвокат повинен діяти в інтересах права в цілому так само, як і в інтересах тих, чий права і свободи йому довірено захищати; не тільки виступати в суді від імені клієнта, а й надавати йому юридичну допомогу у вигляді порад і консультацій.

Загальний кодекс об'єднав у собі ряд найважливіших принципів і основ адвокатської діяльності, єдиних для держав-членів Європейського Союзу. Він містить такі принципи:

- незалежність (п. 2.1.) – цей принцип є одним із найважливіших принципів адвокатської діяльності. Завдання, що виконує адвокат у процесі професійної діяльності, вимагають його абсолютної незалежності і відсутності будь-якого впливу на нього, пов'язаного, в першу чергу, з його особистою зацікавленістю або з тиском ззовні. Незалежне становище

адвоката сприяє зміцненню в суспільстві довіри до процедур правосуддя і неупередженості суддів. Таким чином, адвокату слід уникати будь-якого обмеження власної незалежності і не поступатися принципами професійного обов'язку заради інтересів клієнта, суду або інших осіб.

Як необхідну умову належного здійснення адвокатської діяльності потрібно розглядати максимальну незалежність адвоката при виконанні його професійних обов'язків, яка передбачає його свободу від будь-якого зовнішнього впливу, тиску або втручання в його діяльність державних органів, а також впливу його особистих інтересів. Адвокат повинен протистояти всім спробам замаху на його незалежність, бути мужнім і принциповим у виконанні своїх професійних обов'язків.

Адвокату слід зберігати незалежність як при розгляді майнових спорів, так і не пов'язаних з матеріальною зацікавленістю справ. Порада, отримана клієнтом від адвоката, втрачає сенс, якщо останній дав її, керуючись міркуваннями власної вигоди, з будь-яких інших корисливих інтересів або під впливом тиску ззовні.

Адвокат не повинен займатися іншим видом діяльності, яка б ставила його в юридичну, матеріальну або моральну залежність від окремих осіб, підкоряла б його вказівкам або правилам, які можуть суперечити нормам чинного законодавства про адвокатуру або іншим чином перешкоджати вільному і незалежному виконанню адвокатом своїх професійних обов'язків.

Адвокат не повинен ділити гонорар, отриманий від клієнта, з іншими особами. Адвокат не може при виконанні доручення клієнта керуватися вказівками інших осіб стосовно змісту, форм, методів, послідовності, часу здійснення своїх професійних прав і обов'язків, якщо вони суперечать його

власному уявленню про оптимальний варіант виконання доручення клієнта;

- довіра і особиста порядність (п. 2.2.), що передбачає, що довірчі відносини між адвокатом і клієнтом можуть виникнути лише в разі відсутності в останнього сумнівів щодо порядності, чесності і сумлінності адвоката;

- конфіденційність (п. 2.3.). Особливість професії адвоката полягає в тому, що він отримує від клієнта відомості, які той не буде повідомляти будь-якій іншій особі, а також іншу інформацію, яку йому слід зберігати в таємниці. Довіра до адвоката може виникати лише за умови обов'язкового дотримання ним принципу конфіденційності. Таким чином, конфіденційність є першорядним і фундаментальним правом та обов'язком адвоката. Адвокат зобов'язаний однаковою мірою зберігати в таємниці як відомості, отримані ним від клієнта, так і інформацію про клієнта, надану йому в процесі надання послуг клієнту. На обов'язок адвоката дотримуватися конфіденційності не поширюється дія строку давності. Адвокат зобов'язаний вимагати дотримання конфіденційності від помічників і від будь-яких інших осіб, що надають послуги клієнту;

- дотримання правил інших об'єднань адвокатів (п. 2.4.). Відповідно до законодавчих актів Союзу (зокрема, Директиви № 77/249 від 22.03.1977 р.) адвокат з іншої держави-члена ЄС повинен керуватися правилами об'єднання адвокатів тієї держави-члена ЄС, де він здійснює професійну діяльність. Адвокати зобов'язані надавати інформацію про будь-які правила, які можуть перешкодити здійсненню ними професійної діяльності;

- неприпустимі види діяльності (п. 2.5.), означають, що при виконанні професійних обов'язків і в зв'язку з тим, що він є одним з учасників здійснення правосуддя, деякі види діяльності визнаються несумісними з його статусом адво-

ката. Так, в Кодексі зазначається, що адвокат, який виступає в державі перебування в ролі захисника або бере участь від імені клієнта в судовому розгляді, зобов'язаний діяти згідно з положенням про недопустимі види діяльності, які існують у державі перебування (п. 2.5.2.). Також адвокат, який здійснює професійну діяльність в державі перебування і бажає взяти безпосередню участь у будь-яких комерційних операціях або зайнятися діяльністю, не пов'язаною з юриспруденцією, зобов'язаний керуватися наявними в цій державі положеннями, які передбачають неприпустимі для адвокатів види діяльності або заняття, несумісні з їхнім професійним статусом (п. 2.5.3.);

- особиста реклама (п. 2.6.). Згідно з положеннями Загального кодексу, адвокат не повинен займатися саморекламою або прагнути до широкої популярності, якщо це визнається неприпустимим. Адвокат може цим займатися лише в межах того, наскільки це визнано допустимим за правилами, якими він повинен керуватися;

- інтереси клієнта (п. 2.7.). Адвокат у своїй діяльності, керуючись нормами законодавства і правилами професійної етики, зобов'язаний завжди діяти в інтересах клієнта, які для нього завжди переважають перед його власними інтересами та інтересами колег-юристів.

Правила професійної етики передбачають добровільне виконання їх тими, на кого поширюється їхня дія з метою забезпечення виконання адвокатом своїх обов'язків так, як це прийнято в будь-якому цивілізованому суспільстві. Недотримання адвокатом цих правил карається, аж до застосування до нього дисциплінарних санкцій.

Адвокат при здійсненні професійної діяльності зобов'язаний керуватися вказівками клієнта. Тим не менш, він також може керуватися вказівками іншого адвоката, який діє в інтересах цього ж клієнта або який бере участь в розгляді

цієї ж справи за розпорядженням будь-якого компетентного органу. Адвокат зобов'язаний надавати консультації клієнту або виступати від його імені своєчасно, сумлінно і старанно. Він несе особисту відповідальність за відмову дотримуватись вказівок клієнта. Адвокат також зобов'язаний інформувати клієнта про процес розгляду дорученої йому справи і не повинен здійснювати ведення справи, яка явно не відповідає рівню його професійної компетенції, без участі в ній іншого адвоката, який володіє необхідною компетенцією. Адвокат не повинен користуватися правом відмови від подальшої участі в розгляді справи, якщо обставини не дозволяють клієнту знайти іншого юриста без шкоди для клієнта (п. 3.1).

У Загальному кодексі передбачено, що адвокат може відмовитися від надання консультацій двом або кільком клієнтам, які беруть участь у розгляді однієї справи, або не виступати від їхнього імені за наявності протиріч інтересів клієнтів або обґрунтованої загрози виникнення такого протиріччя. Адвокат зобов'язаний припинити обслуговування обох клієнтів у випадку вступу їхніх інтересів у взаємну суперечність, а також при виникненні загрози порушення принципу конфіденційності або загрози незалежності самого адвоката. Адвокат також зобов'язаний утримуватися від обслуговування нового клієнта, якщо це може викликати загрозу порушення конфіденційності відомостей, довірених йому попереднім клієнтом, або якщо інформація про стан справ попереднього клієнта, яка знаходиться в розпорядженні адвоката, здатна стати джерелом переваг для нового клієнта.

Відповідно до ст. 3 п. 9 Загального кодексу, адвокати завжди повинні бути застраховані від пред'явлення позовів, пов'язаних з недостатньою професійною компетентністю. Розмір страховки визначається в межах, установлених відповідно до ризиків можливих помилок, допущених адвокатами в ході здійснення професійної діяльності. Адвокат, який на-

дає послуги клієнту або займається будь-якою іншою професійною діяльністю на території однієї з держав-членів ЄС, повинен виконувати вимоги правил обов'язкового страхування від ризику професійної відповідальності, які діють на території держави реєстрації.

Адвокат зобов'язаний укласти договір страхування на території держави реєстрації. Він повинен докласти максимум зусиль, необхідних для укладення договору страхування згідно з правилами держави реєстрації щодо надання правової допомоги клієнтам. Адвокат, який не зміг отримати страхове забезпечення згідно з положенням або не зобов'язаний укладати вищевказаний договір на території держави реєстрації, у разі виконання ним професійних обов'язків на території держави перебування повинен докласти необхідних зусиль для укладення договору страхування професійної відповідальності. У разі неможливості укладення адвокатом договору страхування згідно з вищенаведеними правилами йому належить довести цей факт до відома клієнтів, які можуть пред'явити йому вищезгаданий позов.

Адвокат, який здійснює професійну діяльність на території держави перебування (члена ЄС), може, при наявності угоди між компетентними органами держави реєстрації і держави перебування, керуватися для заміни правил страхування, прийнятих у державі реєстрації, правилами страхування, які діють на території держави перебування. У цьому випадку адвокату слід вжити необхідних заходів з метою повідомлення клієнту про те, що він застрахований згідно з правилами держави перебування.

Відповідно до п.п. 1-5 ст. 4 Загального кодексу, адвокат, що знаходиться в залі суду або бере безпосередню участь в судових слуханнях у процесі розгляду справи, зобов'язаний підкорятися правилам поведінки, прийнятим для даного суду. Адвокат завжди зобов'язаний належним чином дотримувати-

ся принципу чесного проведення судового розгляду. Наприклад, адвокат не повинен вступати в контакт з суддею без попереднього повідомлення адвокату протилежної сторони або пред'являти судді будь-які предмети або документи, не попередивши заздалегідь адвоката іншої сторони, за винятком випадків, коли такі дії передбачені правилами проведення судового розгляду. При дотриманні належної поваги до суду, адвокат зобов'язаний захищати інтереси клієнта сумлінно і з максимальною для нього вигодою, проте не виходячи за передбачені законодавством межі. Адвокат ні в якому разі не повинен повідомляти суду очевидно недостовірні або неправильні відомості.

Таким чином, аналіз основних принципів і норм, що містяться в Загальному кодексі правил для адвокатів держав Європейського Співтовариства, поширених в державах-членах Європейського Союзу, що відображають загальні правила професійної етики адвокатів, має неоціненне значення для подальшого вдосконалення та ефективності діяльності адвокатів в Україні.

#### **4.4. Нормативно-правовий аспект адвокатської діяльності у країнах романо-германського та загального права**

Дослідження досвіду регулювання питань, пов'язаних з адвокатською діяльністю в різних країнах, має велике значення у зв'язку з тим, що це дозволяє проаналізувати закономірності становлення і закріплення відповідних принципів і норм, що створюють певні стандарти у сфері етичних основ професійної діяльності адвокатів у країнах з різною правовою культурою і правосвідомістю, і оцінити можливість їх використання в Україні.

Необхідно зазначити, що типологія моделей організації адвокатської діяльності в державах ЄС не збігається із прийнятою типологізацією правових систем, розроблених у рамках порівняльного правознавства, оскільки критерії, що дозволяють виокремити відповідні типи правових систем не є підставою для виокремлення моделей адвокатської діяльності. Існуючі моделі мають давні традиції та велике теоретичне й практичне значення для удосконалення організаційних засад адвокатури України.

У країнах романо-германського права, як зазначають дослідники, існують різні моделі організації самоврядування адвокатури. Найбільш поширеною є класична модель, у якій членство в адвокатурі пов'язане з належністю до палати адвокатів. Така структура діє на підставі принципу корпоративного управління, при якому частину повноважень члени палати делегують органам управління. Діяльність адвокатів здійснюється на підставі статуту організації, членство в якій та сплата членських внесків є обов'язковими. Особа, яка не є членом професійної організації адвокатів, не має права на здійснення адвокатської діяльності. Цієї моделі дотримуються Іспанія, Нідерланди, Бельгія, Франція, Італія, Греція. Друга модель характеризується тим, що палати утворюються за територіальною ознакою та об'єднують усіх адвокатів, внесених до списку на території тієї чи іншої федеральної землі. Юрисдикція кожної палати адвокатів поширюється на територію тієї федеральної землі, для якої ця палата була заснована, а також на всіх адвокатів, які внесені до списку цієї палати адвокатів. Типовим представником цієї моделі є Австрія. Адвокатура у Німеччині включає в себе обов'язкові ознаки обох моделей<sup>415</sup>.

---

<sup>415</sup> Вільчик Т. Б., Системи органів адвокатського самоврядування в країнах Європейського Союзу: Італія, Німеччина, Франція // Право та інноваційне суспільство. 2015. № 2. С. 36.

Розглянемо найбільш поширені моделі адвокатської діяльності у країнах романо-германського та загального права.

Французька адвокатура вважається зразком інституційної завершеності завдяки оптимальному організаційному устрою та правовій регламентації діяльності професійної етики, французькій адвокатурі властиві також збереження традицій, бажання надати і утримати високий соціальний статус адвокатської професії. Інститут адвокатури у Франції формувався паралельно з інститутом монархії. Французькі адвокати, будучи прекрасними знавцями і канонічного, і римського права, взяли на себе функцію обґрунтування юридичної неспроможності папських булл і взагалі претензій церковних ієрархів на контроль за королівською владою у Франції. На знак подяки монархи осипали адвокатів почесними і привілеями. Починаючи з Філіпа Красивого адвокати отримали право іменуватися «лицарі закону, правосуддя і науки». Зайняття адвокатурою стало прекрасним трампліном для подальшої державної кар'єри<sup>416</sup>.

До XIV ст. французька адвокатура інституціонізувалась в організацію, здатну забезпечувати незалежність від втручання державних органів, відстоювати інтереси і права своїх членів і виробляти й зберігати особливе етичне середовище. Починаючи, як мінімум, з XIV століття, всі юристи, які претендують на участь в судових засіданнях, зобов'язані були вступати до адвокатського стану. Таким чином, вже декілька століть у Франції закріпилося правило обов'язкового членства в адвокатських об'єднаннях.

Відповідно до Закону від 31 грудня 1971 р. №71-1130 щодо реформи деяких судових та юридичних професій колегії адвокатів володіють цивільною правосуб'єктністю, від-

---

<sup>416</sup> Адвокатская деятельность : учеб.-практ. пособие / под общ. ред. канд. В. Н. Бурбина. Изд. 2-е, перераб. и допол. Москва, 2003. С. 226.

булося злиття ряду адвокатських професій, зокрема адвоката, повіреного та консультанта-експерта в комерційних судах, в єдину професію адвоката.

Ст. 1 Закону (зі змінами, внесеними ст. 1 Закону № 2011-94 від 25 січня 2011 р. та зі змінами, внесеними ст. 1 Закону № 2011-331 від 28 березня 2011 р.) закріплює положення про те, що «нова професія, кожен представник якої наділений статусом адвоката, замінює собою колишні професії: адвоката, судового повіреного при апеляційному суді і юридичного консультанта. Згідно з визначенням, особа, яка належить до однієї з цих професій, вважається (при відсутності її відмови) представником нової професії»<sup>417</sup>.

Закон чітко встановлює вимоги, необхідні для набуття професії адвоката, а саме: бути громадянином Франції, вихідцем з держави-члена Європейського Союзу; мати, як мінімум, диплом «Майстер-1 права»; отримати кваліфікаційний сертифікат адвоката; не бути притягненим раніше до кримінальної відповідальності за вчинення діянь, що порушують принципи чесності, порядності і моральності; не піддавався раніше адміністративному або дисциплінарному стягненню у вигляді відсторонення від посади, виключення з реєстру, відставки, відкликання дозволу або ліцензії, за вчинення діянь того ж характеру, що і перераховані в попередньому абзаці і не бути в судовому порядку визнаним особисто неспроможним (ст. 11).

Ще одним базовим нормативним документом, що регулює функціонування французької адвокатури, є Декрет № 91-1197 від 27 листопада 1991 р. «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», що складається з 286 статей. Декрет закріплює

---

<sup>417</sup> О реформе ряда судебных и юридических профессий : Закон № 71-1130 от 31 декабря 1971 г. // Основные акты, регулирующие адвокатуру и адвокатскую деятельность во Франции. URL: [https://www.cnb.avocat.fr/sites/default/files/documents/textes\\_de\\_la\\_profession\\_en\\_russe\\_-\\_bd.pdf](https://www.cnb.avocat.fr/sites/default/files/documents/textes_de_la_profession_en_russe_-_bd.pdf)

положення, згідно з якими при кожному суді великої інстанції, колегія складається з адвокатів, зареєстрованих при цьому суді. Реєстрація проводиться за допомогою внесення в реєстр колегії адвокатів (ст. 1). Також уточнюється, що адвокати, зареєстровані при декількох судах великої інстанції, що знаходяться на території дії одного і того ж апеляційного суду, можуть спільно прийняти рішення про злиття їх колегій в одну загальну. Рішення повинно бути прийнято більшістю голосів адвокатів кожної колегії (ст. 2)<sup>418</sup>.

У кожному регіональному центрі професійної підготовки є правління, що складається з адвокатів, представників судових установ і представників університетів. Порядок їх призначення визначено наступними статтями. Кожен раз, коли правління виносить рішення з питання професійної підготовки майбутніх адвокатів або отримання кваліфікаційного сертифіката адвоката, до нього приєднуються два представники колективу учнів центру з правом вирішального голосу. Ці представники вибираються учнями центру терміном на один рік таємним голосуванням за мажоритарною системою в один тур. Вибори проводяться в першому кварталі календарного року (ст.42)<sup>419</sup>.

У 1992 р. відбулося злиття професії адвоката та юридичного радника в нову і єдину адвокатську професію. Такі зміни були викликані тим, що існувало кілька адвокатських асоціацій, які були організовані при судах відповідних інстанцій, і отже, не сприймали єдиних професійних стандартів. Результатом реформи стало створення єдиної адвокатської асоціації, а також був заснований Центр професійної адвокатської

---

<sup>418</sup> Об адвокатуре и адвокатской деятельности : Декрет № 91-1197 от 27 ноября 1991 г. // Основные акты, регулирующие адвокатуру и адвокатскую деятельность во Франции. URL: [https://www.cnb.avocat.fr/sites/default/files/documents/textes\\_de\\_la\\_profession\\_en\\_russe\\_-\\_bd.pdf](https://www.cnb.avocat.fr/sites/default/files/documents/textes_de_la_profession_en_russe_-_bd.pdf). С. 51-52.

<sup>419</sup> Там само. С. 64.

підготовки, були визначені досить суворі умови доступу до адвокатської професії у Франції.

Особа, що відповідає зазначеним вимогам, має скласти вступний іспит у Центрі професійної підготовки, пройти навчання і практичне стажування, після закінчення якого скласти випускний іспит. При дотриманні цих умов юрист приймається до асоціації адвокатів і приймає присягу. Після цього він уже в ролі адвоката проходить дворічне стажування за фахом і отримує свідоцтво. Після вступу до асоціації адвокатів особа також вноситься до реєстру адвокатів, що містить інформацію про спеціалізації адвоката. Включення до реєстру адвокатів є обов'язковим. Вимога про внесення до списку адвокатів прямує до регіональної асоціації адвокатів і розглядається радою об'єднання протягом двох місяців. Рішення про занесення до списку направляється також генеральному прокурору, який може його оскаржити в суді апеляційної інстанції.

У Франції адвокати здійснюють свою діяльність у формі асоціацій і цивільно-професійних товариств. Асоціація в цьому розумінні є об'єднанням адвокатів, кожен з яких персонально відповідає перед своїм клієнтом. Адвокати, які є членами асоціацій, зберігають свою самостійність, а зобов'язання перед клієнтом не передаються іншим адвокатам<sup>420</sup>. У формі асоціацій працює приблизно 12% адвокатських бюро.

Контроль за діяльністю колегій адвокатів здійснює апеляційний суд того округу, в якому діє колегія, яка розглядає скарги на рішення дисциплінарної ради адвокатів. Контроль за виконанням рішень дисциплінарної Ради здійснює Генеральний прокурор, якому належить також право оскарження рішень в Апеляційний суд<sup>421</sup>.

---

<sup>420</sup> Аракелян М. Р. Сравнительная адвокатура ... С. 93.

<sup>421</sup> Вільчик Т. Б. Реалізація принципу незалежності професійної діяльності адвокатів у взаєминах з державною владою ... С. 64.

У Франції відсутній функціональний розподіл адвокатів. Французькі адвокати надають правову допомогу як шляхом складання юридичних документів, так і шляхом участі в судових засіданнях. Для представлення інтересів клієнта в судах адвокат не повинен мати спеціальних повноважень або документів, що засвідчують його повноваження. Також адвокат самостійний у виборі справи – він має право відмовитися від ведення конкретної справи на свій розсуд. Однак він не має права це зробити, якщо він призначений для ведення справи головою адвокатської асоціації у зв'язку зі службовою необхідністю.

Розроблені у Франції в 1890 р. Правила адвокатської професії<sup>422</sup>, що регулюють також питання адвокатської етики, – один з перших актів у цій сфері. Необхідно особливо підкреслити, що вони продовжують діяти і до сьогодні. Документ складається з 4 розділів, в яких регламентуються загальні обов'язки адвоката, обов'язки адвоката стосовно довірителя, один до одного і відносно суду.

Тенденції до узагальненого і систематизованого викладу найважливіших деонтологічних правил французької адвокатури проявилися в прийнятті «Регламенту адвокатської діяльності»<sup>423</sup>. Цей документ існує як у вигляді уніфікованого (загальнофранцузького) документа, так і створюваних на його основі Внутрішніх регламентів кожної колегії адвокатів (наприклад, Правила процедури Паризької колегії адвокатів).

У цих Правилах Паризької колегії адвокатів передбачені правила про адвокатську таємницю і конфіденційність. Інститут адвокатської таємниці у Франції має ряд особливостей. Так нормативно встановлено, що професійний секрет

---

<sup>422</sup> Молло М. Правила адвокатской профессии во Франции. Москва, 1894. 98 с.

<sup>423</sup> Регламент адвокатской деятельности. URL: <http://www.abc-advocats.ru/publicacii/issledovaniya/21-standarty-ugolovnoj-zashchity-sravnitelnyj-analiz-na-primere-professionalnykh-zapretov-v-ugolovnoj-zashchite-frantsii-i-rossii>

адвоката (адвокатська таємниця) є частиною громадського порядку, має загальний характер, абсолютний і необмежений у часі. У силу свого статусу адвокат є довіреною особою клієнта, тому існування професійної таємниці відповідає суспільному інтересу. До числа таких, які охороняє адвокатська таємниця, у Франції уналежнюють відомості, документи та інші предмети, які стали доступні адвокату і надійшли в його розпорядження у зв'язку з прийнятим ним до опрацювання «досьє». Приміщення адвокатського кабінету, вміст адвокатських досьє, поштова кореспонденція, телефонні переговори, факсимільні й електронні послання адвоката, зміст усних бесід з клієнтом та іншими адвокатами у справі, включаючи переговори з адвокатом протилежної сторони, – все це об'єкти, що охороняються силою закону і корпоративними нормами. Вони не мають бути розголошені, опубліковані, передані в будь-якій формі третім особам без згоди клієнта і тільки в його інтересах, або при наявності згоди клієнта – в процедурах, коли адвокат змушений захищати себе у зв'язку зі справами, що виникають унаслідок представництва інтересів даного клієнта<sup>424</sup>.

Що стосується правил конфіденційності французької адвокатури, то вони передбачають, що будь-який обмін інформацією між адвокатами в усній або письмовій формі та на будь-яких носіях є інформацією конфіденційного характеру. Листування між адвокатами, незалежно від використаного носія, ні в якому разі не може бути вилученим і не може бути застосованим в судових процедурах (в тому числі як доказ), або позбавлене конфіденційного характеру, або спрямоване в інший спосіб на подолання його конфіденційності. У французькому праві не уналежнюють до адвокатської таємниці те, що не є конфіденційним: кореспонденція, що замінює

---

<sup>424</sup> Бородин С. В. Адвокатская тайна и борьба с «отмыванием денег»: опыт Франции // Воронежский адвокат. 2004. С. 14.

або аналогічна процесуальним актам (так зване процесуальне листування, яке передбачене відповідним процесуальним кодексом); будь-яка кореспонденція з позначкою «офіційно»; будь-які тексти, складені між адвокатами з позначкою «офіційно»<sup>425</sup>.

У 2005 р. був прийнятий Закон № 2005-790 «Про правила професійної етики адвоката». Закон закріплює основні принципи професії адвоката. У своїй професійній діяльності, незалежно від форми і способу її здійснення, адвокат діє самостійно і є особою вільної професії (ст. 2). Адвокат здійснює свої функції чесно і сумлінно, зберігаючи гідність і професійну незалежність, дотримуючись принципів гуманізму і принесеної присяги. При цьому він також додержується принципів честі, порядності, незацікавленості і шанобливого ставлення до колег, поводить делікатно, стримано і ввічливо. Щодо своїх клієнтів адвокат повинен проявляти компетентність, відданість їх інтересам, турботу про них і обачність (ст. 3). Адвокат зобов'язаний у будь-якій ситуації зберігати в таємниці відомості, які стали йому відомі у зв'язку зі здійсненням професійної діяльності. Він зберігає в таємниці дані дізнання і попереднього слідства, утримуючись від повідомлення кому-небудь відомостей, що містяться у справі, а також від публікації документів, матеріалів і листів, які зачіпають хід слідства або інформацію у справі; виняток становлять випадки, коли того вимагає необхідність здійснення права на захист (ст. 4.)<sup>426</sup>.

---

<sup>425</sup> Правила конфиденциальности французской адвокатуры. URL: <http://www.abc-advocats.ru/component/content/article/11-activ/public/29-professionalnye-i-eticheskie-zaprety-v-deyatelnosti-advokatov-frantsii>

<sup>426</sup> О правилах профессиональной этики адвоката : Закон № 2005-790 от 12 июля 2005 г. // Основные акты, регулирующие адвокатуру и адвокатскую деятельность во Франции. URL: [https://www.cnb.avocat.fr/sites/default/files/documents/textes\\_de\\_la\\_profession\\_en\\_russe\\_-\\_bd.pdf](https://www.cnb.avocat.fr/sites/default/files/documents/textes_de_la_profession_en_russe_-_bd.pdf). С. 135-136.

У Німеччині діяльність і побудову адвокатури регламентує спеціальне законодавство, зокрема Конституція ФРН, Федеральне положення про адвокатуру, ухвалене 1 серпня 1959 р. і Федеральне положення про оплату послуг адвокатів, яке було прийнято 26 липня 1957 р.

Відповідно до Федерального Положення про адвокатуру, на адвокатів покладені такі функції: надання порад і консультацій (інформації) з юридичних питань; представництво клієнтів, які виступають в ролі сторін у цивільному процесі (в суді і в позасудових органах); захист обвинуваченого або підсудного у кримінальній справі (це також вважається формою представництва клієнта, але вже в рамках кримінального процесу) в суді і / або органах слідства. У рамках кримінального процесу адвокат може виступати і в якості представника інтересів потерпілого; закон надає адвокату право укласти договір з клієнтом на управління майном останнього; адвокат може виконувати функції юрисконсультів, але за спеціальним договором, тому що офіційно він не може працювати юрисконсультантом, відповідно до Федерального закону, який визначає адвокатуру як «незалежний орган правосуддя» (мається на увазі правосуддя в широкому сенсі слова – правоохоронна діяльність, юстиція)<sup>427</sup>.

Головною відмінною рисою німецького законодавства про адвокатуру є чітке розмежування цілей, завдань і повноважень двох паралельно діючих професійних об'єднань адвокатів:

— Федеральна палата адвокатів, створена в 1959 р., що є за своєю організаційно-правовою формою корпорацією публічного права, знаходиться в Берліні і включає в себе 28 регіональних адвокатських палат.

---

<sup>427</sup> The Federal Lawyer Act (Bundesrechtsanwaltsordnung – BRAO). URL: [http://www.brak.de/seiten/pdf/Berufsregeln/brao\\_engl\\_01\\_06\\_2007.pdf](http://www.brak.de/seiten/pdf/Berufsregeln/brao_engl_01_06_2007.pdf).

– Німецький союз адвокатів – добровільна організація, в яку входить переважна більшість адвокатів Німеччини, заснований в 1871 р., є, на відміну від Федеральної палати адвокатів, добровільним професійним об'єднанням.

У 1994 р. було створено спеціальну організацію адвокатів під назвою «Регулятивна асамблея», на яку було покладено завдання конкретизації встановлених законом умов для регулювання професії адвоката. Рішення регулятивної асамблеї і умови регулювання професії вивчаються Федеральним міністерством юстиції на їх відповідність закону і Конституції. Міністерство може скасувати рішення Регулятивної асамблеї шляхом видання відповідного адміністративного акту<sup>428</sup>.

У Німеччині державний нагляд за діяльністю місцевих колегій адвокатів здійснює відомство юстиції відповідної землі. Це ж відомство вирішує і питання про прийом до колегії нових членів з урахуванням думки колегії. Голова колегії щорічно надає відомству юстиції звіт про діяльність колегії і її правління. При кожній колегії створюються дисциплінарні суди – суди честі, для перевірки рішень яких створюються при кожному вищому суді землі судові палати у справах адвокатів. Адвокатура в Німеччині будується на поєднанні державного контролю (в особі Міністерства юстиції Земель та Вищих судів Земель) адвокатської діяльності з самоврядуванням адвокатських утворень в палатах, що мають такі органи самоврядування, як правління, президію і загальні збори членів палати<sup>429</sup>.

Федеральне Положення про адвокатуру встановлює такі вимоги до діяльності адвоката: він не повинен мати ніяких зв'язків, що загрожують його незалежності; зобов'язаний зберегти таємницю (мовчання), що поширюється на все, що

<sup>428</sup> Жалинский А., Рерихт А. Введение в немецкое право. Москва, 2001. С. 268.

<sup>429</sup> The Federal Lawyer Act (Bundesrechtsanwaltsordnung – BRAO). URL: [http://www.brak.de/seiten/pdf/Berufsregeln/brao\\_engl\\_01\\_06\\_2007.pdf](http://www.brak.de/seiten/pdf/Berufsregeln/brao_engl_01_06_2007.pdf).

стало відомим під час виконання його професійної діяльності; не повинен проявляти неділову поведінку, причому неділовою є поведінка, при якій усвідомлено поширюються неправдиві або принизливі повідомлення, до яких інші учасники або хід виробництва не давали жодного приводу; не має права представляти суперечливі інтереси; зобов'язаний проявляти дбайливість щодо довіреного йому майна. Чужі гроші повинні негайно направлятися особам, уповноваженим їх приймати, або переводитися на рахунок іншої особи. Адвокат зобов'язаний також продовжувати професійну підготовку (п. 43а)<sup>430</sup>.

Після допуску до здійснення професійної адвокатської діяльності кожен адвокат стає членом регіональної колегії адвокатів на обов'язкових засадах. Регіональні колегії створюються спеціально для здійснення дисциплінарного нагляду за діяльністю адвокатів та консультування адвокатів з професійних та юридичних питань, і лише вони наділені дисциплінарними повноваженнями.

Відповідальність німецького адвоката реалізується в різних формах: він може бути притягнутий до цивільно-правової відповідальності, до дисциплінарного переслідування за порушення професійних обов'язків, що здійснюється в процесі нагляду, проведеного адвокатської палатою, або в рамках професійної підсудності<sup>431</sup>.

Притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності за порушення правил професійної етики здійснюється спеціальним судом з питань адвокатів, суддями в якому є виключно адвокати. Згідно з Федеральним Законом про адвокатуру, в кожному окрузі адвокатської палати утворюється адвокатський суд, число палат в якому визначають виконавчі

---

<sup>430</sup> Федеральное положение об адвокатуре ФРГ 1959 г. URL: <http://apdp.in.ua/v53/67.pdf>

<sup>431</sup> Барщевский М. Ю. Бизнес-адвокатура в США и Германии ... 64 с.

органи юстиції за рекомендацією правління<sup>432</sup>. Адвокат, згідно з параграфом 43 цього закону, зобов'язаний сумлінно виконувати свої професійні обов'язки, бути гідним поваги і довіри, яких вимагає становище адвоката.

У Великобританії існує функціональний розподіл адвокатської професії на барістерів та соліситорів. Барістери (походить від англійського barrister, від bar – бар'єр) – це адвокати, наділені повноваженням виступати у всіх судах Великобританії, а соліситори, зі свого боку, ведуть підготовчу роботу у справі, збирають докази, здійснюють правове консультування на досудовому етапі. Нині статус адвоката в Сполученому Королівстві визначається в Основному Законі про суди і юридичні послуги 1990 р.<sup>433</sup>

Барістери займають найвище становище, в їх функції входить виступати в суді, звертатися до судді або присяжних, допитувати свідків і брати у справі таку саму участь, з такими самими правами, які є у самого довірителя, якби він особисто вів свою справу. Але барістер не може укласти основної угоди з клієнтом про виплату йому гонорару або подати позов про його стягнення в судовому порядку, однак, з іншого боку, відповідальність барістера перед клієнтом обмежена і неповноцінна.

Спочатку барістер отримав можливість бути вислуханим у суді завдяки визнанню його з боку суду, однак зараз право «закликати до судового бар'єру», тобто наділяти кандидатів званням барістера, здійснюється чотирма впливовими і могутніми корпораціями, які відомі під ім'ям «Судових Іннова». Сюди відносяться Лінкольнс-Інн, Мідл Темпл, Іннер Темпл і Грейс-Інн. Ці корпорації користуються правом повного са-

---

<sup>432</sup> Федеральное положение об адвокатуре ФПГ 1959 г. URL: <http://apdp.in.ua/v53/67.pdf>

<sup>433</sup> Courts and Legal Services Act 1990. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/41/contents>

моврядкування, вони управляються виборними старійшинами («бенчерів»), які не публікують ніяких звітів про свою діяльність, і фактично їх правовий статус не регламентований жодним парламентським актом. Спочатку це були добровільні клуби або асоціації прохачів у справах при королівських судах у Вестмінстері, які були засновані в XII і XIII ст. для здійснення королівської юрисдикції і для застосування загального права<sup>434</sup>.

Претендентів на посаду баристера необхідно представити диплом про юридичну освіту, рекомендаційні листи, що підтверджують його репутацію, й інші документи, пов'язані з його фінансами, доходами. Всі документи надаються в один з чотирьох Іннова, де в разі схвалення його кандидатури претенденту необхідно скласти кілька іспитів, після чого він буде допущений як учень в один із зазначених вище Судових Іннів<sup>435</sup>.

Друга гілка професії правозахисників відома під назвою «соліситорів Вищого суду». Історично вона виникла внаслідок злиття кількох, раніше різних професій, а саме: аторней при судах загального права, соліситорів при Канцлерському суді, прокторів старих церковних судів і діловодів, які до кінця вісімнадцятого століття були суддівськими писарями й отримали на підставі Акту про судоустрій 1873 р. офіційну назву соліситорів Вищого суду. Пізніше соліситори були об'єднані в єдину професійну організацію – Юридичне товариство. На початку XIX століття термін «повірений» був замінений терміном «соліситор», і з 1825 р. вони об'єднані в Юридичне товариство (Law Society).

Правове становище соліситорів визначається Актом «Про Соліситорів» 1941 р. Усі соліситори також повинні бути

---

<sup>434</sup> Апарова Т. В. Суды и судебный процесс Великобритании. Англия, Уэльс, Шотландия. Москва, 1996. С. 66.

<sup>435</sup> Аракелян М. Р. Сравнительная адвокатура ... С. 83–84.

включені до Реєстру, в якому реєструються всі фахівці, які отримали кваліфікацію соліситорів. Юридичне товариство визначає порядок доступу до даної професії, гарантуючи тим самим належну підготовку і якість усіх нових соліситорів. Соліситори, які хотіли вести практику, щорічно зобов'язані отримувати від Товариства юристів Сертифікат на ведення практики. Це гарантує, що соліситор відповідає всім необхідним вимогам і дотримується всіх професійних правил, що визначаються юридичним товариством.

Соліситори наділені рядом повноважень, які суттєво відрізняють їхній правовий статус від правового статусу баристера, проте не роблять їх прямими конкурентами. Наприклад, соліситор наділений повноваженнями бути присутнім на засіданнях правлінь акціонерних товариств і синдикатів, на яких вирішуються питання подальшого існування цих товариств, для того, щоб надавати поради з правових питань, що виникають під час подібних зібрань.

Відповідно до Основного Закону про суди і юридичні послуги 1990 р., соліситорами можуть бути юристи, які мають відповідний досвід адвокатської діяльності. Їх наділено правом виступати у вищих судах<sup>436</sup>. Ті соліситори, які таке право отримали, називаються соліситори-адвокати.

Юридичне співтовариство публікує «Керівництво з професійної етики для соліситорів», яке містить положення, що регулюють також і міжнародні аспекти діяльності. Якщо соліситори порушують встановлені для них правила поведінки, то вони можуть піддатися покаранням найширшого спектра, від осуду до виключення з Реєстру, що означає, що вони більше не можуть працювати як юристи.

Соліситори несуть необмежену відповідальність, за винятком випадків, що стосуються адвокатської практики. Пи-

---

<sup>436</sup> Courts and Legal Services Act 1990<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/41/contents>

тання страховки і компенсаційні фонди знаходяться в компетенції Товариства юристів.

У США перший документ, який регламентує діяльність адвокатів, з'явився в кінці XIX ст. Так, в 1887 р. у штаті Алабама Асоціацією адвокатів був прийнятий Кодекс етики<sup>437</sup>. У 1908 р. Американська асоціація адвокатів опублікувала «Правила професійної етики» (або «Канони професійної етики»). Цей документ багато в чому своїми положеннями був схожий на Кодекс етики, яким керувалися адвокати штату Алабама. Однак він був уніфікованим актом у даній сфері. Правила професійної етики склалися з 70 параграфів, що детально регулювали різні життєві ситуації в адвокатській діяльності. Правила давали рекомендації, що стосуються поведінки адвоката, регулювали питання взаємовідносин адвоката з судом, вимагали сумлінно виконувати свої функції, бути стриманим і розважливим при визначенні суми гонорару тощо<sup>438</sup>.

У 1964 р. за дорученням президента Американської асоціації адвокатів був створений спеціальний комітет з оцінки етичних стандартів. Головним завданням комітету було внесення змін до застарілих Правил професійної етики. Результатом роботи комітету стало видання 12 серпня 1969 р. нових «модельних правил професійної відповідальності»<sup>439</sup>.

На сьогодні основним документом, який регулює адвокатську діяльність у США, є «Модельні правила професійної поведінки адвоката», прийняті Конгресом 2 серпня 1983 р. Крім федерального збірника етичних норм адвокатської діяльності, в кожному штаті існують свої локальні правила

<sup>437</sup> Правила профессионального поведения штата Алабама. URL: [http://www.sunethics.com/al\\_rpc\\_index.htm](http://www.sunethics.com/al_rpc_index.htm)

<sup>438</sup> Ватман Д. П. Адвокатская этика : (Нравств. основы судебного представительства по гражд. делам). Москва, 1977. С. 27.

<sup>439</sup> Модельные правила профессиональной ответственности. URL: <http://www.bibliotekar.ru/kodex-9/19.htm>

етичних норм. Усі американські кодекси засновані на прецедентах. Асоціація адвокатів кожного штату приймає свої кодекси етики, проте багато з них за основу взяли Модельні правила професійної поведінки, розроблені Американською асоціацією адвокатів<sup>440</sup>.

Так, Правила Професійної Етики Колегії Адвокатів штату Вірджинія засновані на Правилах професійної етики Американської Асоціації Юристів (АБА), заснованої у 1878 р. Юристи мають бути в складі «обов'язкової колегії адвокатів» і повинні підкорятися статуту і нормам, які регулюють професійну поведінку. У всіх штатах ці норми включають професійні кодекси або правила, що складаються самими колегіями, і є частиною системи адвокатського самоврядування. Проект етичних норм і правил професійної поведінки зазвичай затверджується вищим судом штату до набуття ними чинності. Колегія Адвокатів штату Вірджинія вважає свої правила «правилами здорового глузду». Дотримання цих правил ґрунтується на їх добровільному прийнятті та розумінні, на контролі з боку колег-адвокатів і громадської думки, а також на примусі через дисциплінарні заходи<sup>441</sup>.

У США умови допуску до адвокатури встановлюються, як правило, Верховним судом штату. Спеціальні комісії, які розглядають заяви про допуск до адвокатської практики, найчастіше працюють під контролем суду або губернатора штату. У багатьох штатах дисциплінарне провадження щодо адвоката здійснюється за участю судових інстанцій. У цих випадках рішення органів адвокатського самоврядування носить рекомендаційний характер, а остаточне рішення приймається окружним судом. У ряді штатів дисциплінарне провадження

<sup>440</sup> Власов А. А. Адвокат как субъект доказывания в гражданском и арбитражном процессе. Москва, 2000. С. 240.

<sup>441</sup> Вэсли Ч. Адвокатская этика и профессионализм в США: Правила профессиональной этики Коллегии адвокатов штата Вирджиния. URL: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1132205>

щодо адвоката передається для остаточного рішення не до суду, а генеральному аторнею або місцевому прокурору<sup>442</sup>.

У всіх штатах, містах і великих населених пунктах адвокати, які допущені до ведення справ у судах та надають за плату юридичну допомогу, створюють на добровільних засадах свої професійні об'єднання, асоціації. В одних штатах вони діють на основі статутів («конституцій»), які затверджуються членами асоціацій на загальних зборах, в інших штатах (їх 28) – на основі спеціальних законів штату або судових правил, де членство в асоціації є обов'язковою умовою заняття адвокатською практикою. Члени асоціацій на своїх щорічних зборах обирають президента асоціації та виконавчий орган (5-10 членів), відомий як «виконавчий комітет», «рада керуючих» або «рада уповноважених». Адвокатські асоціації штатів утворюють національну організацію адвокатів – Американську асоціацію адвокатів<sup>443</sup>.

Одним з важливих аспектів даної теми є питання про дисциплінарну відповідальність адвоката. Це питання найбільш детально регулюється в американському і німецькому праві. Так, невиконання вимог американських Правил професійної поведінки адвоката є підставою для застосування дисциплінарних процедур. Так, у Правилах зазначено, що порушенням професійної дисципліни є: (а) порушення або спроба порушити Правила професійної поведінки і навмисна спроба або заклик іншого до цього; (б) поведінка, при якій мають місце такі елементи поведінки, як непорядність, шахрайство, обман або неналежне подання (п. 8.4.)<sup>444</sup>.

<sup>442</sup> Деханов С. А. Адвокатура в Западной Европе: опыт и современное состояние : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11. Москва, 2011. С. 253.

<sup>443</sup> Кушнеренко Е. Адвокатура США. URL: <http://kushnerenko.com.ua/advokatura-v-usa/>

<sup>444</sup> Правила профессиональной этики Коллегии адвокатов штата Вирджиния. URL: <http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1132205>

Повноваження у сфері адвокатської етики, а також відповідальності адвоката в США передані судам. Наприклад, у штаті Нью-Йорк повноваження з нагляду за дотриманням адвокатами норм адвокатської етики покладено на Апеляційне відділення Верховного суду відповідного штату, а також на дисциплінарні комітети і комітети з розгляду скарг, сформовані зазначеним судом. Ці комітети складаються як з адвокатів, так і з осіб, які не є адвокатами. За результатами розгляду скарги, якщо комітети визначають, що поведінка адвоката була неналежною, то вони можуть направляти адвокату лист-попередження, зауваження або догану. Іншими дисциплінарними санкціями, які можуть бути застосовані до адвоката, є: винесення осуду; призупинення адвокатської діяльності; припинення дії ліцензії адвоката. Ці санкції призначаються тільки за рішенням суду (п. 90, гл. 30)<sup>445</sup>.

Важливими вимогами, зазначеними в американських модельних правилах професійної поведінки адвоката, є те, що при здійсненні своїх професійних функцій адвокат повинен: бути компетентним, швидким і наполегливим; підтримувати контакти зі своїм клієнтом під час виконання доручення та дотримуватися конфіденційності інформації, що стосується доручення клієнта, за винятком випадків, коли розкриття інформації вимагається або допускається відповідно до Модельних правил або законодавства.

Згідно з Модельними правилами, поведінка адвоката має відповідати вимогам права як у сфері надання допомоги клієнтам, так й у сфері ведення адвокатського діловодства. Адвокат повинен використовувати юридичні процедури для легітимної мети, а не для занепокоєння або залякування когось, виявляти повагу до юридичної системи і до тих, хто в ній працює, включаючи суддів, інших адвокатів та публічних

---

<sup>445</sup> Кубышкин А. В., Шаров Г. К. Некоторые аспекты регулирования вопросов адвокатской этики в США // Адвокат. 2007. № 5. С. 81–93.

чиновників. Хоча, як правило, в обов'язки адвоката входить оскарження правомірності поданого позову, адвокат в той же час зобов'язаний і відмовитися від оскарження позову, якщо вважатиме, що позов вчинено правомірно чи оскарження позову може спричинити використання незаконних засобів. Адвокат при оцінці своєї власної поведінки на предмет відповідності нормам адвокатської етики повинен керуватися, насамперед, власним сумлінням і схваленням своїх колег. Такі вимоги поширюються безпосередньо і на особисте життя адвоката, його повсякденну поведінку навіть за межами адвокатської діяльності<sup>446</sup>.

Відповідно до Правил Американської асоціації адвокатів (Постійного комітету з етики та професійної відповідальності) від 5 серпня 2010 р. поведінка адвоката має відповідати Типовим правилам, які забороняють помилкові або такі, що вводять в оману, повідомлення. Те ж правило поширюється і на соціальні медіа адвокатів<sup>447</sup>.

Комітет з етики штату Нью-Йорк дійшов висновку, що адвокати не можуть надавати практичні поради за спеціальністю у соціальних мережах, якщо адвокат неналежним чином сертифікований (не має ліцензії)<sup>448</sup>.

Соціальні медіа можуть привести до непередбачених порушень етичних норм. Наприклад, адвокат створює обліковий запис у соціальних мережах, називаючи себе «фахівцем у своїй сфері», а потім припиняє статус адвоката, але не змінює інформацію у соціальних мережах, не розуміючи, що соціальна медіаплатформа буде позиціонувати адвоката для

---

<sup>446</sup> Модельные правила профессионального поведения юристов США. URL: <http://pandia.org/text/77/12/52028.php>

<sup>447</sup> Правила Американської асоціації адвокатів від 5 серпня 2010 р. URL: [http://www.americanbar.org/content/dam/aba/migrated/2011\\_build/professional\\_responsibility/ethics\\_opinion\\_10\\_457.aut](http://www.americanbar.org/content/dam/aba/migrated/2011_build/professional_responsibility/ethics_opinion_10_457.aut)

<sup>448</sup> New York Bar Association. URL: <http://www.nysba.org/CustomTemplates/Content.aspx?id=28101>.

громадськості в якості «експерта» або «спеціаліста», у тому числі і розміщені від його імені повідомлення. Багато професійних платформ соціальних мереж (наприклад, LinkedIn і Avvo) можуть активно просувати адвоката іншим користувачам як «експерта» або «спеціаліста» у тій чи іншій галузі. Це проблематично, оскільки адвокат не завжди може видалити цю «позначку»<sup>449</sup>.

Своєрідність організаційних основ адвокатури Канади пояснюється особливостями її історичного розвитку і національного складу населення. Територія майбутньої Канади освоювалася в XXI-XVII ст. переселенцями спочатку з Франції, а потім і Великобританії, котрі принесли з собою правові норми і звичаї своїх держав. У 1763 р., після тривалого англо-французького суперництва, яке стало причиною збройних конфліктів, Канада стала британською колонією, на яку поширювалися англійські закони. Економічна і політична залежність Канади від Великобританії призвела до того, що англійська система права і юридична техніка сильно вплинули на законодавчу практику, в тому числі і на організацію адвокатури.

Адвокати та судді – це два стовпи правової системи Канади. Однак вони не є єдиними складовими судового процесу, але займають у ньому ключові позиції, маючи, зокрема, повноваження вирішувати справи, що стосуються інтересів найвищих державних інстанцій, а також справи, що виникають між урядом і приватними особами та між останніми. Адвокати виконують важливу функцію, яка полягає у захисті інтересів клієнта та використанні ним наданих йому прав і свобод. Вони є основними учасниками судового процесу. Суд не може працювати без них, оскільки вони здійснюють попередню копітку роботи, пов'язану з підготовкою справи до розгляду.

---

<sup>449</sup> Experienced lawyers are ready to help. URL: <https://www.avvo.com/>.

Згідно із законодавством Канади захист у кримінальних справах та представництво інтересів сторін у цивільних і кримінальних справах здійснюють лише адвокати, які є членами корпорацій юристів відповідних провінцій. На рівні всіх 10 провінцій розроблені та прийняті правила, які регулюють порядок створення союзу адвокатів та інших адвокатських об'єднань, в компетенції яких знаходиться розгляд всіх питань, пов'язаних з адвокатською професією. У кожній провінції Канади існують адвокатські об'єднання, що визначають вимоги, яким має відповідати особа, що бажає стати адвокатом, для отримання дозволу займатися адвокатською практикою. Кожне об'єднання має орган управління, керівника, який встановлює правила професійної поведінки юристів.

В обов'язки союзу адвокатів, крім вирішення питань, що стосуються адвокатської діяльності в провінції і встановлення порядку і умов допуску до адвокатської практики, ще й нагляд за дотриманням Кодексу і правил адвокатської етики, а також притягнення до дисциплінарної відповідальності за порушення професійних обов'язків. Спілка адвокатів також займається страхуванням клієнтів від помилкових або некваліфікованих дій адвокатів і, як благодійна організація, здійснює накопичення коштів для надання правової допомоги особам з низьким рівнем доходів.

Спілка адвокатів виробляє певні стандарти адвокатської професії, готує законопроекти, виступає із законодавчою ініціативою в легіслатурах провінцій, встановлює правила допуску до адвокатської практики. Згідно із законодавством Канади про представництво інтересів адвокат повинен обслуговувати клієнта, що включає в себе обов'язок постійно інформувати клієнта про вжиті заходи, відповідати на поставлені запитання, давати роз'яснення, а також мати у своєму розпорядженні відповідні матеріали, які будуть використані в інтересах клієнта.

На відміну від консультантів і юристів, які також працюють в юридичній сфері, адвокат має право представляти інтереси в будь-якій інстанції судового та апеляційного процесу: в апеляційних трибуналах, в Федеральному суді першої інстанції, Федеральному апеляційному суді й Верховному суді Канади. У зв'язку з цим у адвоката в Канаді найвищий рівень відповідальності, так як він несе не тільки судову відповідальність, а й відповідає перед союзом адвокатів, який може позбавити його ліцензії або винести дисциплінарне покарання за порушення професійного кодексу.

Особливість правового статусу адвоката в Канаді проявляється і в тому, що адвокат, як правило, є вільним у виборі потенційного клієнта, проте в разі дачі офіційної згоди на ведення справи він зобов'язаний представляти інтереси свого клієнта до вирішення спору по суті та задоволення вимог клієнта. Адвокат зобов'язаний припинити свою участь у справі в тому випадку, коли клієнт не бажає продовжувати користуватися його послугами, або в разі розбіжностей між інтересами адвоката і клієнта<sup>450</sup>.

Адвокат повинен зберігати конфіденційність інформації, про яку йому стало відомо під час виконання своїх професійних обов'язків, і не розголошувати її без дозволу клієнта. Адвокат не має права представляти обидві сторони в справі, не отримавши на це їхньої згоди. Канадська система права заснована на постулаті, який свідчить, що з двох сторін, що мають протилежні інтереси, адвокат може представляти лише одну.

Однією з основ незалежності професії адвоката в Канаді є гонорарна практика – отримання адвокатом грошової винагороди за надання юридичної допомоги. Право адвокатів отримувати цю винагороду в Канаді регулюється професій-

---

<sup>450</sup> Аракелян М. Р. Сравнительная адвокатура ... С. 74-75.

ним об'єднанням – союзом адвокатів. Адвокати зобов'язані декларувати грошові надходження, їм забороняється отримувати необґрунтовано надмірні суми, а всі гонорари повинні бути відкритими і не супроводжувати незаконними виплатами. У цьому випадку враховується час, складність і важливість справи, звичайна плата, яку отримують колеги за аналогічну роботу, отримані результати та ін. У Канаді вважається професійним правилом відмовитися від плати або зменшити її для незабезпечених або малозабезпечених клієнтів.

Юрист повинен чесно виконувати свої обов'язки перед клієнтом, судом, своїми колегами чи громадськістю, користуватися у них довірою. Хто не заслуговує на це, той не може бути юристом. Ці вимоги стосуються не тільки професійної поведінки, а й приватного спілкування, яке має важливе значення у взаємних стосунках. Юрист зобов'язаний компетентно вести справи від імені клієнта, надавати останньому послуги на високому професійному рівні. Інше тлумачення обов'язків юриста та правничої професії таке: «Правнича професія розвивалась віками, щоб задовольнити потреби суспільства на професійному рівні. Традиційно це означає давати поради, представляти й відстоювати права, свободи та власність клієнта, що має робити чесна, компетентна, лояльна особа, яка має особисті стосунки з клієнтом»<sup>451</sup>

На противагу цьому в континентальній правовій системі у виявленні фактичних обставин справи більш важливу роль відіграють судді, що дозволяє в багатьох випадках сторонам брати участь у справі без представника. Таким чином, «змагальне» мислення загального права схильне дотримуватися ідеї про те, що доступ до закону може бути здійснений тільки через юриста-представника, тоді як континентальну логіку краще задовольнити гарантією того, що неможливий

<sup>451</sup> Кодекс професійної поведінки. Оттава: Канадська асоціація адвокатів, 1988. С. 117.

може мати адвоката при розгляді справи в суді. Результатом цих особливостей, робить висновок Е. Бланкенбург, є те, що країни загального права здійснюють більше витрат на велику кількість різноманітних юридичних послуг, щоб забезпечити сторонам рівні можливості в суді. У країнах континентальної системи, навпаки, розвиток юридичної допомоги ґрунтується на дотриманні формального права захисника<sup>452</sup>.

Аналіз вищеназваних моделей адвокатської діяльності, з одного боку, підкреслює їх оригінальність, а з іншого демонструє процес їх трансформації в контексті взаємодії правових систем, що представляє особливу цінність при реформуванні національної моделі адвокатури.

---

<sup>452</sup> Blankenburg E. Lawyers' Lobby and the Welfare State: The Political Economy of Legal Aid / E. Blankenburg // Volume II of the Conference papers presented at the International Legal Aid Conference, Edinburgh, June 1997. – P. 125.

## РОЗДІЛ 5

### МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ АДВОКАТУРИ

#### 5.1. Шляхи вдосконалення правозахисної системи в контексті демократизації українського суспільства

Правозахисна діяльність в Україні є концентрованим вираженням перетворень, які відбуваються в сучасному українському суспільстві, спрямованих на створення ефективно функціональної національної правової системи. Ця політика відображає генеральну стратегію реалізації закріплених у Конституції України основних принципів, на яких ґрунтується функціонування правової системи. Це принципи демократизму, рівноправності, свободи, захисту прав і свобод людини і громадянина.

Значення останнього принципу полягає в тому, що Україна, обравши шлях демократизації суспільства, є прихильником ідей пріоритетності прав і свобод людини перед державними інтересами. У сучасних умовах реалізація і захист прав і свобод людини і громадянина є ключовою ланкою у формуванні національної ідеї більшості демократичних країн світу. Цей процес повною мірою охоплює й Україну.

У Конституції України зазначено, що Україна є демократичною, соціальною, правовою державою, права і свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Конституція України, визначаючи права і свободи людини і громадянина, визначає також гарантії захисту та охорони даних прав в особі держави та її

органів. Тому формування та вдосконалення правозахисних інститутів і органів є найважливішим завданням на даному етапі розвитку держави.

Адже тільки завдяки створенню ефективної системи, механізмів, процесів вдосконалення захисту прав і свобод людини і громадянина можливе створення умов для вільного, рівного, захищеного, впевненого існування населення і кожної людини окремо.

Сучасна правозахисна політика України спрямована на вдосконалення функціонування національної правової системи і її компонентів. Дана мета може бути досягнута, з одного боку, подальшою інституціоналізацією різних напрямків правозахисної діяльності, а з іншого – зміцненням її нормативно-правових основ. Це складний процес, що зумовлює не тільки зміни функціонального призначення окремих державних і громадських інститутів, які здійснюють даний вид діяльності, а й створення цілісної системи нормативно-правової бази, що забезпечує функціонування сучасного демократичного громадянського суспільства.

Конкретним вираженням оптимізації політики у сфері правозахисної діяльності є послідовна реформа інститутів, що здійснюють правозахисну діяльність, перш за все – реформа судової системи.

30 липня 2010 р. набрав чинності Закон України «Про судоустрій і статус суддів»<sup>453</sup>. Цей нормативно-правовий документ на той період був важливим фундаментом для формування сучасної судової системи, відповідної демократичним принципам правосуддя. За законом, судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними

---

<sup>453</sup> Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. 2010. № 41-42, № 43, № 44-45. Ст. 529.

згідно із законом (ст. 1). Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ст. 2).

У 2016 р. був прийнятий новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Згідно з ч. 3 ст. 10 цього документа, для надання професійної юридичної допомоги діє адвокатура. Забезпечення права на захист від кримінального обвинувачення і представництво в суді здійснюються адвокатом, за винятком випадків, встановлених законом». У ч. 2 ст. 10 зазначено, що «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав і особи, яка надає юридичну допомогу»<sup>454</sup>.

За останні роки були прийняті державні програми в різних правових сферах, головною метою яких було підвищення статусу людини і громадянина та створення сприятливих умов для його існування. Зокрема, програми Кабінету Міністрів України спрямовані на підвищення рівня соціальної, правової, економічної, культурної, інформаційної захищеності громадян. Це Програма діяльності Кабінету Міністрів України «Український прорив: для людей, а не політиків»<sup>455</sup> від 16 січня 2008 р., а також Програма діяльності Кабінету Міністрів України «Подолання впливу світової фінансово-економічної кризи та поступальний розвиток» від 20 грудня 2008 р.

Найважливішим моментом реалізації правозахисної політики є проблема взаємодії інститутів громадянського сус-

<sup>454</sup> Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 20106 р. № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545.

<sup>455</sup> Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України «Український прорив: для людей, а не політиків» : постанова Кабінету Міністрів України від 16 січня 2008 р. № 14. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/14-2008-%D0%BF>

пільства і держави. У даному контексті велике значення мала свого часу розробка і прийняття Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, затвердженої Указом Президента України «Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації»<sup>456</sup> від 24 березня 2012 р. Вона була спрямована на створення сприятливих умов для подальшого розвитку в Україні громадянського суспільства, запровадження ефективного механізму взаємодії його інститутів з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на принципах партнерства і взаємної відповідальності, забезпечення здійснення та захисту прав і свобод людини і громадянина.

Пріоритетним напрямком розвитку України є зміцнення основ громадянського суспільства. Це передбачає утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку держави, запровадження громадського контролю за діяльністю влади, забезпечення незалежної діяльності інститутів громадянського суспільства, посилення їх впливу на прийняття суспільно важливих рішень, створення умов для забезпечення широкого представництва інтересів громадян в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, проведення систематичних консультацій з громадськістю з важливих питань життя суспільства і держави<sup>457</sup>.

Однією з умов отримання Україною членства в Європейському Союзі є побудова системи адвокатури, яка б відпо-

---

<sup>456</sup> Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації : указ Президента України від 24 берез. 2012 р. № 212/2012 // Офіційний вісник Президента України. 2012. № 13. Ст. 322.

<sup>457</sup> Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації : указ Президента України від 24 берез. 2012 р. № 212/2012 // Офіційний вісник Президента України. 2012. № 13. Ст. 322.

відала новим суспільно-політичним і економічним реаліям. Стратегією реформування судоустрою, судочинства і суміжних правових інститутів на 2015-2020 рр., затвердженою Указом Президента України від 20 травня 2015 р., передбачається проведення комплексу заходів з вироблення інституційних основ адвокатури України, приведення законодавства, що регулює діяльність цього правозахисного інституту, до європейських стандартів.

У рамках реалізації даної стратегії вдосконалюється функціональне призначення державних органів, у тому числі й у сфері охорони та захисту прав і свобод людини і громадянина. Наприклад, основними завданнями Міністерства внутрішніх справ України є: 1) охорона прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидія злочинності, забезпечення громадської безпеки та порядку, а також надання поліцейських послуг; 2) захист державного кордону й охорона суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні; 3) цивільний захист, захист населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідація надзвичайних ситуацій, гасіння пожеж, ліквідація пожежної та техногенної безпеки, діяльність аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічна діяльність; 4) формування державної політики в сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидія нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів<sup>458</sup>.

Важливим напрямком удосконалення політики Української держави в сфері захисту прав і свобод людини і грома-

---

<sup>458</sup> Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Постанова Кабінету міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878 (із змінами від 30 серпня 2017 р.) // Офіційний вісник України. 2015. № 89. Ст. 2972; 2017. № 72. Ст. 2207.

дянина є обрана стратегічна лінія на адаптацію законодавства до стандартів ЄС, в тому числі у сфері захисту прав і свобод людини. Це впливає із зобов'язань України як члена Ради Європи, а також з численних законодавчих актів України, прийнятих у даному контексті, з договорів та угод, підписаних з Європейським Союзом.

Для вдосконалення правозахисної діяльності найважливіше значення має формування сучасного професійного правового мислення, заснованого на новій парадигмі правозахисної діяльності. В нинішніх умовах правозахисна активність базується на сучасній ідеології, яка виступає фундаментом національної правової системи. Таке мислення пов'язане з комплексом факторів не тільки правових, а й ідеологічних, політичних, загальногуманітарних.

Найважливішим чинником виступає відповідний рівень професійної підготовки, що базується на сучасних досягненнях юридичної освіти, які враховують специфіку правотворчої, правозастосовчої, правоохоронної та правозахисної діяльності сучасної держави. Сучасне професійне правове мислення виходить за рамки сприйняття національних параметрів і стандартів правової активності. Воно однозначно повинно виходити з досягнень і вироблених стандартів в рамках міжнародно-універсальних і міжнародно-регіональних нормативно-правових документів.

«Застосування права, – зазначає Ю. Оборотов, – це завжди сфера застосування професійних знань, умінь, навичок. Не випадково багато напрямків застосування права здійснюють носії професійної свідомості, юристи, які, до того ж, мають спеціалізовану підготовку. В юридичній літературі справедливо пропонується чітко визначитися з переліком посад, які повинні обійматися лише особами з юридичною освітою, щоб підвищити професіоналізм застосування права. У зв'язку з цим насамперед висувають проблеми професіо-

налізму суб'єктів правозастосовчої активності. Відповідний рівень підготовки судових і правоохоронних структур є запорукою реалізації сучасної ідеології правозастосування»<sup>459</sup>.

Як відомо, в будь-якому правовому суспільстві адвокату відведено особливу роль, його значення не обмежене сумлінним виконанням своїх обов'язків у межах закону. Адвокат повинен діяти в інтересах права в цілому так, як і в інтересах тих, чий права і свободи йому довірено захищати; не тільки виступати в суді від імені клієнта, а й надавати йому юридичну допомогу у вигляді порад і консультацій<sup>460</sup>.

Як наголошується в Інтерлакенській декларації, інтеграція тематики прав людини в освітніх програмах вищих навчальних закладів (як шляхом включення окремих курсів з прав людини в програму вузів, так і шляхом інтеграції цієї тематики до курсів, які вже існують), так і в програмах професійної підготовки посадових осіб є важливим фактором запобігання порушень Конвенції. Для реалізації зазначеної мети, необхідно забезпечити якісний переклад і широке поширення інформації про практику Європейського Суду з прав людини<sup>461</sup>.

В Ізмірській декларації про майбутнє діяльності Європейського Суду з прав людини також приділено увагу професійній підготовці суддів та працівників правоохоронних органів. Отже, рекомендується державам-учасникам, щоб освітні програми професійного навчання суддів, прокурорів та інших правників, як і працівників сил безпеки, містили

<sup>459</sup> Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменац. справ. Одесса, 2005. С. 93.

<sup>460</sup> Аракелян М. Р. Общий кодекс правил для адвокатов стран европейского сообщества – этическая основа профессиональной деятельности адвокатов государств-членов Европейского Союза // Міжнародний конгрес європейського права : збірн. наук. праць (м. Одеса, 21-22 квіт. 2017 р.). Одеса, 2017. С. 21.

<sup>461</sup> Інтерлакенская декларация : принята Конференцией высокого уровня «О будущем Европейского Суда по правам человека» (19 февр. 2010 г.). URL: [http://www.justice.gov.az/view\\_hr.php?id=22](http://www.justice.gov.az/view_hr.php?id=22)

адекватну інформацію про добре розвинену практику Суду у відповідній професійній сфері діяльності<sup>462</sup>.

Ще одним фактором, що впливає на ефективність правозахисної діяльності інституту адвокатури в Україні, виступає відповідний рівень правової свідомості та правової культури населення, що відбиває сприйняття правової реальності, що склалася в результаті функціонування сучасної правової системи.

Важливо наголосити на необхідності підвищення правосвідомості, яке допоможе уникнути подальших порушень Конвенції в державах – членах Ради Європи. Глибокі зміни в юридичній освіті і професійній підготовці фахівців в області права повинні змінити цю ситуацію в довгостроковій перспективі<sup>463</sup>.

Питання про надання адвокатури повної незалежності від державних органів має подвійну оцінку. З одного боку, відмова від регламентації адвокатської діяльності та невтручання держави в процес здійснення професійних функцій адвокатури може забезпечити їй найбільш ефективне виконання покладених на неї завдань, позбавити від спроб впливати на хід подій. З іншого боку – за своєю суттю адвокатська діяльність є правозахисною, спрямованою на захист прав і свобод людини і громадянина. Ця обставина змінює зміст її філософсько-правових характеристик як щодо розширення змісту її гуманітарної правової значущості, так і правових форм їх закріплення в правовому статусі адвокатів, їхніх організацій,

<sup>462</sup> О будущем Европейского суда по правам человека : Декларация, принятая Комитетом Совета Европы (г. Измир, Турция, 26–27 апр. 2011 г.).URL: <http://vs.do/materiali/156-izmirskaya-deklaratsiya-perevod-ot-27-aprelya2011-g>

<sup>463</sup> Кивалов С. В. Структурные/системные недостатки в правовых системах государств-участников и жизнеспособность системы Конвенции о защите прав человека и основных свобод // Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 верес. 2012 р.). Одеса, 2012. С. 13.

об'єднань. У цьому і полягає діалектика, сутність адвокатської діяльності. Адвокатура як структурна частина громадянського суспільства знаходиться в постійній взаємодії з державою.

Адвокатура – єдина організація, яка виконує державну (публічно-правову) функцію і не є при цьому державним органом. Адвокатура навпаки зберігає незалежність від держави<sup>464</sup>. При цьому необхідно зазначити, що адвокатура, виконуючи публічно-правову функцію, сприяє реалізації приватних інтересів, захищаючи права і свободи індивідуумів.

Роль держави повинна зводитися, перш за все, до чіткого визначення прав і свобод своїх громадян, які зазначено відповідно до норм міжнародного права, надання цим правам і свободам форми конкретних правових зобов'язань. Адвокатура в цій системі зв'язків є об'єктом, який сам підпадає під таке нормування, і в той же час – суб'єктом, який в інтересах суспільства здійснює індивідуалізацію проголошених прав і зобов'язків. Через адвокатуру як інститут суспільства правова держава забезпечує своїм громадянам можливість реалізації їхніх прав і свобод. Крім того, в Україні як правовій державі, громадянам гарантується ще й право на юридичну допомогу, реалізація якого, як зазначалося вище, здебільшого і здійснюється адвокатурою. Однак адвокатура виступає в цій парадигмі не як інструмент держави, а як соціальний інститут, за допомогою якого держава реалізує це право своїх громадян.

На думку С. Деханова, одним з можливих способів зближення адвокатури та держави є визнання за адвокатами першочергового права на заміщення вакантних судових посад (за прикладом Великобританії). Як показує практика, існують дві категорії юристів, які потенційно заміщують судові поса-

---

<sup>464</sup> Подоляка А. М. Захист прав і свобод громадян засобами адвокатури // Форум права. 2009. № 1. С. 431. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09pamgza.pdf>.

ди, з числа яких, в першу чергу, повинні заміщуватися судові посади, – це адвокати та прокурори (помічники, заступники прокурорів), тобто особи, які систематично і постійно на практиці беруть участь у процесі судочинства. У цьому випадку можливо уникнути нездорових протиріч між суддями та адвокатами. Держава, отримавши в особі посланців адвокатури кваліфікованих суддів, стане довіряти цьому інституту громадянського суспільства, а адвокатура буде вносити в систему судочинства свої демократичні традиції<sup>465</sup>.

Враховуючи зазначене, є важливим відобразити нові явища, з якими стикається сучасна адвокатська практика, і чітко визначитися в обґрунтуванні і спрямованості її гуманітарних і філософсько-правових складових. Інститут адвокатури – структурний елемент суспільно-політичної системи, від його функціонування багато в чому залежить поліпшення якості цієї системи. Цілі й завдання, що стоять перед адвокатами та їх об'єднаннями, визначаються об'єктивною необхідністю професійного захисту природних і набутих прав громадян і юридичних осіб. Тому можна стверджувати, що мету і завдання перед адвокатурою ставлять не самі адвокати і не держава, а суспільство.

Адвокатура, задовольняючи запити суспільства, забезпечує його подальший прогресивний розвиток. Отже, можна стверджувати, що розвиток самого громадянського суспільства неможливий без самостійної і незалежної адвокатури.

Одними з найважливіших принципів, що лежать в основі будь-якого громадянського суспільства, незалежно від специфіки тієї чи іншої країни, є безумовне визнання і захист природних прав людини і громадянина; рівність всіх перед законом і правосуддям, надійна юридична захищеність особистості. Адвокатура, згідно з українським законодавством,

---

<sup>465</sup> Деханов С. А. Адвокатура, гражданское общество, государство // Адвокат. 2004. № 12. С. 13.

може безпосередньо впливати на втілення цих принципів. Так, у ст. 59 Конституції України зазначено: «Кожен має право на правову допомогу, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура»<sup>466</sup>.

Успішне досягнення мети саморегуляції професійної поведінки адвокатів на такому високому рівні, який передбачає врахування складного співвідношення різнопланових обов'язків адвоката, їхніх пріоритетів та конкретного втілення в ситуаціях, коли такі обов'язки вступають у суперечність один з одним, а також пошуки шляхів їх реалізації, що оптимально відповідає покликанню і статусу адвокатури, диктує необхідність встановлення правил професійної адвокатської етики, які повинні стати путівником адвоката в обранні належних варіантів професійної поведінки.

Вироблення адвокатурою і дотримання адвокатами особливих вимог і правил розглядається світовою адвокатською спільнотою як необхідна передумова повноцінного функціонування адвокатури, виконання нею важливої соціальної ролі в демократичному суспільстві.

Таким чином, наразі інститут адвокатури є особливим, з чітко визначеними філософсько-правовими характеристиками, громадським інститутом, який об'єднує в собі риси професійної, громадської, корпоративної організації зі специфічними організаційно-правовими засадами функціонування відповідно до параметрів сучасної гуманітарної правозахисної ідеї. Саме тому престиж адвокатури та ефективність її діяльності безпосередньо пов'язані зі статусом людини в громадянському суспільстві та правовій державі, зі ставлен-

---

<sup>466</sup> Конституція України : прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р.

ням суспільства до фундаментальних принципів демократії та законності.

Адвокатура України як добровільне професійне громадське об'єднання, безумовно, входить до структури громадянського суспільства як один з його елементів. Згідно з Реєстром адвокатських об'єднань, зареєстрованих в Міністерстві юстиції України станом на 11 лютого 2011 р., в Україні зареєстровано 670 адвокатських об'єднань. Така кількість адвокатських об'єднань є позитивним моментом як для самого інституту адвокатури, так і для громадянського суспільства в цілому. Адже, як відомо, одним з основних принципів адвокатури як елемента громадянського суспільства є її незалежність – як професії в цілому, так і кожного, хто носить звання адвоката і через діяльність якого адвокатура реалізує себе. Можлива організація в рамках держави єдиної структури призводить до відходження від цього основоположного принципу адвокатури, оскільки, крім усього іншого, адвокат стає ще і залежним від власної організації.

Очевидною є нагальна потреба завершити побудову організаційно-правової структури адвокатури на регіональних та загальнодержавному рівнях, захистити права адвокатів, розширити їхні гарантії і гарантії їхньої професійної діяльності. І цю роботу можна виконати тільки створивши відповідне правове поле, яке заповнить прогалини, наявні сьогодні в законодавстві України щодо адвокатури, що надасть можливість і поштовх прогресивному розвитку цієї фінансової інституції.

Підкріпити щораз більший авторитет адвокатури можна лише шляхом підвищення якості та ефективності наданої адвокатами допомоги та повного забезпечення соціального замовлення на юридичні послуги. Однак вирішити це питання можна лише в процесі створення адвокатури якісно нового типу, заснованої на історичному досвіді, як самої вітчизняної

адвокатури, так і на досягненнях її правового регулювання в цивілізованих державах.

Підсумовуючи вищевикладене, можна сказати, що сучасна правова характеристика інституту адвокатури в Україні дозволяє зробити висновок, що значення інституту адвокатури в процесі формування і функціонування громадянського суспільства велике, оскільки адвокатура є своєрідним «буфером», який врівноважує інтереси громадянського суспільства з потребами та можливостями держави. Вона, без сумніву, входить в громадянське суспільство як інститут зі спеціальними функціями. Сучасна українська адвокатура – це відносно організована спільність українських адвокатів, покликанням якої є юридичний захист прав і свобод усіх суб'єктів, надання правової допомоги в усіх видах життєдіяльності українського суспільства.

## **5.2. Удосконалення законодавчих основ адвокатської діяльності в Україні**

Найважливішим чинником оптимізації адвокатської діяльності виступає формування відповідної нормативної бази, що визначає стратегію розвитку правової системи, спрямованої на зміцнення правозахисної діяльності сучасної української держави. Досконалість законодавства, а також забезпечення законодавчої стабільності є ключовими факторами, що визначають специфіку правотворчої, правозастосовчої та правозахисної діяльності сучасної держави.

Реформа інституту адвокатури за допомогою прийнятих нормативно-правових актів (Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Закону «Про безоплатну правову допомогу», Кримінального процесуального кодексу) – важливий етап на шляху демократизації української держави і суспільства, однак на цьому шляху все ще існує цілий ряд

проблем, не вирішені деякі важливі питання функціонування цього інституту.

Держава знаходиться на етапі формування нового правового обґрунтування діяльності адвокатури, яка за час свого існування отримала велику значимість. Зафіксувавши в ст. 59 Конституції України волю народу, гарантувавши кожному право на отримання правової допомоги, прийнявши Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», держава істотно розширила офіційне визнання сфери дії адвокатури та її вихід за рамки судової системи, підвищивши її соціальний статус у суспільстві, визнавши її інститутом. Разом з тим багато питань функціонування цього правозахисного інституту залишаються невирішеними. В Україні тривають дискусії з приводу визначення ролі та місця адвокатури в суспільстві, залишається дискусійним питання про допустимість втручання держави в діяльність адвокатури, зміцнення гарантій її незалежності<sup>467</sup>.

Як показує аналіз, в Законі «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» містяться положення, які не відповідають загальним тенденціям оптимізації правозахисної діяльності в Україні.

До основних проблем у сфері регулювання адвокатської діяльності в Україні уналежнюють: невідповідність українського законодавства міжнародним стандартам у галузі надання кваліфікованої юридичної допомоги та організації діяльності адвокатури; відсутність механізму реалізації принципу рівності сторін у суді; недосконалість механізму надання юридичної допомоги; відсутність правового регулювання діяльності адвокатів на території інших держав; відсутність безперервної і цілісної системи підготовки і пе-

---

<sup>467</sup> Реалізація принципу незалежності професійної діяльності адвокатів у взаєминах з державною владою // Вісник Академії адвокатури України. 2014. Т. 11, № 2. С. 63.

репідготовки професійних кадрів адвокатури; наявність певної залежності адвокатських утворень від діяльності органів державної влади; брак самостійного, корпоративного регулювання адвокатських утворень; відсутність реальної незалежності адвокатів<sup>468</sup>.

Зокрема, суперечливим є питання оцінки якості, повноти та своєчасності надання адвокатами юридичної допомоги. Щодо первинної правової допомоги ця оцінка здійснюється за зверненням органів місцевого самоврядування, а безоплатної вторинної правової допомоги – за зверненням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, комісіями, утвореними для цієї мети радами адвокатів регіонів.

На жаль, прийняття Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та нові Правила адвокатської діяльності не вирішили проблему виплати гонорару і, найголовніше, його розрахунку. Так, наприклад, практика США показує, що Американська Асоціація Адвокатів прийняла понад 700 таблиць, за допомогою яких адвокат розраховує вартість надання своїх професійних послуг. Таким чином, дані таблиці включають у себе чітку і об'єктивну інформацію тих критеріїв і показників, які формують остаточну цифру грошової винагороди адвокату. Зрозуміло, на гонорар адвоката впливають такі показники, як складність справи, кількість витраченого часу тощо, що дає можливість об'єктивно, а не з точки зору і «потреби адвоката», оголосити клієнту цифру вартості своїх послуг. Українське ж законодавство, у свою чергу, тільки дає визначення поняттю «гонорар» і, на жаль, не поділяє критерії на певні класифікації, як за кордоном.

Незмінною залишилася і ситуація з можливістю залучення адвокатів до дисциплінарної відповідальності і не-

---

<sup>468</sup> Коваль К. «Щоб залишитися на місці в мінливому світі, треба весь час іти вперед» // Юридичний вісник України. 2018. 2-8 лют. (№ 5). С. 4.

можливістю залучення до подібної відповідальності підприємців, що займаються наданням правової допомоги<sup>469</sup>, а також перевірки їхньої кваліфікації та обмеження допуску до надання правової допомоги через відсутність освіти, знань або практики.

Законом виключається залучення до відповідальності адвоката за заявою самого клієнта, незадоволеного якістю, повнотою і своєчасністю надання йому безоплатної правової допомоги.

Одночасно для захисту прав клієнта Закон гарантує кожному, кому відомі факти стосовно поведінки адвоката, що можуть бути підставою для дисциплінарної відповідальності, право ініціювати питання про дисциплінарну відповідальність адвоката і звернення до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури із заявою (скаргою) щодо поведінки адвоката (ст. 36), тобто незадоволений клієнт або особа, якій була надана непрофесійна безоплатна правова допомога, зможе знайти вихід з цього замкнутого кола, звернувшись до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури зі скаргою.

Як зазначає С. Мостовенко, з одного боку Закон приділяє значну увагу правам клієнтів, але з іншого – необґрунтованим є список порушень, на які може посилається клієнт для залучення адвоката до дисциплінарної відповідальності. Законом невинувато передбачена дисциплінарна відповідальність адвокатів за порушення правил адвокатської етики. По-перше, ці правила не є нормативно-правовою підставою, що виключає можливість залучення адвоката до дисциплінарної відповідальності. По-друге, вони містять цілий ряд таких оціночних понять, як чесність, порядність, повага, культура, які можна трактувати і розуміти абсолютно по-різному. Відповідно, доцільно було б встановити в законі вичерпний пе-

---

<sup>469</sup> Глотов М. Оновлена адвокатура: новий закон – старі й нові проблеми // Юридичний вісник України. 2012. 14-20 лип. С. 12.

релік порушень правил адвокатської етики, які можуть бути підставою для застосування до адвоката дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення права на адвокатську діяльність, що насправді дозволить зробити адвоката незалежним і захистить його інтереси<sup>470</sup>.

Питання про уніфікацію юридичної професії не може бути вирішене Законом. Внаслідок цього суб'єктами надання громадянам правової допомоги поряд з професійними адвокатами є й інші фахівці в галузі права. Це не стосується тільки захисту у кримінальних справах, який мають право здійснювати, згідно з КПК України, тільки адвокати. Хоча вже прийнято Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Г. Солдатова щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 КПК України, ст. ст. 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16 листопада 2000 р.<sup>471</sup>.

Згідно з Кримінально-процесуальним кодексом, в кримінальному процесі захист прав і свобод особистості здійснюється виключно адвокатами. Тим самим, КПК України закріплює норму, згідно з якою лише адвокатам надається фактично виключне право здійснювати захист прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого та ін. Дане положення Кодексу суперечить нормам Конституції, якими гарантовано

---

<sup>470</sup> Мостовенко С. Адвокат – не посередник між чиновником і клієнтом! URL: [http://gazeta.dt.ua/LAW/advokat\\_\\_ne\\_poserednik\\_mizh\\_chinovnikom\\_i\\_klientom\\_html](http://gazeta.dt.ua/LAW/advokat__ne_poserednik_mizh_chinovnikom_i_klientom_html)

<sup>471</sup> Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) : Рішення Конституційного суду України від 16 листопада 2000 р. № 13-рп/2000 // Вісник Конституційного Суду України. 2000. № 5. С. 26.

право кожного бути вільним у виборі захисника своїх прав і недопущення звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів (ст. 22 і 59).

Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» були внесені зміни і в діяльність адвокатів, і у функціонування інституту адвокатури в цілому. Так, ст. 131 цього закону вказує на те, що для надання професійної юридичної допомоги в Україні діє адвокатура. Незалежність адвокатури гарантується. Основи організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні визначаються законом. Тільки адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів і референдумів, в малозначних суперечках, а також щодо представництва малолітніх або неповнолітніх осіб та осіб, визнаних судом недієздатними або дієздатність яких обмежена<sup>472</sup>.

У відповідь на звернення громадянина Г. Солдатова Конституційний Суд України цю конституційну норму роз'яснив як «конституційне право підозрюваного, обвинуваченого і підсудного при захисті від обвинувачення, а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, з метою отримання правової допомоги вибрати захисником своїх прав особу, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи».

Таким чином, у рішенні від 16 листопада 2000 р. № 13-рп/2000 (справа щодо вільного вибору захисника) Конституційний Суд України дійшов висновку, що такі дії суперечать

<sup>472</sup> Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 // Відомості Верховної Ради України. 2016. № 28. – Ст. 532

положенню частини першої статті 59 та статті 64 Конституції України, згідно з якими конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України<sup>473</sup>.

Крім того, ця норма Закону суперечить і нормам міжнародного права, які, згідно з положенням Конституції України, як чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ст. 9).

Так, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікована Верховною Радою України 17 липня 1997 р., передбачає право кожного обвинуваченого захищати себе особисто чи використовувати правову допомогу захисника, обраного ним на власний розсуд (стаття 6)<sup>474</sup>. У Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. ратифікованому Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 р. також зазначено, що держава повинна гарантувати кожному, чії права і свободи порушено, ефективний засіб правового захисту, і таке право має встановлюватися у судовому порядку або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави (ст. 2)<sup>475</sup>.

Право вільного вибору обвинуваченим захисника (п. 3 ст. 14). «Основні принципи, що стосуються ролі юристів», прийняті восьмим Конгресом ООН з попередження злочинності та поведження з правопорушниками 27 серпня – 7 ве-

<sup>473</sup> Філоненко С. Адвокатура зазнає змін // Віче. 2012. № 15/16. С. 22.

<sup>474</sup> Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1997. № 40. Ст. 263.

<sup>475</sup> Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права : указ Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовтня 1973 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2148-08>

ресня 1990 р., також передбачають, що кожна людина має право звернутися до будь-якого юриста за допомогою, для захисту і відстоювання своїх прав і захисту їх на усіх стадіях кримінального судочинства (принцип 1); будь-який суд або адміністративний орган, в якому визнається право на адвоката, не відмовляється визнавати права юриста: відстоювати в суді інтереси свого клієнта, за винятком тих випадків, коли юристу було відмовлено в праві виконувати свої професійні обов'язки відповідно до національного права і практики та цих принципів (принцип 19)<sup>476</sup>.

У Рішенні зафіксовано, що наведені міжнародно-правові акти передбачають право кожного обвинуваченого захищати себе особисто або через вільно обраного ним на власний розсуд захисника з-поміж юристів, які можуть надати ефективний правовий захист. Ці положення міжнародно-правових актів щодо права фізичної особи на захист від обвинувачення відтворені у положеннях частини першої ст. 59 Конституції України, які визначають право кожної фізичної особи на правову допомогу і право вільного вибору захисника з метою захисту від обвинувачення.

Разом з тим, на наш погляд, виключне право адвоката – здійснювати захист у кримінальному процесі виправдане, так як тільки адвокати, володіючи глибокими знаннями законодавства і професійними практичними навичками багаторічної роботи в кримінальному судочинстві, здатні здійснювати ефективний правовий захист свого клієнта. Кодексом передбачено також, що захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесені до Єдиного реєстру адвокатів України, або щодо якого в Єдиному реєстрі адвокатів України містять-

---

<sup>476</sup> Основные принципы, касающиеся роли юристов : принятые восьмым Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями (Гавана, Куба, 27 авг. – 7 сент. 1990 г.). URL: [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/role\\_lawyers.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/role_lawyers.shtml)

ся відомості про зупинення, або припинення права на заняття адвокатською діяльністю.

У Законі «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» також не вирішено питання обов'язкового страхування професійної відповідальності адвоката з метою покриття збитків, які були нанесені підзахисному в результаті надання неякісних правових послуг. Така вимога міститься в ряді законів багатьох європейських держав і є обов'язком, згідно із Загальним кодексом правил для адвокатів держав Європейського Співтовариства, – «адвокати завжди повинні бути застраховані від подання позовів, пов'язаних з недостатньою професійною компетентністю. Розмір страховки визначається в розумних межах співвідносно з ризиком можливих помилок, допущених адвокатами в ході здійснення професійної діяльності»<sup>477</sup>. Така вимога може міститися і в інших законодавчих актах, але, все ж, краще включити її в основний закон, який регулює здійснення адвокатської діяльності<sup>478</sup>. Страхування професійної відповідальності забезпечить захищеність і престиж самого адвоката, а також дозволить розширити сферу діяльності страхових компаній.

Необхідно погодитися з висновком В. Гвоздій у тому, що Закон не врегульовує деякі питання оподаткування адвокатської діяльності, які могли б бути принаймні встановлені як відсильні норми до Податкового кодексу України (або навпаки) і чітко регулювати склад витрат адвоката тощо.<sup>479</sup>

Формування «адвокатського самоврядування» стало найважливішим нововведенням Закону «Про адвокатуру та адво-

<sup>477</sup> Загальний кодекс правил для адвокатів держав Європейського Співтовариства (Страсбург, 1988 р.) ... С. 189.

<sup>478</sup> Аналіз проєктів законів України про адвокатуру та адвокатську діяльність : [Серії правового аналізу, вересень 2007 р.]. Київ, 2007. С. 31.

<sup>479</sup> Гвоздій В. П'ять плюсів і мінусів закону про адвокатуру // Правовий тиждень. 2012. 23 лип. URL: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061>»show=news»<newsid=122911

катську діяльність». Воно було створено з метою забезпечення належного здійснення і дотримання гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних прав адвокатів, забезпечення їх високого професійного рівня, а також вирішення питань дисциплінарної відповідальності адвокатів в Україні.

Для забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування Закон передбачає створення Асоціації адвокатів України, яка є недержавною некомерційною професійною організацією, що об'єднує всіх адвокатів України, і створюється з метою забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування (ст. 45). Усі адвокати, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю, а, за даними реєстру, їх близько 32 тисяч, автоматично стають членами Асоціації адвокатів України з моменту її державної реєстрації.

Таке законодавче закріплення суперечить нормі Конституції України, яка встановлює, що «громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів. Професійні спілки є громадськими організаціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їхньої професійної діяльності. Професійні спілки утворюються без попереднього дозволу на основі вільного вибору їхніх членів» (ч. 3 ст. 36)<sup>480</sup>.

Хоча особа, яка має намір стати адвокатом, на думку С. Пушко, свідомо приймає це рішення, бере на себе відповідні обов'язки, в тому числі членство в Асоціації адвокатів України. При цьому, створення такої єдиної адвокатської організації ґрунтується на сформованій загальноєвропейській практиці і всюди в Європі розглядається не як перешкода для

---

<sup>480</sup> Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.

адвокатських свобод, а, навпаки, як передумова справжньої незалежності і самоврядування адвокатури<sup>481</sup>.

Виникло заперечення з боку адвокатів з приводу щорічних внесків на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування. Але європейська практика стверджує, що це положення цілком виправдане, тому що у відповідь на утримання органів адвокатського самоврядування адвокат отримує гарантований захист і забезпечення гарантій.

Серед нововведень Закону, як вже зазначалося, важливе місце посідає можливість участі іноземних адвокатів у правозахисній діяльності на території України, яка збільшить конкуренцію серед адвокатів. Разом з тим виникає питання про якість правового захисту, що надається іноземними адвокатами, у зв'язку з відсутністю практики в правовому середовищі України.

Крім того, для набуття статусу адвоката громадянину іноземної держави необхідна лише наявність відповідного статусу в будь-якій державі і включення даних про нього до Єдиного реєстру адвокатів України – немає необхідності складання кваліфікаційних іспитів на знання українського законодавства і Правил адвокатської етики, проходження стажування з метою вдосконалення практичних навичок, прийняття присяги і т.д. Таким чином, ніхто не зможе гарантувати професіоналізм і компетентність іноземного адвоката в правових питаннях.

У Законі закріплюється обов'язок органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, керівників підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань давати адвокату відповідь на його запит протягом 5 робочих днів.

---

<sup>481</sup> Пушко С. Новий закон посилив роль адвокатів у кримінальному процесі, додавши гарантій та можливостей для їх діяльності // Закон і бізнес. 2012. 18-28 серп.. С. 13.

Термін надання відповіді на адвокатський запит є дуже важливим, можна навіть сказати – визначальним, для ефективності самого захисту. Тому актуальним є питання посилення відповідальності за порушення цих термінів<sup>482</sup>. У Законі адміністративна відповідальність передбачена за відмову в наданні інформації на запит, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання відомостей, які не відповідають дійсності.

Подібне законодавче закріплення, на думку С. Гребенюка, може призвести до необхідності закріплення в КПК України можливості продовження процесуальних строків досудового провадження за клопотанням сторони захисту в разі відсутності відповідей на запит або порушення термінів їх надання. У цьому сенсі важко погодитися з положенням Закону про те, що, якщо адвокатський запит стосується надання великого обсягу інформації або вимагає її пошуку серед значної кількості даних, строк розгляду може бути істотно продовжений. На жаль, в органах державної влади склалася така практика, коли будь-які відповіді на запити надаються в останні дні максимально можливого терміну. Тому при такому оціночному формулюванні (поняття «великий обсяг» або «значна кількість даних» кожен може трактувати по-різному) на практиці слід очікувати, що відповіді на запити будуть здебільшого надаватися досить довго. Необхідно відзначити, що в Законі щодо адвокатського запиту міститься згадка про інформацію з обмеженим доступом, і в зв'язку з цим встановлено обмеження її отримання. На думку С. Гребенюка, це буде створювати додаткові проблеми для адвоката, оскільки законодавство включає в поняття «інформація з обмеженим доступом» досить широкий перелік видів інформації, тому

---

<sup>482</sup> Гребенюк С. Захист «озброїли» запитами. Чого чекати від нового адвокатського закону в контексті реформи кримінальної юстиції // Закон і бізнес. 2012. 14-20 лип. С. 10.

адвокату дуже часто можуть відмовляти в наданні певних відомостей. Це, в свою чергу, буде створювати перешкоди в отриманні доказів, необхідних для захисту клієнта<sup>483</sup>.

У Законі також зазначено норму про відшкодування адвокатом витрат на копіювання та друк документів, які необхідно надати на підставі його запиту. Не можна назвати зазначене положення Закону несправедливим, однак це, знову ж таки, буде підставою для зволікання з термінами надання відповіді на адвокатський запит. Якщо врахувати ще час на поштову доставку, то в середньому термін відповіді, швидше за все, складе близько місяця. У той же час, якщо згадати терміни досудового і судового слідства, то при таких тривалих термінах очікування відповідей на запити адвокат не матиме можливості своєчасно надати необхідну інформацію для захисту свого клієнта.

Після прийняття Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» було виявлено й інші проблеми, які очікують свого вирішення. Для їхнього вирішення ведеться всебічна змістовна робота з вдосконалення законодавства у цій сфері.

Законодавчі новели, пов'язані з оновленням процесуальних кодексів України (ЦПК України, Кодексу адміністративного судочинства України, Господарського процесуального кодексу України), підтвердили винятковість участі адвокатів у судовому провадженні.

Так, у цивільному, господарському та адміністративному процесі, повноваження адвоката як представника підтверджуються довіреністю або ордером, виданим відповідно до ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», що знайшло відображення в ч. 4 ст. 60 ГПК України, ч. 4 ст. 62 ГПК України і ч. 4 ст. 59 КАС України.

---

<sup>483</sup> Гребенюк С. Захист «озброїли» запитами. Чого чекати від нового адвокатського закону в контексті реформи кримінальної юстиції ... С. 10.

А в кримінальному провадженні повноваження захисника підтверджуються:

- свідоцтвом про право на заняття адвокатською діяльністю;
- ордером, договором із захисником або дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги.

Представництво у всіх судах виключно прокурорами або адвокатами здійснюється:

- з 1 січня 2017 р. – у Верховному Суді України;
- з 1 січня 2018 р. – в апеляційних судах;
- з 1 січня 2019 р. – в судах першої інстанції;
- з 1 січня 2020 р. – в усіх інстанціях органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

У разі, якщо провадження у справі відкрито до 30 вересня 2016 р., представництво здійснюється без обов'язкової участі адвоката до винесення остаточного рішення.

Верховний Суд України від 26 січня 2018 р. дав роз'яснення щодо підтвердження повноваження адвокатів у судових процесах<sup>484</sup>.

Адвокати-практики справедливо відзначають, що сьогодні існує необхідність визначення нових векторів подальшого розвитку адвокатури, що зумовлено загостренням політичної ситуації, впливом зовнішніх загроз і внутрішніх ризиків, погіршенням соціально-економічних показників у країні, що не могло не позначитися на українській адвокатурі. Відзначають важливість розробки стратегії реформи адвокатури. Цей документ повинен пройти широке публічне

---

<sup>484</sup> Верховний Суд України дав роз'яснення щодо адвокатської монополії в судах та підтвердження повноваження адвоката у судовій справі!. URL: [http://advocatsergiygula.com/news/verkhovnij\\_sud\\_ukrajini\\_dav\\_roz\\_jasnennja\\_shhodo\\_advokatskoji\\_monopoliji\\_v\\_sudakh\\_ta\\_pidtverdzhennja\\_povnovazhennja\\_advokata\\_u\\_sudovij\\_spravi/2018-01-26-373](http://advocatsergiygula.com/news/verkhovnij_sud_ukrajini_dav_roz_jasnennja_shhodo_advokatskoji_monopoliji_v_sudakh_ta_pidtverdzhennja_povnovazhennja_advokata_u_sudovij_spravi/2018-01-26-373)

обговорення. План заходів щодо реалізації стратегії реформ адвокатури повинен увійти в нову програму Президента України «Юстиція – 2020»<sup>485</sup>.

Позитивною тенденцією розвитку норм і положень, що регулюють професійну поведінку адвокатів, як уже зазначалося, стало прийняття нових Правил адвокатської етики 9 червня 2017 р.<sup>486</sup>. Таким чином, з'являються нові статті, які регулюють поведінку адвокатів не тільки з клієнтами, органами державної влади, а й корпоративні відносини, і поведінку адвоката в мережі Інтернет, соціальних мережах (наприклад, Facebook, Twitter, LinkedIn, Pinterest, Google Plus +, Tumblr, Instagram, Flickr, MySpace та інших), Інтернет-форумах. Застосування ним інших форм спілкування в мережі Інтернет є допустимим, проте адвокат може розміщувати, коментувати лише ту інформацію, використання якої не завдає шкоди авторитету адвокатів і адвокатури в цілому. Адвокат при користуванні соціальними мережами, інтернет-форумами та іншими формами спілкування в мережі Інтернет повинен дотримуватися своїх професійних обов'язків, передбачених чинним законодавством України, цими Правилами, рішеннями З'їзду адвокатів України та Ради адвокатів України. Використання адвокатом соціальних мереж, інтернет-форумів та інших форм спілкування в мережі Інтернет має відповідати наступним принципам: незалежності, професіоналізму, відповідальності, чесності, стриманості і коректності, гідності, недопущення будь-яких проявів дискримінації, толерантності і терпимості, корпоративності і збереження довіри суспільства, конфіденційності (ст. 57). Міститься також положення

<sup>485</sup> Коваль К. «Щоб залишитися на місці в мінливому світі, треба весь час іти вперед» ... С. 4.

<sup>486</sup> Правила адвокатської етики, затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України від 9 червня 2017 р. URL:// [3http://unba.org.ua/assets/uploads/3ae9a115a40b9a5bc04f\\_file.pdf](http://unba.org.ua/assets/uploads/3ae9a115a40b9a5bc04f_file.pdf)

про дотримання принципів незалежності, професіоналізму і відповідальності при користуванні адвокатом соціальними мережами, Інтернет-форумами та іншими формами спілкування в мережі Інтернет (ст. 58). Також зазначаються принципи чесності, стриманості, коректності та гідності при користуванні адвокатом соціальними мережами, інтернет-форумами та іншими формами спілкування в мережі Інтернет (ст. 59), принципи толерантності та терпимості, збереження довіри суспільства, конфіденційності та недопущення будь-яких проявів дискримінації (ст. 60).

Розроблено проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (нова редакція) та інших пов'язаних з ним законодавчих актів, внесених Президентом України, щодо удосконалення адвокатської діяльності та діяльності адвокатури України». Документ є вдосконаленою версією Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» 2012 р.

На здійснення адвокатської діяльності може претендувати особа:

- з вищою юридичною освітою – другим (магістерським) рівнем вищої юридичної освіти, здобутим в Україні, а також з вищою юридичною освітою відповідного рівня, отриманою в іноземних державах і визнаною в Україні в установленому законом порядку;
- зі стажем роботи в галузі права стажером адвоката і (або) на посаді судді.

Таким чином, відзначають аналітики, щоб отримати допуск до кваліфікаційного іспиту, потрібно мати досвід роботи або стажування адвоката, чи судді, а звичайні юристи та юрисконсультанти претендувати за умови відсутності такого досвіду в адвокатуру не зможуть. Запропонована норма обумовлена новою концепцією доступу до професії адвоката та проходження стажування до складання кваліфікаційного іс-

питу (згідно з новим проектом, проходження стажування для набуття статусу адвоката скасовується)<sup>487</sup>.

Так, в законопроекті запропоновано розмежовувати статус адвоката, особи, що має право здійснювати адвокатську діяльність, і адвоката, що здійснює незалежну професійну діяльність<sup>488</sup>. Також держава гарантує імунітет від незаконного втручання незалежним професіоналам, тобто державні гарантії поширюються саме на адвокатську діяльність. Практики вказують на необґрунтованість виключення з процесуальних кодексів положення про можливість підтвердження повноважень адвоката в суді через договір. Законопроект пропонує виключити таку можливість і в кримінальному провадженні<sup>489</sup>.

Очевидно, при розробці та прийнятті нового закону України про адвокатуру необхідно враховувати рекомендації міжнародних організацій. Так, програма USAID реформування сектора юстиції «Нове правосуддя» з метою надання підтримки судовій владі, Уряду, Парламенту, громадянському суспільству і народу України в реформуванні судової системи з урахуванням конституційних змін 2016 р. і Стратегії реформування судоустрою, судочинства і суміжних правових інститутів на 2015-2020 рр., провела моніторинг законодавства України на предмет реформування адвокатури України, і в своїх висновках зазначила таке: «Еволюція прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності» є основним досягненням проекту. Розробка змін до законодавства уможливиле дати визначення функції адвокатури і підкреслити її інтегру-

---

<sup>487</sup> Проект Закона об адвокатуре: чего ждать от реформы // Судебно-юридическая газета. – 2018. 15 января. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/113605-proekt-zakona-ob-advokature-chto-zhdet-ot-reformy-dokument>

<sup>488</sup> Рафальська І. Яким бути новому закону про адвокатуру та адвокатську діяльність? // Юридичний вісник України. 2018. 2-8 берез. С. 5.

<sup>489</sup> Глотов М. Підтвердження права адвоката діяти від імені клієнта у суді // Юридичний вісник України. 2018. 16-22 лют. (№ 7). С. 5.

вання в судову систему (відповідно до розділу 8 Конституції України). Пропозиції про зміни в цій сфері спрямовані, перш за все, на подальшу децентралізацію внутрішньої структури, поліпшення прозорості прийняття рішень та забезпечення самостійності і самовизначення (окремих адвокатів)»<sup>490</sup>. Новели законопроекту пов'язані також з новими можливостями для адвокатів працювати за трудовим наймом і на державній службі, а також з подальшою реструктуризацією органів адвокатського самоврядування.

Як справедливо зазначає Т. Вільчик, і для того, щоб забезпечити стабільність і ефективність безперервної професійної підготовки адвокатів, доцільно враховувати рекомендації європейських експертів серед яких: 1) ввести плату за проходження стажування з тим, щоб покрити витрати на його реалізацію; 2) ввести таку підготовку, яка була б привабливою для адвокатів і відповідала їхнім реальним практичним потребам; 3) щорічно проводити детальний аналіз цих потреб; 4) органи адвокатського самоврядування повинні розробити методику нарахування балів за проходження адвокатами стажування та видачу відповідних сертифікатів<sup>491</sup>.

Таким чином, оптимізація адвокатської діяльності, заснована на пріоритетності захисту прав і свобод людини і громадянина, відображає стратегічну лінію України, спрямовану на створення сучасного громадянського суспільства і правової держави. Це, у свою чергу, вимагає подальшого удосконалення законодавчих основ діяльності адвокатури як ефективного інституту правозахисної системи України.

---

<sup>490</sup> Коментар до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (2017)// USAID.URL: [https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/NJ\\_Report\\_BAR\\_Beardsley\\_UKR.pdf](https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/NJ_Report_BAR_Beardsley_UKR.pdf)

<sup>491</sup> Вільчик Т. Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.10 / Вільчик Т. Б. Харків, 2018. С. 358.

## ПІСЛЯМОВА

Розвиток правових основ соціального життя – найважливіша мета демократичної держави. Ставши на шлях незалежності, Україна визначила абсолютно новий напрямок державного і правового розвитку. Сьогодні саме людина та її потреби знаходяться в центрі правового життя сучасного українського суспільства. Посилаючись на досвід розвинених демократичних держав, Україна визначила для себе принципи і цілі розвитку, відповідні правовій, соціальній, демократичній державі, яка спрямована на реалізацію та захист прав і свобод людини.

Правозахисна діяльність в Україні є концентрованим проявом перетворень, що відбуваються в сучасному українському суспільстві, спрямованих на створення ефективно функціонуючої національної правової системи. Вона відображає генеральну стратегію реалізації закріплених у Конституції України основних принципів, на яких ґрунтується функціонування правової системи: демократизму, рівноправності, свободи, захисту прав і свобод людини та громадянина.

Правозахисна діяльність сучасної української держави – це, перш за все, діяльність із захисту прав і свобод людини та громадянина, утвердження законності та правопорядку в усіх сферах суспільного і політичного життя. Сучасна правозахисна діяльність Української держави є пріоритетним напрямком її функціонування, заснованим на новітньому законодавчому забезпеченні, що відображає закономірності розвитку українського суспільства, а також зовнішні фактори, які визначають стратегічний напрямок розвитку України.

Парадигма правозахисної діяльності сучасної держави є історично зумовленим, детермінованим і конституційно закріпленим обов'язком держави щодо захисту прав і свобод

людини та громадянина, який відображає сутнісно-змістовну характеристику діяльності держави, що виражається в запобіганні порушенню, а також у відновленні порушеного суб'єктивного права за допомогою відповідних заходів, що вживаються від імені держави, передбачають створення і функціонування спеціальних механізмів відповідальності. У нинішніх умовах простежується тенденція трансформації правозахисної діяльності сучасної держави. Так, вона наповнюється новим змістом, як характеристика сучасної держави, і визначається ефективністю її правозахисної діяльності.

Правозахисна система – це сукупність державних, недержавних структур та інститутів, що сформувалася в результаті взаємодії держави і громадянського суспільства, спрямована на захист прав і свобод людини і громадянина та полягає у виконанні професійних обов'язків, пов'язаних з виникненням, припиненням, відновленням прав і свобод людини та громадянина, захистом цих прав від неправомірних посягань шляхом запобігання та припинення їх, а також вжиття заходів щодо встановлення порушених прав. Структурні елементи правозахисної системи України (державні та недержавні інститути) істотно впливають на стан захищеності прав і свобод людини і громадянина, а також на розвиток правозахисних принципів та ідей. Володіючи широкими повноваженнями, наданими Конституцією та іншими нормативно-правовими актами, правозахисні інституції здійснюють ефективний захист прав і свобод людини та громадянина.

Роль сучасної держави зводиться, найперше, до чіткого визначення прав і свобод своїх громадян, їх закріплення відповідно до норм міжнародного права, надання цим правам і свободам форми конкретних правових зобов'язань. Адвокатура в цій системі зв'язків є об'єктом, який сам підпадає під таке нормування, і в той же час – суб'єктом, який в інтересах суспільства здійснює індивідуалізацію проголошених прав і

обов'язків. Через адвокатуру як інститут суспільства правова держава забезпечує своїм громадянам можливість реального сприйняття їхніх прав і свобод. Крім того, в Україні як правовій державі громадянам гарантується ще й право на юридичну допомогу, реалізація якого, як зазначалося вище, здебільшого і здійснюється адвокатурою. Однак остання виступає в цій парадигмі не як інструмент держави, а як соціальний інститут, через який держава реалізує це право своїх членів.

Найактуальнішою проблемою в рамках реалізації правозахисної політики є проблема взаємодії інститутів громадянського суспільства і держави. Важливим напрямком удосконалення політики Української держави у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина є обрана стратегічна лінія на адаптацію законодавства до стандартів ЄС, у тому числі у сфері захисту прав і свобод людини. Це впливає із зобов'язань України як члена Ради Європи, а також із численних законодавчих актів України, прийнятих у даному контексті, з договорів та угод, підписаних з Європейським Союзом.

Визначальним фактором, від якого залежить реальний стан захисту прав і свобод людини та громадянина, є основи правового регулювання правозахисної діяльності. Її формування і розвиток – найважливіше із завдань, що стоять перед державою і суспільством. В умовах сьогодення, коли глобалізаційні процеси визначають напрямок розвитку різних сфер життя сучасного суспільства, державно-правова політика у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина піддається кардинальним змінам. Тепер дана сфера не може вважатися виключною компетенцією внутрішньодержавного права. У визначенні внутрішньодержавної політики в даній сфері помітний вплив чинять розроблені останнім часом як міжнародні універсально-правові, так і міжнародні регіонально-правові стандарти.

Для вдосконалення правозахисної діяльності найважливіше значення має формування сучасного професійного правового мислення, заснованого на новій парадигмі правозахисної діяльності. У нинішніх умовах правозахисна активність базується на сучасній ідеології, яка виступає фундаментом національної правової системи. Таке мислення пов'язане з комплексом факторів не тільки правових, а й ідеологічних, політичних, загальногуманітарних. Найважливішим чинником також є відповідний рівень професійної підготовки, що базується на сучасних досягненнях юридичної освіти, які враховують специфіку правотворчої, правозастосовчої, правоохоронної та правозахисної діяльності сучасної держави. Сучасне професійне правове мислення виходить за рамки сприйняття національних параметрів і стандартів правової активності. Воно однозначно повинно виходити з досягнень і вироблених стандартів у рамках міжнародно-універсальних і міжнародно-регіональних нормативно-правових документів.

Розроблено основоположні принципи і норми, що формують міжнародно-правові стандарти у сфері прав і свобод людини і громадянина. Завдяки прийняттю цілого ряду нормативно-правових актів, в Україні отримали відображення міжнародно-правові стандарти адвокатської діяльності, що вдосконалюють змістовний аспект національної моделі правозахисної діяльності.

У правозахисній парадигмі сучасної держави відображається правова реальність, історично обумовлена і втілена у конституційно закріпленому обов'язку держави щодо захисту прав і свобод людини та громадянина, що відображає сутнісно-змістовну характеристику діяльності сучасної держави. У сучасних умовах правозахисна парадигма наповнюється новим змістом. Динаміка розвитку сучасного суспільства наочно демонструє появу нових прав і свобод, закріплених правом і гарантованих державою. Підтвердженням цього

служить той факт, що підхід до розуміння змісту загально-визнаних прав і свобод, юридично закріплених у міжнародно-правових актах і нормах внутрішньодержавного права, за останні десятиліття неодноразово змінювався.

Сучасна українська держава націлена на правозахисну діяльність, але існує ряд проблемних моментів, які потребують вирішення, зокрема, відсутність дієвих державних гарантій захисту прав і свобод людини та громадянина. Це стосується правових основ функціонування правозахисних інститутів, які знаходяться на шляху становлення і зміцнення. Розв'язання цих проблем дозволить правозахисній діяльності української держави повною мірою реалізуватись, а результат посилить правову захищеність громадян.

Розвиток громадянського суспільства та правової держави неможливий без самостійної і незалежної адвокатури. Інститут адвокатури є особливим, з чітко визначеними філософсько-правовими характеристиками, громадянським інститутом, який об'єднує в собі риси професійної, громадянської, корпоративної організації зі специфічними організаційно-правовими засадами функціонування відповідно до параметрів сучасної гуманітарної правозахисної ідеї. Саме тому престиж адвокатури та ефективність її діяльності безпосередньо пов'язані зі статусом людини в громадянському суспільстві та правовій державі, зі ставленням суспільства до фундаментальних принципів демократії та законності.

Незважаючи на наявні відмінності в поглядах на витоки та історію формування інституту адвокатури, думки дослідників збігаються в тому, що історія становлення інституту адвокатури сягає корінням у далеке минуле і що його виникнення було історично зумовлене соціальними, економічними, політичними, культурними та правовими передумовами, що об'єктивно складаються.

Місія і головна ідея адвокатури – це судовий захист прав приватних осіб в ім'я та в інтересах суспільного блага. Виключна роль інституту адвокатури в сучасному суспільстві, побудованому на демократичних засадах та на засадах верховенства права, на міжнародно-правовому рівні визначена таким чином: «Обов'язки адвоката не починаються і не закінчуються сумлінним виконанням своїх повноважень, покладених на нього/неї відповідно до закону. Адвокат повинен служити інтересам правосуддя, а також тих, чий права та свободи він уповноважений відстоювати і захищати, і до обов'язків адвоката входить не лише відстоювати інтереси клієнта, але й бути радником клієнта. Повага до професійної функції адвоката є необхідною умовою верховенства права й демократії в суспільстві» (Хартія основних принципів європейської адвокатської професії, 2006 р.).

Надзвичайне значення адвокатури в механізмах правозахисту вимагає від адвокатів організовувати свою діяльність на високих етичних стандартах поведінки. При цьому специфіка, комплексний характер обов'язків, які покладені на адвокатуру, передбачають необхідність збалансування основ служіння адвоката інтересам окремого клієнта та інтересам суспільства в цілому, дотримання принципів законності і верховенства права.

Однією з умов отримання Україною членства в Європейському Союзі є побудова системи адвокатури, яка б відповідала новим суспільно-політичним і економічним реаліям. Стратегією реформування судоустрою, судочинства й суміжних правових інститутів на 2015-2020 рр., затвердженою Указом Президента України від 20 травня 2015 р., передбачається проведення комплексу заходів із вироблення інституційних основ адвокатури України, приведення законодавства, що регулює діяльність цього правозахисного інституту, до європейських стандартів.

У рамках реалізації даної стратегії вдосконалюється функціональне призначення державних органів, у тому числі й у сфері охорони та захисту прав і свобод людини та громадянина. Успішне досягнення мети саморегуляції професійної поведінки адвокатів на рівні, який передбачає врахування складного співвідношення різнопланових обов'язків адвоката, їхніх пріоритетів та конкретного втілення в ситуаціях, коли такі обов'язки вступають у суперечність один з одним, а також пошуки шляхів їх реалізації, що оптимально відповідає покликанню і статусу адвокатури, диктує необхідність встановлення правил професійної адвокатської етики, які повинні стати путівником адвоката в обранні належних варіантів професійної поведінки. Вироблення адвокатурою і дотримання адвокатами особливих вимог і правил розглядається світовою адвокатською спільнотою як необхідна передумова повноцінного функціонування адвокатури, виконання нею важливої соціальної ролі в демократичному суспільстві.

Питання про надання адвокатурі повної незалежності від державних органів має подвійну оцінку. З одного боку, відмова від регламентації адвокатської діяльності та невтручання держави в процес здійснення професійних функцій адвокатури може забезпечити їй найбільш ефективно виконання покладених на неї завдань, позбавити від спроб впливати на хід подій. З іншого боку, за своєю суттю адвокатська діяльність є правозахисною, спрямованою на захист прав і свобод людини та громадянина. Ця обставина змінює зміст її філософсько-правових характеристик як щодо розширення змісту її гуманітарної правової значущості, так і правових форм їх закріплення в правовому статусі адвокатів, їхніх організацій, об'єднань. У цьому і полягає діалектика, сутність адвокатської діяльності. Адвокатура як структурна частина громадянського суспільства знаходиться в постійній взаємодії з державою.

Становлення української адвокатури має тривалу і складну історію. Проголошення незалежної держави України стало поштовхом до реформування застарілої моделі адвокатури радянського періоду. Ухвалення Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» втілює прагнення української держави і суспільства, спрямоване на досягнення благополуччя і забезпечення захищеності населення України, відповідно до міжнародних стандартів захисту прав і свобод людини та громадянина з урахуванням вітчизняних традицій правового розвитку. Він відобразив реалії української правової дійсності, зберіг позитивні напрацювання попередніх проектів, впровадив нововведення, запропоновані його розробниками, врахував нові доктринальні положення Кримінального процесуального кодексу, які, зокрема, передбачають посилення ролі адвокатів, а також демократичні європейські стандарти організації діяльності адвокатури.

Для удосконалення української моделі організації адвокатської діяльності необхідним є залучення до міжнародних та національних стандартів регулювання питань, пов'язаних з адвокатською діяльністю в різних країнах. Моделі, що існують нині, мають давні традиції та велике теоретичне й практичне значення для удосконалення організаційних засад адвокатури України. Це надає можливість проаналізувати закономірності становлення і закріплення відповідних принципів і норм, що створюють певні стандарти у сфері етичних основ професійної діяльності адвокатів у країнах з різною правовою культурою і правосвідомістю, і оцінити можливість їх використання в Україні. Необхідно зазначити, що типологія моделей організації адвокатської діяльності в країнах ЄС не збігається з прийнятою типологізацією правових систем, розроблених у рамках порівняльного правознавства, оскільки критерії, що дозволяють виокремити відповід-

ні типи правових систем, не є підставою для виокремлення моделей адвокатської діяльності.

Пріоритети прав і свобод людини та громадянина є домінуючими в процесі реалізації євроінтеграційних прагнень української держави. Аналіз інтеграційних процесів дозволяє зробити висновок, що необхідно розробити конкретні способи імплементації та застосування в національному праві стандартів й норм здійснення адвокатської діяльності як найважливішої складової механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Ця проблема актуальна не тільки для юридичної науки, а й для практики розвитку законодавчих процесів в Україні.

Аналізуючи перспективи розвитку інституту адвокатури в Україні важливим є виокремлення таких її складових: чинники, що обумовлюють реформування адвокатури; принципи реформування адвокатури; основні напрями реформування адвокатури; завдання, які покладаються на трансформаційні процеси в адвокатській діяльності. Реформа інституту адвокатури за допомогою прийнятих нормативно-правових актів (Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Закону «Про безоплатну правову допомогу», Кримінального процесуального кодексу) є важливим етапом на шляху демократизації української держави і суспільства, однак на цьому шляху все ще існують проблеми, які потребують нагального вирішення.

При здійсненні адвокатської діяльності важливу роль відіграє інститут безкоштовної юридичної допомоги. Право на безоплатну правову допомогу є невід'ємним правом кожного громадянина у випадках, визначених законом, яке закріплене Законом України «Про безоплатну правову допомогу», і виступає найважливішим компонентом у реалізації принципу доступу до правосуддя, а також гарантією відкритості судового розгляду, що забезпечує ефективну реалізацію прав і

основних свобод людини та громадянина. Відповідно до приписів Закону України «Про безоплатну правову допомогу» саме на адвокатів покладено обов'язки з надання вторинної безоплатної правової допомоги.

Очевидною є необхідність завершення створення організаційно-правової структури адвокатури на загальнодержавному та регіональних рівнях, забезпечити захист права адвокатів, посилити гарантії їхньої професійної діяльності. Це можливе шляхом створення відповідного правового регулювання, яке усуне прогалини законодавства України щодо адвокатури, та сприятиме прогресивному розвитку цієї інституції. Як показує аналіз, в Законі «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» є цілий ряд положень, які не відповідають загальним тенденціям оптимізації правозахисної діяльності в Україні.

Сучасна правова характеристика інституту адвокатури в Україні дозволяє зробити висновок, що значення інституту адвокатури в процесі формування і функціонування громадянського суспільства велике, оскільки адвокатура є своєрідним «буфером», який врівноважує інтереси громадянського суспільства з потребами та можливостями держави. Вона, без сумніву, входить у громадянське суспільство як інститут зі спеціальними функціями. Сучасна українська адвокатура – це відносно організована спільність українських адвокатів, покликанням якої є юридичний захист прав і свобод усіх суб'єктів, надання правової допомоги в усіх видах життєдіяльності українського суспільства.

Підкріпити щораз більший авторитет адвокатури можна лише шляхом підвищення якості та ефективності наданої адвокатами допомоги та повного забезпечення соціального замовлення на юридичні послуги. Однак вирішити це питання можна лише в процесі створення адвокатури якісно нового типу, заснованої на історичному досвіді, як самої вітчизняної

адвокатури, так і на досягненнях її правового регулювання в цивілізованих державах.

Таким чином, оптимізація адвокатської діяльності, що ґрунтується на пріоритетності захисту прав та свобод людини і громадянина, відбиває стратегічну лінію України, спрямовану на створення сучасного громадянського суспільства та правової держави. Це, своєю чергою, потребує подальшого вдосконалення законодавчих основ діяльності адвокатури як ефективного інституту правозахисної системи України. Дотримуючись міжнародних принципів і зобов'язань, Україна обрала курс на зближення національного законодавства з європейськими стандартами, що в підсумку приведе до формування ефективної правозахисної системи з метою найбільш повного забезпечення захисту прав та свобод людини і громадянина. Використання нових технологій, розвиток системи підвищення кваліфікації, сприяння вдосконаленню правової системи, юридичної освіти, зростання ролі права – ось напрямки роботи, завдяки яким адвокатура буде якісно змінюватися, зміцнюючи базові принципи своєї діяльності.

Очевидною є нагальна потреба завершити побудову організаційно-правової структури адвокатури на регіональних та загальнодержавному рівнях, захистити права адвокатів, розширити їхні гарантії і гарантії їхньої професійної діяльності. І цю роботу можна виконати тільки створивши відповідне правове поле, яке заповнить прогалини, наявні сьогодні в законодавстві України щодо адвокатури, що надасть можливість і поштовх до прогресивного розвитку цієї первісної інституції у системі правозахисту.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Адвокатура України : навч. посіб. : у 2 кн. / за ред. С. Я. Фурси. – Київ : Вид. Фурса С. Я : КНТ, 2007. – Кн. 1. – 940 с.
2. Адвокатура України : підручник у 2 кн. / за заг. ред. С. Я. Фурси та Н. М. Бакаянової. – 2-е вид., перероб. і доп. – Київ : Алерта, 2016. – Кн. 1. – 864 с.
3. Адвокатура України : навч. посіб. / [В. К. Шкарупа, О. В. Філонов, А. М. Титов, Ю. Я. Кінаш] ; за ред. В. К. Шкарупи. – 2-ге вид., випр. – Київ : Знання, 2008. – 398 с.
4. Адвокатская деятельность : учеб.-практ. пособие / под общ. ред. канд. В. Н. Буробина. – Изд. 2-е, перераб. и допол. – Москва : ИКФ ЭКМОС, 2003. – 623 с.
5. Аналіз проектів законів України про адвокатуру та адвокатську діяльність : [Серії правового аналізу, вересень 2007 р.]. – Київ, 2007. – 200 с.
6. Анисимов П. В. Теоретические проблемы правового регулирования защиты прав человека : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / П. В. Анисимов. – Нижний Новгород, 2005. – 45 с.
7. Анискин А. А. Этика прав человека : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.05 / А. А. Анискин. – СПб., 2006. – 26 с.
8. Антонович М. Юридична термінологія з прав людини: походження, тлумачення, функціонування / М. Антонович // Український часопис прав людини. – 1997. – № 3/4. – С. 19–26.
9. Апарова Т. В. Суды и судебный процесс Великобритании. Англия, Уэльс, Шотландия / Т. В. Апарова ; Ин-т междунар. права и экономики. – Москва : Триада, Лтд., 1996. – 157 с.
10. Аракелян М. Р. Институт адвокатуры в правозащитной системе Украины: правовые истоки и содержание / М. Р. Аракелян // Евразийский юридический журнал. – 2013. – № 12. – С. 31–35.
11. Аракелян М. Р. Негосударственные правозащитные институты – важнейший элемент правозащитной системы в Украине / М. Р. Аракелян // Юридичний вісник. – 2013. – № 4. – С. 39–44.
12. Аракелян М. Р. Нормативно-правовые основы функционирования института адвокатуры в Украине / М. Р. Аракелян // Вестник

- Волгоградского государственного университета. Серия 5. Юриспруденция. – 2014. – № 1. – С. 124–129.
13. Аракелян М. Р. Общий кодекс правил для адвокатов стран европейского сообщества – этическая основа профессиональной деятельности адвокатов государств-членов Европейского Союза/ М. Р. Аракелян // Міжнародний конгрес європейського права : збірн. наук. праць (м. Одеса, 21-22 квітня 2017 р.). – Одеса : Фенікс, 2017. – С. 21-22.
  14. Аракелян М. Р. Правозащитная деятельность современного украинского государства (общетеоретический аспект) / М. Р. Аракелян // Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16–17 трав. 2013 р.) : у 2 т. / НУ «ОЮА». – Одеса : Фенікс, 2013. – Т. 1. – С. 143–145.
  15. Аракелян М. Р. Сравнительная адвокатура : курс лекций / М. Р. Аракелян. – Одесса : Юрид. лит., 2009. – 236 с.
  16. Аракелян М. Р. Філософсько-правова характеристика інституту адвокатури в Україні / М. Р. Аракелян // Право України. – 2011. – № 8. – С. 224–229.
  17. Аристотель. Политика. Афинская полития / Аристотель. – Москва : Мысль, 1997. – 458 с.
  18. Аристотель. Риторика. Античные риторика : учеб. пособие [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.lib.ru/ROEEAST/ARISTOTEL/ritoriki.txt\\_with-big-pictures.html](http://www.lib.ru/ROEEAST/ARISTOTEL/ritoriki.txt_with-big-pictures.html)
  19. Бакаянова Н. М. Історія адвокатури України у запитаннях та відповідях, ілюстраціях та фотографіях : навч. посіб. / Н. М. Бакаянова, О. О. Храпенко. – Одеса : Юрид. літ., 2016. – 214 с.
  20. Бакаянова Н. М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.10 / Бакаянова Нана Мезенівна. – Одеса, 2017. – 487 с.
  21. Барабаш Т. М. Правова регламентація інституту захисту в кримінально-процесуальному законодавстві України / Т. М. Барабаш // Забезпечення прав і свобод людини і громадянина в діяльності органів внутрішніх справ України за сучасних умов : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 4 груд. 2009 р.) / Держ. НДІ МВС України [та ін.]. – Харків, 2009. – С. 213–219.
  22. Барщевский М. Ю. Бизнес-адвокатура в США и Германии : учеб. пособие / М. Ю. Барщевский. – Москва : Белые альвы , 1995. – 64 с.

23. Баскакова Ю. М. Правовий статус діяльності української адвокатури в аспекті прийняття Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 року / Ю. М. Баскакова // Юридичний журнал. – 2011. – № 10. – С. 36–40.
24. Батюсь Т. Що нового принесе новий Закон «Про адвокатуру» / Т. Батюсь // Юридична газета. – 2012. – 15 трав. (№ 20). – С. 9-10, 15.
25. Баулін Ю. Двадцять років вітчизняної конституційної юрисдикції: здобутки та перспективи / Ю. Баулін // Вісник Конституційного Суду України. – 2016. – № 4/5. – С. 23-40.
26. Бачинин В. А. Философия права и преступления / В. А. Бачинин. – Харьков : Фолио. – 1999. – 607 с.
27. Безоплатна правова допомога в Україні. Правовий огляд Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://legalanalytics.com.ua/uk/consultacija/20ogladzakonyprobezoplatnypravovyddopomogy.html>
28. Безоплатна правова допомога: питання та відповіді [Електронний ресурс] // Координаційний центр з надання правової допомоги : веб-сайт. – Режим доступу: <http://legalaidd.gov.ua/ua/operatyvna-info/pytannia-ta-vidpovidi#04>
29. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / Г. Дж. Берман. – Москва : Изд-во МГУ, 1994. – 590 с.
30. Білоскурська О. В. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини – головний обов'язок держави / О. В. Білоскурська // Право України. – 2011. – № 7. – С. 169–174.
31. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – Москва : Наука, 1973. – 270 с.
32. Богачев А. История адвокатуры – от сотворения мира и до наших дней [Электронный ресурс] / А. Богачев // Український адвокат. – 2007. – № 5. – Режим доступу: <http://advocate-bogachev.com.ua/texts/istor.htm>
33. Бойков А. Д. Этика профессиональной защиты по уголовным делам / А. Д. Бойков. – Москва : Юрид. лит., 1978. – 173 с.
34. Болгова В. В. К вопросу о соотношении мер защиты и мер ответственности в праве / В. В. Болгова, А. Н. Чураков // Вестник Волжского университета имени В. Н. Татищева. Серия «Юриспруденция». – 2000. – Вып. 11. – С. 263–272.

35. Бородин С. В. Адвокатская тайна и борьба с «отмыванием денег»: опыт Франции / С. В. Бородин // Воронежский адвокат. – 2004. – С. 14–15.
36. Бородин І. Л. Про права та свободи громадян як соціально-правові категорії / І. Л. Бородин // Держава і право : Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ, 2003. – Вип. 19. – 2003. – С. 35–39.
37. Бугаренко А. И. Исторические аспекты права на бесплатную юридическую помощь в России / А. И. Бугаренко // Часопис Академії адвокатури України. – 2009. – № 3. – С. 5–11.
38. Бугаренко А. И. Бесплатная юридическая помощь в некоторых зарубежных странах / А. И. Бугаренко // Адвокатская практика. – 2010. – № 5. – С. 43–46.
39. Варданян Д. С. Правозащитная система и безопасность личности / Д. С. Варданян // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2007. – № 2. – С. 29–33.
40. Варфоломеева Т. В. Проблеми української адвокатури / Т. В. Варфоломеева // Адвокат. – 2009. – № 10. – С. 7–9.
41. Варфоломеева Т. В. Обов'язковість членства в НАА адвокати відвойовували багато років / Т. В. Варфоломеева // Закон і бізнес. – 2012. – 9–15 черв. (№ 24). – С. 4.
42. Васецький В. Ю. Забезпечення прав та свобод людини і громадянина в демократичному суспільстві (на прикладі удосконалення інституту юридичної відповідальності / В. Ю. Васецький // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 2. – С. 25–30.
43. Васильева Г. А. Профессиональная этика юриста : учебно-методический комплекс по дисциплине / Г. А. Васильева. – Челябинск : Изд.-во ЮУрГУ, 2005. – 227 с.
44. Васьковский Е. В. Курсъ гражданского процесса / Е. В. Васьковский. – Москва : Изд. бр. Башмаковыхъ, 1913. – Т. 1. – 691 с.
45. Васьковский Е. В. Организация адвокатуры. Ч. 1–2 / Е. В. Васьковский. – СПб. : Тип. П. П. Сойкина, 1893. – 621 с.
46. Ватман Д. П. Адвокатская этика : (Нравственные основы судебного представительства по гражданским делам) / Д. П. Ватман. – Москва : Юрид. лит., 1977. – 95 с.
47. Венгеров А. Б. Значение археологии и этнографии для юридической науки / А. Б. Венгеров // Советское государство и право. – 1983. – № 3. – С. 28–38.

48. ВикиЧтение [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://fil.wikireading.ru/34211>
49. Вишковська В. І. Правозахисна функція держави: сутність та механізм здійснення в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. І. Вишковська. – Київ, 2014. – 20 с.
50. Вільчик Т. Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / Вільчик Тетяна Борисівна. – Харків, 2016. – 488 с.
51. Вільчик Т. Б. Реалізація принципу незалежності професійної діяльності адвокатів у взаєминах з державною владою / Т. Б. Вільчик // Вісник Академії адвокатури України. – 2014. – Т. 11, № 2. – С. 63–74.
52. Вільчик Т. Б. Системи органів адвокатського самоврядування в країнах Європейського Союзу: Італія, Німеччина, Франція/ Т. Б. Вільчик // Право та інноваційне суспільство. – 2015. – № 2. – С. 36–45.
53. Владимирский–Буданов М.Ф. Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирский–Буданов. – 6-е изд. – СПб. ; Киев : Изд-е Н. Я. Оглоблина, 1909. – 700 с.
54. Власов А. А. Адвокат как субъект доказывания в гражданском и арбитражном процессе / А. А. Власов. – Москва : Юрлитинформ, 2000. – 240 с.
55. Воробьев А. В. Теория адвокатуры / А. В. Воробьев, А. В. Поляков, Ю. В. Тихонравов. – Москва : Гранд, 2002. – 496 с.
56. Всеобщая декларация прав, принятая Генеральной Ассамблеей ООН 10.12.1948. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.consultant.ru/document/cons\\_doc\\_LAW\\_120805/](http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_120805/)
57. Вышеславцев Б. П. Этика преобразованного эроса / Б. П. Вышеславцев. – Москва : Республика, 1994. – 368 с.
58. Вэсли Ч. Адвокатская этика и профессионализм в США: Правила профессиональной этики Коллегии адвокатов штата Вирджиния [Электронный ресурс] / Ч. Вэсли. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1132205>
59. Гвоздїй В. П'ять плюсів і мінусів закону про адвокатуру [Електронний ресурс] / В. Гвоздїй // Правовий тиждень. – 2012. – 23

- лип. (№ 24–26). – Режим доступу : <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=122911>
60. Гегель Г. Ф. Философия права / Г. Ф. Гегель. – Москва : Мысль, 1990. – 524 с.
  61. Генеральные принципы этики адвокатов Международной Ассоциации Юристов : одобренные Правлением МАЮ (Эдинбург, Шотландия, 1995 г.) // Российская юстиция. – 1996. – № 2. – С. 51–52.
  62. Гетьман В. П. Що таке свобода і право у демократичній державі / В. П. Гетьман, Ю. В. Климник. – Київ : [Б. в.], 1996. – 36 с.
  63. Гловюк І. Доступ до суду у кримінальному процесі: проблеми теорії / І. Гловюк // Часопис Академії адвокатури України. – 2011. – № 11. – С. 1–7.
  64. Глотов М. Оновлена адвокатура: новий закон – старі й нові проблеми / М. Глотов // Юридичний вісник України. – 2012. – 14–20 лип. (№ 28). – С. 10.
  65. Глотов М. Підтвердження права адвоката діяти від імені клієнта у суді // Юридичний вісник України. – 2018. – 16–22 лют. (№ 7). – С. 5.
  66. Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского // Сочинения : в 2 т. / Т. Гоббс. – Москва : Мысль, 1991. – Т. 2. – 731 с.
  67. Гоббс Т. О гражданине // Сочинения : в 2 т. / Т. Гоббс. – Москва : Мысль, 1989. – Т. 1. – 622 с.
  68. Годнева Т. Ю. Правоведение : учеб. пособие / Т. Ю. Годнева, К. А. Котова, С. Ю. Лисова. – Иваново, 2008. – 204 с.
  69. Голосніченко Д. І. Теоретичні засади визначення повноважень омбудсмена / Д. І. Голосніченко // Юридична Україна. – 2008. – № 8. – С. 9–12.
  70. Гончаренко В. С. Організація доступу іноземних адвокатів до професійної діяльності на власній території: іноземний досвід / В. С. Гончаренко // Вісник Академії адвокатури України. – 2016. – № 1. – С. 45–47.
  71. Горобец К. В. Аксиосфера права: философский и юридический дискурс : монография / К. В. Горобец. – Одесса : Феникс, 2013. – 218 с.

72. Грамши А. Избранные произведения : в 3 т. / А. Грамши. – Москва : Наука, 1959. – Т. 3. – 410 с.
73. Графский В. Г. Всеобщая история права и государства : учебник / В. Г. Графский. – Москва : НОРМА–ИНФА–М, 2003. – 744 с.
74. Гребенюк С. Захист «озброїли» запитами. Чого чекати від нового адвокатського закону в контексті реформи кримінальної юстиції / С. Гребенюк // Закон і бізнес. – 2012. – 14–20 лип. (№ 29). – С. 10.
75. Громадянське суспільство і держава в Україні: проблеми взаємодії : матеріали методол. семінару (м. Київ, 27 січ. 2004 р.) / упоряд. Є. В. Перегуда. – Київ : [Б. в.], 2004. – 84 с.
76. Громадянське суспільство як здійснення свободи: центральносхідноєвропейський досвід / за ред. А. Карася. – Львів : Львівськ. нац. ун-т імені Івана Франка, 1999. – 384 с.
77. Гудима Д. А. Деякі проблеми реалізації права на правову допомогу у кримінальному провадженні (у світлі європейських стандартів) / Д. А. Гудима // Вісник Національної академії правових наук України. – 2014. – № 3. – С. 32–42.
78. Гудима Д. А. Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження / Д. А. Гудима // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України. – Серія І. Дослідження та реферати. – Вип. 20. – Львів : Край, 2009. – 292 с.
79. Гулявська У. В. Історія розвитку прав і свобод людини і громадянина в Україні / У. В. Гулявська // Наше право. – 2010. – № 1. – С. 11–16.
80. Гусейнов А. А. Этика / А. А. Гусейнов // Новая философская энциклопедия : в 4 т. – Москва : Мысль, 2001. – Т. 4. – 735 с.
81. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози. – Москва : Междунар. отн., 1998. – 398 с.
82. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль. – Москва : Рус. яз., 1978. – Т. 2: И–О. – 779 с.
83. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. Даль. – Москва : Рус. яз., 1978. – Т. 1: А–З. – 699 с.

84. Дамирли М. Сравнительно-правовая наука в Украине: теоретико-методологические традиции (XIX – начало XX вв.) : монография / М. Дамирли. – Одесса : Феникс, 2007. – 96 с.
85. Дамирли М. А. Сравнительное правоведение: актуальные проблемы эпистемологической саморефлексии (некоторые критико-полемиические размышления) / М. Дамирли // Порівняльне правознавство : сучасний стан і перспективи розвитку : зб. наук. ст. / за ред. Ю. С. Шемшученка, О. В. Кресіна. – Київ, 2006. – С. 88–99.
86. Дамирли М. А. Теоретико-методологические проблемы сравнительного правоведения: попытка актуализации и некоторые размышления / М. Дамирли // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2006. – № 3. – С. 47–53.
87. Декларация основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотребления властью : принята Резолюцией 40/34 Генеральной Ассамблеи от 29 ноября 1985 года // СССР и международное сотрудничество в области прав человека. Документы и материалы / редкол.: А. Л. Адамшин, Ф. Н. Ковалев, Ю. М. Колосов, Б. С. Крылов, В. М. Чхиквадзе. – Москва : Междунар. отнош., 1989. – С. 537–541.
88. Декларація про державний суверенітет України : прийнята 16 липня 1990 р. № 55-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
89. Декрет о суде от 7 марта 1918 г. № 2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon.law7.ru/base18/part8/d18ru8087.htm>
90. Деханов С. А. Адвокатура в Западной Европе: опыт и современное состояние : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11 / Деханов Сергей Александрович. – Москва, 2011. – 383 с.
91. Деханов С. А. Адвокатура, гражданское общество, государство / С. А. Деханов // Адвокат. – 2004. – № 12. – С. 13–18.
92. Дзевелюк М. В. Сервісна держава як функціональна модель сучасної держави / М. В. Дзевелюк // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – Одеса, 2017. – Вип. 78. – С. 60-67.
93. Директива 2006/123/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Щодо послуг на внутрішньому ринку» від 12 груд. 2006 р. № 2006/123/

- ЄС. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994\\_906/page](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_906/page)
94. Дисциплінарна практика ВКДКА України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vkdka.org/category/docs-rishennia/>
  95. Додаток до рекомендацій №R(81)7 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи щодо шляхів полегшення доступу до правосуддя від 14 травня 1981 р. Електронний ресурс. – Режим доступу: [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994\\_133](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_133)
  96. Документ Копенгагенського совещання Конференції по человеческому измерению СБСЕ (29 июня 1990 г.) // Международные акты о правах человека : сб. док. – Москва : Норма-ИНФА-М, 1999. – С. 653–664.
  97. Долгошев И. С. Роль и социальное назначение адвокатуры как института гражданского общества / И. С. Долгошев // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2008. – № 3. – С. 29–31.
  98. Долежан В. В. Актуальні проблеми вдосконалення дисциплінарної відповідальності адвокатів / В. В. Долежан // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – 2006. – Т. 5. – С. 167–173.
  99. Доступ до безоплатної правової допомоги. Результати 2016 [Електронний ресурс] // Міністерство юстиції України. – Режим доступу: [http://www.legalaid.gov.ua/images/docs/infogtaf\\_2016\\_final.pdf](http://www.legalaid.gov.ua/images/docs/infogtaf_2016_final.pdf)
  100. Дудченко В. В. Герменевтика права: розвиток юриспруденції : навч. посібник / В. В. Дудченко, М. Р. Аракелян, В. В. Завальнюв. – Одеса : Фенікс, 2014. – 184 с.
  101. Енциклопедичний довідник майбутнього адвоката : у 2 ч. / за заг. ред. С. Ф. Сафулька. – Київ : Ін Юре, 2008. – Ч. 1. – 616 с.
  102. Етичний кодекс членів юридичної клініки [Електронний ресурс] // Практико-освітній центр «Юридична допомога» юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – Режим доступу: [http://www.jurfak.univer.kharkov.ua/yurklinika/yk\\_dok\\_kod.php](http://www.jurfak.univer.kharkov.ua/yurklinika/yk_dok_kod.php)
  103. Європейський суд з прав людини п'ята секція. Рішення. Справа «Харченко проти України» (Заява N 40107/02) .- Страсбург, 10

- лютого 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974\\_662](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_662)
104. Єдиний європейський акт. ЄЕС : від 17 лютого 1986 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994\\_028](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_028)
  105. Єфіменко Л. В. Розвиток нотаріату України: стан та проблеми / Л. В. Єфіменко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 8. – С. 8–15.
  106. Жалинский А. Введение в немецкое право / А. Жалинский, А. Рерихт. – Москва : Спарк, 2001. – 767 с.
  107. Жаровська І. М. Доступність права: теоретико-правовий аспект / І. М. Жаровська // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 11. – С. 142–151.
  108. Жуковська О. Правила адвокатської етики – прогрес чи регрес? [Електронний ресурс] / О. Жуковська. – Режим доступу: <http://kdkako.com.ua/pravila-advokatskoyi-etiki-progres-chi-regres/>
  109. Загальна характеристика інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://thelaw.at.ua/publ/sud\\_pravookhoronni\\_ta\\_pravozakhisni\\_organ\\_i\\_ukrajini/upovnovazhenij\\_verkhovnoji\\_radi\\_ukrajini\\_z\\_prav\\_ljudini/zagalna\\_kharakteristika\\_institutu\\_upovnovazhenogo\\_verkhovnoji\\_radi\\_ukrajini\\_z\\_prav\\_ljudini/83-1-0-372](http://thelaw.at.ua/publ/sud_pravookhoronni_ta_pravozakhisni_organ_i_ukrajini/upovnovazhenij_verkhovnoji_radi_ukrajini_z_prav_ljudini/zagalna_kharakteristika_institutu_upovnovazhenogo_verkhovnoji_radi_ukrajini_z_prav_ljudini/83-1-0-372)
  110. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства (Страсбург, 1988 р.), з поправками від 28 листопада 1988 р., 6 грудня 2002 р., 19 травня 2006 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994\\_343](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_343)
  111. Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 березня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 29. – Ст. 367.
  112. Затверджено стандарти якості надання БВПД у цивільному, адміністративному процесах та представництва у кримінальному процесі [Електронний ресурс] // Регіональний центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Житомирській об-

- ласті. – Режим доступу: <http://zhytomyr.legalaid.gov.ua/ua/press-center/news/february-2018/qa-standarts-feb-2018>
113. Захаров Є. Завдання, функції, права і принципи діяльності правозахисних організацій [Електронний ресурс] / Є. Захаров. – Режим доступу: <http://library.khpg.org/index.php?id=1084630553>
114. Зведені статистичні дані по діяльності регіональних центрів БВПД 2013-2018 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1DHjYYUKvgreW37cM3JYyL1Ony8Gr6JOZAQvVLcExdh4/edit#gid=1036692300>
115. Зозулінський Т. Новий КПК та адвокат: знайти спільну мову / Т. Зозулінський // Юридичний вісник України. – 2012. – 2–8 черв. (№ 22). – С. 13.
116. Иванова З. Д. Роль правовых запретов в охране прав и свобод граждан / З. Д. Иванова // Охрана прав личности в социалистическом обществе : Труды МВШМ МВД СССР. – Москва, 1977. – Вып. 1. – С. 52–56.
117. Иеринг Р. Дух римского права на различных ступенях его развития / Р. Иеринг. – СПб. : Тип. В. Безобразова и Ко, 1875. – 321 с.
118. Измирская декларация : принята Комитетом Совета Европы (г. Измир, Турция, 26–27 апр. 2011 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vs.do/materiali/156-izmirskaya-deklaratsiya-perevod-ot-27-aprelya2011-g>
119. Ильин И. А. О сущности правосознания // Собрание сочинений : в 10 т. / И. А. Ильин. – Москва : Рус. кн., 1994. – Т. 4. – 620 с.
120. Ильин И. А. Общее учение о праве и государстве / И. А. Ильин // Собрание сочинений : в 10 т. / И. А. Ильин. – Москва : Рус. кн., 1994. – Т. 4. – 620 с.
121. Интерлакенская декларация : принята Конференцией высокого уровня «О будущем Европейского Суда по правам человека» (г. Интерлакен, Швейцария, 19 февр. 2010 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.justice.gov.az/view\\_hr.php?id=22](http://www.justice.gov.az/view_hr.php?id=22)
122. Исторический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://encdic.com/history/PrincipIstorizma33956.html>
123. История адвокатуры (от сотворения мира и до наших дней) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://yourlawyer.in.ua/ru/library/history.html>

124. История политических и правовых учений : учебник / под ред. В. С. Нерсисянца. – Москва : Юрид. лит., 1983. – 720 с.
125. История русской адвокатуры. Сословная организация адвокатуры. 1864–1914 гг. / под ред. И. В. Гессена, М. Н. Гернет. – Москва : Изд. Советов присяж. повер., 1916. – Т. 2. – 453 с.
126. Історія адвокатури України / за ред. В. В. Медведчука. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Київ : СДМ-Студіо, 2002. – Ч. 1. – 286 с.
127. Кант И. Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане. 1784 // Сочинения : в 6 т. / И. Кант. – Москва : Мысль, 1966. – Т. 6. – С. 5–23.
128. Кант И. Метафизика нравов в двух частях // Сочинения : в 6 т. / И. Кант. – Москва : Мысль, 1965. – Т. 4, ч. 2. – С. 107–438.
129. Караванський С. Російсько-український словник складної лексики / С. Караванський. – Київ : Академія, 1998. – 711 с.
130. Карасёв А. С. Несудебная защита прав человека: понятие, способы, механизм действия / А. С. Карасёв // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2008. – № 3. – С. 40–42.
131. Карбонье Ж. Юридическая социология / Ж. Карбонье. – Москва : Прогресс, 1986. – 351 с.
132. Карпачова Н. Міжнародні стандарти у галузі прав і свобод людини та проблеми їх реалізації в Україні / Н. Карпачова // Право України. – 2009. – № 4. – С. 4–21.
133. Карпачова Н. І. Омбудсман України та Європейський суд на захисті прав і свобод людини / Н. І. Карпачова // Право України. – 2011. – № 7. – С. 16–23.
134. Карташкин В. А. Механизмы защиты прав человека / В. А. Карташкин // Журнал российского права. – 1999. – № 3/4. – С. 3–11.
135. Карташов В. Н. Правозащитные системы: понятия, основные типы и принципы / В. Н. Карташов // Российская и европейская правозащитные системы: соотношение и проблемы гармонизации : сб. ст. – Нижний Новгород, 2003. – С. 11–22.
136. Кельзен Г. Про сутність і цінність демократії / Г. Кельзен. – Харків : ВНТЛ-Класика, 2013. – 138 с.
137. Керимов Д. А. Философские основания политико-правовых исследований / Д. А. Керимов. – Москва : Мысль, 1986. – 330 с.
138. Кивалов С. В. Выход из патовой ситуации в деле Иванова / С. В. Кивалов // 2000. – 2011. – 21–27 янв. (№ 3). – С. В2.

139. Кивалов С. В. Обеспечение эффективной деятельности Европейского суда по правам человека в современных условиях: внутренний и внешний факторы / С. В. Кивалов // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – Одеса, 2012. – Вип. 64. – С. 7–15.
140. Кивалов С. В. Обеспечение эффективности Страсбургского суда: структурные недостатки в государствах-участниках : доклад Комитета по правам человека от 7 янв. 2013 г. № 13087 / С. В. Кивалов // Ківалов Сергій Васильович – вчений, державний діяч, політик, людина : біобібліогр. покажч. / наук. ред.: В. М. Дрьомін, М. М. Солодухіна. – Одеса : Юрид. літ., 2014. – С. 238–274.
141. Кивалов С. В. Роль Венецианской комиссии в реализации судебной реформы в Украине / С. В. Кивалов // Держава і право у світлі сучасної юридичної думки : зб. наук. пр. на пошану ак. Ю. С. Шемшученка. До 75-річчя від дня народження / НАН України, Ін-т держави і права імені В. М. Корецького. – Київ, 2010. – С. 171–177.
142. Кивалов С. В. Структурные/системные недостатки в правовых системах государств-участников и жизнеспособность системы Конвенции о защите прав человека и основных свобод / С. В. Кивалов // Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 верес. 2012 р.) / за ред. С. В. Ківалова. – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 13–22.
143. Кивалов С. В. Эффективность Европейской конвенции по правам человека в большой степени зависит от четкой и продуктивной работы Европейского суда по правам человека [Электронный ресурс] / С. В. Кивалов. – Режим доступа: <http://partyofregions.ua/ua/person/4fdb219f254d29ee32000048/opinion/4fe303a163eac59348000203>
144. Кин Дж. Демократия и гражданское общество : пер. сангл. / Дж. Кин. – Москва : Прогресс-Традиция, 2001. – 397 с.
145. Ківалов С. В. Захист Конституційним Судом України прав та свобод людини і громадянина: можливості та проблеми / С. В. Кивалов // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – Одеса, 2011. – Вип. 61. – С. 6–17.
146. Клиническое юридическое образование в вопросах и ответах // Клиническое юридическое образование [Электронный ресурс] :

- офиц. сайт. – Режим доступа: [http://www.lawclinic.ru/article.phtml\\_id=1.html](http://www.lawclinic.ru/article.phtml_id=1.html).
147. Клочков В. Г. Роль прокурорского надзора в охране и защите прав и свобод человека / В. Г. Клочков // Государство и право. – 2009. – № 2. – С. 55–64.
  148. Ключев М. М. Засади державної політики програмування запобігання порушенням прав людини / М. М. Ключев // Забезпечення прав і свобод людини і громадянина в діяльності органів внутрішніх справ України за сучасних умов : матеріали Між-нар. наук.-практ. конференції (м. Київ, 4 груд. 2009 р.). – Харків, 2009. – С. 11–14.
  149. Коваленко В. Організаційні форми та види діяльності адвокатури в Україні, їх взаємозв'язок з профілактикою злочинів / В. Коваленко, О. Колб // Право України. – 2011. – № 10. – С. 254–261.
  150. Коваль К. «Щоб залишитися на місці в мінливому світі, треба весь час йти вперед» / К. Коваль // Юридичний вісник України. – 2018. – 2-8 лют. (№ 5). – С. 4.
  151. Ковлер А. И. Антропология права : учебник / А. И. Ковлер . – Москва : НОРМА-ИНФА-М, 2002. – 467 с.
  152. Кодекс професійної поведінки. – Оттава: Канадська асоціація адвокатів, 1988. – 190 с.
  153. Кодекс этики : принят Ассоциацией адвокатов Алабамы в 1889 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fparf.ru/upload/iblock/beb/bebb87a9ab1d097af8242d2239554aab.pdf>
  154. Козлов В. А. Проблемы предмета и методологии общей теории права / В. А. Козлов. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1989. – 116 с.
  155. Козьмініх А. В. Адвокатура як інститут громадянського суспільства в сучасній науці / А. В. Козьмініх // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса, 2009. – Вип. 36. – С. 228–235.
  156. Козюбра Н. И. Права человека и верховенство права / Н. И. Козюбра // Право Украины. – 2011. – № 5/6. – С. 11–23.
  157. Колодій А. Громадянське суспільство: ознаки, структурні елементи, співвідношення із державою / А. Колодій // Право України. – 2014. – № 4. – С. 9–16.
  158. Колодій А. Громадянське суспільство та правова держава: проблеми і шляхи розбудови / А. Колодій // Право України. – 2010. – № 7. – С. 12–17.

159. Комаров В. В. Український нотаріат: перспективи розвитку / В. В. Комаров // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 5. – С. 153–161.
160. Коментар до Закону України «Про адвокатуру до Закону України та адвокатську діяльність» (2017) [Електронний ресурс] / USAID. – Режим доступу: [https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/NJ\\_Report\\_BAR\\_Beardsley\\_UKR.pdf](https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/NJ_Report_BAR_Beardsley_UKR.pdf)
161. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (зі змінами та доповненнями, внесеними Протоколами) // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13, /№ 32 від 23.08.2006. – С. 270.
162. Кони А. Ф. Нравственные начала в уголовном процессе / А. Ф. Кони // Избранные произведения : в 2 т. / А. Ф. Кони. – Москва : Госюриздат, 1959. – Т. 1. – 536 с.
163. Кони А. Ф. Собрание сочинений : в 8 т. / А. Ф. Кони ; под общ. ред. В. Г. Базанова, Л. Н. Смирнова, К. И. Чуковского. – Москва : Юрид. лит., 1968. – Т. 5. – 536 с.
164. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/С 83/01) [Електронний ресурс] // Офіційний вісник Європейського Союзу. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/file/23491.docx>
165. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки : прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html>
166. Конституційний Суд України у цифрах [Електронний ресурс] // Конституційний Суд України. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/category/42>
167. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
168. Кормич А. І. Інституціоналізація правозахисту як тенденція розвитку правової думки і практики / А. І. Кормич // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – Одеса, 2002. – Вип. 16. – С. 49–53.

169. Коста Ж. П. Роль національних судів та інших органів державної влади у захисті прав людини в Європі / Ж. П. Коста // *Право України*. – 2011. – № 7. – С. 11–15.
170. Косюта М. В. Прокуратура України : навч. посіб. / М. В. Косюта. – Одеса : Юрид. літ., 2008. – 312 с.
171. Кравченко В. В. Конституційне право України : навч. посіб. / В. В. Кравченко. – 3-тє вид., виправл. та допов. – Київ : Атіка, 2004. – 512 с.
172. Кресін О. Національна держава і право в умовах глобалізації / О. Кресін, О. Ткаченко // *Право України*. – 2007. – № 6. – С. 146–149.
173. Крижанівський А. Ф. Правозахисна діяльність адвоката як фактор правопорядку / А. Ф. Крижанівський // *Адвокат*. – 2007. – № 11/12. – С. 36–38.
174. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. // *Відомості Верховної Ради України*. – 2013. – № 9/10, № 11/12, № 13. – Ст. 88.
175. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація. – Харків : Право, 2012. – Т. 1. – 768 с.
176. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / [за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила]. – Київ : Юстиніан, 2012. – 768 с.
177. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / відп. ред. С. В. Ківалов [та ін.]. – Харків : Одіссей, 2013. – 1104 с.
178. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. // *Відомості Верховної Ради*. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
179. Крусян А. Громадянське суспільство в Україні як передумова сучасного українського конституціоналізму: поняття і тенденції розвитку / А. Крусян // *Право України*. – 2014. – № 4. – С. 17–25.
180. Кубышкин А. В. Некоторые аспекты регулирования вопросов адвокатской этики в США / А. В. Кубышкин, Г. К. Шаров // *Адвокат*. – 2007. – № 5. – С. 81–93.
181. Кудрявцев В. Н. Право и поведение / В. Н. Кудрявцев. – Москва : Юрид. лит., 1978. – 192 с.

182. Кузнецова Т. И. Ораторское искусство в древнем Риме / Т. И. Кузнецова, И. П. Стрельникова. – Москва : Наука, 1976. – 288 с.
183. Кучерена А. Г. Адвокатура : учебник / А. Г. Кучерена. – Москва : Юрист, 2004. – 351 с.
184. Кушнеренко Е. Адвокатура США [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kushnerenko.com.ua/advokatura-v-usa/>
185. Лавринович О. Європейська Конвенція з прав людини – надійний дороговказ гуманістичного розвитку України / О. Лавринович // Право України. – 2010. – № 10. – С. 43-47.
186. Лафитский В. И. Сравнительное правоведение в образах права / В. И. Лафитский. – Москва : Статут, 2010. – Т. 1. – 429 с.
187. Левченко К. Б. До визначення понять «правозахисний» та «правоохоронний»: постановка проблеми / К. Б. Левченко // Наше право. – 2004. – № 1. – С. 21–27.
188. Лемак О. В. Право на судовий захист: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. В. Лемак. – Харків, 2014. – 20 с.
189. Литвин В. Україна й Європейський суд з прав людини: витоки та проблеми взаємодії / В. Литвин // Право України. – 2011. – № 7. – С. 6–10.
190. Лоза В. М. Защитительные функции адвокатуры. Адвокат-правозащитник : курс лекций по адвокатуре Украины / В. М. Лоза. – Николаев : [Б. и.], 2007. – 548 с.
191. Локк Дж. Два трактата о правлении // Сочинения : в 3 т. / Дж. Локк. – Москва : Мысль, 1988. – Т. 3. – 668 с.
192. Лубшев Ю. Ф. Курс адвокатского права : учебник / Ю. Ф. Лубшев. – Москва : Профобразование, 2004. – 392 с.
193. Лужанський А. В. Конституційна природа права на доступ до правосуддя в Україні / А. В. Лужанський // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 10. – С. 45–48.
194. Луць Л. А. До питання про теорію порівняльно-правового методу / Л. А. Луць // Порівняльне правознавство. Сучасний стан і перспективи розвитку : зб. наук. ст. / за ред. Ю. С. Шемшученко, О. В. Кресіна. – Київ, 2006. – С. 79–88.
195. Майданик Р. Нотаріат в Україні: правова природа, місце в системі права / Р. Майданик // Юридична Україна. – 2010. – № 9. – С. 65–70.

196. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления : монография / С. И. Максимов. — Харьков : Право, 2002. — 328 с.
197. Мала енциклопедія етнодержавства / редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) [та ін.]. — Київ : Довіра: Генеза, 1996. — 942 с.
198. Малахов В. П. Философия права : учеб. пособие / В. П. Малахов. — Москва : Академ. проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2002. — 448 с.
199. Малеин Н. С. Юридическая ответственность / Н. С. Малеин // Правовая система социализма : в 2 кн. / отв. ред. А. В. Васильев. — Москва : Юрид. лит., 1987. — Кн. 2. — С. 195–229.
200. Маргулян К. Чи готові ви надавати безоплатну допомогу за новим Законом? Відповідь на опитування / К. Маргулян // Український адвокат. — 2011. — № 5. — С. 5–11.
201. Маринів В. І. Реалізація засад кримінального судочинства у провадженнях з перегляду судових рішень / М. І. Маринів // Правова доктрина : у 5 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. — Харків : Право, 2013. — Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку. — С. 615–631.
202. Маркс К. Сочинения : в 35 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. — Москва : Политиздат, 1968. — Т. 1. — 698 с.
203. Мартыненко А. Адвокатам занижают статус / А. Мартыненко // Юридическая практика. — 2012. — 26 июня (№ 26). — С. 16–17.
204. Матвеев П. Е. Этика. Основы общей теории морали : курс лекций : в 5 ч. / П. Е. Матвеев. — Владимир : Владимир. гос. ун-т., 2004. — Ч. 3. — 99 с.
205. Медведицкова Л. В. Теоретико-правовые и организационные основы правозащитной системы в Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Л. В. Медведицкова. — Волгоград, 2006. — 25 с.
206. Мелихов В. А. Очерк воспитания и обучения в Древнем Риме / В. А. Мелихов. — Харьков : Тип. Мирный труд, 1913. — Ч. 1. — 115 с.
207. Мельник М. І. Суд та інші правоохоронні органи. Правоохоронна діяльність: закони і коментарі : навч. посіб. — 2-ге вид, випр. і допов. / М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. — Київ : Атіка, 2010. — 571 с.

208. Мельфийские конституции – свод законов Сицилийского королевства, изд. в 1231 г. в г. Мельфи (Melfi, Юж. Италия) Фридрихом II Гогенштауфеном // Советская историческая энциклопедия : в 16 т. / гл. ред. Е. М. Жуков. – Москва : Сов. энцикл., 1966. – Т. 9. – С. 176.
209. Мигдаль О. Адвокатська етика в Інтернеті [Електронний ресурс] / А. Мигдаль. – Режим доступу: <http://jurblog.com.ua/2017/10/advokatska-etika-v-interneti/>
210. Минимальные стандартные правила обращения с заключенными : приняты на первом Конгрессе Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями, состоявшемся в Женеве в 1955 году, и одобрены Экономическим и Социальным Советом в его резолюциях 663 С (XXIV) от 31 июля 1957 года и 2076 (LXII) от 13 мая 1977 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/prison.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/prison.shtml)
211. Минимальные стандартные правила ООН, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила) : приняты Резолюцией 40/33 Генеральной Ассамблеи от 29 ноября 1985 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/beijing\\_rules.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/beijing_rules.shtml)
212. Михайленко О. Про систему елементів доступності громадян до правосуддя / О. Михайленко // Вісник Академії прокуратури України. – 2007. – № 3. – С. 39–43.
213. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права / відп. за вип. С. Головатий. – Київ : Укр. Правнича Фундація : Право, 1995. – 40 с.
214. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс] // Верховна рада України. – Режим доступу: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995\\_042](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042)
215. Модельные правила профессионального поведения юристов США [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pandia.org/text/77/12/52028.php>

216. Модельные правила профессиональной ответственности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bibliotekar.ru/kodex-9/19.htm>
217. Молдован А. М. «Слово о законе и благодати» Илариона : монография / А. М. Молдован. – Киев : Наукова думка, 1984. – 240 с.
218. Молло М. Правила адвокатской профессии во Франции / М. Молло. – Москва : Н.П. Шубинской, 1894. – 98 с.
219. Монтескье Ш. Л. Избранные произведения / Ш. Л. Монтескье. – Москва : Гослитиздат, 1955. – 810 с.
220. Монтескье Ш. Л. О духе законов / Ш. Л. Монтескье / сост., пер. и коммент. прим. авт. А. В. Матешук. – Москва : Мысль, 1999. – 674 с.
221. Мостовенко С. Адвокат – не посередник між чиновником і клієнтом! [Электронный ресурс] / С. Мостовенко. – Режим доступа: [http://gazeta.dt.ua/LAW/advokat\\_\\_ne\\_poserednik\\_mizh\\_chinovnikom\\_i\\_klientom\\_html](http://gazeta.dt.ua/LAW/advokat__ne_poserednik_mizh_chinovnikom_i_klientom_html)
222. Нерсесянц В. С. Право / В.С. Нерсесянц // Этика: энциклопедический словарь / под ред. Р. Г. Апресяна, А. А. Гусейнова. – Москва : Гардарики, 2001. – С. 379–380.
223. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства : учебник / В. С. Нерсесянц. – Москва : НОРМА-ИНФРА, 1999. – 539 с.
224. Нерсесянц В. С. Юридическая антропология как наука и учебная дисциплина // Рулан Н. Юридическая антропология : учебник / Н. Рулан. – Москва : Норма, 1999. – С. 1–6.
225. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / науч.-ред. совет: В. С. Степин, А. А. Гусейнов [и др.]. – Москва : Мысль, 2001. – Т. 1. – 744 с.
226. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / науч.-ред. совет: В. С. Степин, А. А. Гусейнов [и др.]. – Москва : Мысль, 2001. – Т. 2. – 634 с.
227. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. обществ.-науч. фонд ; пред. науч.-ред. совета В. С. Степин. – М. : Мысль, 2001. – Т. 3. – 610 с.
228. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / науч.-ред. совет: В. С. Степин, А. А. Гусейнов [и др.]. – Москва : Мысль, 2001. – Т. 4. – 605 с.

229. Новгородская Судная грамота // Российское законодательство X–XX веков. – Москва : Юрид. лит., 1984. – Т. 1. – С. 300-320.
230. О необходимости оптимизации модели предоставления бесплатной юридической помощи в Казахстане [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.osce.org/ru/odihr/68084?download=true>
231. О проведении эксперимента по созданию государственной системы оказания бесплатной юридической помощи малоимущим гражданам : постановление Правительства РФ от 22 августа 2005 г. № 534 [Электронный ресурс] // Российская газета. – 2005. – 30 авг. (№ 3860). – Режим доступа: <http://www.rg.ru/2005/08/30/buro-dok.html>
232. О правилах профессиональной этики адвоката : Закон № 2005-790 от 12 июля 2005 г. // Основные акты, регулирующие адвокатуру и адвокатскую деятельность во Франции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://www.cnb.avocat.fr/sites/default/files/documents/textes\\_de\\_la\\_profession\\_en\\_russe\\_-\\_bd.pdf](https://www.cnb.avocat.fr/sites/default/files/documents/textes_de_la_profession_en_russe_-_bd.pdf)
233. О реформе ряда судебных и юридических профессий : Закон № 71-1130 от 31 декабря 1971 г. // Основные акты, регулирующие адвокатуру и адвокатскую деятельность во Франции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://www.cnb.avocat.fr/sites/default/files/documents/textes\\_de\\_la\\_profession\\_en\\_russe\\_-\\_bd.pdf](https://www.cnb.avocat.fr/sites/default/files/documents/textes_de_la_profession_en_russe_-_bd.pdf)
234. О свободе осуществления профессии адвоката : Рекомендация № Rec (2000) 21, принятая Комитетом министров Совета Европы 25 октября 2000 г. // Адвокат. – 2010. – № 11. – С. 11–12.
235. Об адвокатуре в СССР : Закон СССР от 30 ноября 1979 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law7.ru/base41/d4ru8231.htm>
236. Об адвокатуре и адвокатской деятельности : Декрет № 91-1197 от 27 ноября 1991 г. // Основные акты, регулирующие адвокатуру и адвокатскую деятельность во Франции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://www.cnb.avocat.fr/sites/default/files/documents/textes\\_de\\_la\\_profession\\_en\\_russe\\_-\\_bd.pdf](https://www.cnb.avocat.fr/sites/default/files/documents/textes_de_la_profession_en_russe_-_bd.pdf). – С. 51–52
237. Обловацька Н. О. Адвокатура України – інститут громадянського суспільства / Н. О. Обловацька // Адвокат. – 2011. – № 10. – С. 37–40.
238. Оборотов Ю. Современное государство: от образа к реалиям / Ю. Оборотов // Юридичний вісник. – 2014. – № 6. – С. 6-13.

239. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменац. справ. / Ю. Н. Оборотов. – Одеса : Юрид. літ, 2005. – 184 с.
240. Оборотов Ю. Н. Уровни постижения правовых ценностей / Ю. Н. Оборотов // Актуальні проблеми філософії права: правова аксіологія : матеріали Міжнар. «круглого столу» (м. Одеса, 9 грудня 2011 р.). – Одеса : Фенікс, 2012. – С 43-46.
241. Общая теория права и государства : учебник / под ред. В. В. Лазарева. – Москва : Юристъ, 2001. – 520 с.
242. Общетеоретическая юриспруденция : учебный курс : учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. – Одесса : Феникс, 2011. – 437 с.
243. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / О. М. Овчаренко. – Харків, 2007. – 30 с
244. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : монографія. – Харків : Право, 2008. – 304 с.
245. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні : монографія / А. Ю. Олійник. – Київ : Алерта, КНТ, 2008. – 472 с.
246. Онопенко В. Механізм захисту прав людини в Україні потребує істотного вдосконалення / В. Онопенко // Право України. – 2011. – № 7. – С. 64–68.
247. Онопенко П. В. Правоохоронні функції української держави: зміст і реалізація : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / П. В. Онопенко. – Київ, 2005. – 16 с.
248. Орзих М. Ф. Личность и право : монография / М. Ф. Орзих. – Одесса : Юрид. лит., 2005. – 312 с.
249. Орзих М. Ф. Современный конституционализм в Украине: введение в украинское конституционное право / М. Ф. Орзих, А. Р. Крусян. – Киев : Алерта, 2006. – 290 с.
250. Осаке К. Сравнительное правоведение в схемах. Общая и Особенная части : [учеб.-практ. пособие] / К. Осаке. – Москва : Дело, 2002. – 464 с.
251. Основные положения о роли адвокатов : приняты восьмым Конгрессом ООН по предупреждению преступлений (Нью-Йорк, август 1990 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon.kuban.ru/private/advokat/opra90.htm>

252. Основные принципы, касающиеся роли юристов : принятые восьмым Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями (Гавана, Куба, 27 авг.–7 сент. 1990 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/role\\_lawyers.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/role_lawyers.shtml)
253. Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького, укладені між Ясновельможним паном Пилипом Орликом, новообраним Гетьманом Війська Запорозького та між старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорозьким, прийняті публічною ухвалою обох сторін і підтверджені на вільних зборах встановленою присягою названим Ясновельможним Гетьманом, року Божого 1710, квітня 5, при Бендерах // Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. / за ред. В. Д. Гончаренка. – Київ : Ін Юре, 2003. – 796 с.
254. Паламарчук В. Напівдемократія як результат політичних перетворень? / В. Паламарчук, О. Литвиненко // Віче. – 2003. – № 1. – С. 15–18.
255. Петровський П. Забезпечення прав і свобод людини – основний тренд модернізації публічного управління / П. Петровський // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. – Львів, 2015. – Вип. 43. – С. 13–20.
256. Пихтін М. П. Діяльнісь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини по забезпеченню законності у правоохоронній діяльності / М. П. Пихтін // Митна справа. – 2012. – № 1, ч. 2, кн. 2. – С. 71–76.
257. Погребняк С. Вимоги до нормативно-правових актів, що впливають з принципу правової визначеності / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 3. – С. 42–53.
258. Подоляка А. М. Захист прав і свобод громадян засобами адвокатури [Електронний ресурс] / А. М. Подоляка // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 431–437. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09pamgza.pdf>.
259. Політологія : навч. посіб. / за заг. ред. М. П. Гетьманчука. – Київ : Знання, 2010. – 415 с.
260. Політологія. Навчально-методичний комплекс : підручник / за ред. Ф. М. Кирилюка. – Київ : Центр навч. літ. 2004. – 704 с.

261. Положение об адвокатуре СССР : утверждено Постановлением Совета Народных Комиссаров СССР 16 августа 1939 г. [Электронный ресурс] // Сборник Постановлений СССР. – 1939. – № 49. – Ст. 394. – Режим доступа: <http://istmat.info/node/24232>
262. Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Постанова Кабінету міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878 (із змінами від 30 серпня 2017 р.) // Офіційний вісник України. – 2015. – № 89. – Ст. 2972; 2017. – № 72. – Ст. 2207.
263. Положення про представника Урядового Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини і регіональне відділення Секретаріату Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини : затверджено наказом Міністерства юстиції України від 9 лютого 2007 р. № 44/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0044323-07>
264. Порівняльне правознавство у системі юридичних наук: проблеми методології : монографія / за ред. Ю. С. Шемшученка. – Київ : Ін-т держави і права ім. В. Корецького, 2006. – 256 с.
265. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу : постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 2013 р. № 130 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 19. – Ст. 640.
266. Порядок і умови укладення контрактів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі, та договорів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на тимчасовій основі : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 11 січня 2012 р. № 8 (у ред. постанови Кабінету Міністрів України від 19 грудня 2012 р. № 1214) // Офіційний вісник України. – 2013. – № 2. – Ст. 38.
267. Порядок оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу : постанова Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. № 465 (у редакції постанови від 21 грудня 2016 р. № 1048) // Офіційний вісник України. – 2017. – № 4. – Ст. 117.
268. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 р. № 5076-VI

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?pf3511=43306](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=43306)
269. Правила адвокатської етики : затверджені Установчим З'їздом адвокатів України від 17 листопада 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vkdka.org/pravil-advokatskoji-etiki/>
270. Правила адвокатської етики : схвалені Вищою кваліфікаційною комісією адвокатури при Кабінеті Міністрів України 1 жовтня 1999 р. : протокол від 1–2 жовт. 1999 р. № 6/VI // Збірник поточного законодавства, нормативних актів, арбітражної та судової практики. – 2002. – 1–7 квіт. (№ 13). – С. 12–24.
271. Правила адвокатської етики : затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України від 9 черв. 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://unba.org.ua/assets/uploads/3ae9a115a40b9a5bc04f\\_file.pdf](http://unba.org.ua/assets/uploads/3ae9a115a40b9a5bc04f_file.pdf)
272. Правила Американської асоціації адвокатів від 5 серпня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.americanbar.org/content/dam/aba/migrated/2011\\_build/professional\\_responsibility/ethics\\_opinion\\_10\\_457.aut](http://www.americanbar.org/content/dam/aba/migrated/2011_build/professional_responsibility/ethics_opinion_10_457.aut)
273. Правила конфиденциальности французской адвокатуры [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.abc-advocats.ru/component/content/article/11-activ/public/29-professionalnye-i-eticheskie-zaprety-v-deyatelnosti-advokatov-frantsii>
274. Правила профессионального поведения штата Алабама [Электронный ресурс] // Sunethics.com : информ. портал — Режим доступа: [http://www.sunethics.com/al\\_rpc\\_index.htm](http://www.sunethics.com/al_rpc_index.htm)
275. Правила профессиональной этики Коллегии адвокатов штата Вирджиния [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1132205>.
276. Право Европейского Союза : підручн. / за ред. О. К. Вишнякова. – Одеса : Фенікс, 2013. – 883 с.
277. Правознавство : підручник / ред. В. В. Копейчикова. – Київ : Юрінком Інтер, 2003. – 736 с.
278. Прилуцький С. В. Адвокатура як інститут громадянського суспільства в умовах становлення правової держави / С. В. Прилуцький // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 12. – С. 47–55.

279. Принципы защиты психически больных лиц и улучшения психиатрической помощи : приняты Резолюцией 46/119 Генеральной Ассамблеи ООН от 17 декабря 1991 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/mental\\_health\\_care.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/mental_health_care.shtml)
280. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 27. – Ст. 282.
281. Про адвокатуру : Закон України від 19 грудня 1992 р. № 2887-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 9. – Ст. 62.
282. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 51. – Ст. 577.
283. Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною : Резолюція 1466 (2005) Парламентської Асамблеї Ради Європи від 5 жовтня 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://search.ligazakon.ua/l\\_doc2.nsf/link1/MU05122.html](http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU05122.html)
284. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.
285. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2016. – № 28. – Ст. 532
286. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3781-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 50.
287. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15 травня 2003 р. № 755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31–32. – Ст. 263.
288. Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України від 12 лютого 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 18, № 19-20. – Ст. 13.
289. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2018. – № 5. – Ст. 35.

290. Про затвердження Концепції реформування органів нотаріату в Україні : наказ Міністерства юстиції України від 24 грудня 2010 р. № 3290/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ovu.com.ua/bulletin>
291. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 54. – Ст. 1455.
292. Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України «Український прорив: для людей, а не політиків» : постанова Кабінету Міністрів України від 16 січня 2008 р. № 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/14-2008-%D0%BF>
293. Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2008 р. № 1107 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 98. – Ст. 3245.
294. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 р. № 1023-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 30. – Ст. 379.
295. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13 липня 2017 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 35. – Ст. 376.
296. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.
297. Про нотаріат : Закон України від 2 вересня 1993 р. № 3425-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – Ст. 383.
298. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 1. – Ст. 1.
299. Про порядок реєстрації адвокатських об'єднань : постанова Кабінету Міністрів України від 27 квітня 1993 р. № 302 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/302-93-%D0%BF>
300. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 2–3. – Ст. 12.
301. Про прокуратуру : Закон України від 5 листопада 1991 р. № 1789-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.

302. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.
303. Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права : указ Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовтня 1973 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2148-08>
304. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації : указ Президента України від 24 березня 2012 р. № 212 // Офіційний вісник Президента України. – 2012. – № 13. – Ст. 322.
305. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–42, № 43, № 44–45. – Ст. 529.
306. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2010 р. № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 31. – Ст. 545.
307. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 грудня 1997 р. № 776/97 // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – Ст. 99.
308. Про Уповноваженого Президента України з прав дитини : указ Президента України від 11 серпня 2011 р. № 811/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 63. – Ст. 2496.
309. Проект закона об адвокатуре: чего ждать от реформы [Електронний ресурс] // Судебно-юридическая газета. – 2018. – 15 января. – Режим доступу: <https://sud.ua/ru/news/publication/113605-proekt-zakona-ob-advokature-chto-zhdat-ot-reformy-dokument>
310. Протокол № 14 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод, дополняющий контрольную систему Конвенции (Страсбург, 13 мая 2004 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.echr.ru/documents/doc/5035383/5035383.htm>
311. Псковская Судная Грамота / сост.: И. И. Василев, Н. В. Кирпичников. – Псков : Изд. Псков. Археолог. общ-ва, 1896. – 75 с.

312. Пучков О. А. Теоретико-правовые основания юридической антропологии : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 / О. А. Пучков. – Екатеринбург, 2000. – 41 с.
313. Пушкіна О. Інститути громадянського суспільства в системі захисту прав і свобод людини / О. Пушкіна // Юридична Україна. – 2012. – № 1. – С. 4–11.
314. Пушко С. Захист європейської якості. Новий закон посилив роль адвокатів у кримінальному процесі, додавши гарантій та можливостей для їх діяльності / С. Пушко // Закон і бізнес. – 2012. – 18–28 серп. (№ 34). – С. 12–18.
315. Рабинович П. М. Основоположные права человека: социально-антропная сущность, классификация / П. М. Рабинович // Право Украины. – 2011. – № 5/6. – С. 4–10.
316. Рабинович П. М. Социалистическое право как ценность / П. М. Рабинович. – Изд. 2-е, стер. – Одесса : Юрид. лит., 2006. – 167 с.
317. Рабінович П. М. Знання практики Європейського суду з прав людини як передумова ефективного використання механізму їх захисту в Україні / П. М. Рабінович // Право України. – 2009. – № 4. – С. 42–46.
318. Рабінович П. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, класифікація / П. Рабінович, О. Венецька // Вісник Академії правових наук України. – 2012. – № 4. – С. 18–28.
319. Рабінович П. М. Наука філософії права: до характеристики предмета й методології / П. М. Рабінович // Проблеми філософії права. – 2003. – Т. 1. – С. 22–26.
320. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабінович. – Львів : Край, 2007. – 192 с.
321. Рабінович П. М. Основоположні права людини: соціально-антропна сутність, змістова класифікація / П. М. Рабінович // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 2. – С. 10–16.
322. Рабінович П. М. Права людини і громадянина : навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – Київ : Атіка, 2004. – 464 с.
323. Рагимов А. Т. Правозащитные отношения: вопросы теории и методологии : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Рагимов Азади Тагирович. – Москва, 2011. – 338 с.

324. Радциг С. И. История древнегреческой литературы : учебник / С. И. Радциг. – 5-е изд. – Москва : Высш. школа, 1982. – 487 с.
325. Рамазанов С. П. Принципы исторического познания в XIX–XX вв.: тенденция к оптимизации / С. П. Рамазанов // Вестник Томского государственного университета. – 2009. – № 2. – С. 47–49.
326. Рамкове рішення № 2002/584/ПВД Ради ЄС про європейський ордер на арешт і процедури передачі осіб між державами-членами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994\\_b17](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_b17)
327. Рафальська І. Яким бути новому закону про адвокатуру та адвокатську діяльність? // Юридичний вісник України. – 2018. – 2-8 берез. (№ 9). – С. 5.
328. Регламент адвокатской деятельности во Франции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.abc-advocats.ru/publicacii/issledovaniya/21-standarty-ugolovnoj-zashchity-sravnitelnyj-analiza-na-primere-professionalnykh-zapretov-v-ugolovnoj-zashchite-frantsii-i-rossii>
329. Реєстр адвокатських об'єднань, зареєстрованих у Міністерстві юстиції України станом на 11 лютого 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/3190>
330. Рекомендация № Rec(2000)21 Комитета министров о свободе осуществления профессии адвоката : принята Комитетом министров Совета Европы 25 октября 2000 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [eshra375.files.wordpress.com/2014/01/rec200021.docx](http://eshra375.files.wordpress.com/2014/01/rec200021.docx)
331. Реформування системи адвокатури: міжнародні демократичні стандарти та перспективи : роз'яснення Міністерства Юстиції України від 11 червня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0020323-12>
332. Речицкий В. Аксиоми конституціоналізму і Основний Закон України [Електронний ресурс] / В. Речицкий. – Режим доступу: [www.ji-magazine.lviv.ua](http://www.ji-magazine.lviv.ua)
333. Речицкий В. В. Политическая активность. Конституционные аспекты / В. В. Речицкий. – Киев : Сфера, 1999. – 496 с.
334. Ридчик В. Становлення інституту адвокатури в Україні / В. Ридчик // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 4. – С. 158–161.

335. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) : Рішення Конституційного суду України від 16 листопада 2000 р. № 13-рп/2000 // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 5. – С. 24–30.
336. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. № 2222IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) : Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 р. № 20-рп/2010 // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – № 5. – С. 36–57.
337. Романюк Я. [Про статистику звернень громадян України до Європейського суду з прав людини у 2016 р.] [Електронний ресурс] / Я. Романюк. – Режим доступу: [http://zib.com.ua/ua/127384-65\\_zayav\\_do\\_espl\\_z\\_ukraini\\_na\\_nevikonannya\\_rishen\\_sudiv.html](http://zib.com.ua/ua/127384-65_zayav_do_espl_z_ukraini_na_nevikonannya_rishen_sudiv.html)
338. Руденко М. Прокуратура України в контексті політичної (конституційної) реформи 2004 року / М. Руденко // Юридичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 82–87.
339. Рудь Ю. М. Омбудсмен як гарант забезпечення прав і свобод людини і громадянина / Ю. М. Рудь // Юриспруденція: теорія і практика. – 2007. – № 9. – С. 8–13.
340. Рулан Н. Юридическая антропология : учебник / Н. Рулан. – Москва : НОРМА-ИНФА-М, 1999. – 310 с.
341. Савенко М. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина та їх захист органами конституційної юрисдикції / М. Савенко // Право України. – 1999. – № 2. – С. 3–9.
342. Савченко А. В. Практика застосування дисциплінарної відповідальності адвокатів в Україні / А. В. Савченко // Вісник Академії адвокатури України. – 2016. – Т. 13, № 1. – С. 114–118.
343. Садовский В. Н. Основания общей теории систем: логико-методологический анализ / В. Н. Садовский. – Москва : Наука, 1974. – 276 с.

344. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение : (Основные правовые системы современности) : учебник / А. Х. Саидов. – Москва : Юрист, 2000. – 448 с.
345. Сакара Н. Належна судова процедура як елемент доступності правосуддя / Н. Сакара // Юридична Україна. – 2004. – № 3. – С. 63–67.
346. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Сакара Наталія Юріївна. – Харків, 2006. – 209 с.
347. Сафулько С. До питання реалізації світових стандартів адвокатури в українській практиці / С. Сафулько // Право України. – 2011. – № 10. – С. 242–246.
348. Свод принципов защиты всех лиц, подвергаемых задержанию или заключению в какой бы то ни было форме : принят Резолюцией 43/173 Генеральной Ассамблеи ООН 9 декабря 1988 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/detent.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/detent.shtml)
349. Святоцька В. О. Інститут адвокатури: становлення та розвиток : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. О. Святоцька. – Львів, 2010. – 16 с.
350. Святоцька В. Практика Європейського суду з прав людини у діяльності українських адвокатів: проблемні аспекти / В. Святоцька // Право України. – 2011. – № 7. – С. 111–114.
351. Святоцький О. Д. Адвокатура: історія і сучасність / О. Д. Святоцький, В. В. Медведчук. – Київ : Ін Юре, 1997. – 320 с.
352. Святоцький О. Д. Адвокатура України : навч. посіб. / О. Д. Святоцький, М. М. Михеєнко. – Київ : Ін Юре, 1997. – 224 с.
353. Селіванов В. М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти / В. М. Селіванов. – Київ : Ін Юре, 2002. – 724 с.
354. Семенюк І. Я. Моральні засади діяльності інституту адвокатури: теоретико-правовий аспект : дис. ... 12.00.01 / Семенюк І. Я. – Львів, 2015. – 240 с.
355. Симкин Р. Адвокаты Греции [Электронный ресурс] / Р. Симкин. – Режим доступа: <http://www.greek.ru/immigration/law/>
356. Синеокий О. В. Адвокатура как институт правовой помощи и защиты : учеб. пособие / О. В. Синеокий. – Харьков : Право, 2008. – 496 с.

357. Сімейний кодекс України : прийнятий 10 січня 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22. – Ст. 135.
358. Сіренко В. Сучасний стан реалізації основних прав і свобод людини та громадянина в Україні / В. Сіренко // Право України. – 2009. – № 4. – С. 22–28.
359. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учебник / О. Ф. Скакун. – Харьков : Эспада, 2010. – 840 с.
360. Скрипнюк О. В. Сучасна конституційно-правова доктрина України / О. В. Скрипнюк // Правова доктрина України : у 5 т. / за заг. ред. Ю. П. Битяка. – Харків : Право, 2013. – Т. 2: Публічно-правова доктрина України. – С. 12–35.
361. Смирнов В. Н. Адвокатура и власть: история взаимоотношений / В. Н. Смирнов. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2004. – 216 с.
362. Современная украинская энциклопедия : в 16 т. – Харьков : Книжный Клуб «Клуб Семейного досуга», 2004. – Т. 5: Ду-Ис. – 416 с.
363. Современный философский словарь / под общ. ред. В. Е. Кемерова. – Лондон : ПАНПРИНТ, 1998. – 1064 с.
364. Соловьев В. С. Оправдание добра / В. С. Соловьев. – Москва : Республика, 1996. – 478 с.
365. Спиноза Б. Богословско-политический трактат / Б. Спиноза. – Минск : Литература, 1998. – 528 с.
366. Стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному, адміністративному процесі та представництва у кримінальному процесі : затверджено наказом Міністерства юстиції України від 21 грудня 2017 р. № 4125/5 // Офіційний вісник України. – 2017. – № 101. – Ст. 3137.
367. Стандарты независимости юридической профессии международной ассоциации юристов : приняты на конференции Международной ассоциации юристов (Нью-Йорк, сентябрь 1990 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bibliotekar.ru/kodex-9/24.htm>
368. Статус адвоката в проекті нового КПК України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://advokatms.com.ua/yuridichni-statiti/status-advokata-v-proekti-novogo-kpk-ukra%D1%97ni>
369. Степико В. П. Політична система України в контексті процесів глобалізації / В. П. Степико // Вісник Київського національного

- університету ім. Т. Шевченка : Філософія. Політологія. – 2003. – № 59/61. – С. 164–168.
370. Стоянов А. Н. История адвокатуры / А. Н. Стоянов. – Харьков : Въ Университетской типографіи, 1869. – 139 с.
371. Судебные ораторы Франции XIX века. Речи в политических и уголовных процессах / отв. ред. М. М. Выдря. – Москва : Изд-во Ин-та междунар. отнош., 1959. – 568 с.
372. Сурилов А. В. Теория государства и права : учеб. пособие / А. В. Сурилов. – Київ : Вища шк., 1989. – 439 с.
373. Танчев Є. Теоретичні та практичні проблеми прямого й непрямого доступу громадян до Конституційного Суду Болгарії та порівняльні можливості / Є. Танчев // Захист прав людини органами конституційної юстиції: можливості і проблеми індивідуального доступу : матеріали міжнар. конф. (м. Київ, 16 верес. 2011 р.) / відп. ред. А. С. Головін. – Київ : Логос, 2011. – С. 179–180.
374. Тарасова С. Про світові моделі надання безоплатної правової допомоги / С. Тарасова // Український адвокат. – 2011. – № 5. – С. 14–16.
375. Тацій В. Понятие и система правоохранительных органов в контексте системных изменений Конституции Украины / В. Тацій // Ежегодник украинского права : сб. науч. тр. – Харьков, 2013. – № 5. – С. 11–23.
376. Тацій В. Проблеми становлення конституціоналізму в Україні / В. Тацій, Ю. Тодика // Право України. – 2001. – № 6. – С. 3–7.
377. Тацій Л. В. Юридична природа адвокатури в системі захисту прав і свобод людини і громадянина : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Л. В. Тацій. – Харків, 2008. – 20 с.
378. Теория государства и права : учебник / под ред. С. С. Алексеева. – Москва : Норма, 2001. – 595 с.
379. Типовые правила профессионального поведения юристов США [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pandia.org/text/77/12/52028.php>
380. Тихомиров А. Д. Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы / А. Д. Тихомиров. – Киев : Знання, 2005. – 334 с.

381. Тодика Ю. Н. Роль Конституції України в становленні громадянського суспільства / Ю. Н. Тодика // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 2. – С. 4–6.
382. Толкачев К. Л. Органы внутренних дел в механизме обеспечения личных конституционных прав и свобод граждан / К. Л. Толкачев, Л. Г. Хабибуллин. – Уфа, 1991. – 267 с.
383. Ужанков А. Н. «Слово о Законе и Благодати» и другие творения митрополита Илариона Киевского / А. Н. Ужанков. – Москва : Академика, 2013. – 350 с.
384. Украинско-русский словарь : в 6 т. / гл. ред. И. Н. Кириченко. – Киев : Изд-во АН УССР, 1961. – Т. 3. – 528 с.
385. Ус[Сан-Франциско, 26 июня 1945 г.] // Организация Объединенных Наций : сб. док. / отв. ред. В. В. Вахрушев. – Москва : Наука, 1981. – С. 143–174.
386. Установление международных стандартов в области прав человека : приняты Резолюцией 41/120 Генеральной Ассамблеи ООН от 4 декабря 1986 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/>
387. Устименко С. О. Національна поліція України в механізмі забезпечення прав і свобод людини і громадянина / С. О. Устименко // Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : матеріали «круглого столу» (м. Харків, 27 жовт.). – Харків, 2017. – С. 208–210.
388. Учреждения судебных установлений : список актов конституционного значения 1600–1918 гг. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3450/>
389. Федеральное положение об адвокатуре ФРГ 1959 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://apdp.in.ua/v53/67.pdf>
390. Фиолевский Д. П. Адвокатура : учебник / Д. П. Фиолевский. – Київ : Алерта ; Прецедент, 2007. – 537 с.
391. Філоненко С. Адвокатура зазнає змін / С. Філоненко // Віче. – 2012. – № 15/16. – С. 22–23.
392. Філософія права: проблеми та підходи : навч. посіб. / П. М. Рабінювич [та ін.]. – Львів : [Б. в.], 2005. – 290 с.
393. Хартия основных прав Европейского Союза (г. Ницца, 7 декабря 2000 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994\\_524](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_524)

394. Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підручник / О. Ф. Фрицький. – Київ : Юрінком Інтер, 2003. – 536 с.
395. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
396. Цицерон. Три трактата об ораторском искусстве / Цицерон ; под ред. М. Л. Гаспарова. – Москва : Наука, 1972. – 472 с.
397. Чабаяева И. С. Некоторые аспекты истории адвокатуры / И. С. Чабаяева // Бизнес в законе. – 2006. – № 1/2. – С. 175–180.
398. Черданцев А. Ф. Теория государства и права : учебник / А. Ф. Черданцев. – Москва : Юрайт-М, 2002. – 432 с.
399. Чернецька О. В. Права та свободи людини і громадянина як основа функціонування органів публічної влади / О. В. Чернецька // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 1. – С. 87-90.
400. Чернышов Д. В. Особенности обычного права Западной Европы в Раннее Средневековье / Д. В. Чернышов // Вестник Нижегородского университета имени Н. И. Лобачевского. Сер. Право. – 2002. – Вып. 1. – С. 94-101.
401. Шаповал В. Феномен прав і свобод людини та громадянина (теоретико-правовий і конституційний аспекти) / В. Шаповал // Право України. – 2015. – № 2. – С. 24–45.
402. Шафиров В. Человекоцентристский подход к пониманию права / В. Шафиров // Право України. – 2010. – № 4. – С. 43–48.
403. Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини / С. Шевчук. – Київ : Реферат, 2002. – 344 с.
404. Шевчук С. Постигание цели [Электронный ресурс] / С. Шевчук // Юридическая парктика. – 2017. – 7 марта (№ 10). – Режим доступа: <http://pravo.ua/article.php?id=100115004>
405. Шишкин В. И. Конституционное право на обжалование в суд действий должностных лиц / В. И. Шишкин. – Киев : Политиздат Украины, 1990. – 128 с.
406. Шумак І. О. Громадянські права і свободи людини за Конституцією України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Шумак Ігор Олексійович. – Київ, 2000. – 193 с.
407. Щорічні доповіді про права людини. Права людини в Україні 2012 [Електронний ресурс] // Українська Гельсінкська спілка з прав людини. – Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/index.php?r=1.4.1.9>

408. Этика : Энциклопедический словарь / под ред. Р. Г. Апресяна, А. А. Гусейнова. – Москва : Гардарики, 2001. – 671 с.
409. Этика права [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.abcsba.ru/abc70.php>.
410. Юдківська Г. Ю. Деякі проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини в Україні / Г. Ю. Юдківська // Право України. – 2011. – № 7. – С. 74–79.
411. Юдковская А. Там, где речь не идет о сознательном преступлении против правосудия, свобода судебного усмотрения должна быть защищена [Электронный ресурс] / А. Юдковская // Закон и бизнес. – 2016. – № 33. – Режим доступа: <http://zib.com.ua/ru/print/125127->
412. Яновська О. Г. Адвокатура України : навч. посіб. / О. Г. Яновська. – Київ : Юрінком Інтер, 2007. – 280 с.
413. Bundesrechtsanwaltsordnung. Ausfertigungsdatum: 01.08.1959. Zuletzt geändert durch Art 1G v. 30.7.2009 1 2449 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bundesrecht.juris.de/brao/BJNR005650959.html>.
414. Courts and Legal Services Act 1990 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/41/contents>
415. Experienced lawyers are ready to help [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.avvo.com>
416. Directive 98/5/EC of the European Parliament and of the Council of 16 February 1998 to facilitate practice of the profession of lawyer on a permanent basis in a Member State other than that in which the qualification was obtained. Official Journal L 077, 14.03.1998 P. 0036-0043. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:31998L0005&from=EN>
417. Directive 2005/36/EC of the European Parliament and of the Council of 7 September 2005 on the recognition of professional qualifications (O) L 255 2005). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32005L0036&from=EN>
418. European Court of Human Rights. Annual Report 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.echr.coe.int/Documents/Annual\\_report\\_2012\\_ENG.pdf](http://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2012_ENG.pdf)
419. Freund A. Social Justice and the Law / A. Freund // Social Justice / ed. Richard B. Brandt. – Englewood Cliffs, New Jersey, 1962. – 331 p.

420. Council Directive 77/249/EEC of 22 March 1977 to facilitate the effective exercise by lawyers of freedom to provide services [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:31977L0249&from=EN>
421. New York Bar Association [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nysba.org/CustomTemplates/Content.aspx?id=28101>
422. Peter von Bohlen. Das Alte Indien mit besonderer Rücksicht auf Aegypten. Koenigsberg, 1830. – S. 56–57.
423. Rules of Procedure of the Court of Justice (2010/C 177/01) [Електронний ресурс]. Official Journal of the European Union. 2.7.2010. – Режим доступу: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2010-04/rp.en.pdf>
424. Treaty establishing the European Economic Community (1957) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://europa.eu/legislation\\_summaries/institutional\\_affairs/treaties/treaties\\_en.htm](http://europa.eu/legislation_summaries/institutional_affairs/treaties/treaties_en.htm)
425. The Federal Lawyer Act (Bundesrechtsanwaltsordnung – BRAO) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.brak.de/seiten/pdf/Berufsregeln/brao\\_engl\\_01\\_06\\_2007.pdf](http://www.brak.de/seiten/pdf/Berufsregeln/brao_engl_01_06_2007.pdf)

*Наукове видання*

**АРАКЕЛЯН Мінас Рамзесович**

**ПРАВОЗАХИСНА ДІЯЛЬНІСТЬ  
АДВОКАТУРИ:  
теоретико-правовий ракурс**

Монографія

Редактор            Т.Р. Короткий  
Верстка            В.Г. Вітвицька

Підписано до друку 17.07.2018 р.  
Формат 60х84/16. Ум.-друк. арк. 22,4.  
Тираж 300 прим. Зам. № 1804-17.

**Видано у ПП «Фенікс»**

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02  
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25  
тел. + 38(048) 795-91-60  
e-mail: fenix-izd@ukr.net  
[www.law-books.od.ua](http://www.law-books.od.ua)